UDK 282 + 008 (497.13) (091)

ISSN 0453-0578

KAČIĆ

»KAČIĆ« U RUKAMA PAPE BENEDIKTA XVI. I DRUGO...

GOD. XLIV-XLV. SPLIT 2012.-2013.

KAČIĆ

ACTA PROVINCIAE SS. REDEMPTORIS
ORDINIS FRATRUM MINORUM IN CROATIA

Vol. XLIV. - XLV.

K	Vol. 44-45	An. 44-45	Pg. 1-524	Split, 2012.-2013.

UDK 282 + 008 (497.13)(091) ISSN 0453-0578

KAČIĆ

ZBORNIK FRANJEVAČKE PROVINCIJE
PRESVETOGA OTKUPITELJA

SV. XLIV. - XLV.

K	Sv. 44-45	God. 44-45	Str. 1-524	Split, 2012.-2013.

Kačić - Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja - Split, Hrvatska
Kačić - Acta Provinciae ss. Redemptoris OFM - Split, Croatia

Izdavač - Editor: Franjevačka provincija Presv. Otkupitelja, 21000 Split, Trg Gaje Bulata 3

Uredničko vijeće - Consilium redactionis: fra Karlo Bašić (Sinj), dr. fra Jure Brkan (Split), prof. Angelina Gašpar (Split), dr. Vinko Grubišić (Waterloo), dr. fra Emanuel Hoško (Rijeka), fra Hrvatin Gabrijel Jurišić (Sinj), dr. fra Karlo Jurišić (Makarska), dr. fra Vicko Kapitanović (Split), fra Joško Kodžoman (Sinj), dr. fra Andrija Nikić (Mostar), ing. Vladimir Petranović (Toronto), dr. Ante Sekulić (Zagreb), fra Blaž Toplak (Sinj)

Glavni i odgovorni urednik - Moderator principalis et responsabilis: fra Hrvatin Gabrijel Jurišić

Uredništvo i uprava - Directio et administratio: Zbornik »Kačić«, 21230 Sinj,
Šetalište kardinala Alojzija Stepinca br. 1, tel. (021) 707-071, fax (021) 707-020

Naslovna stranica: akad. slikar Mladen Veža, Zagreb

Grafički urednik - Moderator artis graphicae: Zvonko Bare

Tisak - Typographia: »Slobodna Dalmacija print« d.o.o. - Split

S dopuštenjem starijih - cum permissu superiorum

© Zbornik »Kačić«, Split, 2013.
www.franjevci-split.hr

Tiskanje Zbornika pomogli su:
Županija splitsko-dalmatinska - Split,
Grad Sinj

Članci se recenziraju u:
Archivium franciscanum historicum, Collegio S. Bonavantura, Via Vecchia di Marino 28-30, Grottaferrata, Roma, Italia
Collectanea franciscana/Bibliographia franciscana, G.R.A. km 65.050 C.P. 18382, Roma,

PROSLOV

Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja (Split) osnivač je i vlasnik i nakladnik Zbornika „Kačić“, koji je počeo izlaziti u svibnju 1966. godine. Svi koji su u proteklo gotovo pola stoljeća vodili i stvarali Zbornik nikada nisu mogli ni pomisliti da će jedan svezak Zbornika doživjeti ono što je postigao svezak br. 41-43, koji je posvećen akademiku Emiliju Marinu, poznatom arheologu, znanstveniku i piscu za njegov 60. rođendan.

U tomu svesku (1280 str.) *surađivalo je* preko 70 uglednih znanstvenika iz 17 zemalja, a članci su objavljeni na sedam jezika: engleski, francuski, njemački, slovenski, španjolski, talijanski i, naravno, hrvatski. To je prva neočekivana osobitost.

Druga je činjenica da je *Zbornik prezentiran u Rimu, u Papinskomu hrvatskom zavodu sv. Jeronima,* 6. prosinca 2011. godine, a sudjelovalo je više uglednika: trojica kardinala, nekoliko veleposlanika, brojni akademici i profesori, suradnici u Zborniku, kao i mnogi Hrvati koji žive u Rimu. Na kraju izvješća o toj prezentaciji nalazi se opširan članka Emilija Marina „Papa Benedikt XVI. nasljednik Blaženoga Ivana Pavla II. i francuski akademik - hodočasnik u Hrvatsku.“

Francuska akademija u Parizu, 10. veljače 2012. godine bila je domaćin prezentacije Zbornika, jer je Emilio Marin, naš svečar, redovni član Akademije, pa je stari i dobri običaj da Zbornik, posvećen nekom akademiku, bude predstavljen u Palači Akademije.

Dvije znanstvene i kulturne ustanove u domovini Hrvatskoj također su priredile prezentacije Zbornika:

Međunarodna kulturna manifestacija „Knjiga Mediterana“ priredila je prezentaciju Zbornika *u Splitu,* u Palači Zavoda Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 24. rujna 2012. godine.

Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“ također je upriličila svečanu prezentaciju u svojoj Viteškoj dvorani u Kuli nad Kamenitim vratima, *u Zagrebu,* 24. listopada 2012. godine.

I konačno, u tišini Samostana Bl. Djevice Marije Majke Milosti, *na otočiću Visovcu,* „zipci serafina“, 9. studenoga 2012. godine, Zbornik je predstavljen samostanskoj obitelji, mladim novacima koji provode godinu novicijata na Gospinu otočiću i drugim franjevcima koji su se okupili na svoje godišnje duhovne vježbe.

Tih pet prezentacija, od kojih su dvije održane u dva europska velegrada i središta svjetske kulture (u Rimu i Parizu), a tri u domovini Hrvatskoj (u Splitu, Zagrebu i Visovcu) svakako su na čast Nakladniku i Uredništvu, suradnicima i posebno svečaru, akademiku Emiliju Marinu.

No, ipak se je najljepše i najdraže dogodilo u Rimu, *u Vatikanu,* u prepunoj „Dvorani pape Pavla VI.“ 7. prosinca 2011. godine, kada je *papa Benedikt XVI.* iz ruku fra Željka Tolića, provincijala, i fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, urednika, *primio svečani svezak Zbornika „Kačić“*, zahvalio i udijelio svoj apostolski blagoslov. Zbornik „Kačić“ u rukama pape Benedikta XVI., Kristova namjesnika, Petrova nasljednika i vidljive glave Crkve Katoličke svakako je događaj od kojega ne može biti ni većega, ni važnijeg, ni dražega!

Davno je (oko 55. godine) sv. Jakov, apostol i prvi jeruzalemski biskup, u svojoj Poslanici ustvrdio: *„Omne datum optimum…descendens a Patre luminum - Svaki dobri dar… silazi od Oca svjetlila“* (1,17).

I sam Zbornik „Kačić“ i sve što se je u posljednje vrijeme dogodilo, a posebno da ga je papa Benedikt XVI. uzeo u svoje ruke i udijelio svoj blagoslov zaista je *veliki Božji dar* Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja, Crkvi u Hrvata i cijelomu hrvatskom narodu.

Za taj dar samo treba reći: *„Deo Optimo Maximo gratias maximas agamus - Bogu dobromu i velikomu svaka čast i hvala!“*

U ovomu svesku Zbornika „Kačić“ (br. 44-45) u *I. dijelu* prikazane su spomenute prezentacije (Rim, Pariz, Split, Zagreb i Visovac) s odgovarajućim tekstovima i slikovnim materijalom.

U *II. dijelu* nalazi se 12 članaka s temama iz povijesti, pedagogije, teologije, geologije i kulturne prošlosti.

Uz tekstove većina članaka ima slikovne materijale, a svi sa znanstvenim aparatom i sažetkom na stranom jeziku.

Na kraju su redoviti prilozi o primljenim časopisima i knjigama te o izdanjima Zbornika.

U ime Uredništva najljepše zahvaljujemo svima koji pomažu da naš Zbornik „Kačić“ u svomu petom desetljeću redovito izlazi. Vivant sequentes!

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić,
član Hrvatskoga arheološkog društva,
urednik

PRVI DIO

»KAČIĆ« U RUKAMA PAPE BENEDIKTA XVI. I PREZENTACIJE ZBORNIKA

(Rim, Pariz, Split, Zagreb i Visovac)

I.
ZBORNIK »KAČIĆ« U RUKAMA PAPE BENEDIKTA XVI.

U VATIKANU, 7. XII. 2011. U 11 SATI

MISCELLANEA »KAČIĆ« IN MANIBUS PAPAE BENEDICTI XVI

PAPA BENEDIKT XVI. PRIMIO ZBORNIK „KAČIĆ“

U srijedu, 7. prosinca 2011. u Vatikanu na generalnoj audijenciji u prepunoj „Dvorani pape Pavla VI.“ sveti otac papa Benedikt XVI. u nadahnutom govoru progovorio je o adventskom očekivanju i susretu s Isusom Kristom, Bogom i Čovjekom. Slušali su ga milijuni vjernika širom svijeta posredstvom raznih sredstava društvenoga priopćivanja. Papa se je susreo i s nekim pojedincima.

Tako je primio i dr. fra Željka Tolića, provincijala Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, i fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, urednika Zbornika „Kačić“ i dugogodišnjega profesora grčkoga i latinskog jezika na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju. Oni su Svetoga Oca pozdravili u ime braće iz cijele svoje Provincije i predali mu Zbornik „Kačić“, koji franjevci Splitske provincije izdaju već preko četiri desetljeća. Ovaj svečani svezak posvećen je prof. dr. Emiliju Marinu u prigodi njegova 60. rođendana.

U Zborniku surađuje preko 70 znanstvenika iz 17 država, a pisan je na 7 jezika. Franjevci su objavili taj Zbornik u čast velikoga znanstvenika i prijatelja cijele Provincije. Stoga je Zbornik predan svetomu ocu Benediktu XVI. i kao prijatelju E. Marina. Papa je na daru zahvalio nazočnim franjevcima, E. Marinu i njegovoj supruzi, predao im po krunicu i udijelio im svoj blagoslov.

Tako su završili „franjevački rimski dani“ susretom sa svetim ocem Benendikom XVI. poslije svečanoga predstavljanja Zbornika u Papinskomu hrvatskom zavodu sv. Jeronima.

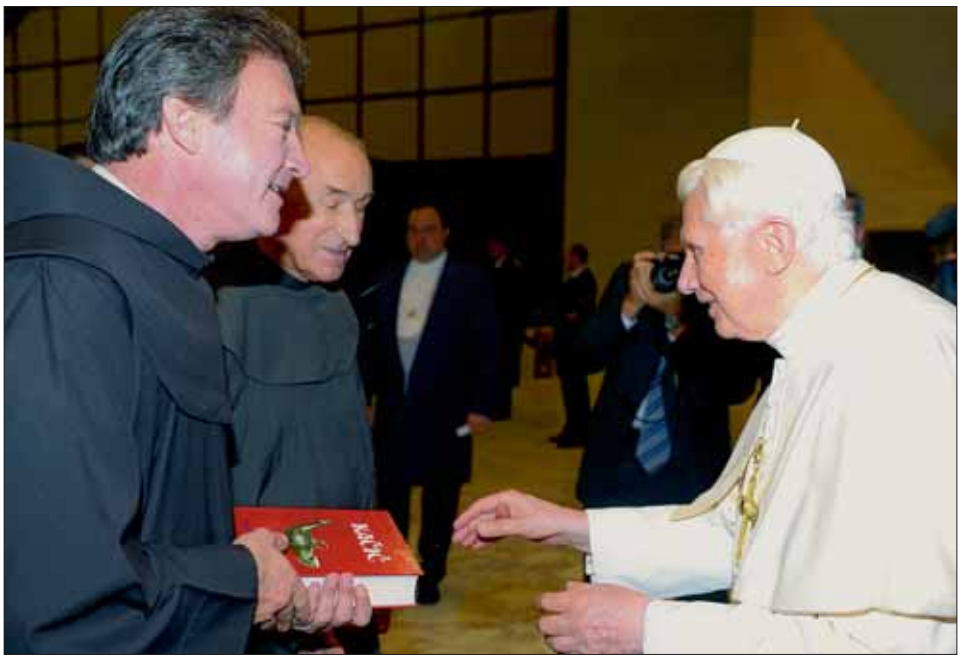

Papa Benedikt XVI. prima Zbornik »Kačić« od fra Željka Tolića, provincijala, i fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, urednika

Il Rettore del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo
Mons. JURE BOGDAN

ha l'onore di invitare la S.V.
all'ATTO ACCADEMICO della

Presentazione della rivista francescana "Kačić" XL-XLII, 2009-2011
MISCELLANEA EMILIO MARIN SEXAGENARIO DICATA

Martedì, 6 dicembre 2011, ore 16,30

Il volume - 70 contributi, autori di 17 nazioni, 1280 pagine - è pubblicato in onore del Prof. EMILIO MARIN, Ordinario all'Università Croata Cattolica di Zagreb e all'Università di Split, nonché Accademico di Francia, Ambasciatore emerito di Croazia presso la Santa Sede (2004-2011) e presso l'Ordine di Malta (2005-2011).

Presiede:

S. Em.za Rev.ma il Sig. Card. RAFFAELE FARINA, S.D.B., Archivista e Bibliotecario di Santa Romana Chiesa

Salutano:

Mons. JURE BOGDAN, Rettore del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo, Roma
R.P. ŽELJKO TOLIĆ, O.F.M., Ministro Provinciale della Provincia del Santissimo Redentore, Split
R.P. HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, O.F.M., Curatore della Miscellanea "Kačić", Split-Sinj

Intervengono:

Prof. GIAN LUCA GREGORI, Ordinario di Antichità Romane, Università La Sapienza, Roma
Prof. MICHEL GRAS, Directeur de recherche émérite au CNRS, Ancien directeur de l'Ecole française de Rome
Mons. JURE BOGDAN, Rettore del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo, Roma

PONTIFICIO COLLEGIO CROATO DI SAN GIROLAMO
Piazza Augusto Imperatore, 4, I° piano Sc. A
00186 ROMA

R.S.V.P.: Tel. 06 99694500; Fax 06 99694501; E-mail: croaticum@catholic.org

II.
PREZENTACIJA
U PAPINSKOMU HRVATSKOM ZAVODU
SV. JERONIMA U RIMU

6. XII. 2011. U 16,30 SATI

PRAESENTATIO
IN PONTIFICIO CROATICO COLLEGIO
S. HIERONYMI ROMAE

Crkva Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu

MONS. JURE BOGDAN

rettore del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo

Eminenze, Eccellenze, stimatissimi relatori e cari ospiti,

È con grande piacere e gioia che saluto tutti i signori cardinali, ambasciatori ed ospiti qui presenti. La pubblicazione di un libro contenente oltre 70 contributi scientifici di autori provenienti da 17 diversi paesi è una bella occasione per incontrarci, e reincontrarci, qui nel Pontificio Collegio Croato di San Girolamo. Quando, nel marzo di quest'anno, alla scadenza del suo mandato, l'ambasciatore croato presso la Santa Sede, prof. Emilio Marin, lasciava Roma, non abbiamo avuto l'occasione di ringraziarlo adeguatamente per la Sua fruttuosa e preziosa collaborazione con il nostro Istituto. Ci siamo tuttavia ripromessi di lasciare tutto per il futuro, per un'altra e migliore occasione. Quell'occasione è oggi, a sette anni esatti da quando Egli ha assunto l'incarico di Ambasciatore della Repubblica di Croazia presso la Santa Sede ed ha varcato in quanto tale la soglia della Chiesa di San Girolamo dei Croati e del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo. Con questa presentazione abbiamo pertanto voluto mantenere fede a tale promessa, per esprimerGli in maniera solenne la nostra riconoscenza e stima, nonché i nostri più sinceri auguri in occasione del suo sessantesimo genetliaco.

Abbiamo ricevuto diversi saluti e scuse per iscritto da coloro che purtroppo non hanno potuto essere presenti a questo evento culturale. Tra di esse desidero qui menzionare la lettera del Rettore dell'Università Cattolica di Zagabria, prof. Željko Tanjić.

Un cordiale benvenuto a tutti voi e buona presentazione di questo libro.

Zbor svećenika Zavoda pjesmom-molitvom otvorio je svečanost prezentacije

IL CARDINALE RAFFAELE FARINA

archivista e bibliotecario di S. R. C.

Cari amici,

Ho il privilegio questa sera di presiedere l'Atto accademico della Presentazione della rivista francescana "Kačić" n. XL-XLII, 2009-2011, esclusivamente dedicato ad ospitare la "Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata" (Emilio ha compiuto 60 anni il 6 febbraio di quest'anno).

Il volume che viene presentato, come potete leggere nell'invito, consta di 70 contributi, provenienti da 17 nazioni diverse, e sviluppa 1280 p.

Si apre con una splendida pagina, in latino: una dedica al festeggiato Prof. Emilio Marin, Ordinario all'Università Croata Cattolica di Zagreb e all'Università di Split, nonché Accademico di Francia e Ambasciatore emerito di Croazia presso la Santa Sede (2004-2011) e presso l'Ordine di Malta (2005-2011).

L'Atto accademico, come vedete dal programma, si svolgerà in due parti, una breve, introduttiva, di saluti, alla quale seguirà la presentazione della *Miscellanea*.

Ho conosciuto Emilio e la sua gentile signora Haidi tramite S.E. Mons. Nikola Eterović, Segretario Generale del Sinodo dei Vescovi. La nostra conoscenza è diventata presto un'amicizia, che è la motivazione della mia presenza qui questa sera: una presenza per me oltremodo gratificante.

Non spetta a me entrare in merito al contenuto della pubblicazione. Ma vorrei sottolineare, rapidamente, le curiosità che nel volume mi hanno subito attratto: per es. alcuni nomi di autori che ho conosciuto. Mi riferisco, per brevità, ad uno solo: il prof. Josef Engemann, con il quale sono stato negli anni 1968-70 a Bonn, all'*Institut für Antike und Christentum*, allora sotto la direzione del Prof. Theodor Klauser.

E poi, come ovvio, le Biblioteche! Nel libro si parla anche di Biblioteche (per es. de *Il Libro e le biblioteche nell'antichità sul territorio della Croazia*), ma soprattutto della Biblioteca Vaticana. Non me l'aspettavo di trovare un

articolo di Fredrik Vahlquist, già Ambasciatore della Svezia presso il Vaticano e ora Ambasciatore di Svezia in Croazia, sulla "Biblioteca Vaticana: memoria dell'umanità". È una storia, sintetica ma precisa, della Biblioteca Vaticana, con l'accento sui tesori più preziosi, i manoscritti, e tra questi la *Collezione Palatina*, la *Urbinate* e, ovviamente, la *Reginense*, quella della Regina Cristina di Svezia. Vahlquist si sofferma, di proposito, anche su avvenimenti recenti, come la preziosa sponsorizzazione del restauro di circa 300 manoscritti della Biblioteca Vaticana da parte della Fondazione Wallenberg e da parte del Re Karl XVI Gustav di Svezia. E ricorda infine come in Biblioteca Vaticana si conserva l'originale della lettera di Papa Giovanni VIII a Branimir, duca della Croazia bianca dall'879 all'892; la lettera è datata *Roma, 7 giugno 879* (a pag. 850 del libro si trova una riproduzione della lettera). Durante una messa solenne nella Basilica di San Pietro a Roma, nel medesimo anno 879, Papa Giovanni VIII impartì al duca Branimir e all'intero popolo croato la sua benedizione. Il papa scrisse al duca dei croati, in diverse lettere, su questo avvenimento. Fu la prima volta in cui lo stato croato venne riconosciuto ufficialmente dalla Chiesa e quindi dalla diplomazia internazionale.

Il volume che è stato presentato tocca una vastità di competenze e ambiti, che ruotano tuttavia attorno a quelle che sono le scienze dell'Antichità soprattutto quella cristiana: archeologia, storia, epigrafia, filologia, storia dell'arte, museologia. Sono gli ambiti in cui il nostro caro Emilio si è mosso, ha studiato, scritto, insegnato. Scienziato autentico, aveva ed ha anche le doti umane che lo hanno reso saggio, un Maestro. La scienza, la diffusione di essa tramite le pubblicazioni, diventava in lui, tramite la docenza, educazione e formazione e, diciamolo pure, testimonianza di vita. Le sue doti umane, la capacità di creare, guidare e di animare il lavoro di squadra, unitamente ad una specifica intuitività e creatività, l'hanno portato a scoperte significative e a riuscite iniziative scientifiche e culturali, che l'hanno reso famoso.

Esprimo a lui a nome di tutti i presenti il nostro augurio: *Ad multos annos!*

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić, urednik; dr. fra Željko Tolić, provincijal; kardinal Raffaele Farina, S.D.B.; prof. Gian Luca Gregori; prof. Michel Gras; mons. dr. Jure Bogdan

Dio slušateljstva: kardinal Giovanni Battista Re, kardinal Angelo Sodano, veleposlanik Viteškoga malteškog reda Alberto Leoncini Bartoli, mons. Nikola Eterović, Emilio Marin zahvaljuje

DR. FRA ŽELJKO TOLIĆ

ministro provinciale

Come Provinciale della Provincia francescana del *Santissimo Redentore* in Croazia, con la sede a Spalato, per me è un onore e gioia salutare prima di tutto, Sua Eccellenza Emilio Marin in questa grande occassione della uscita di questo libro in suo onore.

La Provincia del Santissimo Redentore fu costituita nel 1735. La sede della provincia fino al 1888 era situata a Šibenik nel convento di S. Lorenzo, quando venne trasferita a Spalato dove si trova tuttora.

Dall'inizio l'attività principale della Provincia era dedicata all'attività dell'apostolato ma successivamente i francescani hanno lavorato in campo della cultura e scienza. Cercavano sempre i mezzi più efficaci per insegnare la dottrina cristiana al popolo e sviluppare una fiorente letteratura in lingua croata e latina. Volevano rafforzare la fede con poesie, libri religiosi e manuali. Le opere di tematica religioso-spirituale formarono una vera e propria letteratura francescana croata, a partire da fra Tomaso Babić, fra Lorenzo Šitović, fra Pietro Knežević fino all'insuperabile fra Andrea Kačić Miošić e molti altri. Con la liberazione dai turchi, i francescani si dedicarono alla cura del rinnovamento spirituale, religioso e culturale e contribuirono in modo decisivo al mantenimento dell'unità culturale del territorio nazionale croato.

Accanto a questo, molti francescani si occuparono di archeologia e di paleontologia, raccoglievano le poesie e il patrimonio culturale popolare. Ai tempi recenti vennero allestite le collezioni in diversi conventi: Sinj, Visovac, Šibenik, Zaostrog, Imotski, Sumartin. A Makarska è conservata una preziosa raccolta malacologica.

La seconda guerra mondiale inflisse delle ferite dolorose alla Comunità, in quanto i comunisti nella lotta per il potere combattevano contro i ministri dell'altare. Molti dei nostri fratelli soffrirono, in modo particolare i parrochi, durante la guerra e nel dopoguerra (44 uccisi, 48 imprigionati, molti rifugiati all'estero). Nemmeno il periodo successivo alla Seconda guerra mondiale fu favorevole alla Chiesa.

Dalla sua nascita la Provincia si occupava dell'educazione. Così venne affermata l'antica esperienza delle scuole conventuali in cui agli alunni veniva impartita la formazione elementare, e poi in quella media. Oltre a leggere e a scrivere, gli alunni studiavano l'ortografia e la grammatica e le altre materie necessarie alla vita. Da questa istruzione nascono numerosi abbecedari, catechismi e manuali scolastici per le scuole medie. Allo stesso modo i lettori di filosofia e di teologia compilavano le dispense per gli studenti.

Dalle scuole conventuali nasce nel 1838 il *Ginnasio francescano*, che nel 1854 riunito a Sinj, acquista il diritto di scuola pubblica quale primo ginnasio in Dalmazia in cui la lingua insegnata era il croato.

Sorgono le scuole filosofico-teologiche a Šibenik e a Makarska che ereditano un' importante componente del patrimonio filosofico e teologico nato nel territorio appartenente alla Provincia. Nel 1735 la scuola di Šibenik venne proclamata *Studio generale* di Primo grado con diritto di formare i lettori, cioè professori, riconosciuti nell' Ordine francescano. In seguito alla riforma scolastica da questi istituti nasce nel 1936 la *Teologia Superiore Francescana* a Makarska, che fino al 1999 fa parte, come sede staccata, della *Facoltà di Teologia Cattolica dell'Università di Zagabria*, e che in seguito, unita alla *Teologia* (diocesana) *di Split* sarà fondatrice della *Facoltà di Teologia Cattolica dell'Università di Spalato*.

In questa sede non possiamo non ricordarci anche i due nostri grandi fratelli che hanno lavorato presso la *Pontificia Academia Mariana Internationalis* a Roma. Il 27 luglio 1946, l'Ordine dei Frati Minori nominava una *Commissio Marialis Franciscana*, con sede presso la *Pontificia Università Antonianum* a Roma, con il fine di organizzare e dirigere tutte le attività mariologiche e mariane che si sarebbero fatte nell'Ordine, specialmente in preparazione del primo centenario della proclamazione del dogma dell'Immacolata Concezione e di favorire gli studi per la successiva definizione dell'Assunzione in cielo di Maria. Questa *Commissio* fu affidata alla presidenza del nostro fratello fra Karolo Balić (1899-1977), titolare della cattedra di mariologia. L'Accademia Mariana fu inaugurata ufficialmente il 29 aprile 1947 dal Ministro Generale. Sotto la guida di Karolo Balić, l'Accademia si preoccupò dell'organizzazione di una serie di "Congressi Assunzionistici". Per iniziativa del medesimo, nel 1950 il 1° Congresso Mariologico Internazionale a Roma fu di carattere scientifico. Per richiesta di Karolo Balić, l'8 dicembre 1959, Giovanni XXIII, con il motu proprio *Maiora in dies*, diede all'Accademia il titolo di *Pontificia*.

Il successore di Karolo Balić fu fra Paolo Melada e il segretario fra Dinko Aračić, tutti e due frati dalla nostra Provincia. Nel 1996 Melada finì il suo lavoro di 50 anni presso l'Accademia e con quella data nostra Provincia lasciò la presidenza ad altri.

Altro grande progetto in cui furono incaricati i frati della nostra Provincia fu la *Commissio omnibus Operibus Ioannis Duns Scoti ad fidem codicum edendis*. Fra Karolo Balić fu il primo Preside. Suoi colaboratori furono in maggioranza frati della nostra Provincia: fra Stanislao Bušelić, fra Giovanni Jurić, fra Pietro Čapkun, fra Luca Modrić, fra Serafino Raič. Ben presto a loro si unirono fra Metodio Kelava, fra Bernardino Bilođerić, fra Paolo Melada. Nel 1975 fra Karolo Balić lasciò il posto di Presidenza e il suo successore fu il nostro confratello fra Luca Modrić che ricoprì la presidenza per 24 anni. Nel 1998 la nostra Provincia ha lasciato il posto della presidenza di questa commissione.

In fine vorrei ringraziare Sua Eccellenza Emilio Marin, accademico, per il faticoso e lavoro di responsabilità come ambasciatore croato presso la Santa Sede e come scienziato che ha promosso il nome della nostra patria Croazia in tutto il mondo. Il Signore La benedica e la riempia di una lunga vita e un proficuo lavoro.

Pace e bene a tutti voi!

Mons. Jure Bogdan pokazuje Zbornik »Kačić« kardinalu Angelu Sodanu i mons. Nikoli Eteroviću, nadbiskupu

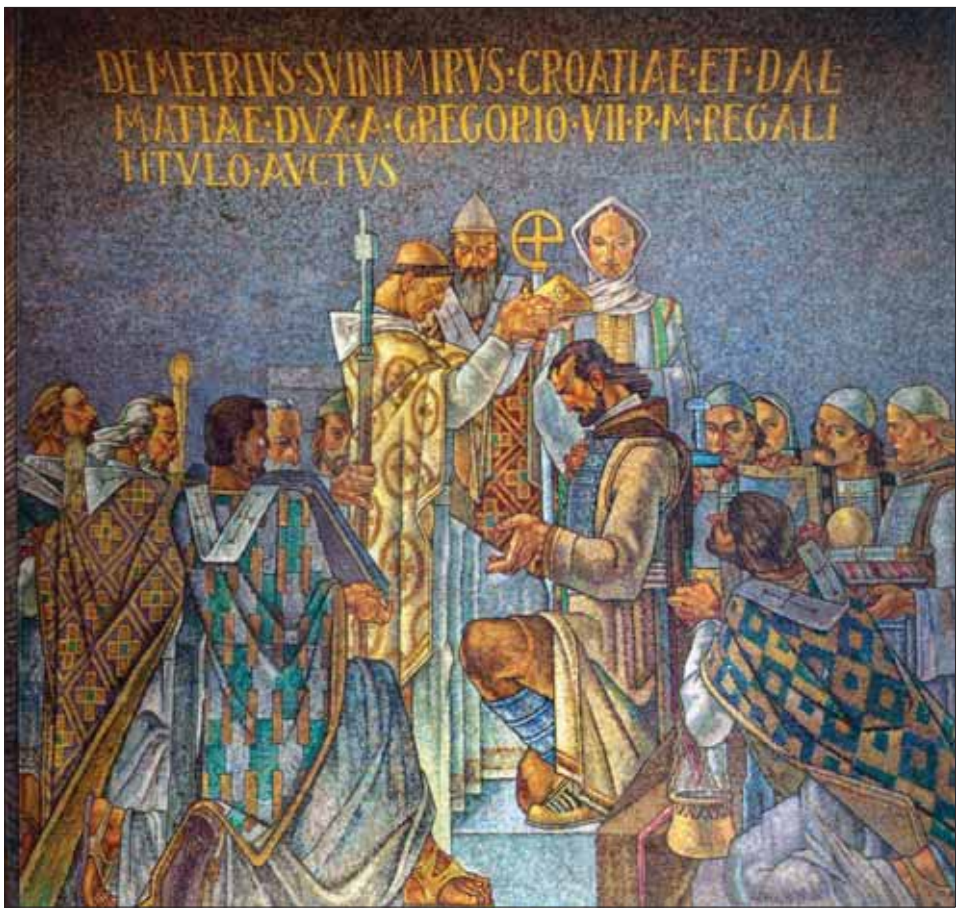

Jozo Kljaković, Krunjenje kralja Zvonimira, mozaik u Zavodu sv. Jeronima (1959.-1961.)

FRA HRVATIN GABRIEL JURIŠIĆ

moderator principalis et responsabilis miscellaneorum »Kačić«

Eminentissimi domini Cardinales Sanctae Romanae Ecclesiae,
excellentissimi domini episcopi, reverendissimi sacedotes religiosique,
omni honore digni collaboratores amicique domini Emilii Marin,
carissimi in Domino fratres et sorores!

Omnibus vobis, in aula hac nunc praesentibus, salutem plurimam optimaque vota!

„Hvaljen Isus i Marija“ - salutatio lingua Croatica,
id est *„Laudetur Iesus Christus et Maria!“*

Frater Andreas Kačić Miošić, lector jubilatus in Studio generali philosophico et theologico primae classis O. F. M. in conventu sancti Laurentii, diaconi et martyris, in alma civitate Šibenik, Provinciae ss. Redemptoris in Croatia, anno Domini 1756. librum *“Elementa peripatethica iuxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti…ad usum tyronum peripatheticae(!) scholae elucidata“* Venetiis edidit (pg. 499).

Idem frater Andreas publici juris fecit librum *„Korabljica Pisma Svetoga i svih vikova događajih poglavitih u dva poglavja razdiljena…“*, id est de historia generis humani a creatione mundi usque ad annum 1760. cum speciali aspactu ad historiam populi Croatarum et aliorum populorum fere totius Europae (pg. XVIII+495).

Atque etiam tertium librum *„Razgovor ugodni naroda slovinskoga“*, id est historiam solutam et rythmicam populi Croatici et plurimorum Europae populorum typis exscribendam curavit. Istud celeberrimum opus ab anno 1756 usque ad tempora nostra in lingua Croatica plus quam in 70 (septuaginata) editionibus divulgatum est. Anno autem elapsso (2010.) etiam iterata expressio (arte phototypica) primae editionis impressa est.

Opus fratris Andreae Kačić in cohaesionis nationalis vires, deinde in linguam et litteras Croaticas atque etiam in vitam christianam quotidianam magnum influxum habebat.

Praeterea aliqua carmina in 14 (quattuordecim) Europae linguas translata sunt, id est in linguam: Albanam, Anglicam, Bohemicam, Bulgaricam, Gallicam, Germanicam, Hungaricam, Italicam, Latinam, Macedonicam, Polonicam, Serbicam, Slovacam et Russicam.

Carmina fratris Andreae influxum quidam etiam in doctrinam, quae in Europa romanticismus appellatur, habuisse historia litterarum docet.

Quibus de causis fratres nostrae Provinciae ss. Redemptoris annuarium vel miscellanea ex diversis disciplinis scientificis (exempli gratia, theologia, philosophia, historia, archaeologia, historia litterarum, philologia, linguisitica, sociologia et cetera) anno 1967. condiderunt et ei titulum vel nomen „Kačić" dederunt, quod fratris Andreae cognomen erat.

Hoc anno Domini 2011. volumen hoc in honorem viri docti, domini Emilii Marin, amici Provinciae nostrae, dedicatum est. Circiter septuaginta collaboratores ex spetendecim nationibus articulos suos ad Redactionem nostram grato animo miserunt.

Quae omnia in volumine hoc publici juris facta sunt.

Reveredissmi doctissimique professores, amici domini Emilii collaboratoresque nostri, hic praesentes, nunc nobis de hoc miscellaneorum volumine aliqua exponent.

Pro praesentia et benevolentia vestra omnibus et singulis vobis gratias maximas ago!

PROF. GIAN LUCA GREGORI

ordinario di Antichità Romane, Università di Roma La Sapienza

Eminenze Reverendissime, Eccellenze, Autorità tutte, Signore e Signori,

Permettetemi di aprire la serie dei tre interventi ringraziando il Rettore di questo Collegio per l'ospitalità di oggi pomeriggio, di congratularmi con Padre Hrvatin Gabrijel Jurišić, eccellente curatore della Miscellanea che ci apprestiamo a presentare, e di esprimere la mia personale riconoscenza al collega ed amico prof. Emilio Marin per l'onore che ha voluto riservarmi, non avendo io potuto partecipare alla Miscellanea in suo onore, invitandomi a presentare la prima parte dell'opera, dedicata alla storia antica ed all'epigrafia greca e latina. Questa Miscellanea è stata infatti organizzata in 3 distinte parti, le cui tematiche riflettono in vario modo gli interessi scientifici e la carriera dell'onorato; le altre due sezioni accolgono contributi rispettivamente di archeologia romana e cristiana e d'età moderna e contemporanea.

La poliedrica figura di Marin, presente in tutti questi anni su vari scenari internazionali (dalla sua Croazia alla Francia, alla Germania, al Regno Unito, e da ultimo in Italia ed in particolare a Roma) emerge chiaramente dalle prime pagine che contengono dopo la bella dedica redatta in un latino epigrafico la prefazione del volume a firma del segretario perpetuo dell'Academie des Inscriptions et Belles Lettres prof. Jean Leclant, che elenca i molti meriti dell'onorato ed i numerosi riconoscimenti da lui ricevuti negli anni, il suo curriculum vitae e il lungo elenco delle pubblicazioni, ben 25 pagine per circa 500 titoli.

Alla sezione storico-epigrafica, che apre la Miscellanea e che si sviluppa per oltre 330 pp. (pp. 87-423) sul totale di circa 1250 pp., hanno partecipato 21 colleghi in rappresentanza di otto Nazioni, con una qualche prevalenza di quei Paesi, dove Marin ha intessuto nel tempo e per varie ragioni più stretti legami personali, scientifici e professionali (Italia, Francia e Spagna). I contributi di questa sezione si possono raggruppare secondo 2 principali filoni di ricerca: il primo è relativo alla provincia romana dell'Illirico con una particolare attenzione a quelle città dalmate cui Marin ha dedicato alcune delle sue più recenti

e note ricerche (mi riferisco a Narona ed a Salona), il secondo verte sulla tarda antichità e l'epigrafia cristiana, non solo nell'Adriatico orientale. Un paio di contributi riguardano infine la storia degli studi epigrafici. Ognuno si apre e si chiude con un riassunto, particolarmente utile, redatto in lingue diverse.

La sezione si apre con lungo saggio (circa 50 pp.) di *Géza Alfoeldy*, di cui proprio oggi, per una non voluta coincidenza, ricorre il trigesimo, amico di tanti e che in tanti abbiamo salutato a Roma alla fine di settembre in occasione di una sua conferenza all'istituto italiano per la storia antica, senza poter immaginare che quella sarebbe stata l'ultima volta. Egli, che avrebbe dovuto già a novembre tornare a Roma, ha lasciato in tutti noi un rimpianto incolmabile. Nell'ambito di temi a lui cari, quali la religione romana nel III sec. d.C. e la storia dell'area balcanico-danubiana in età imperiale, Alfoeldy, che nella dedica del suo contributo affettuosamente accosta il nostro Marin ad un moderno Genius dell'Illirico, affronta la figura, poco conosciuta, della dea delle acque Salacia, accostata nelle fonti a Nettuno, ristudiando i soli 3 testi epigrafici che la menzionano, provenienti dalla località marittima di Tragurium in Dalmazia, Sarmizegetusa in Dacia e Vindobona in Pannonia (l'attuale Wien), inquadrabili nel corso del III sec. d.C.. Si tratta a quanto pare di un'interessante forma di recupero in età imperiale avanzata di forme di culto indigeno da parte di alti rappresentanti dell'amministrazione imperiale e del comando militare che cercavano per tale via di assicurarsi una garanzia di vittoria militare. Una tendenza della quale Alfoeldy trova riscontri in altri documenti epigrafici provenienti dall'Illirico e per i quali non manca un'eco neppure nei coni monetali di III sec.

- *Alexandar Stipčević:* con Libri e biblioteche nella Croazia d'età romana, riflette sulla diffusione della cultura latina, delle scuole e della produzione libraria nelle principali città romane dell'attuale Croazia, nel periodo compreso tra l'età romana ed il Medioevo, mettendo a frutto i vari indizi che abbiamo in proposito.

- *Marco Buonocore:* rievoca la figura di Ti. Claudius Thermodon, con le sue due dediche a Mitra (cui predispose una grotta, con statue, ara per i sacrifici e arredi sacri) e a Diana provenienti dall'agro di Volsinii (od. Bolsena), ma anche a Fortuna Primigenia, cui il nostro dedicò nel celebre santuario prenestino 2 statuette in un pregiato marmo orientale color bianco con venature rosate che ricordano il corallo. Thermodon era probabilmente un mercante d'origine asiatica, a giudicare almeno dal suo raro cognome che rinvia ad un fiume dell'Anatolia (il Termodonte), e perseguì nel corso del II sec. dell'Impero proprio per il tramite di queste sue dediche sacre (altre forse saranno andate perdute) il fine della sua autorappresentazione o comunque della sua volontà di emergere e farsi conoscere.

- *Maria Grazia Granino Cecere:* richiama l'attenzione su di una donna di nome Cossuzia che nel II d.C. fu flaminica della diva Faustina (la moglie di Antonino Pio) sia nell'antica Iader (od. Zadar) che ad Aquileia. La matrona rappresenta l'unico caso di una sacerdotessa del culto imperiale in questi due centri. I rapporti tra Iader ed Aquileia dovevano essere stretti se una stessa persona poteva rivestire incarichi pubblici in entrambi i centri e se gli Aquileiesi scelsero di dedicare una statua alla donna proprio nel foro di Iader. Cossuzia, per quanto ne sappiamo, rappresenta anche, fino ad oggi, l'unico caso di un sacerdozio imperiale femminile rivestito contestualmente in una città d'Italia ed in un centro provinciale. Inevitabile l'associazione tra questo contributo e gli studi dedicati da E. Marin all'introduzione del culto imperiale in Dalmazia ed in particolare all'Augusteo di Narona.

- *Marc Mayer:* sottolinea i rapporti che dovevano legare Cicerone a Narona (oggi Vid), riesaminando la vicenda, inquadrabile tra il 46 ed il 44 a.C., nota ma finora poca considerata, della fuga del suo schiavo Dionisio fino a quella lontana città, circostanza che farebbe pensare all'esistenza di interessi locali da parte del celebre oratore, in considerazione anche della presenza sul posto di negotiatores italici e dello stesso governatore provinciale.

- *Gianfranco Paci:* sempre per Narona, riesamina, soprattutto sotto l'aspetto officinale, la bella dedica al divo Augusto proveniente dal locale Augusteo, che è stata edita proprio da Marin e che fu posta da Cornelio Dolabella, mentre egli era governatore dell'Illirico. Questi svolse un ruolo importante nel processo di consolidamento del controllo romano di quella provincia nel 14 d.C., quando avvenne il delicato passaggio dal principato di Augusto e quello di Tiberio. Non essendo ancora pervenuta notizia della titolatura che il nuovo imperatore avrebbe assunto (semplicemente Ti. Caesar Augustus?, oppure Imp. Caesar Augustus, come il padre adottivo?) si preferì sorvolare, lasciando uno spazio vuoto all'inizio, che non fu poi più colmato.

- *Isabel Rodà:* approfondisce un particolare aspetto del culto imperiale ben documentato a Narona, passando in rassegna i numerosi seviri augustali e magistri mercuriales, una quarantina di personaggi di condizione libertina, appartenenti a famiglie italiche, arricchendo il suo contributo con osservazioni puntuali sui testi che li menzionano, per la maggior parte di carattere funerario.

- *Rosa Comes:* chiude il gruppo di saggi dedicati a Narona, redigendo un aggiornamento, ragionato e ben strutturato, del locale onomasticon, separando gentilizi e cognomi, una quarantina d'anni dopo la pubblicazione del volume, da cui ancora oggi non possiamo prescindere, dedicato da G. Alfoeldy ai Personennamen della provincia di Dalmatia.

- *Denis Feissel:* ci porta invece ad un altro dei centri importanti della Dalmazia romana, con un esame dei Greci originari dell'Asia, ed in particolare

della Licia, documentati a Salona in iscrizioni greche con l'edizione o la ripresa di 3 testi relativi rispettivamente ad un gruppo di marinai da Myra, la capitale della Licia, ad un Licio di Rodiopoli e ad una famiglia di Publii Calvisii originari di Hypaipa, parimenti in Licia, che avevano ricevuto la cittadinanza romana per il tramite del proconsole d'Asia Calvisio Rusone e tra i quali figura l'interessante caso di un buleuta che fu anche medico municipale. Si tratta di casi eccezionali per Salona, ma non per l'area adriatica.

- *Françoise Prevot,* che ha partecipato alla monumentale edizione delle iscrizioni cristiane di Salona in 2 volumi editi nel 2010 sotto il coordinamento di Marin, esito di una cooperazione scientifica tra Croazia e Francia risalente al 1983, tratteggia in maniera dettagliata un quadro delle famiglie e dei rapporti di parentela come sono attestati nelle iscrizioni salonitane d'età tarda, in tutto ben 826, che documentano la persistenza di un formulario tradizionale e la timida dichiarazione di fede cristiana per il solo tramite della croce. Evidente poi la sproporzione tra i testi latini, relativi a Salonitani (742) e i testi greci relativi ad immigrati, pochi, questi ultimi (solo 84), se si pensa alla vicinanza con le province di lingua e cultura greca.

- *Robert Turcan:* apre la serie di un nutrito gruppo di saggi dedicati all'età tardoantica e cristiana, soffermandosi in particolare sulle simpatie pagane ancora vive nel V sec. e sulle posizioni contrarie alla morale evangelica, attraverso una nuova proposta interpretativa dei cinocefali (uomini con la testa di cane, con funzione di uscieri e guardiani) presenti nel Querolus, l'operetta dedicata almeno apparentemente a Rutilio Namaziano, ispirata all'Aulularia di Plauto, dietro cui si propone di vedere una satira contro la corrotta burocrazia che regnava ormai nell'Impero cristiano.

- *François Baratte* ristudia l'iscrizione incisa sul sarcofago del settantenne vescovo Secundus di Ammaedara, in Tunisia, rinvenuto in una delle basiliche messe in luce dalla missione franco-tunisina, risalente alla metà del VI d.C. e contenente una citazione dal libro di Giobbe da interpretare come un'esplicita dichiarazione di fede nella resurrezione della carne: Bibit redentor Deus meus. in nobissimo resurgam. Circumdabo denuo pellem meam ed in carne mea bidebo Dominum meum. Lo scambio regolare tra B e V è in quest'epoca molto frequente.

- *Giuseppe Cuscito* riesamina 4 complessi epitaffi metrici per donne illustri provenienti dal cimitero ad martyres, il sepolcreto di Porta Vercellese, a Milano presso il quale sorse poi la basilica Ambrosiana: qui erano un gruppo di tombe privilegiate (tra le quali anche quella dello stesso S. Ambrogio) con testi metrici oggi perduti. Le donne prese in esame erano in maggioranza vergini consacrate, tra le quali merita particolare menzione S. Marcellina, sorella del vescovo Ambrogio.

- *Danilo Mazzoleni* esamina i testi cristiani, curiosamente pochi, attestanti la presenza di custodes presso i cimiteri e le basiliche; essi si inquadrano tra la seconda metà del IV e la metà del VI sec. e se si fa eccezione per un gruppetto di documenti provenienti da Leptis Magna, nei quali compare sempre il termine serbator, da intendere come sinonimo di custos, gli altri hanno provenienza varia (da Savaria, in Ungheria, Trento dove fu un presbitero a fungere anche da custode, Trieste e Parenzo).

- *James Wiseman* tratteggia un quadro sugli Ebrei della comunità macedone di Stobi tra il II sec. d.C. e la metà del V; nell'occasione viene ripresa una decina di iscrizioni in greco realizzate su vari tipi di supporto; spiccano in particolare i frammenti di affreschi parietali con iscrizioni dipinte e quelli di intonaco con stucchi con testi graffiti.

- *André Laronde* illumina sulla storia e sulle trasformazioni della Cirenaica nella tarda antichità, quando si registra un ridimensionamento dell'importanza e del ruolo di Cirene a fronte di una vitalità perdurante nella regione circostante, dove i raccolti continuano ad essere abbondanti e fiorente l'allevamento dei cavalli.

- *Željko Tomičić* approfondisce alcuni aspetti della vita nelle comunità dell'Adriatico orientale (Dalmazia, Liburnia, Istria) al tempo di Giustiniano, come si riflettono nella documentazione archeologica sacra e profana in quest'area d'importanza strategica per il Mediterraneo e l'Europa.

- *Herman van der Wee* ci porta invece nella città belga di Lierre, nelle Fiandre, una comunità risalente ad età gallo-romana, di cui viene tratteggiata la vita economica fino ad epoca merovingia e carolingia, grazie sia ai pochi testi che parlano di questa comunità, dove erano attivi numerosi artigiani, commercianti e naturalmente contadini che si erano posti sotto la protezione dei locali monasteri, sia ai dati relativi ai mutamenti subiti dal clima in quella regione.

- *André Vauchez* affronta da ultimo la problematica di carattere generale relativa al culto delle reliquie nell'Occidente medievale, un fenomeno che risale alla fine del IV sec., che va crescendo nei secoli seguenti e che attorno al 1000 si era ormai generalizzato grazie anche al trasferimento dall'Oriente in Occidente delle reliquie di numerosi santi di prestigio.

Chiudono questa prima parte della Miscellanea, i contributi di *Xavier Espluga*, con il quale torniamo a Split ed a Salona, ma dal punto di vista della storia della tradizione epigrafica, che vide tra i protagonisti, ai suoi inizi, anche alcuni dei maggiori autori del XV sec., quali Ciriaco d'Ancona e Giovanni Marcanova, e di *Vicko Kapitanović*, che sottopone all'attenzione degli studiosi la figura e la formazione del frate Frano Radman, vissuto nel '700 e dimenticato come epigrafista, nonostante Mommsen lo avesse menzionato nell'apparato critico di alcune iscrizioni del CIL. Questo contributo offre al suo autore

anche l'occasione per soffermarsi sugli inizi della collezione archeologica del monastero francescano di Sinj.

Vorrei concludere questo mio rapido excursus affermando, senza timore di esagerare, che la varietà e l'interesse degli argomenti trattati in questa prima, densa, parte del volume, così ricca di spunti di riflessione e di documenti interessanti, ed il livello scientifico dei contributi stessi forniranno d'ora in poi un importante punto di riferimento per future ricerche sulla vita delle comunità dalmate (in particolare Narona e Salona, ma non solo) tra età romana e Medioevo.

Jozo Kljaković, Pokrštenje Hrvata za kneza Višeslava, mozaik u Zavodu sv. Jeronima (1959.-1961.)

PROF. MICHEL GRAS

directeur de recherche émérite au CNRS,
ancien directeur de l'Ecole française de Rome

En lisant ce gros volume de 1280 pages offert à Emilio Marin, présentant l'apport de 70 contributeurs provenant de 17 nations, j'ai ressenti d'abord profondément la confirmation d'une émergence intellectuelle et scientifique du monde de l'Adriatique que l'on percevait depuis 20 ans. Cette remise à niveau rend justice à ce que fut l'Adriatique dans le monde antique : un espace central, plus encore que la mer Tyrrhénienne dont Georges Vallet rappelait dans sa thèse qu'elle fut longtemps pour les Grecs une mer étrangère. Certes, Pise et Gênes d'abord, Naples et Palerme ensuite, splendides capitales des époques médiévale et moderne, ont remis la Méditerranée à l'heure tyrrhénienne. Cela ne doit pas nous faire oublier que Corinthe, avant Venise, s'occupa beaucoup de l'Adriatique avec ses colonies d'Apollonia et d'Epidamne, n'en fondant qu'une plus à l'Ouest, Syracuse, laquelle, au IVe siècle avant J.C., revint vers l'Adriatique. D'Otrante jusqu' à Aquilée, la mer adriatique est une mer chargée d'histoire.

Emilio Marin, dans cette émergence adriatique, a joué un rôle majeur, longtemps comme directeur du Musée archéologique de Split, ouvert à la collaboration internationale, et avec une attention majeure pour ses partenaires français. Cela suffirait à lui témoigner aujourd'hui notre reconnaissance. Né à Split, dans la ville où s'était tenu en 1894 le premier congrès d'archéologie chrétienne, il ne pouvait être étranger à l'Antiquité tardive, bien avant de savoir qu'il serait un jour le représentant de son pays auprès du Saint-Siège. Maître d'œuvre attentif et efficace dans l'élaboration et la publication du corpus épigraphique de Salona, il a également su montrer sa capacité à porter mais aussi à achever une grande entreprise dans laquelle se sont engagés fortement les meilleurs des chercheurs français de ce domaine qui ont droit eux aussi à notre reconnaissance. Pour sa part, l'Ecole française de Rome a considéré que sa place était aux côtés de ceux qui avaient porté à son terme l'étude de l'un des plus gros corpus épigraphiques existants, après ceux d'Athènes et de

Rome, sans oublier Carthage. L'investissement financier pour la publication, certes lourd, n'était rien à côté de l'investissement de la recherche, en temps et en argent. Sans doute, Mgr Bulić (1846-1934) et Mgr Duchesne (1843-1922) n'auraient pas renié de tels choix qui furent en cohérence avec le projet.

La partie archéologique du volume est à l'image du reste du livre. Elle offre d'abord, de la part de nombreux collaborateurs croates (11 sur 26), une mise à jour de plusieurs dossiers, faisant bien apparaître le nombre et la qualité des projets engagés, en Istrie comme en Dalmatie. Nous avons ainsi une chronique des interventions récentes en Croatie. Le site de Narona tient à juste titre une place de choix, avec des textes qui montrent que les superbes découvertes d'époque augustéenne dues à Emilio Marin ne sont pas prêtes de cesser de susciter commentaires et approfondissements. Je suis pour ma part heureux que le site qui était pour Skylax l'un des grands *emporia* de la Méditerranée ait été tiré ainsi de l'oubli avec la mise au jour d'une phase certes plus récente mais passionnante par la qualité des sculptures qui y ont été découvertes et qui ont permis de belles expositions dans plusieurs pays européens.

Enfin et surtout, à côté d'approches solides mais plus traditionnelles sur les mosaïques et les objets, j'ai noté avec plaisir l'existence de plusieurs contributions qui prennent des territoires en compte de manière plus globale, «systémique» comme l'on dit aujourd'hui, dans le cadre d'enquêtes intégrées prenant en considération tous les aspects. Cette dimension qui est à n'en pas douter le futur de l'archéologie du XXIe siècle est bien présente dans ce volume à travers les exemples de Tyane, de Fondi ou de Sarsina mais aussi avec l'analyse de sites se trouvant sur les littoraux de la Croatie (Istrie) ou du Monténégro.

Ainsi, ce volume rend compte fidèlement des évolutions modernes d'une discipline qu'Emilio Marin a bien servie, en étant avant l'heure un homme sachant dépasser les frontières comme tout homme de culture devrait savoir le faire dans le monde en mutation qui est le nôtre. Au moment où la Croatie s'apprête à rejoindre l'Union européenne en juillet 2013 après la signature définitive du 9 décembre 2011 - pariant ainsi sur l'avenir en dépit des turbulences actuelles - , il est bien de saluer un homme qui a tant fait pour ouvrir son pays et l'Europe du Sud-Est à toute l'Europe dans des temps plus incertains encore.

MONS. DR. JURE BOGDAN

rettore del Pontificio Collegio Croato di San Girolamo

- *La Terza parte del libro*[1], dal titolo "Novo suvremeno doba" "Aevum novum ac novissimum" (L'epoca nuova e contemporanea) è composta da 23 articoli. Nella prima parte prevalgono i temi storici. Il titolo descrive brevemente il tema sviluppato dall'Autore. In questa breve presentazione Vi informiamo almeno sul tema.

- *H. E. Fredrik Vahlquist* descrive la Biblioteca Apostolica Vaticana, la sua fondazione e storia fino ai nostri giorni[2]. Sin dall'antichità la Chiesa Romana dedicò particolare attenzione alla conservazione e alla custodia di manoscritti e libri. Essa si considerava infatti custode della memoria dell'umanità. Da quel ricco tesoro presente nella Chiesa Romana nacque la Biblioteca Vaticana. Il suo vero fondatore fu papa Nicolo V (1447-1455), ma fu fondata formalmente e giuridicamente solo con una bolla di papa Sisto IV nel 1475. La Biblioteca Vaticana oggi è uno dei più grandi centri di studio e ricerca al mondo.

- *Jasminka Ćus-Rukonić* scrive sugli stemmi della città di Cres – Cherso, in Croazia[3]. Lo stemma ufficiale odierno di Cres ha una lunga storia a partire dagli inizi del XV secolo. Lo stemma più antico infatti è probabilmente quello presente nella chiesa francescana, datato attorno al 1400. Seguono cronologicamente altri stemmi, in particolare dalla statua di San Isidoro (sec. XV) e tre stemmi dalla facciata principale del comune di Cherso, dal museo della città e dalla biblioteca Frane Petrić (sec. XVI). Lo stemma odierno della città data al

---

1 *Kačić*, Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, Sv. XLI.-XLIII. Zbornik u čast Emilija Marina za 60. rođendan, str. 1-1280., Split, 2009.-2011. Kačić, Acta provinciae Ss. Redemptoris ordinis fratrum minorum in Croatia Vol. XLI.-XLIII Miscellanea Emilio Marin Sexagenario dicata, Pg. 1-1280, Split, 2009.-2011.

2 H. E. FREDRIK VAHLQUIST, *The Vatican library - the memory of mankind* (Vatikanska biblioteka – pamćenje čovječanstva), Kačić, pp. 833-850.

3 JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Grbovi grada Cresa* (Les Armoiries de la ville de Cres), Kačić, pp. 851-862.

XIX secolo e si ritrova per la prima volta sull'organo della chiesa parrocchiale. Successivamente si sono avuti altri stemmi, il più recente dei quali, del 1989, proviene dalla torre dell'orologio della città.

- *Vinicije B. Lupis*, Prilozi poznavanju sakralne baštine Vrbice, Lozice i Mokošice, (Contributi allo studio del patrimonio sacrale di Vrbica, Lozica i Mokošica).[4] In questo contributo scientifico l'autore focalizza l'attenzione sulla conoscenza dell'eredità sacra - scritti ed oggetti - nell'area occidentale di Astarea. L'autore si sofferma in particolar modo sui due statuti matricole di San Salvatore a Lozica, datato 1432, durante l'episcopato dell'arcivescovo Antonio da Reata e la vita di Santa Maria da Vrbica (Santa Maria da Varbizza). A Mokošica invece è conservata la matricola di San Salvatore e un turibolo in argento, in stile tardo gotico, "a gusto tedesco", realizzato nel laboratorio di Moro-Leuchter. Il turibolo in argento e la Madonna di Vrbica, su legno dorato con la scritta-invocazione "Ora pro nobis Sancta dei Genitrix", sono attribuiti al pittore croato rinascimentale Lovro Marinov Dobričević (sec. XV).

- *Josip Vrandečić* e *Željana Menđušić* scrivono sulla liberazione dai Turchi e la riconquista di Herceg Novi nel 1687 in base ai documenti dell'archivio della Nunziatura apostolica di Venezia[5]. Dietro iniziativa di papa Innocenzo XI, gli eserciti alleati di Venezia, Malta e dello Stato Pontificio, con il forte sostegno della popolazione delle Bocche di Cataro, del Montenegro e di truppe croate provenienti dalla Dalmazia, riuscirono a liberare, il 30 settembre 1687, la città di Herceg Novi dal giogo dei Turchi, proprio il giorno della festa del patrono della città, San Girolamo Dalmata. Fu un grande successo militare contro i Turchi nell'Adriatico di quel tempo. L'articolo descrive con molti dettagli una battaglia sanguinosa e in generale la difficile situazione delle terre balcaniche e delle altre regioni orientali esposte al permanente pericolo dell'invasione ottomana.

Per un certo periodo, dopo il crollo della Serenissima nel 1797, la Dalmazia fu occupata dai Francesi. Frano Baras ci informa sulle feste popolari in Dalmazia sotto i Francesi e sulla loro attività culturale in Dalmazia[6]. Questo fu anche un periodo di risveglio dell'attività massonica e delle loro istituzioni in Dalmazia. Dopo solo un mese dall'ingresso delle truppe francesi a Zadar, fu istituita, il 31 marzo 1806, una loggia massonica, al quale seguirono le isti-

---

4 VINICIJE B. LUPIS, *Prilozi poznavanju sakralne baštine Vrbice, Lozice i Mokošice*,(Contributions aux connaissances du patrimoine sacral de Vrbica, Lozica et Mokošica), Kačić, pp. 863-888.

5 JOSIP VRANDEČIĆ-ŽELJANA MENĐUŠIĆ, *Osvajanje Herceg Novog 1687. godine prema izvještajima Mletačke nuncijature* (The reconquest of Herceg Novi in 1687 According to sources from the nunciature of Venice), Kačić, pp. 889-904.

6 FRANJO BARAS, *Proslave u Dalmaciji u doba francuske vladavine* (Les festivités en Dalmatie à l'époque de l'administration française), Kačić, pp. 905-918.

tuzioni di nuove logge a Split, Dubrovnik, Kotor, Rijeka, Karlovac, Ljubljana e poi Trieste.

- *Jean-Pierre Caillet* descrive il contesto storico e politico, come pure il ruolo e l'importanza nell'ambito della politica di Napoleone in Illiria[7], della pubblicazione dell'opera di *L.-F. Cassasa* e *J. Lavalleea, Voyage pitoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie*.

- *Slavko Kovačić* descrive l'allontanamento dal ruolo di professore nel Seminario vescovile di Spalato del sacerdote e noto archeologo Francesco Carrara, avvenuto il 27 ottobre 1849[8]. Nonostante le qualità intellettuali ed umane, con le ombre che accompagnano la vita di ogni uomo, pare in primo luogho per i motivi politici, con la pressione di politica di Vienna Francesco Carrarra fu allontanato dal professore di seminario vescovile di Spalato.

- Il Decano della Facoltà di filosofia presso l'Universita statale di Split, lo storico *Marko Trogrlić*, descrive la riorganizzazione delle parrocchie in Dalmazia tra il 1829 e il 1849[9]. Dopo le riforme delle strutture ecclesiastiche in Dalmazia avvenuta con la bolla di Leone XII *Locum Beati Petri* del 1828, vi fu una grande riorganizzazione delle parrocchie nell'intera Dalmazia. Trogrlić focalizza la sua ricerca sull'Arcidiocesi di Zadar e la riorganizzazione delle strutture pastorali.

- *Franko Oreb* scrive sulla vita del sacerdote di Korčula Ivan Zaffron, divenuto vescovo di Šibenik e Dubrovnik e morto a Korčula nel 1881[10]. Egli fece costruire la Chiesa di Santa Giustina a Korčula, nella quale sarà sepolto nel 1898.

- Il professor *Miljenko Grgić* illustra l'importante eco e gli effetti che il rinnovamento della musica sacra, il cosidetto movimento ceciliano, ha avuto nel Duomo di Split. Egli ha inoltre ricostruito dai materiali d'archivio la storia dell'organo della cattedrale spalatina. Il primo organo nel duomo sarebbe stato costruito nel 1347 da fra Ventura di Fermo. A partire da quell'anno, quasi ogni secolo la Cattedrale di Split faceva restaurare o costruire un nuovo organo. Nel corso del restauro della Cattedrale iniziato nel 1881 si ebbe anche la costruzione

7 JEAN-PIERRE CAILLET, *La publication du Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie de L.-F. Cassas et J. Lavallee dans le contexte de la politique napoleonienne en Illyrie* (Objava *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie de L.-F. Cassas et J. Lavallee u kontekstu Napoleonske politike u Iliriji)*, Kačić, pp. 919.-927.

8 SLAVKO KOVAČIĆ, *Otpuštanje Francesca Carrare iz profesorske službe u Biskupskom sjemenistu u Splitu (Evincement de Francesco Carrara du service de professeur du Séminaire épiscopale de Split),* Kačić, pp. 929-954.

9 MARKO TROGRLIĆ, *Preustroj župa u Zadarskoj nadbiskupiji (1829.-1849.)* (Restructuring of the parishes of Zadar's archdiocese 1829.-1849), Kačić, pp. 955.-974.

10 FRANKO OREB, *Korčulanska crkva sv. Justine Mauzolej biskupa Ivana Zaffrona* (L'église sainte Justine de Korčula: mausolée de l'évéque Jean Zaffron), Kačić, pp. 975-986.

di un nuovo organo. Il progetto fu realizzato dalla fabbrica vescovile di organi di Gaetano Zanfretta e figli, da Verona. La stessa fabbrica aveva realizzato poco prima, nel 1899, l'organo della chiesa dei francescani conventuali di Split. Il cosiddetto *organo di liturgia* fu costruito nel Duomo di Split nel 1900 e rimase in funzione sino al 1964. Nel scrivere la storia dell'organo della chiesa metropolitana di Split l'autore ci informa anche sugli organisti del Duomo[11].

- Il tema trattato dal professore *Pavo Jurišić*, Decano della Facoltà di Teologia cattolica a Sarajevo[12], riguarda gli ultimi difensori della glagoglizza, del glagolitico, ovvero la celebrazione della messa di rito latino in lingua paleoslava in Croazia. Dopo l'enciclica di Leone XIII "Grande munus" del 1880, si segnala come difensore del paleoslavo il servo di Dio, Josip Stadler, arcivescovo di Sarajevo. Assieme a lui operarono illustri professori e canonici come Frane Bulić e Franjo Volarić da Krk. Con l'enciclica "Grande Munus" Leone XIII conferma ed autorizza l'uso del glagolitico nella liturgia al pari della lingua latina. Il rinnovamento e la reintroduzione del glagolitico tuttavia non passò inosservato alla Monarchia Austro-Ungarica, che vi si oppose formulando forti critiche. Per questo motivo l'arcivescovo Stadler, fortemente appoggiato dal vescovo Josip Juraj Strossmayer di Đakovo, si recò a Roma, nel 1900, assieme a Bulić e Volarić, per prendere le difese del glagolitico. Il tutto è collegato con la questione dell'Istituto di San Girolamo e i contatti tra i cardinali Rampolla, Ferrata e Vanutelli. La lingua paleoslava, definita da Leone XIII "un decoro per la Chiesa", rimase nella liturgia sino al Concilio Vaticano II.

- *Mons. Stefan Heid* ha scritto, in tedesco e italiano, Anton de Waal, das Deutsche Priesterkolleg am Campo Santo in Rom und die christliche Archäologie Dalmatiens (Anton de Waal, il Collegio sacerdotale tedesco a Campo Santo in Roma e l' archeologia cristiana in Dalmazia).[13] Anton de Waal è stato il fondatore del Collegio sacerdotale teutonico nel 1876, situato all'ombra della cupola di San Pietro. Grazie alle numerose iniziative scientifiche il Collegio diventò un centro per la promozione delle ricerche sulla letteratura cristiana antica. Sono numerosi gli studiosi del cristianesimo antico che sono passati per il Collegio teutonico durante i quaranta del rettorato del de Waal. Tra i croati si segnalano i sacerdoti Luka Jelić e Josip Bervaldi, dalla Diocesi di Split. Mons. Heid alla fine del suo articolo pubblica la loro corrispondenza nonché quella

11 MILJENKO GRGIĆ, *Orgulje Gaetana Zanfrette u splitskoj katedrali* (Les orgues de Gaetano Zanfretta dans la cathédrale de Split), Kačić, pp. 987-1012.

12 PAVO JURIŠIĆ, *Posljednji pobornici glagoljice* (The last defenders of the glagolithic alphabet), Kačić, pp.1013-1030.

13 MONS. STEFAN HEID, *Anton de Waal, das Deutsche Priesterkolleg am Campo Santo in Rom und die christliche Archäologie Dalmatiens,* (Anton de Waal, Njemački svećenički zavod na *Campo Santo* u Rimu i starokršćanska arheologija u Dalmaciji), Kačić, pp.1031-1070.

dell'archeologo don Frane Bulić con il Rettore. Grazie a questo articolo e alle lettere in esso pubblicate si possono capire molto meglio varie iniziative e soprattutto la celebrazione a Solin, nel 1894, del I° Congresso Internazionale di archeologia paleocristiana.

- *Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić* O. F. M., curatore di questa Miscellanea, scrive un articolo sul Culto dei martiri di Solin (Salona) nel secolo XX[14]. Così come nel resto del Mediterraneo, anche i cristiani di Salona hanno sviluppato un grande culto per i propri martiri, arrivato sino ai nostri giorni. Dopo la II guerra mondiale, a causa della feroce dittatura comunista, il culto di tali martiri si ridusse notevolmente. Negli ultimi venti anni tuttavia, con l'avvento della democrazia e di uno stato indipendente croato, il culto dei martiri di Salona, particolarmente San Doimo, patrono della Chiesa locale di Split, si celebra solennemente.

- Il contributo del professore *fra Gianluigi Pasquale*, O. F. M. Cap. è intitolato "Chiesa e cultura cristiana nella teologia di Henri-Irénée Marrou"[15]. Secondo il celebre storico del cristianesimo antico, professore alla Sorbona di Parigi, "La città di Dio non apparirà in essere tutto a un tratto, creata in un istante dalla volontà di Dio. Al contrario, egli vuole che si costruisca lentamente, strato per strato, pietra (viva) su pietra per tutta la durata della storia umana" [16]. Marou non solo difende la commistione tra le due città e ne trae motivo di fiducia, ma pone a tema una commistione che può interessare anche i non cristiani.

- Padre *Ivan Fuček*, S. J. già teologo della Paenitentiaria Apostolica, informa i lettori sulla storia e la natura del Tribunale interno, la Paenitentiaria Apostolica - Unutrašnje sudište Crkve[17].

- Il Segretario generale del Sinodo dei Vescovi, *S.E. Mons. Nikola Eterović*, partecipa alla Miscellanea con il contributo: I vescovi croati e il Sinodo dei Vescovi[18]. Sin dall'istituzione del Sinodo dei Vescovi i rappresentanti dell'episcopato croato dalla Croazia e dalla Bosnia ed Erzegovina partecipano regolarmente al Sinodo e l'autore analizza i loro contributi. La partecipazione dei vescovi in base ai loro interventi è divisa in tre parti. La prima parte va dall'istituzione del Sinodo dei Vescovi nel 1967 al 1989. Negli interventi dei

14 FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Štovanje solinskih mučenika u XX. stoljeću* (The veneration of the martyrs of Salona in the twentieth century), Kačić, pp. 1071.- 1090.

15 FRA GIANLUIGI PASQUALE, O.F.M. Cap.,*Chiesa e cultura cristiana nella teologia di Henri-Irénée Marrou* (Henri-Irénée Marrou: Crkva i kršćanska kultura u teologiji), Kačić, pp. 1091-1119).

16 *Kačić*, p. 1091.

17 IVAN FUČEK, *Paenitentiaria Apostolica - Unutrašnje sudište Crkve* (Paenitentiaria Apostolica - Tribunal interne de l'Eglise), Kačić, pp. 1121.-1132.

18 MONS. NIKOLA ETEROVIĆ, *Hrvatski biskupi i Biskupska sinoda* (Croatian bishops and the Synod of bishops), Kačić, pp. 1133.-1164.

vescovi di questo periodo dominano i temi del rinnovamento post conciliare, il dinamismo del rinnovamento convive assieme alle sfide per la Chiesa in un sistema fortemente autoritario quale era quello comunista, che frapponeva tanti ostacoli alla vita della Chiesa. La seconda parte va dal 1990 al 1998: è il periodo della proclamazione dell'indipendenza nazionale degli stati ma anche di una guerra civile sanguinosa, che ha portato con se ogni genere di distruzioni. La terza parte è costituita dal periodo postbellico, ovvero dal 1999 sino ai giorni nostri, periodo caratterizzato da un urgente e profondo bisogno di guarigione dell'anima e dello spirito, feriti profondamente nella guerra, dal restauro delle chiese, case e luoghi di culto, dal ritorno dei profughi ecc. I pastori croati riferiscono su questi fatti al Sinodo, fanno domande ma forniscono anche proposte per la Chiesa molto provata in queste circostanze.

- Il professore di teologia morale *fra Luka Tomašević,* O. F. M., contribuisce con il suo studio dal titolo Teološki pogled na dostojanstvo ljudske osobe, Un'analisi teologica sulla dignità della persona umana[19].

- Il professore *fra Špiro Marasović* O. F. M. Conv., è autore del contributo Crkva i društveni razvoj (La Chiesa e lo sviluppo sociale), nel quale analizza il pensiero della Chiesa sullo sviluppo della società in base ai documenti sociali della Chiesa[20].

- Il contributo di *Paul Card. Poupard* è il discorso pronunciato presso la Pontificia Università Lateranense il 4 dicembre 2008, in occasione della presentazione del libro dell'Ambasciatore Emilio Marin *"Ho conosciuto due papi"*[21].

- L'ambasciatore polacco presso la Santa Sede, S.E. *Hanna Suchocka*, scrive le proprie riflessioni sul libro del collega Ambasciatore Emilio Marin: "Note di lettura al libro 'Ho conosciuto due papi' di Emilio Marin"[22].

- L'ultima parte del libro è costituita dal contributo del curatore della Miscellanea, *fra Hrvatin Gabrijel Jurišić*[23]. In esso padre Jurišić presenta l'importanza nonché l'abbondanza dell'attività pastorale, culturale, scientifica e sociale dei membri della sua provincia francescana del Santissimo Redentore

19 FRA LUKA TOMAŠEVIĆ, O.F.M., *Teološki pogled na dostojanstvo ljudske osobe* (Il parere teologico sulla dignità della persona umana), Kačić, pp. 1165.-1196.

20 FRA ŠPIRO MARASOVIĆ**,** O. F. M. *Conv., Crkva i društveni razvoj*, (La Chiesa e lo sviluppo sociale), Kačić, pp. 1197-1208).

21 PAUL CARD. POUPARD, *Presentation du livre de S. E. Emilio Marin, ambassadeur de Croatie pres le Saint-Siege, „Ho conosciuto due papi"* (Predstavljanje knjige Emilija Marina, veleposlanika Hrvatske pri Svetoj Stolici, „Upoznao sam dva pape"), Kačić, pp. 1209-1212.

22 S.E. HANNA SUCHOCKA, *Note di lettura al libro „Ho conosciuto due papi" di Emilio Marin* (Bilješke uz knjigu "Upoznao sam dva pape" Emilija Marina), pp.1213-1218.

23 FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, O.F.M., *Pogovor* (Editor's note), Kačić, pp. 1219-1224.

di Split. Si tratta in primo luogo della pubblicazione di libri. Un posto rilevante è costituito inoltre dall'attività dei professori di teologia dell'Istituto superiore francescano di studi teologici di Makarska.

A questa terza parte del libro seguono le note sugli autori, provenienti da diciassette diversi paesi, l'elenco dei periodici e dei libri ricevuti di recente dalla Miscellanea Kačić, l'Elenco delle pubblicazioni della rivista Kačić e infine l'Indice generale del libro.

Si tratta di un libro voluminoso, molto vario nei temi trattati, interessante, ricchissimo di informazioni e fotografie, curato molto bene e con grande attenzione. Di grande aiuto per conoscere i contenuti dei contributi scientifici è la lingua. Ogni articolo o riassunto dello stesso infatti, assieme al titolo, è pubblicato in una delle principali lingue mondiali. Non sappiamo davvero chi tra il curatore fra Hrvatin Gabrijel Jurišić e il festeggiato S.E. Emilio Marin potrebbe esclamare più forte: *Exegi monumentum aere paerennius!* (Q. Horatius Flaccus, Carm., III, 30). Auguri padre Jurišić per questa sua nuova opera. Auguri Eccellenza Marin per l'opera e per il suo sessantesimo genetliaco. Grazie.

P. Gagliardi, Papa Siksto V. drži nacrt crkve sv. Jeronima (1850.)

PROFESSOR EMILIO MARIN, MA, PhD

Born on 6th February 1951 in Split (Croatia). Since 1973 assistant keeper, 1980 senior keeper and 1986 principal keeper at the Archaeological museum - Split. - Since 1978 MA status researcher, 1992 senior researcher. - 1981-1983. assistant professor *Institut d'Art et d'Archéologie,* Sorbonne. - Since 1983 vice director, than director (1988-2004) of the Archaeological museum - Split. - 1984-1985 visiting fellow All Souls College (University of Oxford). - 1988 secretary general of the 13th International Congress for Early Christian Archaeology (1994). - 1990-1991 visiting professor Sorbonne. - Since 1998 full professor of the Archaeology of the Roman Empire in the University of Split. - 2002-2003 visiting professor Sorbonne. Lectured in the universities: Barcelona, London, Oxford, Cambridge, Newcastle-upon-Tyne, Rome, Macerata, Vienna, Heidelberg, New York, Princeton, Boston, Harvard, Tel Aviv, Perugia, Foggia, Bologna, Ljubljana. Directed archaeological excavations at Salona, Narona, Split and Brač, as well as many exhibition projects in Croatia and in Europe. Participated on some hundred colloquia and conferences. Editor-in-chief of the journal *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* (1988-2004). Extraordinary and plenipotentiary ambassador of the Republic of Croatia to the Holy See (2004-2011) and to the Sovereign Military Order of Malta (2005-2011). Since October 2011 full professor of Roman and Early Christian Archaeology in the Catholic University of Croatia in Zagreb, since May 2012 vice-president for international relations.

Since 7th March 2003 full member *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, *Institut de France*. On 11th December 2012 appointed full member of the *Pontificia Commissio de Sacra Archaeologia* (Vatican). Correspondent member *Pontificia Accademia Romana di Archeologia* (Vatican) and *Real Academia de Buenas Letras* (Barcelona). Member *Société nationale des Antiquaires de France* (Paris), correspondent member *Deutsches Archäologisches Institut* (Berlin). Member *Comité promoteur des Congrès internationaux de l'Archéologie chrétienne* (Vatican). Order *Officier des Arts et Lettres of*

France (2000), *Commendatore dell'Ordine della Stella della solidarietà italiana* (2004), *Cavaliere di Gran Croce dell'Ordine di Pio IX* (2007). *Grand-Croix* of the Order *Pro merito Melitensi* (2009). Honorary degree University of Paris 12 (2005).

Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata (*Kačić* XL-XLII), ed. Hrvatin Gabrijel Jurišić, Split, 2011, 1280 p. Available on: http://www.franjevci-split.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=3106&Itemid=21

BIBLIOGRAPHY

Author and/or editor of numerous books, author of hundreds scholar and professional papers and articles as well as newspapers articles.

Full bibliography available on: www.franjevci-split.hr/pdf/01_kacic_uvod.pdf

A selection on: www.aibl.fr/membres/academiciens-depuis-1663/article/marin-emilio

Some titles: - 1994. *Civitas splendida Salona* (in *Salona Christiana*), Split. - 1997. *Ave Narona*, Zagreb. - 1998. *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae I-III* (coed. N. Cambi), Vatican-Split. - 1999. *Corpus Inscriptionum Naronitanarum I* (et alii), Macerata-Split. - 2000. *Salona III: Manastirine, Établissement préromain, nécropole et basilique paléochrétiens* (codir. N. Duval, C. Metzger), Rim-Split. - 2002. *Longae Salonae I-II* (ed.), Split. - 2002. *Erešove bare-Narona* (et alii), Split. - 2003. *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve* (ed.), Zagreb-Metković-Split. - 2004. *The Rise and Fall of an Imperial Shrine – Roman Sculpture from the Augusteum at Narona* (et alii), Split. - 2004. *Divo Augusto – La descoberta d'un temple romà a Croàcia / El descubrimiento de un templo romano en Croacia* (et alii), Split. - 2006. *Dalmatia – Research in the Roman Province 1970-2001 – Papers in honour of J. J. Wilkes* (coed. D. Davison, V. Gaffney), Oxford. - 2010. *Salona IV: Recherches archéologiques franco-croates à Salone, Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles* (et alii), Rome-Split.

SECRETARIA STATUS

Summus Pontifex

BENEDICTUS XVI

Membris Pontificiae Commissionis de Sacra Archaeologia ad quinquennium ascripsit Illustrissimum Dominum

AEMILIUM MARIN

Id in notitiam ipsius Illustrissimi Domini Marin perfertur, ut ea de re **opportune certior fiat ad eiusdemque normam se gerat.**

Ex Aedibus Vaticanis, die XI mensis Decembris, anno MMXII.

Secretarius Status

Papa Benedikt XVI. imenovao je Emilija Marina
članom Papinskoga povjerenstva za svetu arheologiju

PAPA BENEDIKT XVI. NASLJEDNIK BLAŽENOG IVANA PAVLA II. I FRANCUSKI AKADEMIK – HODOČASNIK U HRVATSKU

EMILIO MARIN
Hrvatsko katoličko sveučilište
10000 Zagreb, Ilica 242

UDK: 262.13 Benedictus XVI, papa
Stručni članak
Primljeno: 15. XII. 2012.

U članku se obrađuju neke osobine pape Benedikta XVI. koje su ga profilirale kao osobitog nasljednika blaženog Ivana Pavla II. Potom se izlažu neki detalji znanstvenog profila Pape, odnosno kardinala Josipa Ratzingera, koji je 1992. bio izabran i u Francusku akademiju znanosti i umjetnosti. Detaljnije se prikazuje zamisao o posjetu Pape i njegovu pohodu Parizu, Akademiji koja ga, po njegovoj želji, i dalje broji u svoje članove; te opisuju se pojedini događaji koji su vodili tom cilju, kao i sam posjet Akademiji 2008. i njegovi odjeci. Sve to u kontekstu odnosa s Hrvatskom i viđeno od jednog od aktera događanja, hrvatskoga veleposlanika pri Svetoj Stolici, a uoči Papina pohoda Zagrebu 2011. godine.

Ključne riječi: *Benedikt XVI., Josip Ratzinger, Francuska akademija, pohod Hrvatskoj, Pariz.*

Petnaest dana uoči pohoda pape Benedikta XVI. Hrvatskoj, odnosno Zagrebu (19. svibnja 2011.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti željela je na specifičan način obilježiti taj važan događaj povjerivši mi prigodno predavanje, na čemu sam osobito zahvalan Upravi HAZU, te osobito i gospodinu predsjedniku HAZU akademiku Zvonku Kusiću, koji me počastio svojim osobnim uvodom. Ovaj pak rad, koji sa zahvalnošću predajem za časopis *Kačić*, prerađeno je i prošireno moje predavanje u HAZU, koje ja pak, skraćeno, bilo objavljeno uoči Papina dolaska u Zagreb u tjedniku *Hrvatsko slovo*.

Naravno, tako značajan pohod Hrvatskoj već drugog pape u našoj suvremenoj povijesti, pa osobito i sam profil i djelo Benedikta XVI., mogli bi biti povod nizu predavanja i raznim pogledima na pontifikat, koji je u

tijeku, pape – kako se to prije svečano zborilo – sretno vladajućeg! Ali, danas takva sintagma nije više u prvom planu: možda bi se „sretno“ moglo prikladnije zamijeniti za „radosno“ kod Benedikta, a „vladajućeg“ za „služećeg“. Naime, pretpostavljam da bi analiza Benediktova rječnika pokazala da je najčešća riječ koju on rabi „radost“, a da je od prvog dana papinstva pokazao da je njegovo „vladanje“ : „služenje“; ne samo zbog onog skromnog a svečanog općega papinskog naziva „sluga slugu Božjih“ već i zbog osobne predanosti da služi Crkvi i čovjeku.

I. NASLJEDNIK BLAŽENOG IVANA PAVLA II.

Rekoh, od prvog dana! Da, Hrvatska pošta, u očekivanju Benediktova pohoda objavila je *prigodnu marku* koja likovno dojmljivo ponovo uprisutnjuje onaj dan 19. travnja (u tom trenutku, prije 6 godina i mjesec dana), kada je s balkona Sv. Petra novoizabrani Papa bio prvi put pred Rimom i Svijetom. Kao „službenik“ i „radnik“ u „vinogradu Gospodnjem“, u svom odijelu, onom radnom, crnom, zatečen izborom, ali u duhu „služenja“ navukao je preko svoga radničkog odijela ono svečano pontifikalno i krenuo za zlatnim križem. Taj trenutak – koji su ovjekovječili svi svjetski mediji – ponudila nam je i Hrvatska pošta na prigodnoj marki, i to onaj izvorni, od onog trenutka, tako svjež i dobrodušan, bez retuša kakvim su ga htjeli u drugom času neki ispraviti, kada su bijelili crne rukave Ratzingerove odjeće. Ali to je trenutak, koji je – makar se meni čini – emblematičan za papu Benedikta XVI. To je Joseph Ratzinger koji je postao Benedikt XVI.

Ali, nije samo slika ta koja je bila emblematična, bila je to i tada izgovorena riječ, a riječ je za Ratzingera važnija od slike, jer – ne zaboravimo – „u početku bijaše Riječ...“ Osim onoga što je novoizabrani papa kazao o sebi kao „skromnom radniku u Gospodinovu vinogradu“, kazao je odmah i to da su kardinali izabrali njega nakon „velikog pape Ivana Pavla II.“ I tako se odmah definirao kao nasljednik Ivana Pavla II., ne samo po kronološkom faktu, već i po određenju koje je dojučerašnji prefekt Zbora za nauk vjere, dakle onaj kojemu je zadaća da čuva nepogrješivost katoličkog pravovjerja, izrekao *Urbi et Orbi*, gotovo kao anticipaciju beatifikacije koju će izvršiti šest godina kasnije, ne zaboravljamo, na dan sprovodnih svečanosti za Ivana Pavla II., kada je kao dekan Kardinalskog zbora, u homiliji zaključio: „Možemo biti sigurni da je naš voljeni Papa sada na prozoru kuće Očeve, da nas vidi i da nas blagoslivlja.“ Nije to kod takvog govornika bila stilska fraza, nije bila ni ponesenost trenutkom, nije to bilo ishođeno od tolikih transparenata „Santo subito!“ Ne, to je nepogrješivo, gotovo anticipirajući svoje papinstvo, zaključio i odredio kardinal Ratzinger. I od toga trenutka, on je postao nasljednik blaženog Ivana Pavla II.

Na čisto ljudskoj razini, zar to nije divna gesta? Naime, pogledajmo oko nas, koliko ćemo primjera naći da na bilo kojoj razini nasljednik pozitivno govori o prethodniku, a kamo li da s oduševljenjem i radošću govori o svom prethodniku. Stoga je moralo odmah biti jasno da pred sobom imamo divnoga i plemenitog čovjeka a ne „Panzerkardinala“, kako su ga mediji isprva krstili.

Međutim, Ratzinger nije uzeo Wojtyłino ime. Jedan od eminentnih sudionika konklava, kardinal Jean-Marie Lustiger, umirovljeni nadbiskup Pariza, javno je o tome progovorio nakon konklava u intervjuu *Le Monde*-u, 24.-25. travnja 2005.: „Sve nas je iznenadio. Očekivalo se Ivan Pavao III.“ A ja bih se usudio dodati: osim onoga što je sâm novoizabrani papa kazao o razlozima izbora svoga imena (prema sv. Benediktu, osnivaču Benediktinskog reda i u – ne samo ratzingerijanskoj – viziji utemeljitelju Europe, kao i prema papi Benediktu XV., borcu za mir, unatoč I. svjetskom ratu), novi je papa ostao skroman i u tome. Rekao bih da „skromni radnik u Gospodinovu vinogradu“ nije mogao uzeti ime „velikog Pape“. Zanimljivo je kako je pronicljivi kard. Lustiger, u navedenom intervjuu o Benediktu XVI. naglasio kako „trebamo već sad izbrisati ideju da se radi o prolaznom Papi“.

A blaženi „veliki Papa“, znamo svi, toliko je bio blizak Hrvatskoj, a i Hrvatska njemu. Očitovalo se to, između ostalog, i u *tri njegova pohoda Hrvatskoj*. Vjerojatno će i Benedikt XVI. o tome nešto reći za svoga predstojećeg pohoda Hrvatskoj. Međutim, anticipirajmo ponešto od Ratzingerove misli!

Pogledajmo doista rijetki dokument, a rekao bih i dragocjeni. S grbom dekana Kardinalskog zbora, s nadnevkom i s brojem protokola 20 *Sede vacante*! Neposredno prije ulaska u konklave, odnosno, samo tri dana prije izbora za papu, kard. Ratzinger, uputio je hrvatskom veleposlaniku pri Svetoj Stolici pismo (16. travnja), na dan svoga vlastitog rođendana, u kojem između ostalog piše: “*Formulo l’auspicio che il ricordo dell’illustre Papa, servo fedele di Cristo, e della Chiesa e dell’umanità, possa essere d’ispirazione per quanti hanno a cuore il rinnovamento civile e religioso della Croazia, l’affetto del Quale per gli abitanti di quel Paese era a tutti noto.* - Nadam se da će sjećanje na dičnog papu Ivana Pavla II., vjernog sluge Krista, kao i Crkve i čovječanstva, biti nadahnućem svima onima kojima je na srcu društvena i vjerska obnova Hrvatske; naime svima je bila poznata Njegova privrženost stanovnicima te zemlje.“

To pismo, nedvojbeno pripada posljednjim dokumentima koje je potpisao “*Joseph* card. *Ratzinger*”. Tri dana kasnije, neposredno uoči glasovanja u kojem je izabran, ručat će za istim stolom s umirovljenim patrijarhom Venecije (kard. Marco Cè), nadbiskupom Milana (kard. Dionigio Tettamanzi), s kurijalnim kardinalom protođakonom (Čileanac kard. Jorge Arturo Medina Estevez) i s još jednim afričkim kardinalom, po svjedočanstvu jednoga sustolnika (ve-

necijanskog), izrečenom potpisniku ovih redaka, znalo se što "prijeti", oni su bili diskretni a Ratzinger je bio od malo riječi. Prethodnih pak dana, za vrijeme kardinalskih kongregacija (reče mi kard. Puljić), „slušalo se" Ratzingera, Martinija i Lustigera, umirovljene nadbiskupe Milana odnosno Pariza, Simonisa iz Utrechta (tim redom!).

Povezanost potpisanoga s kard. Ratzingerom započela je od njegova dolaska na veleposlaničku službu u Rim, o njoj je ponešto natuknuto u maloj knjizi *Upoznao sam dva pape* (koju je objavila Kršćanska sadašnjost Crkva u svijetu, 2009.), a ako Bog da nešto opširnije će biti napisano u budućnosti. Spomenimo ovdje, kao kuriozitet, da je, koliko je meni poznato, jedna jedina fotografija dosad objavljena s večeri 28. veljače 2005., iz rezidencije hrvatskoga veleposlanika pri Svetoj Stolici, kada je, izgleda, kard. Ratzinger bio posljednji put u jednom svjetovnom ambijentu, na večeri, prije svoga izbora za Papu. Ta je fotografija objavljena u biografskoj knjizi kard. José Saraiva Martins.[1]

Par riječi, da nadodam u kontekstu upravo citiranog Ratzingerova pisma, i o mojim susretima s Ivanom Pavlom II. Moj prvi osobni susret s papom Wojtyłom zbio se 22. studenoga 1993. u Papinoj knjižnici u Apostolskoj palači u Vatikanu, u povodu priprema tada predstojećega Jubilarnog međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split-Poreč 1994. Drugi se susret s papom Wojtyłom zbio 22. veljače 1995., u dvorani uz Aulu Pavla VI., nakon opće audijencije. Dakle, nakon uspješno održanog tog XIII. kongresa. Treći susret bio je najduži. Bio sam Papi tumač u Katedrali i na Peristilu Dioklecijanove palače u Splitu, za vrijeme njegova drugog pohoda Hrvatskoj, kada je 4. listopada 1998. pohodio i Split.[2] A onda su došla tri susreta veleposlanika s papom Wojtyłom! O tome kako sam doživio Wojtyłu, poglavito na kraju pontifikata, i Benedikta XVI. na početku pontifikata, može se pročitati u spomenutoj, maloj knjizi, objavljenoj prvo u nakladi Lateran University Press, *Ho conosciuto due papi*, u Rimu, 2008.

II. POSJET PAPE FRANCUSKOJ AKADEMIJI

U petom razredu Francuske akademije znanosti i umjetnosti (posljednji, od pet akademija koje su u sastavu *Institut de France*): *Académie des Sciences morales et politiques* (što bi po hrvatskoj terminologiji bio *Razred za društvene znanosti*), 1992., kao redoviti inozemni član bio je izabran kard. Joseph Ratzinger, koji je i nakon izbora za papu 2005., po vlastitoj želji, ostao članom te Akademije. To je suprotno uobičajenoj papinskoj praksi da – jednom papa – osoba više ne figurira a još manje sudjeluje u tijelima gdje je dotad bila.

1 ANDREA TORNIELLI, *Quando la Chiesa sorride – Biografia del Cardinale José Saraiva Martins*, Roma, 2007, 136.

2 EMILIO MARIN, *Historia magistra archaeologiae*, Split-Dubrovnik, 2003, 199-201.

Francuski kardinal Roger Etchegaray, i sâm član *Académie des Sciences morales et politiques*, u svojim memoarima,[3] piše o tome kako je osobno odnio Papino pismo u Akademiju, kojim autorizira Akademiju da ga i dalje broji svojim članom.

„Mon cher confrère", kazao je kardinal Ratzinger, *membre de l'Institut*, svom bratimu u drugom razredu za humanističke znanosti. Tako se međusobno oslovljavaju francuski akademici. Međutim, pripovijest o Papi „subratu" doista je dojmljiva, umjesto da je prepričavam, radije bih naveo kako sam opisao susret s novoizabranim Papom u proljeće 2005., u hrvatskoj varijanti prije spomenute knjige.[4]

„Htio sam i započeo nešto uime Hrvatske. Ali, kao da je to bilo nepotrebno i znano. Čuo sam Njegov glas, kojem kao da je bila suvišna najava šefa protokola, na francuskom jeziku otprilike: evo, konačno smo zajedno tu. Pitao me kako ide naša naronitanska izložba (*sic!*) i dokad je otvorena. Nadodao sam onda nešto o čemu sam mislio i govorio, stjecajem okolnosti, u proteklih nekoliko dana u Rimu s dvojicom iz mog razreda Francuske akademije znanosti i umjetnosti, a znao sam da On do toga drži; rekao sam otprilike da je *Institut* sigurno ponosan te da bi neki njegovi članovi u neko dogledno vrijeme rado došli na susret i na neki razgovor s Njim, svojim – ako se to još smije kazati *confrère*... Benedikt XVI. odgovorio je pozitivnom gestom svojih nježnih očiju i kazao: *»Merci, mon cher confrère«* - Papa, moj bratim!"

Doista je već tada, u prvoj audijenciji novog pape za Diplomatski zbor, 12. svibnja 2005., u razgovoru Benedikta XVI. i hrvatskog veleposlanika, prvi put spomenuta uzajamna želja da se dogodi susret francuskih akademika koji bi uključivao i samog papu Benedikta XVI. Tako je počeo odnos pape Benedikta XVI. i Akademije u Parizu, premda ispočetka ni pariški nadbiskup (od studenog 2007. kardinal) André Vingt-Trois ni Nuncijatura u Parizu nisu bili time oduševljeni a državni organi ne osobito zainteresirani. Ali, projekt je bio dobar, znao sam da to Papa želi, bio sam uvjeren da je to dobro za svijet, poglavito svijet kulture i znanosti, u cijelosti, ne samo za Francusku. Diplomatski su u konačnici bili uključeni svi, od Ministarstva vanjskih poslova (Quai d'Orsay) do Predsjednika Republike Francuske, a osobito je to bilo pointirano pismom Jeana Leclanta, „trajnog tajnika" (*Secrétaire perpétuel*, što je po francuskom sustavu glavni dužnosnik) naše *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* (7. prosinca 2007.), kancelaru *Institut de France*, koju predsjedavajuću dužnost obnaša Gabriel de Broglie, član petoga ali i prvog razreda (*Académie française*). Naravno, trebalo je za isto uvjeriti i vatikanske dužnosnike. Međutim,

3 ROGER ETCHEGARAY, *J'ai senti battre le coeur du monde*, Paris, 2007, 343.

4 E. MARIN, *Upoznao sam dva pape. Pripovijest o čuvstvu i promišljanju na tragu Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.*, Zagreb-Split 2009, 61.

nije potrebno o svemu tome biti puno opširniji. Možda, u ovoj prigodi, samo da prevedem odlomke iz spomenuta pisma koje je uputio Jean Leclant: „ ... Benedikt XVI. u nekoliko prigoda izrazio je svoju želju da u okviru svoga predstojećeg posjeta Francuskoj, posjeti Akademiju. Očito je da mi imamo veliki razlog da profitiramo od te izuzetne pogodnosti. Bilo bi, dakle, korisno da se mi iskažemo sa svom pozornošću prema tom događaju. Jedan od najaktivnijih zagovornika tog projekta je kardinal Roger Etchegaray, član Akademije, koji je sad na liječenju u klinici Pija XI. u Via Aurelia. Bilo bi vrlo prikladno da Ministarstvo vanjskih poslova i Predsjedništvo Republike iznesu u tom smislu zainteresiranost svojim predstavnicima u Rimu. I Vaš zahtjev bio bi dobrodošao. Naša Ambasada u Rimu pri Vatikanu mora biti obaviještena o našoj vlastitoj zainteresiranosti da odgovorimo na želju Njegove Svetosti. Osim uzoritog kardinala Etchegaraya, jedan od inozemnih članova Akademije je vrlo angažiran u ovom projektu, to je Ekscelencija Emilio Marin, ambasador Hrvatske u Rimu. Izaslanici Ministarstva vanjskih poslova upravo rade na ovom programu u Rimu. Vaša osobna intervencija prema njima bi bila vrlo korisna poradi uspjeha ove zamisli. ...“ Onome koji zna čitati pisma takvog tipa, jasno je da je tim dopisom, tako autoritativnog pisca, ispisan zapravo najdetaljniji mogući program akcije koju treba sprovesti i s naznačenim akterima, a da bi se ostvario posjet Benedikta XVI., francuskog akademika, svojoj i francuskoj Akademiji!

Od brojnih događaja, susreta i razgovora, koji su vodili da se ostvari Papin posjet Akademiji, spomenimo samo nekoliko.

Papa Benedikt XVI. primio je u privatnu audijenciju u Papinskoj biblioteci na drugom katu Apostolske palače, 10. veljače 2007., izaslanstvo Francuske akademije znanosti i umjetnosti. O tome je također zabilježeno ponešto u spomenutoj knjizi. Audijencija je u prvom redu bila namijenjena za peti razred: *Académie des Sciences morales et politiques*, budući da je to „Papin razred“. Iz toga razreda, audijenciji su nazočili: njegov predsjednik Lucien Israël i „trajni tajnik“ (*Secrétaire perpétuel*) Michel Albert, član Jean Foyer, koji je održao nadahnuti govor, i član kard. Roger Etchegaray, kao i kancelar Gabriel de Broglie. Od prve Akademije (*Académie française*) audijenciji je nazočio i kard. Jean-Marie Lustiger, umirovljeni nadbiskup Pariza. Iz drugoga razreda, humanističkih znanosti (*Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*) nazočili su članovi: Jacques Jouanna, Jean Delumeau, Jean Richard i Emilio Marin (nedostajao je, nažalost, *Secrétaire perpétuel* Jean Leclant). Iz četvrtoga razreda, za umjetnost (*Académie des Beaux-Arts*), nazočili su: Arnaud d’Hauterives (*Secrétaire perpétuel*) i član-suradnik Robert Rigot, koji je autor spomen medalje koja je u toj prigodi uručena Papi.

Kancelar de Broglie u završnom je obraćanju pozvao Papu, uime svih pet razreda-akademija, da dođe ponovno u Akademiju u Pariz i da održi preda-

vanje „pod kupolom“. Benedikt XVI. je s vidnim ushićenjem i neskrivenom željom prihvatio poziv. Audijencija je još jednom potcrtala snažnu želju Benedikta XVI. za racionalni pristup problemima čovječanstva, te za veliku ulogu znanosti koja se vodi poticajima za opće dobro. U tom kontekstu je znakovito da je toliko značenje htio dati i za članove institucije koja ima nedvojbeno izuzetan svjetski ugled, te koju osjeća kao svoju. Taj susret je s francuske strane označen kao povijesni događaj, također upravo i u svjetlu činjenice da je institucija, koje je izaslanstvo pohodilo Benedikta XVI., uvijek prednjačila u laicitetu.

Papa se obratio izaslanstvu kao jedan od nas. Ponekad je mijenjao napisani tekst od Tiskovnog ureda Svete Stolice i objavljeni govor. Umjesto napisanog „vaša Akademija“ govorio je o „našoj Akademiji“ i o svojim *confrères*. Temu opširnog govora je razvio poglavito o dva stožerna pitanja: respekt svakoga ljudskog bića i traženje općeg dobra. Papa je dosta govorio o svom prethodniku u Akademiji Andreju Saharovu, te je na njegovu ondašnjem primjeru izvukao i pravilo za danas: unutrašnja sloboda pojedincu daje snagu da nastupa za opće dobro a protiv relativizma i želje za vlašću i profitom pod svaku cijenu. Prema Benediktu XVI., i danas je potrebno, kao što je to bilo kod Saharova, imati hrabrost reći istinu i slijediti je. Saharovu je vanjska sloboda bila ograničena, ali unutrašnja, koju mu nitko nije mogao oduzeti, davala mu je pravo da svojom riječju snažno brani svoje sunarodnjake uime općeg dobra.

U Palači Akademije u Parizu, *sous la coupole*, održano je 23. listopada te iste 2007. godine, zasjedanje koje je s jedne strane obilježilo snažnu želju za nužnošću suradnje europskih akademija (sudjelovao je uime HAZU akademik Franjo Šanjek), a s druge strane, Francuska je djelotvorno demonstrirala tu opredijeljenost dajući prvi put istovremeno riječ svojim redovitim inozemnim članovima u toj ritualnoj, uvijek krajem listopada, sjednici. Kako zbog svojih godina tako i zbog svoje biografije, osobito je znakovit bio izbor govornika iz petoga, „Papina razreda“: Otto von Habsburg. I hrvatski veleposlanik pri Svetoj Stolici, uime *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, održao je prigodni govor, koji je objavljen u edicijama Akademije, a također i u hrvatskoj verziji.[5] Međutim, ne manje bitno je i naglasiti kako je ta svečanost vrhovniš-

5 E. MARIN, Le curé de campagne et le prix Nobel face à l'histoire ou l'enjeu de l'Europe et de la Méditerranée, *Séance solennelle de Rentrée des Cinq académies*, présidé par Mme Hélène Carrère d'Encausse, Paris, 2007, 37-41; ISTI, Le curé de campagne et le prix Nobel face à l'histoire ou l'enjeu de l'Europe et de la Méditerranée, *Les académies en Europe au XXIe siècle – Rencontre des académies européennes 21-23 octobre 2007 – Actes*, Paris, 2008, 154-159; ISTI, Identités nationales et universalité de l'esprit - Le curé de campagne et le prix Nobel face à l'histoire ou l'enjeu de l'Europe et de la Méditerranée, *Croatica Christiana Periodica* 60, Zagreb 2007, 125-129 (Sažetak: Seoski župnik i nobelovac naspram povijesti ili izazovni ulog Europe i Sredozemlja); ISTI, *Upoznao sam dva pape*, 71-80.

tvu Akademije poslužila i za naglašeno iskazivanje bliskosti s Benediktom XVI.: prigodni glazbeni program, u svezi s biskupijom Passau, u kojoj je – nije bilo propušteno naglasiti – rođen naš bratim Benedikt XVI., emotivno je ponio izabrano slušateljstvo.

Svega dva dana nakon toga, 25. listopada, primio me u Vatikanu nadbiskup Fernando Filoni, *sostituto* u Državnom tajništvu (druga ličnost u hijerarhiji Državnog tajništva, odgovaralo bi *grosso modo* prvom potpredsjedniku neke vlade), s kojim sam razgovarao o oportunosti Papina posjeta Francuskoj akademiji znanosti i umjetnosti, te zagovarao da se to dogodi tijekom predviđena Papina putovanja u Francusku 2008.

Ostvarene su, potom, rekao bih, i neke političke pretpostavke. Predsjednik Republike Francuske Nicolas Sarkozy, u okviru svog posjeta Svetoj Stolici, održao je 20. prosinca 2007. govor u Lateranskoj Apostolskoj palači. Toga dana ujutro, predsjednik Sarkozy posjetio je Vatikan, gdje je prvo bio u audijenciji kod pape Benedikta XVI., te je nakon privatnog razgovora (oko 25 minuta) i potom razmjene darova i predstavljanja Papi brojnog izaslanstva, razgovarao i s Državnim tajnikom kard. Tarcisiom Bertoneom i s tajnikom za odnose sa državama (ministar vanjskih poslova) nadbiskupom Dominique Mambertijem. Prema vatikanskom priopćenju, srdačni razgovori su obuhvatili bilateralna i svjetska pitanja. Naglašeni su dobri postojeći odnosi između Katoličke Crkve i Francuske Republike, kao i uloga religija općenito i posebno Katoličke Crkve u svijetu. Posebna pozornost je bila usmjerena na budućnost Europe, situaciji na Bliskom Istoku te društvenim i političkim problemima pojedinih afričkih zemalja. Predsjednik Sarkozy dao je intervju za *L'Osservatore Romano* i za Vatikanski radio. Poslije podne, u okviru posebne vjerske službe „za Francusku", predsjednik Sarkozy je preuzeo povijesno i tradicionalno mjesto počasnog lateranskog kanonika, koje pripada francuskim poglavarima. To je mjesto pripadalo i svim predsjednicima Pete Republike. Međutim, svi ga nisu osobno preuzeli.

Nakon te ceremonije, u velikoj dvorani Lateranske palače, predsjednik Sarkozy je održao prigodan govor oko 40 minuta. U vrlo sugestivnom govoru, francuski je predsjednik veličao katoličko nasljeđe Francuske, istaknuo je poimence brojne Francuze koji su se istaknuli kao katolici na mnogim područjima društvenog i kulturnog života. Osobito je bilo znakovito Predsjednikovo inzistiranje na kršćanskim korijenima Francuske (što je bilo u izrazitoj suprotnosti sa stavovima njegova prethodnika). Priznao je mnoge grješke koje je Francuska Republika učinila Crkvi u Francuskoj. Naglasio je da religioznost obogaćuje zemlju. Izrazio je svoj hvalospjev onim Francuzima koji su djelatni u katoličkim institucijama, te je naglasio da ih Francuska treba. Govorio je i o svom projektu Mediteranske unije, te je napomenuo da Sveta Stolica pokazuje zanimanje za taj veliki projekt. Izrazio je stav da je Europa previše okrenula

leđa Sredozemlju. Govor je bio izuzetno „prokatolički“ intoniran. U govoru, francuski je Predsjednik preuzeo mnoge „ratzingerijanske“ teze, kako su to primijetili i mnogi promatrači. Najistaknutiji francuski vatikanski dužnosnici su primijetili da je to jedna velika novina u istupu najviših dužnosnika Francuske Republike. Dugogodišnji ministar vanjskih poslova Ivana Pavla II., kard. Jean-Luis Tauran, sadašnji predsjednik Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, u intervjuu novini *Avenire* od 21. prosinca, naglasio je kako je rijetko kada neki poglavar francuske države predstavio – kao svoju osobnu – duhovnu kršćansku baštinu Francuske. Svečanostima i govoru u Lateranu nazočio je i Diplomatski zbor pri Svetoj Stolici.

Potom je uslijedila još jedna audijencija kod Benedikta XVI., u Apostolskoj palači, 28. siječnja 2008., i zajednička za izaslanstvo Papinske akademije znanosti i Francuske akademije znanosti i umjetnosti. Tu je još bilo pridodano i izaslanstvo Katoličkog sveučilišta iz Pariza (*Institut Catholique)*. O tome se također opisuje u *Upoznao sam dva pape*. Papin govor na francuskom bio je posvećen odnosu znanosti, pojedinca i općeg dobra. Bio je prenesen i u Radovima skupa koje su navedene institucije bile organizirale pod naslovom „Promjenljivi identitet pojedinca“.[6] Bitno je naglasiti da je tada ponovljen poziv da član Francuske akademije znanosti i umjetnosti Joseph Ratzinger – Benedikt XVI., - u prigodi posjeta Parizu u jesen 2008., održi govor u Akademiji.

Konačno, ako preskočimo još neke nedoumice, konačna odluka da Papa posjeti Akademiju priopćena je pismom koje je apostolski nuncij u Francuskoj nadbiskup Fortunato Baldelli, 18. lipnja 2008., uputio kancelaru Akademije Gabrielu de Broglie. Dva dana kasnije, kancelar je uputio poziv svim članovima Akademije za taj dan. Da stvari nisu bile jednostavne ni nakon toga, svjedoči i detalj: u nuncijevu pismu nije bilo predviđen nikakav Papin govor u Akademiji. Vjerovao sam, međutim, da će se Papa ipak obratiti francuskim akademicima. Tako se u konačnici i zbilo. Sukladno proceduri, odmah po primitku poziva, tražio sam suglasnost Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija Republike Hrvatske da sudjelujem u predviđenom događaju u Parizu. Suglasnost je stigla od popodneva do jutra. Bio sam presretan, kao hrvatski ambasador i francuski akademik, da će se zamisao koju sam imao, najvjerojatnije prvi, nakon toliko peripetija i ostvariti! Bio sam isto tako sretan da je moje Ministarstvo važnost toga odmah razumjelo.

U subotu, 13. rujna 2008., za svog posjeta Parizu, papa Benedikt XVI. je ostvario susret s francuskim akademicima “pod kupolom”, gdje je bio najsvečanije dočekan od kancelara Akademije, predsjednika Akademije, petorice čelnika („trajnih tajnika“) i velikog broja članova Akademije. Među njima je bio jedan

6 *L’identité changeante de l’individu – La constante construction du Soi*, dir. E. D. Carosella, B. Saint-Sernin, Ph. Capelle, M. Sánchez Sorondo, Paris, 2008, 255-257.

jedini član Diplomatskog zbora pri Svetoj Stolici, hrvatski veleposlanik. Nakon pozdravnoga govora kancelara Akademije i Papa je održao govor u kojem je potcrtao svoju privrženost francuskoj kulturi i znanosti, kako osobno, tako – kako je naglasio – i „kao Petrov nasljednik". Bio je to, na neki način, drugi dio onoga govora koji je bio posvećen ulozi redovništva u stvaranju europskog čovjeka, u traženju Boga: *Quaerere Deum*. Taj je prethodnog dana bio održan u sklopu šireg pariškog susreta sa svijetom kulture i znanosti. Potom je Papa otkrio spomen ploču, pod reljefno izrađenim svojim grbom, s natpisom koji obilježava taj jedinstveni događaj. U natpisu je naglašeno da je Papa "*reçu les marques de respect et d'attachement de ses confrères* (primio izraze poštovanja i privrženosti svojih bratima) *de l'Institut de France*". Papa se upisao u Zlatnu knjigu Akademije, a za njim i svi nazočni članovi. O tom posjetu *Institut de France* je izdao i posebnu ilustriranu knjigu: *Souvenir de la visite du Pape Benoît XVI à l'Institut de France, le 13 septembre 2008*. U svom pozdravu akademicima Papa je kazao: „*Je ne pouvais pas venir à Paris sans vous saluer personnellement*." U toj rečenici u kojoj Papa naglašava kako nije mogao doći u Pariz a da osobno ne pozdravi akademike, neka mi je dopušteno pročitati sve ono što je *iter* prema Akademiji jednog Pape, koji je – vrlo neobično – njezin član, morao sadržavati u smislu suzdržanosti ako ne i osporavanja, kako u Vatikanu tako i u Parizu. Očito je, rekao bi papa Ratzinger, *enfin*! konačno!, to riješeno onako kako bi on bio želio od prvog trenutka. Taj *enfin*, bio mi je nekako poznat...

Navečer istog dana, naš *Secrétaire perpétuel* Jean Leclant sa suprugom dao je u rezidenciji u Palači Akademije svečanu večeru u čast veleposlanika Republike Hrvatske pri Svetoj Stolici sa suprugom, i u znak zahvalnosti, kako je u opširnoj zdravici predočio, za zasluge u ostvarenju Papina posjeta Akademiji. Na večeri je bilo desetak članova Akademije na čelu s predsjednikom, veleposlanik Republike Hrvatske u Francuskoj Mirko Galić, te bivši glavni tajnik UN Boutros Boutros Ghali sa suprugom. Veleposlanik Galić je te večeri imao dojam da je to najsnažniji događaj kojemu je prisustvovao kao hrvatski veleposlanik u Parizu. Šteta da govor Jeana Leclanta, koji je već bio u visokim godinama, ali briljantna uma i oka, nitko nije ni snimio ni zapisao. Osobno sam bio toliko uzbuđen i sretan da ga ni sâm nisam zapamtio. Nadam se da će mi čitatelji povjerovati ako napišem da je Leclant u završnici zdravice kazao da bez ideje i konstantne potpore potpisnika ovih redaka ne bi bilo Papina posjeta Akademiji.

Evo kako je sâm Papa, nakon dvije godine, prozborio o svom posjetu Akademiji i svom odnosu prema njoj: „Rado se sjećam susreta s akademicima na *Institut de France* i u *Collège des Bernandins*, gdje sam održao predavanje koje je pozorno pratila i intelektualna Francuska, koja je na neki način dala do znanja da joj papa pripada."[7]

7 BENEDIKT XVI., *Svjetlo svijeta – Papa, Crkva i znakovi vremena*, razgovor s Peterom Seewaldom, Split, 2010, 141.

III. PRIORITET LOGOSA

Na početku sam spomenuo važnost riječi za Josepha Ratzingera, naravno tu je i Riječ s velikim *R*. Upravo je to bio izbor za glavni moto Papina dolaska u hram znanosti. Nije bilo dvojbe za onoga koji želi širiti obzore razuma: Riječ - Logos. To je Papa upisao, u prije spomenutu Zlatnu knjigu, rečenicu iz samog početka Evanđelja po Ivanu, vlastoručno na grčkom: „Ἐν τῇ ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος - U početku bijaše Riječ“ (Iv 1,1).

Izbor Logosa, prema tumačenju Josepha Ratzingera, „podrazumijeva opciju da *logos*, to jest misao, sloboda, ljubav, ne stoji samo na kraju nego i na početku; da je on stvaralačka i obuhvatna snaga svega bića.“[8] Pozivajući se na Einsteina, Ratzinger će reći da je „sve naše mišljenje u stvari samo premišljanje već osmišljene stvarnosti“.[9] Zaključit će: „Zato bi se *kršćanska vjera* mogla u najizrazitijem smislu označiti kao *filozofija slobode*. Za nju se objašnjenje cjelokupne stvarnosti ne nalazi u nekoj sveobuhvatnoj svijesti ili isključivo u materijalnosti; naprotiv, na čelu stoji sloboda koja misli i misleći stvara druge slobode i tako daje da sloboda biva strukturalnim oblikom svega bitka.“[10] Za znanstvenika i vjernika doista bi trebalo važiti ono što će reći papa Ratzinger: „Oholost je uma kada kažemo: to je nešto proturječno, besmisleno u sebi i već zbog toga nije moguće. (...) Bog je htio da ga ne naslućujemo samo izdaleka preko fizike i matematike. Htio nam se pokazati. I tako je mogao učiniti ono o čemu se izvješćuje u evanđeljima. Tako je i u uskrsnuću mogao otvoriti novu dimenziju egzistencije; mogao je onkraj biosfere i noosfere, kako kaže Teilhard de Chardin, postaviti još jednu *novu sferu* u kojoj čovjek i svijet ulaze u jedinstvo s Bogom.“[11]

Predgovor Drugom dijelu knjige *Isus iz Nazareta*, na samom početku,[12] frapantno pokazuje kako njezin autor, u trenutku kad dovršava knjigu (travanj 2010.) i s pozicije na kojoj jest u tom trenutku već pet godina, odnosno bolje rečeno, unatoč njoj, kao pravi i veliki znanstvenik (ali eto tu opet onoga jednostavnog poniznog radnika iz Gospodinova vinograda), prateći reakcije na njezin, već objavljen, prvi dio, ističe da je za njega (Papu) „bilo dragocjeno ohrabrenje što su ga veliki učitelji egzegeze, kakvi su Martin Hengel ... te Peter Stuhlmacher i Franz Mußner, izričito osnažili u tome da nastavi svoj pokušaj i dovrši započeto djelo“ te da je „radostan zbog toga što je knjiga u međuvremenu takoreći dobila svojega ekumenskog brata u opsežnu djelu *Jesus* (2008.) evangeličkoga teologa Joachima Ringlebena“.

---

8 JOSEPH RATZINGER, *Uvod u kršćanstvo* (6. izd.) Zagreb, 2007, 146.

9 J. RATZINGER, *Nav. dj.*, 147.

10 J. RATZINGER, *Nav. dj*., 152.

11 BENEDIKT XVI., *Svjetlo svijeta*, 194.

12 J. RATZINGER – BENEDIKT XVI., *Isus iz Nazareta – Od ulaska u Jeruzalem do uskrsnuća*, Split, 2011, 5.

Premda se poziva na bliskost svoje nakane s onom koju je imao Toma Akvinski u svojoj *Teološkoj sumi*,[13] ima pravo Ratzinger, koji je, reklo bi se, pa i po svom doktoratu, znanstveno sljedbenik u prvom redu Augustina, kad hoće od onih koji su bili vremenski najbliži Isusu, u koncentričnim krugovima, doznati istinu o Isusu. Ipak, kako kaže sam Ratzinger, u njegovu *Isusu iz Nazareta* ne radi se o povijesnom djelu,[14] premda je i povijesna spoznaja o Isusovu životu cjelovitija ako u nju uključimo ono što su pisali ne samo učenici već i crkveni oci. To je onda poklad i znanja i vjere! Naime, Ratzinger želi prikazati „Isusov lik i poruku", dakle, ne samo „povijesnog Isusa", koji je „u sadržajnom pogledu odveć oskudan da bi od njega mogli doći veliki povijesni učinci" pa je „povezivanjem dviju hermeneutika ... pokušao razviti promatranje i osluškivanje Isusa iz evanđeljâ ... te se, osluškujući zajedno s Isusovim učenicima svih vremena, uvjeriti u činjenicu da je posrijedi upravo stvaran povijesni lik".[15]

Reče Ratzinger: „Pravilo vjere, danas kao i jučer, nije sastavljeno od otkrićâ (bilo pravih bilo hipotetskih) o biblijskim temeljima ili slojevima, nego na Bibliji takvoj kakva jest, onoj koja je čitana u Crkvi od Otaca do danas. Vjernost ovakvu čitanju Biblije dala nam je svece, često neuke, a često i nestručnjake u složenosti egzegeze. Ipak, oni su ti koji su je bolje shvatili."[16]

I sada, od teologa, rekao bih, od svojevrsnog zbroja povjesničara evanđeljâ i povjesničara Crkvene predaje, evo puta koji vodi prema sadašnjosti: „Jedina, prava apologija kršćanstva temelji se na dva argumenta: sveci, koje je Crkva proglasila, i umjetnost, koja je isklijala u njezinu naručju. Gospodin je shvatljiv u veličanstvu svetosti i u umjetnosti koja se razvija u vjerničkoj zajednici, više nego u domišljatim izrekama koje je razvila apologetika kako bi rasvijetlila tamne strane kojima nažalost obiluju ljudski događaji u Crkvi. Ako Crkva treba nastaviti *obraćati*, dakle, *humanizirati svijet*, kako se u svojoj liturgiji može odrediti ljepote koja je na neraspletiv način sjedinjena s ljubavlju, a ujedno i sa slavom uskrsnuća? Ne, kršćani se ne trebaju olako zadovoljiti, već od svoje Crkve trebaju stvarati dom lijepoga – dakle istinskog – bez kojeg svijet postaje prvi krug pakla."[17]

Hoće li se na tome temeljiti nova evangelizacija? Ili nastavak susreta pod kupolom Akademije?

Svi su u Francuskoj naglasili veliku učenost Benedikta XVI. *Le Monde* je uoči njegova dolaska (11. rujna 2008.), na cijeloj stranici objavio njegov

13 J. RATZINGER – BENEDIKT XVI., *Nav. dj*., 8.

14 J. RATZINGER – BENEDIKT XVI., *Nav. dj*., 7.

15 J. RATZINGER – BENEDIKT XVI., *Nav. dj*., 8.

16 J. RATZINGER, *Razgovor o vjeri* s Vittorijem Messori, 1985., 1. hrv. izd. Split 1998., treće: 2005., 68.

17 J. RATZINGER, *Nav. dj*., 121.

portret, u riječi i slici, pod naslovom *„Herr Professor"*. Spominjao se Ivan Pavao II. kao *prorok Crkve,* a Benedikt XVI. kao *naučitelj Crkve* (*Docteur*). U najljepšoj sveučilišnoj tradiciji, kardinal i potom papa Ratzinger dolazi u Pariz sučeliti svoje argumente s onima drugih intelektualaca, vjernika i agnostika. Artikulacija između biblijske objave i grčke misli je odlučujuća u njegovu poučavanju. Papa se želi obratiti Francuskoj u svezi s pitanjem krize vjere u sekulariziranoj kulturi. Očito je i njegovo nastojanje da svoju papinsku službu stavi u mjeru samo onoga što je bitno. Stoga će upravo to biti onaj zalog po kojem će Benediktu XVI., pa čak i samo doslovno par mjeseci uoči njegova dolaska u Francusku, isti *Le Monde* (isti autor: Henri Tincq, 3. srpnja 2008.), određene pojavnosti u njegovu pontifikatu, osobito u liturgiji i poznatim kontroverzama s tradicionalistima, na neki način, oprostiti, pa će i u naslovu razlučiti „Papa Benedikt XVI. i njegovi integristi". Neokonzervativizam, koji prema tim utjecajnim novinama, sad prevladava u Rimu, mnogo je više rezultat onih koji nisu nikad prežalili tradicionalnu Crkvu, nego samog Pape, jer su njegova djela i njegovi potezi, i kao profesora i kao kardinala i kao pape, bili sve prije nego konzervativni u lošem smislu riječi. Ako je nešto konzervativno što prevladava, to je njegov osjećaj za tradicionalnu ljepotu, i tu se upućujemo, kako na prethodni Ratzingerov navod o umjetnosti, tako i prema našoj eksplikaciji, koja slijedi, a koja se podudara s pragmatičnim člankom koji rezimira francuski pogled, kao i s našim opažanjem, iz Diplomatskog zbora, u Rimu. U liturgiji tu promjenu, za pontifikata Benedikta XVI. (nije potrebno ići na prethodni pontifikat) simbolizira promjena papinskog ceremonijara nadbiskupa Piera Marinija, koga je zamijenio mons. Guido Marini.

IV. BENEDIKT XVI. - FRANCUSKI AKADEMIK I HRVATSKA

Vjerujem da je kard. Joseph Ratzinger, 13. siječnja 1992., kad je bio izabran, i osobito 6. studenog, kad je bio primljen *sous la coupole* (tome je posvetio istaknuto mjesto u svojoj *Autobiografiji*) bio opčaran ne samo zbog znanstvenih razloga. Mislim da je sve to doživio i sada (2008.), kao Papa, na slavnoj tribini, mjestom *par excellence* za eruditski, znanstveni ili umjetnički govor, sada i u dodatnom svjetlu reflektora i objektiva fotoreportera i televizijskih kamera, u jednom dosad neviđenom spoju republikanskoga i papinskog dekora: kupola Sv. Petra – pontifeksov poklon u graviri – pod kupolom hrama znanosti i umjetnosti, kardinalski purpuri i zlatno-tamnozelena odijela akademika. Govorio je Benedikt XVI. svojim bratimima. To je prvi put u povijesti da je jedan francuski akademik izabran za papu. Valja naglasiti, premda je naravno došao i bio primljen kao Papa, došao je i bio primljen kao jedan od nas.

To je bio zajednički nazivnik svih autora raznih članaka koji su se od samih francuskih akademika pojavili tih dana u francuskim novinama, koji su sabrani u navedenoj *Spomenici*, koju je objavila Akademija. Već više puta spome-

nuti Gabriel de Broglie u članku u *Le Figaro Magazine* (13. rujna) ističe kako „Benedikt XVI. ima svoje mjesto u Akademiji i kako njegov izbor na Petrovu stolicu nije ispraznio onu koju je imao u Akademiji", te kako su ga „njegovi znanstveni radovi, njegova moralna i intelektualna vertikala, doveli do tog sjedišta između filozofa, povjesničara, pravnika, ekonomista, sociologa, kao kolegu kojemu se dive, kako zbog njegove duboke misli, tako i poradi toga što njegovo enciklopedijsko znanje i sjajno pamćenje prati izuzetno veliko poštovanje prema drugome."[18] Max Gallo, član *Académie française*, istoga dana i u istoj reviji, potcrtao je kako je „danas zlo raširenо" i „Benedikt XVI. to kaže. Treba izabrati put koji će sačuvati osobu i zbog toga sačuvati identitet Crkve, koja treba biti u svijetu, ali ne da se u njemu rastopi."[19] Alain Besançon, član Papina Razreda / Akademije, opet na istom mjestu, ističe pak kako je „*Herr Professor* poduzeo, kao papa, ono što jest po njegovoj mjeri: obnovu teološke misli Crkve."[20] Jean Foyer, član te iste Akademije, u novini *Figaro* (13.-14. rujna) piše da je Ratzinger „najčasniji član Akademije..., koji je uvijek pokazivao veliki interes za rad Akademije..., te je osobito bilo zapaženo njegovo predavanje o odnosu Novoga i Starog zavjeta, a u okviru niza predavanja koje je Akademija bila upriličila o savezima Boga s ljudima."[21] Jean Delumeau, član Razreda / Akademije u kojoj je i potpisnik ovih redova, u intervjuu u listu *La Croix* (16. rujna) kao povjesničar će reći da u načinu odijevanja i ceremonijala Benedikta XVI. vidi „određeni povratak na Tridentsku Crkvu"[22] a to tumači upravo „utjecajem Papine domovine Bavarske, u kojoj je protureformacija ostavila najvidljivije tragove u baroknoj umjetnosti" i pita se „hoće li taj povratak na pompu biti shvaćen od današnjih ljudi", unatoč tome što Papu nalazi punim „istinske jednostavnosti, dobrohotnog smješka i određene plahosti, što sve čini da Papa pobuđuje veliku simpatiju".[23] Biskup dijeceze Angoulême Claude Dagens, član *Académie française* (dakle, one prve, pa i najpoznatije, akademije od njih pet, tj. mogli bismo, sukladno nazivima u Hrvatskoj, ispravno nazvati Razreda za francuski jezik i književnost; često se u Hrvatskoj ona uzima kao da bi bila odgovarajuća HAZU, što je pogrješno: pet akademija u cjelini bile bi odgovarajuće HAZU), te još jedan član iste Akademije Jean-Marie Rouart opširnije su progovorili u tiskanim medijima. Mons. Dagens u novinama *Le Figaro* (20.-21. rujna 2008.) ovako zbori: „Benedikt XVI. kao svoje poslanje vidi *duhovni odgoj* koji vodi Crkvu prema onome što je bitno... a

18 *Souvenir de la visite du Pape Benoît XVI à l'Institut de France, le 13 septembre 2008*, 67.

19 *Nav. dj.*, 71.

20 *Nav. dj.*, 72.

21 *Nav. dj.*, 75-76.

22 *Nav. dj.*, 77.

23 *Nav. dj.*, 78.

za njega nisu bitni problemi u strukturi i organizaciji Crkve, već traženje Boga i želja za Bogom".[24] „Brojni mladi, iznenađujuće, pokazali su da su pozorni na ono što im ovaj strogi teolog govori... to se pokazalo svima i tišinom koja je vladala za vrijeme Papinih riječi na velikoj misi u Parizu tako i za vrijeme Euharistijske adoracije".[25] Mogli bismo dometnuti da se o istome osvjedočio i Zagreb. Na kraju, akademik Rouart, u reviji *Paris Match* (18.-24. rujna) ovako će zaključiti: „Ako se Benedikt XVI., suprotno očekivanjima, toliko dopao Francuzima, to je zbog toga što su u njemu otkrili teologa sposobnog da kršćanstvo stavi u perspektivu prosvjetiteljstva XVIII. stoljeća. Bili su zahvalni Benediktu XVI. što im je pokazao da *razum i kultura nisu nespojivi s vjerom*."[26]

Vratio bih se, međutim, na Ratzingera od 1992. Mislim da mu je tada, zbog njegove opčaranosti tradicijom i ljepotom, *Institut* pružio uzvišeni okvir koji Francuska daje Akademiji i znanosti, pa je mogao doživjeti znanstveno uzvišenje ili čak posvećenje „*à l'Immortalité*". Toga nije mogao doživjeti u svojoj Njemačkoj, nije mogao dijelom zbog svojevrsne dominantne protestantske strogosti, dijelom zbog lišenosti svega nebitnog, svega izvanjskog, nacionalnog i državnog u analognim institucijama poslijeratne Njemačke.

Papin biograf Heinz-Joachim Fischer ovako opisuje mjesto njihova prvog susreta 1976. u Regensburgu: „Zamišljao sam studijsku sobu profesora Ratzingera u nekoj lijepoj palači u stilu baroka ili rokokoa. Umjesto toga morao sam u sveučilištu, u modernoj zgradi koja je poslije podne bila prilično prazna, najprije proći sivim labirintom zastrašujućih golih betonskih hodnika i hladnih betonskih zidova."[27] Prema svjedočanstvu istog biografa, dvadeset godina kasnije, kad su 1997. slavili Ratzingerov jubilarni rođendan, u kontekstu znanstvenih i inih priznanja koje je dobio, pa i vrednujući i činjenicu da je „po prvi put neki katolički njemački crkveni vođa primljen u najprestižniju akademiju na svijetu", kard. Ratzinger je „sa skeptičnim zagonetnim pogledom i velikom intelektualnom zadrškom" – na opasku da je to potvrda njegova katoličkog načela da „samo iz oprobanog uvjerenja izrasta graditeljska snaga" – „kimnuo glavom".[28]

Mislim da je Joseph Ratzinger od djetinjstva volio ljepotu, nedvojbeno, u prvom redu, u onim kategorijama koje su bile njegove Bavarske, mitteleuropske, sigurno je uvijek volio, npr. božićne jaslice, sjećam se fotografije na kojoj se kao kardinal u clergymanu zabavlja na podu uz jaslice s djecom svoga prijatelja, a živo mi je sjećanje kad je bio u našoj rezidenciji, na svečanoj večeri, 50 dana prije izbora za papu, kad se radovao mom francuskom

24 *Nav. dj.*, 79.
25 *Nav. dj.*, 80.
26 *Nav. dj.*, 85.
27 HEINZ-JOACHIM FISCHER, *Benedikt XVI. – Portret*, Zagreb, 2007, 8-9.
28 H.-J. FISCHER, *Nav. dj.*, 57.

akademičkom maču, privučen njegovom magijom, i kleknuo je prema njemu da ga zajedno razgledamo.

Bio sam sretan da su mi okolnosti omogućile, kako sam ovdje ukratko prikazao, da kao pripadnik jedne male zemlje pridonesem nečemu što jest uspjeh jedne velike zemlje, ali jest i za ugled Crkve i univerzalne znanosti, a i za prestiž naše domovine Hrvatske. Imalo je dodatnu vrijednost hrvatsko veleposlanstvo pri Svetoj Stolici tih dana, kada je Benedikt XVI. pohodio Francusku.

Kasnije (početkom 2010.), u osobnom pismu Benediktu XVI., kad sam se zahvalio za izuzetnu pažnju koju je Papa učinio prema skromnom hrvatskom veleposlaniku, u povodu pete obljetnice veleposlanikove službe, stavivši svoj papinski autogram na moj *Splitski evanđelistar* (ali to je druga, zasebna, priča), naglasio sam ono što je tada bio moj unutrašnji poticaj: želja da pridonesem zajedničkim idealima, ujedinjujući vrednote koje se mogu očitati, bio sam uvjeren, i u Vatikanu, i u Hrvatskoj i u našoj francuskoj akademiji: *Institut de France*. Radeći na prepoznavanju toga zajedničkog nazivnika, u tom razdoblju, nadam se da sam učinio i najbolju uslugu Hrvatskoj.

Joseph Ratzinger, uoči preminuća Ivana Pavla II. i svog izbora na rimsku biskupsku katedru, u Subiacu (1. travnja 2005.), kazao je kako su nam potrebne osobe kojima je *razum prosvijetljen Božjom svjetlošću i kojima Bog otvara srce*, tako da ono može otvoriti druga srca, dok im razum može govoriti drugima.[29] Odatle do slogana, pod kojim je bio pohod Benedikta XVI. Ujedinjenom Kraljevstvu, *Hearth to hearth* (*Srce srcu*), koji je pak preuzet od kard. John Henry Newmana, koje je tada beatificirao Benedikt XVI., izravan je put.

Benediktu XVI. Hrvatska je poznata i bliska, zna za njezinu povijest u okviru europskog Zapada, poznate su mu njezina situacija na Jadranu kao dijelu Sredozemlja i u Srednjoj Europi. Imamo i starokršćansku baštinu pa i onu najveću, nakon Rima, pisanu, u kamenu uklesanu, Salone, objavljenu u Zborniku, koji je dogotovljen u vrijeme moga veleposlaničkog mandata i objavljen u zajedničkoj nakladi glasovitoga francuskog izdavača iz Rima (*Ecole française de Rome*) i Arheološkog muzeja iz Splita, a koji smo imali čast uručiti Njegovoj Svetosti 1. prosinca 2010. godine.

Ako postavite pitanje, koja država u okviru zapadnog svijeta, slavenske populacije, ima kontinentalni i mediteranski, sredozemni dio – to je Hrvatska. Ako gledate Mediteran, Sredozemlje, poglavito njegovu povijesnu zapadnu hemisferu, ono je podijeljeno između latinskih i arapskih naroda, a jedini značajni slavenski dio Sredozemlja je hrvatski dio. I tu mi se čini da je velika snaga Hrvatske, u tom suodnosu europskog kontinenta i Sredozemlja. Vjerujem da bi tu Hrvatska imala mnogo što reći i da će reći i u budućnosti, primjerice i u okviru Europske Unije, kao i nove Unije za Mediteran, kao što je to govorila

29 J. RATZINGER, *L'Europa nella crisi delle culture*, Città del Vaticano-Siena, 2005, 28.

u svojoj prošlosti. Zato i s toga specifičnog vida i u ovom povijesnom trenutku pohod Benedikta XVI. Hrvatskoj je dobrodošao!

Iz takve je hrvatske i europske sredine krenuo i *Ruđer Josip Bošković*, iz Dubrovnika, gdje je došao na ovaj svijet prije 300 godina. Krenuo je na put kojim ga je tadašnja svjetska znanost vodila, pa i do Pariza i Akademije. Sveta Stolica je prepoznala važnost te obljetnice za svijet i za Hrvatsku, pa je bila odlučila da se objavi prigodna marka, zajedno, Vatikanske i Hrvatske pošte. I zanimljiva koincidencija: kad je Bošković radio na spašavanju kupole Sv. Petra, vladao je papa Benedikt (XIV.), a sad Hrvatsku pohodi papa Benedikt (XVI.). Iz takve je sredine potekao papa *Siksto V.*, koji je obnovio Rim, o kojemu je opsežnu knjigu napisao akademik Andrija Mutnjaković, Zmaj osječki III., te ju je predstavio papi Benediktu XVI., u Vatikanu, 1. prosinca 2010. Iz takve je sredine i *Franjo Petriš*, kojemu je HAZU na Sv. Onofriju u Rimu podigla spomen ploču i o tome objavila *Spomenicu*,[30] koju je – toga istog dana – tada predsjednik HAZU Milan Moguš predao papi Benediktu XVI. i to, uz prigodnu adresu, u povodu 150. obljetnice HAZU.

RÉSUMÉ - SAŽETAK

LE PAPE BENOIT XVI
SUCCESSEUR DE BIENHEUREUX JEAN-PAUL II ET ACADEMICIEN FRANÇAIS – PELERIN EN CROATIE

Successeur de bienheureux Jean-Paul II, Joseph card. Ratzinger n'a pas pris le nom de son prédécesseur. Jean-Marie card. Lustiger, archevêque émérite de Paris, avait déclaré au *Monde*, le 24-25 avril 2005 : „Il nous a tous surpris. On s'attendait à Jean Paul III." Le nouveau Pape, modeste ouvrier dans la vigne du Seigneur, comme il s'est défini lui-même, on peut imaginer, n'a pas pu prendre le nom du «grand Pape». Mais, le cardinal Lustiger, en même moment prononçait: «Il vaut mieux effacer de nos esprits l'idée d'un pape de transition».

Sous l'égide du doyen de Sacré Collège, avec un numéro du protocole 20 *Sede vacante*, juste avant les conclaves, voire trois jours avant son élection, le cardinal Ratzinger, a envoyé à l'ambassadeur croate près le Saint-Siège une lettre, le 16 avril, le jour même de son anniversaire, où il soulignaitle rôle important de Jean-Paul II pour la Croatie. Le pape Benoît XVI, à son tour, a effectué une visite pastorale à Zagreb, la capitale croate, en juin 2011.

La visite du pape Benoît XVI à l'Institut de France a connu un long chemin de préparation. Notamment, le cardinal Ratzinger fut élu membre associé étranger à l'Académie des Sciences morales et politiques en 1992, et il a souhaité y siéger

30 *Franjo Petriš / Franciscus Patricius, Otkrivanje spomen-ploče / Inaugurazione della lapide, Rim / Roma 2008* (ur. A. Mutnjaković), HAZU, Zagreb [2010].

encore après son élection au trône de Pierre en 2005. Dès la première audience du Corps diplomatique près le Saint-Siège auprès du nouveau Pape, le 12 mai 2005, dans l'entretien de Benoît XVI et l'ambassadeur croate près le Saint-Siège, l'auteur de cet article, lui-même membre associé étranger de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, une idée pour la rencontre du Pape avec ses confrères a été lancée. Jean Leclant, secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, a soutenu avec vigueur le projet, surtout avec sa lettre du 7 décembre 2007, envoyée au chancelier de l'Institut de France Gabriel de Broglie, membre de l'Académie des Sciences morales et politiques et membre de l'Académie française.

Le pape Benoît XVI avait reçu une première délégation des académiciens français au Palais apostolique, le 10 février 2007, notamment les membres de l'Académie des Sciences morales et politiques (le président Lucien Israël, le secrétaire perpétuel Michel Albert et les membres Jean Foyer et le cardinal Roger Etchegaray), le chancelier Gabriel de Broglie, et encore de l'Académie française le cardinal Jean-Marie Lustiger. L'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres a été représentée par les membres Jacques Jouanna, Jean Delumeau, Jean Richard et Emilio Marin. L'Académie des Beaux-Arts, en revanche par Arnaud d'Hauterives, secrétaire perpétuel.

A Paris, sous la coupole, le 23 octobre 2007, la séance solennelle de Rentrée des Cinq Académies a donné l'occasion pour la prestation d'un ensemble lié significativement avec la diocèse de Passau, où est né «notre confrère le cardinal Joseph Ratzinger qui a été élu Pape sous le nom de Benoît XVI». Ensuite, une seconde audience au Palais apostolique, le 28 janvier 2008, a offert l'occasion à une délégation de l'Académie pontificale des sciences et de l'Académie pontificale des sciences sociales, de l'Institut de France et de l'Institut Catholique de Paris, d'inviter de nouveau le Souverain Pontife de se rendre à l'Institut de France.

Cette visite a eu finalement lieu samedi, le 13 septembre 2008, sous la coupole, lors d'une réception mémorable. Le Pape a reçu les marques de respect et d'attachement de ses confrères et une plaquette publiée par l'Institut de France « *Souvenir de la visite du Pape Benoît XVI à l'Institut de France, le 13 septembre 2008* » en témoigne. Benoît XVI a tenu à dire: « Je ne pouvais pas venir à Paris sans vous saluer personnellement.» Dans la soirée, le Secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Jean Leclant, lors d'une allocution dans sa résidence Quai Conti, devant de nombreux académiciens et invités a remercié l'ambassadeur croate pour sa contribution décisive à la visite pontificale.

Le pape Ratzinger, c'est le Docteur de l'Eglise qui est venu a Paris, dans la plus pure tradition universitaire se frotter à d'autres intellectuels, croyants et agnostiques, et il a signé le livre d'or à l'Institut après y avoir inscrit en grec la phrase tirée de Jeansur la priorité du Logos.

Papa pozdravlja Emilija Marina u audijenciji za francuske akademike u Parizu, 10. veljače 2007. U drugom planu su akademici Michel Albert i Jean Foyer te prefekt Papinske kuće nadbiskup James Harvey.

Emilio Marin, nakon predavanja u HAZU, 19. svibnja 2011. godine, sa čelništvom HAZU: potpredsjednici Velimir Neidhardt i Jakša Barbić, predsjednik Zvonko Kusić, bivši predsjednik Milan Moguš (na ekranu predaje Spomenicu papi Benediktu XVI.) i glavni tajnik Pavao Rudan

III.
PREZENTACIJA
U FRANCUSKOJ AKADEMIJI U PARIZU

10. II. 2012. U 15,30 SATI

PRAESENTATIO IN ACADEMIA GALLICA LUTETIAE PARISIORUM

U FRANCUSKOJ AKADEMIJI U PARIZU PREDSTAVLJEN ZBORNIK »KAČIĆ«

Pariz, 10. 2. 2012. (IKA) - U Francuskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Razredu za humanističke znanosti (*Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*), predstavljen je Zbornik »Kačić« u čast Emilija Marina, za 60. rođendan: *Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata*, *Kačić, Acta Provinciae Ss. Redemptoris Ordinis fratrum minorum in Croatia*, vol. XLI-XLIII, Split 2009-2011, tiskan u Splitu krajem 2011., 1280 str., urednik Hrvatin Gabrijel Jurišić, O.F.M. Zbornik je bio svečano predstavljen u Rimu, u Hrvatskom papinskom zavodu sv. Jeronima, 6. prosinca 2011. Zbornik je u Parizu, prema običaju u Akademiji, predstavio sam svečar Emilio Marin, redoviti inozemni član Akademije, na sjednici Akademije, u nazočnosti brojnih akademika i uzvanika, među kojima je bio i veleposlanik Republike Hrvatske u Francuskoj Mirko Galić.

Naglašeno je da Zbornik okuplja radove 70 kolega, prijatelja i učenika iz 17 zemalja, među kojima oni iz Francuske zauzimlju mjesto odmah iza hrvatskih, talijanskih i vatikanskih. Ta široka zastupljenost znanstvenika odražava duh međunarodne suradnje koji je svečar gajio tijekom 4 desetljeća u Hrvatskoj: u Splitu, Zagrebu, Solinu, Metkoviću, i u inozemstvu: u Rimu, Macerati, Parizu, Oxfordu, Barceloni, Heidelbergu, ponajviše ali i drugdje. Među piscima u Zborniku su i četiri francuska akademika: Robert Turcan, André Laronde, André Vauchez, kao i Jean Leclant, čelnik Akademije (*secrétaire perpétuel*), koji je svečara podario opširnim predgovorom. Tu su i članci suradnika u četvrtstoljetnom projektu francusko-hrvatskih arheoloških istraživanja u Saloni: Jean-Pierre Caillet, Denis Feissel i Françoise Prévot, a ističe se i članak koji je napisao profesor na Sorboni François Baratte.

Knjižnici Akademije, suradnicima, nekim akademicima i uglednim uzvanicima predan je po primjerak Zbornika.

(IKA, 2012., br. 8, str. 20)

PROF. EMILIO MARIN

membre de l'Institut

J'ai l'honneur de deposer sur le bureau de l'Academie le volume de *Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata* paru dans la Collection *Kačić, Acta Provinciae Ss. Redemptoris Ordinis fratrum minorum in Croatia,* vol. XLI-XLIII, Split 2009-2011.

Cet épais volume de Mélanges réunissant soixante-dix contributeurs, des croates certes, amis, collègues et disciples, mais aussi de très nombreux savants étrangers, représentant dix-sept nations, au nombre desquelles l'Italie, le Vatican et la France occupent une place privilégiée, publiés par la maison Kačić de Split, réputée en Croatie pour collaborer depuis plusieurs décennies au rapprochement entre chercheurs dans les domaines de la culture et l'éducation, ce recueil, illustre pleinement l'esprit de coopération manifesté, je crois, par mon action à Split, Zagreb, Solin (Salone), Metković (Narona), à Rome, Macerata, à Paris, Oxford, Barcelone, Heidelberg et ailleurs pendant quatre décennies.

Après une première partie destinée aux contributions habituelles (la dédicace, les préfaces, les notices biobibliographiques, la reproduction de quelques documents graphiques), les mélanges se constituent en trois partie. La première partie concerne l'histoire ancienne et l'épigraphie grecque et latine, la deuxième partie l'archéologie romaine et chrétienne, tandis que la troisième les études sur les siècles plus récentes, en histoire et histoire de l'art, en théologie et la modernité.

Ce volume de mélanges comporte notamment des articles de MM. Robert Turcan, André Laronde et André Vauchez, membres de notre Compagnie, ainsi que la préface par M. Jean Leclant, notre regretté secrétaire perpétuel. Robert Turcan nous a confié l'article sur *Les « cynocéphales » du Querolus et leurs possibles sous-entendus*. André Laronde avait envoyé son manuscrit à quelques jours près de son brusque départ, après avoir eu une longue conver-

sation téléphonique (qui aurait pu l'imaginer dernière?) avec son confrère croate qui avait en décembre 2003 reçu à Split l'épais d'académicien de ses mains lors d'une inoubliable cérémonie dans l'Opéra de Split. Il nous a dédié *L'évolution de la Cyrénaïque durant l'Antiquité tardive*. André Vauchez, en revanche nous mène dans le cœur de l'Europe chrétienne en traitant du *Culte des reliques dans l'Occident médiéval*.

D'autres collègues et amis français ont bien voulu m'honorer en publiant leurs *antidoron*. Ainsi, François Baratte, professeur à l'Université de Paris IV – Sorbonne (*Piété et archéologie: l'évêque Secundus d'Ammaedara*), Jean-Pierre Caillet, professeur à l'Université Paris Ouest (*La publication du Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie de L.-F. Cassas et J. Lavallée dans le contexte de la politique napoléonienne en Illyrie*), Denis Feissel, directeur de recherche à l'Institut d'Études byzantines (*Grecs d'Asie Mineure dans la Salone romaine*), et Françoise Prévot, professeur à l'Université Paris-Est Créteil (*Famille et parenté à Salone dans l'Antiquité tardive d'après les sources épigraphiques*).

Pour des motifs de circonstances, je me limiterais de mentionner seulement trois autres contributions : par Frano Baras, sur les festivités en Dalmatie à l'époque de l'administration française, par Gianluigi Pasquale, O.F.M.Cap., sur l'Église et culture chrétienne dans la théologie de Henri-Irénée Marrou, et par le Cardinal Paul Poupard qui nous a confié sa présentation de mon livre «Ho conosciuto due papi» publiée dans les éditions de l'Université du Latran en 2008.

Enfin, comment clore cette présentation sans redire ma gratitude pour l'appuis, la bienveillance et l'amitié de Jean Leclant pendant un quart de siècle, à partir de notre premier rencontre lors du Congrès international de l'archéologie chrétienne de Lyon, précisément lors de notre rencontre à Aoste en 1986. Le grand égyptologue, pour moi, non initié dans les mystères de la patrie des pharaons, a été toujours un phare de la recherche française et de la coopération internationale. Je ne saurais jamais oublier l'allocution de M. Leclant devant le nombre des personnalités, confrères et amis, lors du dîner qui a bien voulu offrir dans sa résidence, avec Madame Leclant, à l'honneur de votre confrère alors ambassadeur de Croatie près le Saint-Siège, le 13 septembre 2008, le soir de la visite du Pape Benoît XVI à l'Institut de France. Mais, encore, j'ai bénéficié de cette préface aux Mélanges, datée le jour même de mon soixantième anniversaire, qui me reste un ultime grand geste de notre Maître et l'éternel souvenir *au fil du Nil*.

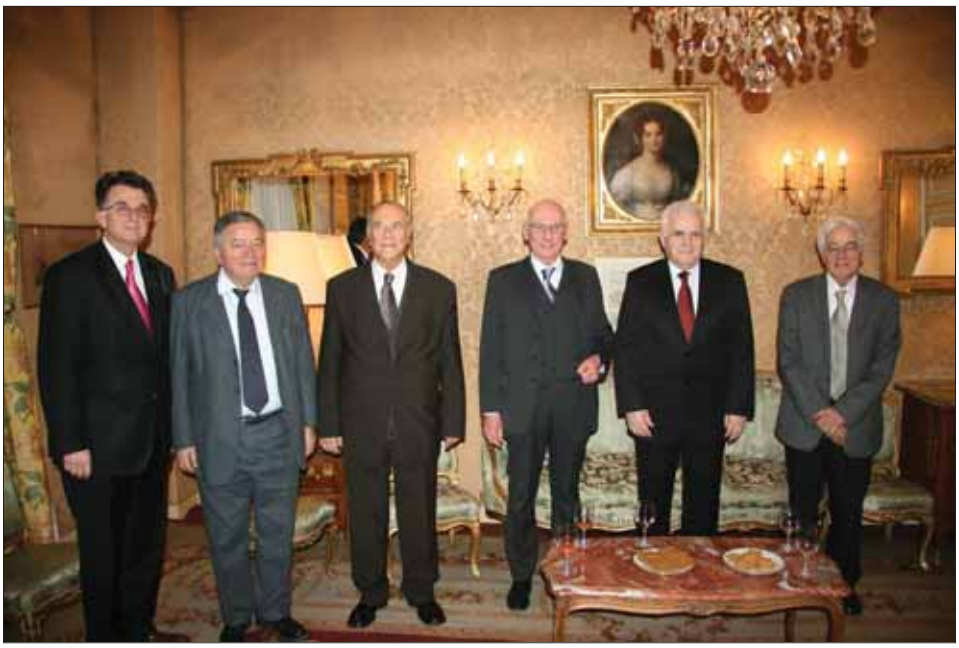

U Palači Francuske akademije u Parizu, 10. II. 2012.: Emilio Marin, predsjednik Akademije Jean-Pierre Mahé, akademik HAZU Ivan Supičić, "trajni tajnik" (glavni čelnik) Akademije Michel Zink, veleposlanik RH u Francuskoj Mirko Galić, potpredsjednik Akademije Jean-Marie Dentzer

Hrvatski kralj Zvonimir, kameni reljef u Krstionici Katedrale u Splitu (XI. stoljeće)

IV.
PREZENTACIJA NA MEĐUNARODNOJ KULTURNOJ MANIFESTACIJI »KNJIGA MEDITERANA«

U SPLITU, ZAVOD HAZU, 24. IX. 2012. U 18,30 SATI

PRAESENTATIO IN MANIFESTATIONE CULTURALI INTERNATIONALI „LIBER MEDITERRANEUM“ IN INSTITUTO ACADEMIAE SCIENTIARUM ET ARTIUM CROATICAE

PREZENTACIJA ZBORNIKA NA MANIFESTACIJI »KNJIGA MEDITERANA«

U sklopu 24. knjige Mediterana, u ponedjeljak 24. rujna, u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Splitu predstavljen je novi broj 41-43 Zbornika "Kačić", Split, 2009.-2011. Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja. U ime domaćina »Književnoga kruga« nazočne je pozdravio akademik Davorin Rudolf, a moderator prezentacije bio je dr. Marko Trogrlić. Zbornik su biranim riječima predstavili dr. Mirjana Matijević-Sokol, akademik dr. Radoslav Tomić, urednik fra Hrvatin Gabrijel Jurišić i Svečar.

Za predstavljačkim stolom: akademik Radoslav Tomić, prof. dr. Mirjana Matijević-Sokol, fra Hrvatin Gabrijel Jurišić, Emilio Marin i prof. dr. Marko Trogrlić, dekan Filozofskog fakulteta u Splitu, moderator

PROF. EMILIO MARIN

prorektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta

Poštovani i dragi sudionici ove splitske prezentacije,

Onoga koji je svečar, uvijek su riječi zahvalnosti upućene svima onima koji su svečanost omogućili! Stoga je i moje zahvalno slovo, naravno, na prvom mjestu upućeno Zborniku Kačić, njegovu uredniku fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću, kao i njegovu nakladniku, Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja. Zahvalan sam i institucijama koje su, kako je razvidno iz Zbornika, pridonijele njegovoj realizaciji. Zahvalan sam osobito svima onima, brojnima, iz naše domovine i iz šesnaest drugih zemalja, koji su dali svoje članke za moj Zbornik, a naravno, nažalost i posebno onima koji su u međuvremenu preminuli, posebno dopustite da u tom kontekstu spomenem večeras samo jedno ime, nezaboravnog i dragog prijatelja, pok. Miljenka Grgića, profesora i dekana Umjetničke akademije u Splitu, na kojoj sam desetak godina djelovao kao vanjski profesor. Zahvalan sam večerašnjim uvaženim promotorima, dopustite da apostrofiram Dekana Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, institucije koja je preostala moja profesionalna veza s našim gradom, a, naravno, i svima vama koji ste ovu prezentaciju uzveličali a time i pridonijeli mojoj današnjoj radosti.

Kako sam zapravo proveo tolike godine u splitskom Arheološkom muzeju, osobito se s poštovanjem sjećam svojih prethodnika ravnatelja Arheološkog muzeja, vrsnih arheologa, spomenut ću imena šestorice koji su bili uz mene kad sam postao ravnatelj Muzeja 1988.: Duje Rendić Miočević, Branimir Gabričević, Mladen Nikolanci, koji su u međuvremenu preminuli, te Željko Rapanić, za vrijeme kojega sam se zaposlio u Muzeju, te akademik Nenad Cambi, kao i Branko Kirigin, koji se u Muzeju zaposlio pola godine nakon mene; a posebno se zahvaljujem na suradnji tijekom tolikih godina kolegicama i kolegama u Muzeju.

Osobito mi je zadovoljstvo da se ova prezentacija odvija u organizaciji splitskog Književnog kruga. Uz onaj razumljivi, opći, ima i jedan posebni razlog. Naime, i sâm sam se iznenadio, kad sam konstatirao da su u uredništvu njegove prve i najvažnije, eponimne, edicije „Splitski književni krug“,

od prve knjige, koja je bila objavljena daleke 1977.,[1] do posljednje objavljene knjige 2009.,[2] dakle u biblioteci kojoj je sad glavni urednik akademik Radoslav Tomić, jedan od večerašnjih promotora, tijekom tih trideset i pet godina, uz mene, samo dva druga uvažena člana: prof. dr. Ivo Babić i akademik Nenad Cambi.

Kako sam za vrijeme svog djelovanja u Splitu bio često na javnoj sceni, pa i u medijima, osobito onim tiskanim, mislim da je dosta o mom radu i mojim stavovima poznato, poglavito starijoj i srednjoj generaciji, pa i o mojoj opredijeljenosti za zajednički rad na tolikim projektima u kojima sam uvijek vrednovao svaki segment rada i bio zahvalan svima u tom procesu koji nas je doveo do mnogih uspjeha, to se u ovoj prigodi ne bih na tome zadržavao. Zato bih htio nekoliko riječi kazati o tome što je vaš splitski arheolog napravio u šest i pol godina dok je bio hrvatski ambasador, kad mu je arheologija bila neke vrste hobija, a o tome, osim onih među vama koji neposredno prate znanstvenu literaturu, niste imali prigode saznati, budući da sam, kako i priliči veleposlaniku, bio medijski vrlo suzdržan, dok ni sama konkretna znanstvena postignuća nisu bila medijski prezentirana. Bez obzira što po definiciji znanstvena postignuća u arheologiji i staroj povijesti čine dio kulturne scene, ona je za ta, koje spominjem, bila prikraćena. Iz tih mojih „rimskih" godina, kao arheolog, ostavimo diplomaciju za neku drugu prigodu, pamtit ću osobito tri događaja: prvo, 2005., kad sam promoviran za počasnog doktora pariškog sveučilišta, pa 2007. jedinstveni govor, prvi put jednog Hrvata pod kupolom Francuske akademije, pa 2008. godinu, pod istom kupolom za vrijeme posjeta Benedikta XVI., našeg „bratima" u Akademiji! Spomenuti govor je objavljen dvaput u izdanjima Akademije.[3]

Ako prijeđemo na znanstvena izdanja, nesumnjivo je na prvom mjestu knjiga o natpisima starokršćanske Salone,[4] koja je rezultat velikog projekta koji sam, do njegova završetka 2004., vodio u Arheološkom muzeju. Sada smo u mogućnosti upoznati se s, prvi put objedinjenim, solinskim natpisnim blagom, najopsežnijim, ne samo u Hrvatskoj, već i – s izuzetkom Rima – i na cijelom Zapadu antičke starokršćanske civilizacije. Doći do tog rezultata

1 Toma Arhiđakon, *Kronika,* Split 1977.

2 M. Tomasović, *Domaća tradicija i europski obzor,* Split 2009.

3 Le curé de campagne et le prix Nobel face à l'histoire ou l'enjeu de l'Europe et de la Méditerranée, *Séance solennelle de Rentrée des Cinq académies*, présidé par Mme Hélène Carrère d'Encausse, Paris 2007, 37-41; *Les académies en Europe au XXIe siècle – Rencontre des académies européennes 21-23 octobre 2007 – Actes*, Paris 2008, 154-159.

4 E. Marin *et alii*, *Salona IV : Recherches archéologiques franco-croates à Salone* (dir. par N. Duval, E. Marin et Fr. Prévot) ; *Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles – Natpisi starokršćanske Salone, IV.-VII. st.* (dir. par E. Marin, N. Gauthier, Fr. Prévot), Arheološki muzej - Split – École française de Rome, Rim-Split, 2010, vol. I-II, p. XXII + VII + 1363.

bio je dugačak i izuzetno složen put, koji, premda je bio *desideratum* odavno, nitko nije poduzeo, s obzirom da se radilo o objektivno teškom znanstvenom projektu, koji se odvijao jednim dijelom i u ratnom i neposredno poratnom vremenu, te se u ovom slučaju, i *inter arma* djelovalo. S mojim odlaskom iz Splita, kompletirao se niz izdanja o Augusteumu iz Narone, koji je pratio i dosad neviđeni ciklus izložaba koje je priredio jedan splitski muzej: 2004. u Splitu, Oxfordu i Barceloni, i 2005. u Vatikanu i Zagrebu, to su knjige (s godinom 2004.) koje sam objavio sa suradnicima.[5] Taj je ciklus dodatnim proučavanjem nadopunjen i zaključen studijama skulptura koje nisu bile izlagane na navedenim izložbama, koje sam također objavio sa suradnicima.[6] Posebno sam pak dovršio i objavio svoje proučavanje zidina antičke Narone.[7] Dovršio sam i objavio svoje proučavanje Dioklecijanove grobnice.[8] O svojim iskustvima u Saloni i Naroni bio sam pozvan izlagati i publicirati u Monaku,[9] također i na Sveučilištu u Tel Avivu.[10] Tome bi se mogao pridodati i urednički rad na međunarodnom zbornicima radova o rimskoj Dalmaciji,[11] o starom kršćanstvu u Istri,[12] kao i o Crkvi u Hrvata

5 *Augusteum Narone – Splitska siesta naronskih careva*; *The Rise and Fall of an Imperial Shrine – Roman Sculpture from the Augusteum at Narona*; *Divo Augusto – La descoberta d'un temple romà a Croàcia / El descubrimiento de un templo romano en Croacia*; *L'Augusteum di Narona – Roma al di là dell'Adriatico*.

6 Le due sculture inedite (nn. 3-4) dell'Augusteum di Narona : Ottavia e Antonia minor ?, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia* LXXIX 2006-2007, 177-203; Le cinque sculture inedite (nn. 5, 9-12): Giulia (?), Lucio e Gaio Cesare, Germanico, Druso e le ultime frammentarie dell'Augusteum di Narona, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia* LXXX 2007-2008, 337-338; Skulpture iz Augusteuma Narone (neizložene i neobjavljene 2004), *Histria Antiqua* 18-2, *Zbornik V. Girardi Jurkić*, Pula 2009, 9-34.

7 Le mura di Narona, *Murallas de ciudades romanas en el Occidente del Imperio – Lucus Augusti como paradigma* (ed. A. Rodríguez Colmenero, I. Rodà), Lugo 2007, 133-150.

8 La tomba di Diocleziano, *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia* LXXVIII, 2005-2006, 499-526; Dioklecijanova grobnica, *Folia Archaeologica Balcanica* I, *Zbornik V. Bitrakova Grozdanova*, Skopje 2006, 371-390.

9 La préservation et la conservation de la zone archéologique côtière de Split. Deux expériences personnelles : Salona et Narona, Le patrimoine méditerranéen – *IV*^{èmes} *Rencontres Internationales Monaco et la Méditerranée, Actes*, Monaco 2007, 117-126.

10 Salonae: un profil de la ville romaine à renouveller, *Kalathos – Studies in honour of Asher Ovadiah* (ed. S. Mucznik), Assaph 2005-2006, vol. 10-11, Tel Aviv 2006, 155-170.

11 *Dalmatia – Research in the Roman Province 1970-2001 – Papers in honour of J. J. Wilkes* (ed. D. Davison, V. Gaffney, E. Marin), BAR International Series 1576, Oxford 2006, 212 p.

12 *Il Cristianesimo in Istria fra Tarda Antichità e Alto Medioevo. Novità e riflessioni* (ed. E. Marin, D. Mazzoleni), Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Città del Vaticano 2009, 292 p.

i II. Vatikanskom saboru.[13] Možemo pridodati i neuobičajenu knjigu, koja neizravno ipak ima veze i s arheologijom, *Upoznao sam dva pape – Pripovijest o čuvstvu i promišljanju na tragu Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.*, a koja je, nakon izvornog vatikanskog izdanja, na talijanskom, doživjela i hrvatsko, zagrebačko-splitsko, i poljsko, krakovsko, izdanje.[14] I time, ovaj mini-vremeplov možemo zaključiti. Hvala!

Dio nazočnih na prezentaciji

13 *La Chiesa croata e il Concilio Vaticano II* (ed. Ph. Chenaux, E. Marin, F. Šanjek), Lateran University Press, Città del Vaticano 2011, 469 p.

14 *Ho conosciuto due papi – Racconto di un'emozione e di un ragionamento sulle orme di Giovanni Paolo II e di Benedetto XVI*, Lateran University Press, Città del Vaticano 2008, 96 p.; *Upoznao sam dva pape – Pripovijest o čuvstvu i promišljanju na tragu Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.*, Kršćanska sadašnjost – Crkva u svijetu, Zagreb - Split 2009, 104 p.; *Poznałem dwóch Papieży – Ślady Jana Pawła II i Benedykta XVI w moim życiu*, Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 2011, 113 p.

V.
PREZENTACIJA U VITEŠKOJ DVORANI »BRAĆE HRVATSKOGA ZMAJA«

U ZAGREBU, 24. X. 2012. U 19 SATI

PRAESENTATIO IN AULA ORDINIS »FARTRUM DRACONIS CROATICI«

DRUŽBA "BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA"

ORDO "FRATRES DRACONIS CROATICI"

PRO ARIS ET FOCIS

DEO PROPITIO

DRUŽBA "BRAĆA HRVATSKOGA ZMAJA"

poziva Vas na predstavljanje

ZBORNIKA EMILIJA MARINA

Sudjeluju:

Emilio MARIN, Zmaj od SALONE, Počasni član DBHZ
prof. dr. Željko Tanjić
prof. dr. Mirjana Matijević-Sokol
akademik Igor Fisković
fra Hrvatin Gabrijel Jurišić

Moderator:

Andrija MUTNJAKOVIĆ, Zmaj OSJEČKI III.

srijeda 24. listopada 2012. u 19 sati
u Viteškoj dvorani Zmajske kule nad Kamenitim vratima
Kamenita ul. br. 3

Kamenita 3, 10000 Zagreb, Hrvatska/Croatia, tel & fax (01) 4851694

PREZENTACIJA »ZBORNIKA EMILIJA MARINA«, ZMAJA OD SALONE, U VITEŠKOJ DVORANI

U ime Družbe „Braće Hrvatskoga Zmaja“ sve je nazočne pozdravio Hrvoje Šubić Zmaj Purgerski. Zatim je akademik Andrija Mutnjaković Zmaj Osječki III. kao moderator prezentacije biranim riječima pozdravio cijenjeni skup i najavio dr. Željka Tanjića, rektora Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu i profesora na Bogoslovskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Prof. dr. Mirjana Matijević-Sokol, profesorica povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, prikazala je dva dijela Zbornika: I. dio *„Antička povijest i grčka i latinska epigrafija“* (str. 85-423). Obrađene su teme iz raznih područja od Palestine i Male Azije do naših krajeva, Italije i sjeverne Afrike. U II. dijelu *„Rimska i kršćanska arheologija“* (str. 425-830) također su znanstveni članci, koji obrađuju razne teme, zemljopisno iz gotovo svih zemalja Mediterana.

Akademik prof. dr. Igor Fisković, također s Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prikazao je III. dio *„Novo i suvremeno doba“* (str. 831-1228), u kojemu 22 znanstvenika pišu o raznim povijesnim, umjetničkim, filozofskim, teološkim i drugim humanističkim pitanjima novijega doba.

Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić, urednik Zbornika i dugogodišnji profesor grčkoga i latinskog jezika na Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju, iznio je kao urednik nekoliko misli i podataka o Zborniku.

Akademik prof. dr. Emilio Marin, kojemu je Zbornik posvećen, pružio je neke podatke o svomu djelovanju i svima zahvalio i na Zborniku i na prezentaciji.

Skup je u Viteškoj dvorani biranim riječima zaključio gosp. Mladen Ježić Zmaj od Dubrave, rizničar Družbe. Zatim je gosp. Hrvoje Šubić Zmaj Purgerski pozvao Urednika da predvodi molitvu i svima ponudio domjenak uz „čašicu razgovora ugodnoga“

Družba
»Braća Hrvatskoga Zmaja«

EMILIO MARIN

POČASNIM ČLANOM

Zmaj od Salone

ČASNI BRAT HRVATSKOGA ZMAJA

Pro aris et focis, Deo propitio!

PROF. ŽELJKO TANJIĆ

rektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu

Poštovane dame i gospodo,

Srdačno Vas pozdravljam u ime Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, jednoga od najmlađih sveučilišta u našoj Domovini. Osobita mi je čast da večeras mogu biti dio ovoga akademskog i bratskog slavlja u Kuli Družbe Braće hrvatskog zmaja, ponad Kamenitih vrata, mjesta s kojega Majka Božja od Kamenitih vrata bdije nad našim gradom i nad svima nama. Čast je tim veća što se nalazim u uglednom društvu hrvatskih akademika, sveučilišnih profesora, članova Družbe, braće svećenika i redovnika koji su se sabrali večeras na predstavljanju posebnoga broja važnoga i dragocjenog časopisa «Kačić», koji je dao i daje veliki doprinos očuvanju i oblikovanju hrvatske kulturne baštine pod dugogodišnjim mudrim vodstvom fra Hrvatina Gabrijela Jurišića, a koji je posvećen večerašnjem slavljeniku prof. dr. sc. Emiliju Marinu, akademiku i prorektoru Hrvatskoga katoličkog sveučilišta.

Iako ni ja ni Hrvatsko katoličko sveučilište ni na koji način nismo bili uključeni u pripravu ovoga važnog Zbornika u čast našeg prorektora, mislim da je znakovito da sam kao rektor, a i samo Hrvatsko katoličko sveučilište, uključeni u večerašnje predstavljanje.

Prof. dr. sc. Emilio Marin ovaj je Zbornik zaslužio i dobio na dar od vrsnih znanstvenika, mnogi od njih su njegovi prijatelji, na temelju svoga rada i zasluga koje je kao vrsni arheolog, povjesničar i diplomat stekao prije dolaska na naše Sveučilište. Zbornik je znak zahvalnosti upravo za to razdoblje njegova života i za sve ono što je učinio kao čovjek, istraživač, znanstvenik, a o čemu i ovaj Zbornik obilato zbori.

Hrvatsko katoličko sveučilište postaje dijelom te bogate baštine i životnoga puta našeg prorektora upravo na providonosan način. Na svojim samim početcima, kada se treba oblikovati, izrasti, postati vrsnom akademijom, obogaćeni smo prisustvom, djelovanjem, životom i radom jednoga tako vrsnog znanstvenika i diplomata kao što je prof. dr. Emilio Marin. Njegov

dolazak na naše Sveučilište svjedoči o tome koliko ozbiljno djelujemo i koliko se ozbiljno želimo razvijati. Želimo u svojoj sredini imati one koji su svojim radom, istraživanjem, mislima i djelovanjem doprinijeli razvoju hrvatske kulture i znanosti kao i diplomacije, posebice u presudnim trenutcima oblikovanja hrvatske državnosti.

A prof. dr. sc. Emilio Marin upravo je takav. On našem Sveučilištu već sada omogućuje da raste do ozbiljne znanstvene i visokoškolske ustanove, kao što i naše Sveučilište njemu postaje mjestom i zajednicom, na kojem prenosi i na kojem će prenositi stečena znanja, sposobnosti i iskustva. Smatram to jednim obostranim obogaćenjem. Želimo da se u naš rast ugradi jedna takva biografija i život kao što je ova našega večerašnjeg slavljenika i kao što želimo da ona bude poticaj mnogim mlađim kolegama i kolegicama u životnom i znanstvenom rastu.

Naše Sveučilište u svom imenu nosi tri odrednice: *hrvatsko, katoličko i sveučilište.* U tom su imenu isprepletene njegove glavne odrednice koje se međusobno isprepliću u kreativnoj sintezi partikularnoga i univerzalnog, baštinjenoga i novonastalog, crkvenoga i društvenog, osobnoga i zajedničkog, a sve na temelju vjere da je Isus Krist Istina i Ljubav koja daje prave odrednice i sveučilišnom životu i djelovanju. Naš je prorektor u svome životu, u različitim razdobljima i na različite načine, vođen duhom koji resi pravoga sveučilištarca i znanstvenika, ostvarivao upravo te tri dimenzije. Bio je i ostao častan rodoljub, bez uskogrudnosti, ali s puno ljubavi za svoj dom i ljude, čovjek vjere koji je u službi hrvatske države bio bliskim svjedokom života i djelovanja dvojice nasljednika na stolici sv. Petra, Ivana Pavla II. i Benedikta XVI., kao što je uvijek djelovao i radio vođen znanstvenim i sveučilišnim idealima. Upravo se stoga kao rektor u svoje osobno i u ime Sveučilišta radujem ovom Zborniku. Zahvaljujem njegovu uredniku na uloženom trudu, svim autorima koji su svojim prilozima obogatili ovaj Zbornik i učinili da postane ovako opsežan. Također srdačno zahvaljujem predstavljačima i Družbi Braće hrvatskoga zmaja. A našem slavljeniku želim još mnoga ljeta i obilje Božjega blagoslova u životu i djelovanju. *Ad multos annos vivat!*

PROF. MIRJANA MATIJEVIĆ-SOKOL
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Poštovane dame i gospodo,

Okupili smo se večeras na predstavljanju knjige koja privlači pozornost već svojim impozantnim vanjskim izgledom.

Naime, veliko mi je zadovoljstvo predstaviti svezak uglednog časopisa *Kačić*, znanstvenoga glasila Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja iz Splita, koji izlazi već 45 godina. U znanstvenoj i kulturnoj javnosti prepoznatljiv je kao časopis koji objavljuje članke s područja humanistike osobito teologije, filozofije, povijesti, povijesti umjetnosti i arheologije. Ovaj trobroj, koji večeras predajemo čitateljstvu, posebnog je karaktera. On je *Zbornik* posvećen 60. obljetnici života našega uglednog arheologa, znanstvenika, bivšeg veleposlanika pri Svetoj Stolici, a sada prorektora za međunarodnu suradnju Hrvatskoga katoličkog sveučilišta i moga dragog kolege i dugogodišnjeg prijatelja *Emilija Marina*.

Emilio Marin ipak je najprije arheolog i najveći je dio svoga dosadašnjeg radnog vijeka proveo u Arheološkom muzeju u Splitu gdje je bio skoro dva desetljeća ravnatelj i to sve do odlaska na mjesto hrvatskoga veleposlanika u Vatikan. Razdoblje njegova ravnateljskog mandata te svjetski poznate i priznate ustanove obilježeno je velikim istraživačkim arheološkim projektima i sjajnim dostignućima i sasvim sigurno u životu Emilija Marina predstavlja vrhunac profesionalne karijere.

Ova me večerašnja svečanost knjige vraća četiri desetljeća unatrag, pa ćete mi dopustiti da budem pomalo osobna, pa i nostalgična. Teško i sama mogu povjerovati da je prošlo toliko vremena od onda kada smo iz splitske klasične gimnazije slijedom, iz godine u godinu, po jedno, dvoje, troje nas mladih klasičara kretali na studij u Zagreb, kao uostalom tada i većina brucoša iz Dalmacije. Polazili smo i dolazili u naš glavni grad studirati, skupljati nova znanja iz arheologije kojom nas je opilo naše južno podneblje želeći da mu se vratimo i da mu vratimo. U Zagrebu kolega E. Marin i ja zajednički smo slušali iste studijske grupe, arheologiju i latinski jezik. Skupa smo s našim uglednim profesorom Dujom Rendićem-Miočevićem provodili studentsku praksu pod vrućim suncem Solina, tražeći zaštitu u sjeni antičkih bedema Salone, nadajući se nekim novim otkrićima koje će utažiti našu

znatiželju. Teško je izbjeći neka sjećanja u ovim lijepim, ali i teškim trenucima, jer je već *toliko* vremena tako *brzo* prošlo. Život je zatvorio jedan krug koji kao da nas je vratio na početak. Ali ne početak koji tek nešto obećava i čiju putanju sanjamo. Putovanje je bilo ispunjeno, definirano, znakovito.

Kako sam napomenula, Emilio Marin svoju je arheološku karijeru ostvario u znamenitom Carrarinu, Bulićevu, Abramićevu Arheološkom muzeju, na lokalitetima Salone i Narone, u uredništvu najdugovječnijega arheološkog časopisa Bulićevu *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku,* slavnom *Bulletinu*, kao predavač na svjetskim sveučilištima. Danas je on profesor najmlađega hrvatskog sveučilišta Hrvatskoga katoličkog i njegov prorektor za međunarodnu suradnju. Svojim iskustvom znanstvenika s međunarodnim ugledom i vezama svakako će pridonijeti stasanju ove nove visokoškolske ustanove.

Ova publikacija koju večeras predstavljamo slikovito već svojom fizičkom monumentalnošću kao da nagovješćuje sadržajan i uspješno ispunjen Marinov profesionalni put i pozamašan opus. Članci koje su mnogi ugledni arheolozi, povjesničari, filolozi iz zemlje i inozemstva posvetili kolegi, prijatelju, znanstveniku, diplomatu podijeljen je u *tri tematske cjeline* koje na ovaj ili onaj način obuhvaćaju Marinovu djelatnost. Salona i Narona, po mnogim značajkama dva svjetska arheološka lokaliteta, obilježile su Marinov profesionalni put, antika i rano kršćanstvo su i njegove uže teme kojima se bavi. Kao što je Rimsko Carstvo bilo univerzalno i rasprostranjeno od Atlantika do Istoka, Crnoga mora, tako je i ovaj svezak *Kačića* okupio autore s kojima je Marin surađivao, koji su dolazili u Hrvatsku upoznati se s rezultatima njegova rada te su tako upoznavali i hrvatsku arheologiju i širili spoznaje o njoj i na ovaj način.

Moja je zadaća da vas večeras upoznam s prilozima, člancima, radovima koji čine *prva dva tematska bloka* ovoga *Zbornika* radova i najuže su povezana s Marinom, klasičarom i arheologom.

Prva tematska cjelina nosi naslov *Antička povijest i grčka i latinska epigrafija*. Marin kao istraživač Salone i Narone okupio je oko svoga imena i djelovanja više od dvadeset hrvatskih, europskih i svjetskih znanstvenika koji su upravo na toj zajedničkoj crti sa slavljenikom ovaj prigodni broj *Kačića* obogatili vrlo raznolikim prilozima, koji se u najširem smislu mogu svrstati pod onaj navedeni naslov jer se bave pitanjima stare povijesti, posebno epigrafije koja eksplicitnim zapisima daje mnogo podataka o osobama i povijesnim događajima. Autori ovih radova su iz ustanova širom Hrvatske i Europe te govore koliko je relevantan doprinos Emilija Marina u ovim razmjerima. Priloge su napisali znanstvenici povjesničari i epigrafičari iz: Mađarske, Italije, Slovenije, Vatikana, Španjolske, Francuske, Sjedinjenih Američkih Država i naravno Hrvatske. Ne ću navoditi njihova imena, ali ću napomenuti da su se neki predstavili temama kojima se sami bave, a neki su svojim istraživanjima obogatili saznanja antičke povijesti i grčke i rimske epigrafije naših prostora dajući tako dolično mjesto i ulogu koju hrvatska antička ostavština zaslužuje u općim

razmjerima. Sa šireg područja antičke povijesti obrađuje se rimska religija u Iliriku, knjige i knjižnice u antičko doba na tlu Hrvatske, osvjetljavaju se i otkrivaju pojedinci u zapisima na posvetnim spomenicima, veze Jadera i Akvileje. U nekoliko se radova strani eminentni stručnjaci bave pitanjima koja se tiču Narone. Tako se piše o vezi Cicerona i Narone, o Dolabelinu natpisu iz Narone.

Na isti način prisutna je i Salona u radovima ovoga *Zbornika*. Radi se o prilozima stranih istraživača te je zbog toga zanimljiva i vrijedna kontekstualizacija salonitanske antičke, osobito epigrafske baštine kada se sagledava iz kuta europskih saznanja i dostignuća. Većim dijelom su to svojevrsne prozopografske studije temeljene na zapisanim podacima s epigrafa. Istražuje se prisutnost Grka u Saloni kao i obitelj i rodbinski odnosi u tom važnom antičkom gradu u kasnoj antici. U istom tematskom bloku više se članaka dotaknulo kršćanskih tema i to opet u bogatoj epigrafskoj ostavštini. Tako se propituje pobožnost i arheologija, pa epitafi u stihovima s cemeterija u Milanu, kustodi grobalja i bazilika na starokršćanskim natpisima. Zanimljiv je prilog o Židovima u Stobima kao i članak o evoluciji Cirenaike u kasnoj antici. Propituje se Justinijanova arheološka baština kao prinos kristijanizaciji Sredozemlja, zatim se općenito tematizira kult relikvija na Zapadu u srednjem vijeku, donose se neke specifične teme iz gospodarske povijesti antike i ranoga srednjeg vijeka grada Lierre. S područja epigrafije su i prilozi koji obrađuju prve korake u povijesti epigrafičke tradicije Splita i Salone počevši s onim humanističkim krugom oko Marka Marulića i djelovanjem velikog humanista i poticatelja Cirijaka iz Ankone. Posljednji je rad u tom tematskom nizu o fra Frani Radmanu, zaboravljenom epigrafičaru XVIII. stoljeća.

Kako smo i rekli, autori radova su eminentni naši i strani stručnjaci, teme su zanimljivo prezentirane, doprinos su hrvatskoj i europskoj historiografiji, arheologiji, epigrafiji, a ujedno su i jasna poruka o širini koju obuhvaća bilo po autorima bilo po sadržaju naš slavljenik Emilio Marin.

Drugi tematski blok donosi članke s užega područja *arheologije* i to one *rimske* i *ranokršćanske*. Više od dvadeset znanstvenika ovaj je prigodni broj *Kačića* obogatilo prilozima koji se odnose na pitanja hrvatske rimske i ranokršćanske arheologije, ali i one sa šireg mediteranskog okružja. Od hrvatskih „rimskih" tema obrađeni su republikanski novci iz Salone u Arheološkom muzeju u Splitu, zatim se razmatra arheološko-povijesna povezanost triju lokaliteta: Tilurija, Ekvuma i Osinija. Dva se članka bave Augustejom iz Narone, a jedan rimskim portretima u Arheološkom muzeju u Zadru. Područje Istre zastupljeno je u radovima o mozaiku iz rimske vile u Pomeru te dvjema rimskim gemama s nekropole Burle u Medulinu. Od ranokršćanskih hrvatskih tema jedan je članak posvećen nalazima iz sarkofaga na Marusincu, jedan tematizira osnivanje novih biskupija u VI. st. na primjerima Brijuna, a jedan analizira tzv. „Kibelin" hram u Dioklecijanovoj palači i njegovu ranosrednjovjekovnu uporabu. U tom bloku je i jedan članak s područja ranosrednjovjekovne arheologije o grobu s nekropole u Radašinovcima kod Benkovca. Više

je radova koji se tiču rimske i ranokršćanske arheologije s prostora bivše države. Tako se donosi arheološka topografija Boke Kotorske, razmatra se pitanje odsutnosti crkava na nekim kasnoantičkim kaštelima u Iliriku, predstavlja se lokalitet Doljani kod Čapljine kao prilog proučavanju zaleđa Narone. Jedan je rad s područja arheološke hagiografije, odnosno posvećen je kultu sv. Dimitrija na otoku Golem Grad na Prespi. Ostali članci tooga bloka donose više raznolikih arheološko-povijesnih tema koje se odnose na široko područje Mediterana. Obrađuje se tako novi tip kasnohelenističkog Hekateja s Roda, glava na helenističkom mozaiku iz Dora u Izraelu, figuralni kapitel iz Apolonije te ikonografija, tipologija i značenje rimskih sarkofaga u Gornjoj Galileji. Tu su i prilozi o zbirci židovskih i kršćanskih starina u Muzeju Ashmolean u Oxfordu, grafitima iz Ptolemaide, o Tyani, putnoj postaji koja postaje biskupija, o vitičastim stupovima u bazilici Sv. Petra u Vatikanu, o kultu sv. Magna u svjetlu najnovijih arheoloških istraživanja, o Sarsini, kasnoantičkom i srednjovjekovnom gradu te o svetoj Sofiji i Sinanovoj autobiografiji.

Kao i u prethodnom bloku autori članaka su iz Hrvatske, zemalja bivše države, zatim iz: Italije, Izraela, Velike Britanije, Poljske i Austrije. Članci koji se tiču rimske i ranokršćanske arheologije hrvatskog prostora vrijedan su doprinos pitanjima kojima se bavio i naš slavljenik.

Svi radovi iz ta prva dva dijela Marinova *Zbornika* na visokoj su znanstvenoj razini. Istaknuti stručnjaci u svjetskim razmjerima odazvali su se pozivu Uredništva da pridonesu obljetnici svoga kolege i prijatelja Emilija Marina. Napravili su to kako dolikuje njihovu ugledu i dostignuću, ali i ugledu slavljenika. Stoga je ovaj broj *Kačića* još jedan njegov veliki doprinos hrvatskoj staroj povijesti i arheologiji. Uredništvo ovoga donekle specifičnog časopisa dokazalo je još jedanput koliko je našim redovnicima franjevcima na brizi hrvatska povijesna i arheološka baština. I do sada su u njemu objavljivani relevantni arheološki i historiografski članci, a ne treba zaboraviti sve one pojedince iz Reda braće franjevaca koji su upravo na arheološkom području bili utemeljitelji istraživanja.

S druge strane sam ovaj svezak posvećen Emiliju Marinu okupljenim brojem istaknutih svjetskih znanstvenika i raznolikošću tema pokazuje kako je hrvatska arheologija i stara povijest prisutna u svijetu i po djelovanju naših znanstvenika počevši od don Frane Bulića pa evo do Emilija Marina kao i po temama koje su dio velike zajedničke povijesti Mediterana i općenito Europe.

Na kraju čestitam uredništvu časopisa, ponajviše glavnom i odgovornom uredniku fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću, koji je uložio veliki trud za izdavanje ovakvog monumentalnog sveska. Također čestitam i slavljeniku, mom dragom kolegi Emiliju Marinu, jer je i na ovaj način doprinio hrvatskoj arheologiji i staroj povijesti izborivši njoj i sebi mjesto u znanosti među svjetskim znanstvenicima. Od sada će u nizu sličnih prigodnih izdanja posvećenih uglednim arheolozima uz Bulićevu *Strenu*, Brunšmidovu *Spomenicu*, Rendićevu *Iliriku,* Zaninovićevu *Sportulu* stajati i ovaj Marinov *Zbornik*.

FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ

urednik

Cijenjena gospodo, Braćo Hrvatskoga Zmaja i svi drugi dragi prijatelji i gosti, ljubitelji hrvatske kulturne baštine, a osobito naše hrvatske knjige, sve vas srdačno pozdravljam!

Reverendissimi domini et carissimi amici, omnibus et singulis vobis, in aula hac praesentibus, salutem plurimam optimaque vota!

In nomine Domini incipiam.

I ovaj večerašnji naš susret dokazuje da je vodstvo „Braće Hrvatskoga Zmaja - Fratres Draconis Croatici" vjerno svojemu divnom geslu: *„Pro aris et focis Deo propitio."*

Čuli smo našega moderatora akademika Andriju Mutnjakovića, „Zmaja Osječkoga Trećega", kao i predstavljače: dr. Željka Tanjića, dr. Mirjanu Matijević-Sokol i akademika dr. Igora Fiskovića. Oni su nam biranim riječima predstavili sadržaj našega Zbornika „Kačić", koji smo posvetili akademiku Emiliju Marinu, poznatom ahreologu, znanstveniku, piscu i našemu suradniku.

Kao urednik Zbornika srdačno zahvaljujem našim predstavljačima. No, na poseban način zahvaljujem dragom prijatelju Emiliju, što je u svojoj struci toliko toga učinio, da su mnogi naši hrvatski i strani znanstvenici rado prihvatili našu ponudu da surađuju u Zborniku. Poslalo je svoju suradnju 70 znanstvenika iz 17 država, a među njima i više akademika. Članici su pisani na 7 jezika. Bilo je više naših i stranih znanstvenika, koji su se ispričali da bi rado sudjelovali, ali ne mogu zbog prije prihvaćenih obveza.

Moram danas ovdje svima Vama iskreno priznati da nikada nisam ni pomislio da ću jednom biti urednikom ovakvoga Zbornika. No, davno je napisao sv. Jakov, apostol**:** *„Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descedens de Patre luminum - Svaki dobar dar, svaki savršen poklon odozgor je, silazi od Oca svjetlila"* (Jak 1,17). Iskreno priznajem pred vama, reverendissimi domini et carissimi amici, da mi je dobri Bog darovao toliko

lijepih darova. Jedan od tih je svakako ovaj svezak našega Zbornika. Bogu hvala na tomu njegovu velikom daru! (usp. 2 Kor 9,15).

Prezentacije Zbornika

Drago mi je da vas mogu izvijestiti da je naš Zbornik prezentiran u Rimu, u Papinskomu hrvatskom zavodu sv. Jeronima (6. XII.) pred Božić prošle godine. Domaćin je bio msgr. Jure Bogdan, rektor Zavoda. Zbornik je predstavio kardinal Rafael Farina, predstojnik Vatikanske biblioteke i Tajnoga vatikanskog arhiva, zatim ugledni arheolozi, a uz druge osobite goste bili su nazočni: *kard. Angelo Sodano*, dekan Kardinalskog zbora, *kard. Govanni Battista Re*, donedavni pročelnik Zbora za biskupe, *mons. Nikola Eterović*, generalni tajnik Biskupske sinode, *Alberto Leoncini Bartoli*, veleposlanik Viteškoga malteškog reda u Vatikanu, *Tomislav Vidošević*, veleposlanik Republike Hrvatske u Rimu i brojni drugi.

Posebno nam je bilo drago kad smo se sutradan (7. XII.) susreli s prvim građaninom svijeta, *papom Benediktom XVI.* Kad je uzeo Zbornik u ruke i ugledao sliku kako mu naš Veleposlanik predaje Zbornik o Crkvi u hrvatskom narodu, uskliknuo je: „To je moj prijatelj Emilio Marin!“ Za nas je to bio izvanredan susret i divan doživljaj!

Budući da je naš dragi Emilio član Francuske akademije, radostan sam da vas mogu obavijestiti da je u prostorijama Akademije u Parizu 11. veljače 2012. održana prezentacija našega Zbornika, u kojoj je sudjelovao i naš Emilio.

Također ove godine 24. rujna u okviru međunarodne kulturne manifestacije „Knjiga Mediterana“ prezentiran naš je Zbornik u Splitu, u palači Milesi, odnosno Zavodu HAZU.

Dakle, Zbornik je objavljen, predan je u ruke pape Benedikta XVI. i prezentiran je u Rimu, Parizu i Splitu. A večeras smo ovdje, u metropoli našoj, bijelomu gradu Zagrebu, a domaćini su nam „Braća Hrvatskoga Zmaja“.

Integracijske silnice i prezentacija u Zagrebu

Možda će netko postaviti pitanje: Zašto prezentacija u Zagrebu? Prije nego odgovorim na to pitanje, valja se nečega sjetiti.

Fra Andrija Kačić Miošić pisao je „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“ u svojoj siromašnoj sobici Franjevačkoga samostana sv. Marije, u malomu selu Zaostrogu, u Makarskom primorju. U ono doba *taj dio Hrvatske* bio je u sastavu moćne Mletačke Republike, a glavni je grad bio Venecija.

Odmah preko planine Biokova, hrvatski narod u *tom dijelu Dalmacije, Hercegovine i Bosne* bio je pod vlašću turskoga sultana, koji je stolovao u dalekoj prijestolnici - Carigradu na Bosporu.

A ne samo *Banska Hrvatska* - to su one poznate *"reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni Croatiae"* - nego i cijeli prostor od Istre, preko Međumrja, Zemuna, Bača, Subotice i sve do Budima bio je pod žezlom careva Austrije i kraljeva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, koji su stolovali u carskom gradu Beču.

Dakle, u to tužano doba naše povijesti - *„plorantis Croatiae"*, rekao bi Pavao Ritter Vitezović - *Hrvatska je bila i okupirana i razdijeljena od tri ondašnje europske i svjetske velesile*, koje su međusobno zapravo bili neprijatelji.

U to doba ne samo da nije bilo telefona, radija i televizije, nego nije bilo ni novina, ni automobila, ni željeznica, pa čak ni cesta. Stoga je običan „mali čovjek" putovao malo i vrlo slabo poznavao i bliže krajeve svoje Domovine, a kamoli one udaljene.

U takvoj vrlo bremenitoj društvenoj i političkoj situaciji, fratar Starac Milovan iz svoje samostanske sobice u Zaostrogu *upravlja pogled* preko dola i planina, iz jedne države, preko granica druge, gleda u treću i *zaustavlja ga na gradu Zagrebu*.

A zašto gleda u grad Zagreb? Čujmo što on sam kaže: "Slidi pisma prva od vitezova ungarskih i hrvatskih, koji u stara vrimena turske odsicaše glave, izvađena iz različitih historija štampanih, počamši od godišta Gospodnjega 1441. do godišta 1641. *prikazana prisvitloj gospodi zagrebskoj za srčene ljubavi vikovičnju uspomenu."*

Što te riječi znače?

Nevjerojatno, ali stvarno! Fra Andrija Kačić još davne 1759. (dakle, prije 253 godine) svoju pjesmu o hrvatskim junacima posvećuje *„prisvitloj gospodi zagrebskoj!"*

Tko su to „gospoda zagrebska"?

To je najprije Franjo grof Nadaždi, ondašnji hrvatski ban, i s njim svi članovi Hrvatskoga sabora. To je Franjo Thauszy, ondašnji zagrebački biskup, kanonici zagrebački i profesori Bogoslovskog fakulteta, svećenstvo i svi građani Zagreba.

A danas? Tko su danas „gospoda zagrebska"?

Danas su „gospoda zagrebska" svi građani Zagreba, a na poseban način vi, *illustrissimi cives Zagrabienses,* sada i ovdje nazočni, na ovom religiozno i povijesno povlaštenom i svetom mjestu, u ovoj Zmajskoj kuli.

Rekosmo komu je pjesma posvećana. Ali je vrlo važno uočiti temu o kojoj razmišlja Starac Milovan.

Kačić doista gleda u Zagreb i - pun dubokoga poštovanja - njegovim građanima posvećuje svoju pjesmu, koja ne pjeva o nekakvim sitnim temama, nego o *hrabrim junacima naroda hrvatskoga,* nositeljima državnosti hrvatske i borcima za slobodu i nezavisnost Domovine.

I još nešto. Zašto pjesnik posvećuje pjesmu zagrebskoj gospodi?

Odgovor je kristalno jasan, a sadržajno tako lijep i divan da ljepši i divniji ne može biti: *„…za srčene ljubavi vikovičnju uspomenu“*. Dakle, fra Andrija gospodu zagrebačku ljubi, i to srdačnom ljubavlju. A koliko će ta ljubav trajati? Spremno odgovara: „*Za vikovičnu uspomenu!“* A to znači uvijek i dovijeka!

Napisati tu i takvu poruku može samo srce velikoga domoljuba i iskrenog rodoljuba. A baš je takvo srce kucalo u grudima vrhunskoga intelektualca, profesora filozofije i teologije, povjesničara i pjesnika, skromnoga redovnika fra Andrije Kačića Miošića. Takav duhovni i moralni orijaš stvorio je i rodio tu pjesmu te poslao svoje divne poruke.

Tu i druge njegove pjesme pjevali su i slušali bezbrojni pismeni i nepismeni ljudi na cijelom hrvatskom povijesnom i etničkom prostoru, a i šire (usput rečeno, prevođene su na 14 europsih jezika). Pjesme su nabijene brojnim, raznovrsnim, ali posebno *integracijskim silnicama.* Pjevači i slušatelji bez daha su upijali svjedočanstva o hrabim junacima, koji su se borili za Istinu i Pravdu, za slobodnu i nezavisnu Domovinu, ali i o činjenici da u svim ratnim i drugim strahotama kao građani nisu sami, osamljeni, ni napušteni, nego im poručuje da će s Božjom pomoću (*„Deo juvante“*) sav hrvatski narod - koji simboliziraju „gospoda zagrebska“ - biti jedinstven u obrani svakoga pedlja domovine Hrvatske, što se je pokazalo bezbroj puta u našoj krvavoj i slavnoj prošlosti, a na poseban način u nedavnomu Domovinskom ratu.

Te integracijske silnice „Razgovor ugodni“ preko dva i po stoljeća stalno je nudio svojim čitateljima i slušateljima, pa se s pravom može reći da je „Razgovor“ sa svojim porukama bio uvijek prisutni *katekizam ne samo vjere kršćanske, nego i ljubavi i ponosa domovinskoga!* Dakle, Kačićeve poruke, *nabijene integracijskim silnicama*, upućene „gospodi zagrebskoj“, svakako su dobar razolg da ova prezentacija Zbornika, koji nosi ime proslavljenoga Starca Milovana, bude u našoj metropoli, ovdje u bijelomu Zagrebu.

Time je, eto, djelomično odgovoreno na pitanje: Zašto prezentacija u Zagrebu? No, tome treba dodati i još nešto:

Dr. Milan Amruš, veliki gradonačelnik Zagreba, osobno je sudjelovao u slavlju otkrića prvoga *spomenika fra Andriji Kačiću* 1890. u Makarskoj, a slijedeće je godine bio domaćin otkriću spomenika, ovdje u Zagrebu, u Mesničkoj ulici. Prvi grad, poslije Makarske, koji je podigao u svomu središtu spomenik Starcu Milovanu, bio je baš naš bijeli Zagreb.

Svečani i sadržajem vrlo bogati broj časopisa *„Vienac“* u čast Starca Milovana objavljen je u Zagrebu iste godine (1890.).

Do danas je tiskano preko *70 izdanja* Kačićeva *„Razgovora ugodnoga“,* a od toga broja u Zagrebu je objavljeno preko 30 izdanja. Naše izdanje RU (1983.) objavljeno je u 10.000 (deset tisuća) primjeraka i sve je u dvije godine rasprodano.

I konačno, ovdje nazočni *akademik Emilio Marin,* doista rođeni Splićanin, ali je svojevremeno bio student Zagrebačkoga sveučilišta i u naše je dane, evo,

građanin Zagreba, profesor je i prorektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta ovdje u Zagrebu. Stoga, budući da je naš dragi Emilio, uza sve drugo, još i „Zmaj od Salone“, *dignum et justum est* da se zagrebačka prezentacija odvija baš u ovim prostorijama, koje nisu samo lijepi zagrebački prostor, nego i povijesno i kulturološki višestruko znakovit, pa je više od jednoga stoljeća sjedište ugledne kulturne i znanstvene ustanove, koja se ponosi nadahnutim i gotovo mitskim imenom „Braća Hrvatskoga Zmaja“.

Zbog svega toga, najljepše zahvaljujem u ime Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja i Uredništva Zbornika „Kačić“ vodstvu „Braće Hrvatskoga Zmaja“, što je prezentaciju našega Zbornika uvrstilo u svoj program. To je za našu Provinciju i naše Uredništvo osobita čast i priznanje.

Provincija i apstolat tiska

Sad bih vas zamolio da mi dopustite da se kratko prisjetimo zašto i kako započe „svoj život“ naš Zbornik „Kačić“. Bilo je to prije gotovo pola stoljeća, ali ipak još ne može slaviti svoj 50. rođendan.

Naša Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja (Split) - da ne idemo u daleku i slavnu prošlost - *između dva svjetska rata* izdavala je znanstveni časopis *„Nova revija“*, popularni mjesečnik *„Glasnik Gospa Sinjska“*, homiletski časopis *„Riječ Božja“* kao i brojne znanstvene i popularne knjige i pokrenula nekoliko različitih nizova. Da bi se sve to moglo normalno izdavati, Provincija je nabavila 1927. god. tiskarske strojeve i *osnovala Tiskaru „Kačić“* u Samostanu sv. Lovre u Šibeniku.

Kada su poslije II. svjetskog rata, u novoj državi, komunisti preuzeli vlast, uz druge nepravde, zabranili su sav katolički tisak, ali i oduzeli Provinciji tiskaru u Šibeniku, pa Nadbiskupsku tiskaru ovdje u Zagrebu kao i druge crkvene tiskare. Stoga dugo godina u bivšoj državi jednostavno nije bilo vjerskoga tiska. Svećenici nisu mogli gotovo ništa i nigdje objaviti.

Kad je malo popustila komunistička diktatura, skromno se je počeo obnavljati nekada veoma razvijeni vjerski tisak. U to doba naši su profesori Bogoslovije u Makarskoj i Gimnazije u Sinju predložili da se nekadašnji časopis *„Nova revija“* u bilo kojemu obliku obnovi. Tako se je, poslije više od dva desetljeća prisilne i nametnute šutnje, u svibnju 1967. godine pojavio, na 340 stranica, prvi svezak godišnjaka *„Kačić“*. Do danas su objavljena 43 sveska.

Desetak godina kasnije (1978.) Uredništvo “Kačića“ pokrenulo je niz *„Knjižnica zbornika ‘Kačić’ - monografije, dokumenti, građa…“* U tom su nizu objavljene 53 knjige.

Nakon drugih 10-ak godina (1989.) pokrenut je niz *„Tragovi“,* u kojemu su objavljene dvije slikovne monografije o našim katoličkim misijama u Njemačkoj. Inače smo objavili 10-ak monografija o našim misijama, od kojih 2 i na hrvatskom i na njemačkom jeziku.

U isto doba pokazalo se je da treba objaviti neka starija izdanja *(reprint).* Objavljeno je od 1990. do danas 7 ponovljenih izdanja.

Ni glazba nije zapuštena. Osim članaka u Zborniku, pokrenut je 1990. godine *Glazbeni niz „Nova et vetera"*. Ovih dana je izlišao iz tiska 6. svezak.

U suradnji *s nekim nakladnicima* objavljeno je 15 svezaka. Dakle, svega skupa preko 120 svezaka ili naslova.

Dakle, na ruševinama II. svjetskoga rata i poslijeratnoga „olovnog doba" komunističke strahovlade, ustrajnim i marljivim radom, od onoga prvog sveska „Kačića" (340 stranica) došli smo do ovoga 43. sveska (1.280 stranica).

Zahvala

I na kraju što drugo reći, nego: *"Deo Optimo Maximo gratias agamus!"* To bi se hrvatski reklo: "Bogu velikomu hvala i slava!"

A hvala i svima vama, jer ste nam darovali dio vašega dragocjenog vremena! Hvala na vašoj nazočnosti, dobroti i pozornosti!

Mladen Veža, akad. slikar, izradio je naslovnicu »Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga«, izdanje Zbornika »Kačić«, Split 1983., str. 540

PROF. EMILIO MARIN, ZMAJ OD SALONE

prorektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u Zagrebu

Poštovani i dragi sudionici ove zagrebačke prezentacije,

Onoga koji je svečar, uvijek su riječi zahvalnosti, upućene svima onima koji su svečanost omogućili! Stoga je i moje zahvalno slovo, naravno, i u ovoj prigodi, kao što sam to već učinio na prvoj prezentaciji u Rimu, a potom u Parizu te Splitu, na prvom mjestu upućeno Zborniku Kačić, njegovu uredniku fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću, kao i njegovu nakladniku, Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja. Zahvalan sam i institucijama koje su, kako je razvidno iz Zbornika, pridonijele njegovoj realizaciji. Zahvalan sam osobito svima onima, brojnima, iz naše domovine i iz šesnaest drugih zemalja, koji su dali svoje članke za moj Zbornik, a naravno, i posebno onima koji su u međuvremenu, nažalost, preminuli.[1]

Emilio »Zmaj od Salone« govori

Zahvalan sam večerašnjim vrlo uvaženim promotorima, prof. dr. Željku Tanjiću, Rektoru Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu, institucije koja je sada moja profesionalna veza s našim gradom, potom prof. dr. Mirjani Matijević-Sokol i akademiku Igoru Fiskoviću, a, naravno, i svima vama koji ste ovu prezentaciju uzveliča-

1 Njih je, nažalost, već šest: Antonino Di Vita, Jean Leclant, André Laronde, Géza Alföldy, Miljenko Grgić i Vesna Girardi-Jurkić, što osjećam i kao težak osobni gubitak.

li a time i pridonijeli mojoj današnjoj radosti. Zahvalan sam i Družbi Braće hrvatskog znaja, koja me primila za počasnog člana, i koja je upriličila ovu prezentaciju na ovom povijesnom mjestu, a izražavam i osobnu zahvalnost akademiku Andriji Mutnjakoviću, Zmaju Osječkom III, našem večerašnjem moderatoru.

U starom bibliotečnom drvenom ormaru, bež boje, koji se od mog djetinjstva čuva u našem splitskom stanu, a u kojem su bile knjige mog „barba" Orlanda Orlandinija koji je nestao u vihoru nakon završetka II. svjetskog rata, bila je i jedna knjiga, također bež boje, tvrdo ukoričena u platno sa zlatotiskom, koja je odavno izazivala moju znatiželju. Mnogo kasnije, ona će mi postati i interesantno štivo. Na knjizi je bilo otisnuto: *Šišićev zbornik*. Na 3. stranici knjige se čita da je zbornik posvećen Ferdi Šišiću *povodom 60-godišnjice života*, te da ga je uredio Grga Novak, 1929. (tisak je bio dovršen u Zagrebu, u lipnju 1930.). Dok sam bio student Sveučilišta u Zagrebu, bio je 1970. godine objavljen Zbornik Grge Novaka *Adriatica praehistorica et antiqua*, tvrdo ukoričen u platno bjelokosne boje. Premda uredništvo nije preciziralo neku obljetnicu, imajući u vidu Novakovu godinu rođenja (1888.), može se reći da mu je Zbornik bio pripreman za 80. rođendan. U tom rasponu godina, koji nam simboliziraju navedena dva zbornika, između 60. i 80., onima koji imaju sreću dočekati ih, obično se priprema zbornik, poneki dožive i dva a rijetki i tri zbornika.

U međuvremenu, postao sam i sâm znanstvenik. Dogodilo se da sam, bilo spontano bilo po pozivu, dao svoje članke za zbornike, koji su bili posvećeni tolikim hrvatskim ili inozemnim znanstvenicima. Osobito sam sretan da sam mogao i na taj način odati priznanje i poštovanje starijim i uglednijim kolegama, od kojih je jedan u trenutku naklade zbornika bio već preminuo, a nažalost i jednom, prerano preminulom, pa mu je zbornik napravljen, zapravo, *in memoriam*.[2] Sedmorica od tih, srećom, bili su u mogućnosti, i oni, pružiti svoj prilog u mom Zborniku. Hvala im na tom uzajamnom daru! Ponekad se, nažalost, dogodilo, kako se obično kaže, opravdanog razloga, da nekima nisam stigao dati svoj prilog.[3]

---

2 V. Bitrakova Grozdanova (Skoplje), N. Duval (Pariz), C. Fisković (Split), L. Gasperini (Rim-Macerata), N. Gauthier (Tours), V. Girardi Jurkić (Pula), V. Gortan (Zagreb-Skoplje), P. Ilievski (Skoplje), A. Jurić (Split), K. Jurišić (Split), T. Marasović (Split), I. Marović (Split), P. Melada (Split-Zagreb), M. Mirabella Roberti (Trst), A. Nestori (Vatikan), M. Nikolanci (Split), A. Ovadiah (Tel Aviv), D. Rendić Miočević (Split), I. Petricioli (Zadar-Split), M. Petruševski (Skoplje), K. Prijatelj (Split), V. Saxer (Vatikan), Ž. Tomičić (Zagreb), R. Turcan (Pariz), J. Wilkes (Oxford), I. Žile (Dubrovnik).

3 Za neke mi je žao, dok mi je za dvojicu osobito žao, jer taj propust više ne mogu popraviti, oni su nas napustili: Jaroslav Šašel i Mate Suić. Intimno se nadam da sam im se nekim svojim radom na drugi način odužio!

Nakon više od tri desetljeća rada u splitskom Arheološkom muzeju, prihvatio sam izazovnu ali svom profilu komplementarnu ponudu, pa sam više od šest godina proveo u Rimu (2004.-2011.) kao hrvatski veleposlanik pri Svetoj Stolici i Suverenom viteškom Malteškom redu. Iz tih mojih „rimskih" godina, kao arheolog, ostavimo diplomaciju za neku drugu prigodu, pamtit ću osobito tri događaja: prvo, 2005., promociju za počasnog doktora pariškog sveučilišta, pa 2007. jedinstveni govor, prvi put, jednog Hrvata, pod kupolom Francuske akademije, pa onda i 2008. godinu, pod istom kupolom, za vrijeme posjeta Benedikta XVI., našeg „bratima" u Akademiji![4] U tim prigodama, međutim, bio je, mogli bismo kazati, nagrađen, i hrvatski ambasador! *Sapienti sat*!

Iskustvo u međunarodnim, znanstvenim i muzeološkim projektima, uključujući i organizaciju XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju Split-Poreč 1994.,[5] nije moglo ne pogodovati novom ambasadoru, ne karijernom, već kako se kod nas kaže „političkom", premda bi se puno prikladnije moglo kazati „akademskom", kako takve ambasadore nazivaju u Vatikanu. Nešto od toga može se nazrijeti u knjizi *Upoznao sam dva pape*, nešto u tri izuzetne publikacije Veleposlanstva,[6] nešto i u Spomenici HAZU o Franji Petrišu.[7]

Želio bih ovo zahvalno slovo nadopuniti kratkim svojim viđenjem i nekim iskustvom o interdisciplinarnosti humanističkih znanstvenih disciplina, tj. o

---

4 Spomenuti govor je objavljen dvaput u izdanjima Akademije: Le curé de campagne et le prix Nobel face à l'histoire ou l'enjeu de l'Europe et de la Méditerranée, *Séance solennelle de Rentrée des Cinq académies*, présidé par Mme Hélène Carrère d'Encausse, Paris 2007, 37-41; *Les académies en Europe au XXIe siècle – Rencontre des académies européennes 21-23 octobre 2007 – Actes*, Paris 2008, 154-159. Objavio ga je i akademik Franjo Šanjek, koji mu je bio nazočan, kao izaslanik HAZU, u integralnoj francuskoj verziji s hrvatskim sažetkom, u časopisu kojega je urednikom: *Croatica Christiana Periodica* 60, Zagreb 2007, 125-129 (Sažetak: Seoski župnik i nobelovac naspram povijesti ili izazovni ulog Europe i Sredozemlja). Isti je govor objavljen integralno na talijanskom, hrvatskom i poljskom jeziku u sastavu tri izdanja moje male i neuobičajene knjige, koja neizravno ipak ima veze s arheologijom: *Ho conosciuto due papi – Racconto di un'emozione e di un ragionamento sulle orme di Giovanni Paolo II e di Benedetto XVI*, Lateran University Press, Città del Vaticano 2008, 96 p.; *Upoznao sam dva pape – Pripovijest o čuvstvu i promišljanju na tragu Ivana Pavla II. i Benedikta XVI.*, Kršćanska sadašnjost – Crkva u svijetu, Zagreb - Split 2009, 104 p.; *Poznałem dwóch Papieży – Ślady Jana Pawła II i Benedykta XVI w moim życiu*, Wydawnictwo św. Stanisława BM, Kraków 2011, 113 p.

5 Odjeci XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, *Arheološki radovi i rasprave* 12, HAZU, Zagreb 1996, 367-383 (Résumé: Les retombées du XIIIe CIAC.

6 *Circolo dell'Ambasciata croata 2005/2006*, Roma 2007, 142 p.; *Circolo dell'Ambasciata croata 2006-2007*, Roma 2008, 128 p.; *Circolo dell'Ambasciata croata 2008-2009*, Roma 2009, 160 p.

7 *Spomenica / Memoriale – Franjo Petriš / Franciscus Patricius, Otkrivanje spomen-ploče / Inaugurazione della lapide, Rim / Roma 2008* (ed. A. Mutnjaković), HAZU, Zagreb [2010].

možebitnom, nadam se, pridonosu arheologa povijesti, epigrafiji i povijesti umjetnosti. Pridonos arheologa i epigrafičara, koji se zanima za korijene svoje discipline, vidljiv je i na primjeru novovjekovne povijesti.[8]

Jedinstvenim triptihom o Saloni, rimskoj i starokršćanskoj, te o starohrvatskom Solinu, čini mi se, da smo ostvarili, prvi put, za jedan naš veliki arheološki lokalitet, spoj između povijesti, umjetnosti, primjenjene umjetnosti i recepcije tih spomenika, od početaka do naše suvremenosti, i to zahvaljujući jednoj ispravnoj muzeološkoj koncepciji. Zahvaljujući pak strogoj znanstvenoj metodologiji stratigrafskog iskopavanja, na primjeru tzv. bazilike u Erešovim barama u Naroni, pokazali smo kako se arhitektonski ostaci, jedino takvom arheološkom metodom, mogu ispravno i točno datirati: nikako drukčije, taj spomenik ili njegov tlocrt, ne bi bilo moguće datirati u 7. st., te tako postići prvu nedvojbenu dataciju u to doba, za gradnju jedne crkve, na istočnom Jadranu! Zahvaljujući pomnjivom arheološkom iskopavanju Sv. Vida u Naroni, moglo se ugraditi prve elemente srednjovjekovne povijesti tog kraja: starokršćanska krstionica, u nekom vidu uporabe, u 9. stoljeću, potom rušenje i, na zaboravljenoj lokaciji, srednjovjekovno groblje, ergo: postojala je i srednjovjekovna Narona!

Arheološkom metodom, zahvaljujući i stratigrafiji arheološkog sloja i rasporedu u tlocrtu porušena hrama Augusteuma u Naroni, otkrivena je, protumačena i datirana najveća skupina antičke skulpture unutar srušene antičke arhitekture, kao i povijest tog hrama u čast Augusta. Zahvaljujući proučavanju, koje je rezultiralo Oxford-Opuzen Livijom, bilo je moguće otkriti poveznice u skulpturalnim ostvarenjima Livijina lika između Rima, Pompeja i Narone. U likovnom smislu (nakon izložaba o antičkom portretu u Barceloni, Madridu i Skopju, te monografske izložbe o Buliću, kao i stalnog postava Arheološkog muzeja u Splitu), otkriće Augusteuma je bilo veliki izazov, kako poradi projekta prvog muzeja *in situ* u Hrvatskoj, u kojem je integrirana augustovska arhitektura i julijevsko-klaudijevska skulptura, tako i temeljem pet izložba, koje su upriličene u drugoj polovini 2004. (Split, Oxford, Barcelona) i prvoj polovini 2005. (Vatikan, Zagreb). Ciklus, od otkrića do konačnog znanstvenog, izložbenog i muzeološkog cilja, od deset godina, jedinstveno je ostvarenje za toliko složen posao u Europi.

Kada govorimo o pridonosu arheologije epigrafiji, te njihovu zajedničkom pridonosu općoj povijesti, možemo uzeti u obzir Zbornik natpisa starokršćan-

8 L'histoire antique, l'épigraphie et l'archéologie au temps de l'administration française en Dalmatie, *Hrvati i ilirske pokrajine – Les croates et les Provinces illyriennes 1809-1813* (ed. F. Šanjek), HAZU, Zagreb 2010, 471-482 (Sažetak: Stara povijest, epigrafija i arheologija za francuske uprave u Dalmaciji)

ske Salone.[9] Knjiga sadrži kataloški obrađeno, detaljno i sustavno 825 natpisa u vremenskom rasponu od 306. godine do početka 7. st. Od tih je 742 teksta latinska i 83 grčka. Objedinjeni latinski i grčki tekstovi pružaju ustvari nebrojena svjedočanstva o životu jedne metropole rimske provincije, kako iz područja administracije, tako iz sustava vojske, društvenog života, oni govore o mentalitetima, kulturi itd. Naglasimo da je među njima i 36 *carmina*. Natpisi, odnosno, ti tekstovi, nam otkrivaju i razne segmente kristijanizacije: ulogu biskupa, kult mučenika, obraćenje elita, gradnju crkava, razne načine, ponekad vrlo osobne, izražavanja kako osjećaja tako i vjere. Moglo se, također, zaključiti i da konzularne datacije na natpisima Salone ne pokazuju da bi Dalmacija bila predana Istočnorimskom carstvu 437., odnosno, one pokazuju da čak da je do te predaje i bilo došlo, ona se nije odrazila ni na način datiranja u Saloni ni na vrijeme kako su ga proživljavali Salonitanci. Dalmacija je, *de facto*, bila dijelom Zapada sve do pada Zapadnorimskog carstva 476. I, najvjerojatnije je, bez ikakvih problema, zadržala zapadni sustav datiranja sve do Justinijanove rekonkviste 536. U vrijeme pada Zapadnog carstva i smrti Julija Nepota 480., Istočnjaci su zapravo i sami smatrali da je Dalmacija dio Zapada, te da je Salona grad isključivo latinskog jezika i kulture, budući da su Salonitanci grčkog jezika bili svi stranci i po strani od gradskih institucija.

Kao vaš Zmaj od Salone, red je i sa Salonom završiti. Hvala!

Ivo Kerdić, Zmaj od Kamenitih vrata II:
Znak Družbe »Braća hrvatskoga zmaja« (1938.)

9 E. Marin *et alii*, *Salona IV : Recherches archéologiques franco-croates à Salone* (dir. par N. Duval, E. Marin et Fr. Prévot) ; *Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles – Natpisi starokršćanske Salone, IV.-VII. st.* (dir. par E. Marin, N. Gauthier, Fr. Prévot), Arheološki muzej - Split – École française de Rome, Rim-Split, 2010 (*Niz SALONA Arheološkog muzeja Split 12*), vol. I-II, p. XXII + VII + 1363.

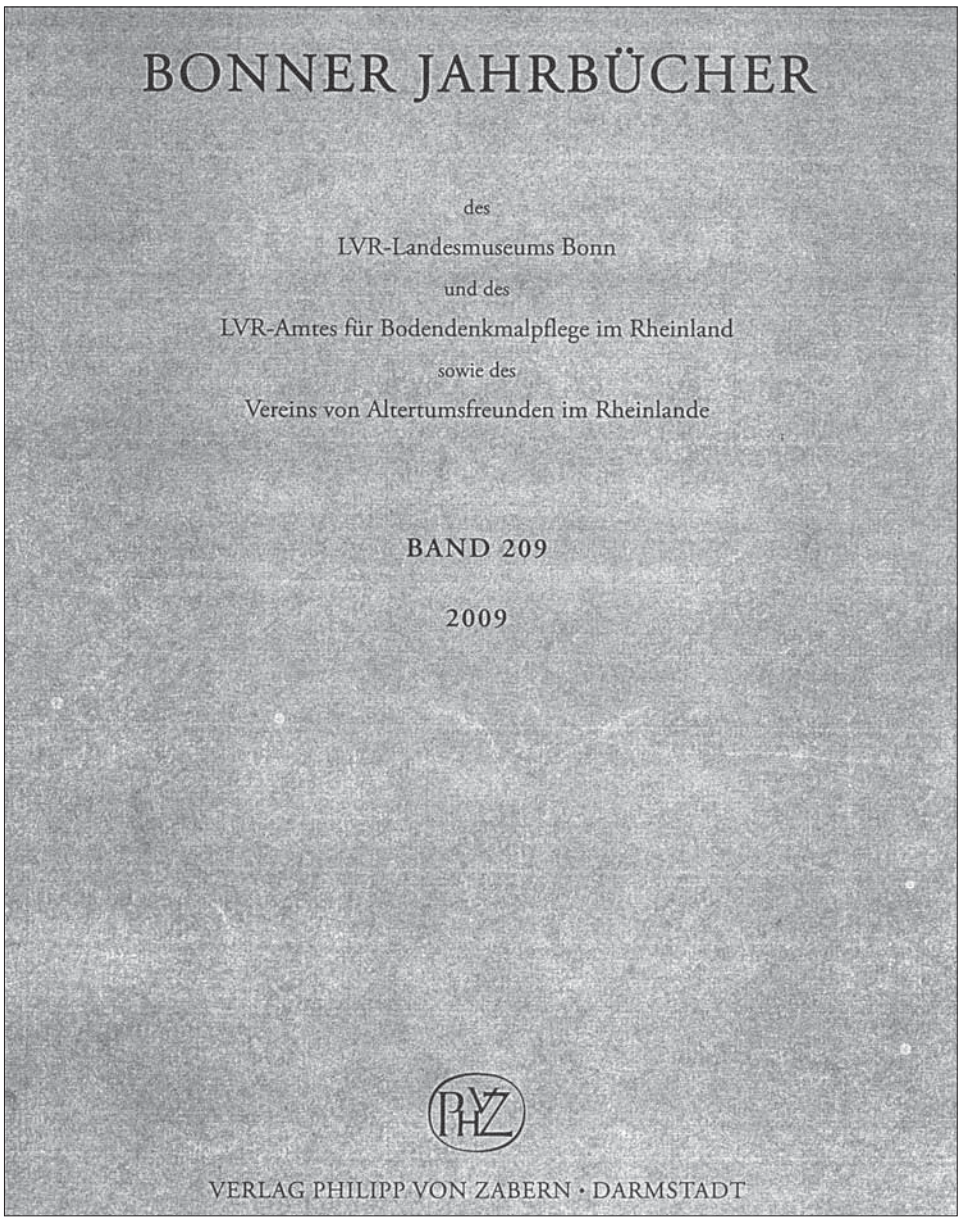

Istaknuti njemački arheolog Hugo Brandenburg nije bio stigao predati svoj rad za »Zbornik u čast Emilija Marina«, pa ga je dao u tisak njemačkom arheološkom časopisu »Bonner Jahrbuecher« (Band 209, 2009, p. 147-188.). Tehničkom grješkom ime u posveti za slavljenika je neispravno, pa ga je autor članka u separatu autografski ispravio. Ovdje, zbog toga, a i zbog okolnosti da je taj časopis malo dostupan u Hrvatskoj, objavljujemo reprint 1. stranice članka s autografskom posvetom.

Hugo Brandenburg

Die Basilika von Sankt Paul vor den Mauern in Rom und der Dom zu Trier

Zwei kaiserliche Großbauten des ausgehenden vierten Jahrhunderts

Emilio
~~Mario~~ Marin amico doctissimo
non sine causa

Zwei spätantike Großbauten vom Ende des vierten Jahrhunderts, die von Kaiser Theodosius gestiftete Paulsbasilika in Rom und der gleichzeitige, unter Kaiser Gratian errichtete Kernbau des Trierer Domes sollen im Folgenden in einem Vergleich auf die Gestalt, die Ausstattung und die Funktion ihrer Architektur hin untersucht werden.

Sankt Paul vor den Mauern

Im Jahre 386 beauftragen die drei regierenden Kaiser Theodosius, Valentinian und Arcadius den Stadtpräfekten von Rom, Sallustius, zusammen mit dem Senat, dem Bischof von Rom und den Vertretern der römischen christlichen Gemeinde die notwendigen Maßnahmen für den von den Kaisern geplanten Neubau der Paulsbasilika über dem Grab des Apostels vor den Toren der Stadt an der Via Ostiensis zu klären. Diese Verfügung, ein Reskript, das die Antwort auf eine leider nicht erhaltene Vorlage des Stadtpräfekten ist, gibt uns aufschlussreiche Einblicke in die Planung und die Konzeption kaiserlicher Bauvorhaben, besonders der kirchlichen Großbauten als kaiserliche Stiftungen im nunmehr christlichen Reich am Ende des vierten Jahrhunderts[1].

Die an der Via Ostiensis über dem Grab des Apostels Paulus bestehende Kirche sei nicht mehr ausreichend, erklären die Kaiser, um den Ansturm der Pilger zu fassen (Abb. 1). Vor allem aber könne sie dem seit alters am Grab des Apostels bestehenden Kult nicht mehr Genüge tun. Um aber einen ausreichend großen Bauplatz für die kaiserliche Stiftung bereitzustellen, müsse, so ordnen die Kaiser an, eine öffentliche Straße aufgelassen werden und der Verkehr auf einen wiederhergestellten Fahrweg entlang des Tibers verlegt werden. Denn die Basilika solle in angemessener Größe und Pracht angelegt werden und eine prächtige Ausstattung erhalten. Die

Dem Aufsatz liegt ein Vortrag zugrunde, den ich im Februar 2011 auf Einladung des Vereins von Altertumsfreunden im Bonner Landesmuseum gehalten habe. Ich danke für die Einladung, die mir Gelegenheit gegeben hat, die hier vorgetragenen Gedanken zur Diskussion zu stellen.

[1] O. Günther (Hrsg.), Epistulae imperatorum pontificum aliorum = Collectio Avellana. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum XXXV (Wien 1985) 46 f. ep. 3.

Za predstavljačkim stolom: prof. dr. Željko Tanjić, rektor Hrvatskoga katoličkog sveučilišta, Emilio Marin, fra Hrvatin Gabrijel Jurišić, urednik, sveučilišni profesori prof. dr. Mirjana Matijević-Sokol i akademik Igor Fisković te akademik Andrija Mutnjaković, zmaj Osječki III.

VI.
PREZENTACIJA U SAMOSTANU BL. DJ. MARIJE MAJKE MILOSTI

NA OTOČIĆU VISOVCU, 9. XI. 2012. U 17 SATI

PRAESENTATIO
IN CONVENTU B. V. MARIAE MATRIS GRATIARUM
IN INSULA VISOVAC

Od XV. stoljeća (1445.) mnogi su mladići u Svetištu Majke od Milosti na Visovcu primali franjevački habit i proveli godinu novicijata, tj. uvođenja u redovnički život. Stotine je redovnika na tom otočiću sveto živjelo, a brojni su prolili svoju krv kao pravi mučenici, npr. *fra Stipan Skopljanin* (†1609.).

Stoljećima su brojni štovatelji Bl. Dj. Marije hodočastili u to Svetište, u kojemu se održavaju i duhovne vježbe, obnove i seminari.

Dana 8. studenoga 2012. godine u 17 sati, na blagdan blaženoga Ivana Duns Skota, prvaka franjevačke filozofske i teološke škole, Zbornik je predstavljen u intimnoj franjevačkoj obiteljskoj atmosferi. Sudjelovala je samostanska obitelj (s 10 novaka) i 15 svećenika, koji su se okupili na svoje godišnje duhovne vježbe. Urednik je pročitao govor održan u Zmajskoj kuli u Zagrebu i odgovarao na pitanja nazočne franjevačke braće.

PROF. NEVIO ŠETIĆ, ZMAJ OD ISTRE

Veliki meštar Družbe »Braća hrvatskoga zmaja«

RIJEČ VELIKOGA MEŠTRA

Rado se ovom prigodnom riječju pridružujem uredniku *Zbornika Kačić* fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću a u povodu ovoga zajedničkog, prigodnog izdanja, *Zbornika Kačić* posvećenog Emiliju Marinu, Zmaju od Salone (od 7. svibnja 2011.) i počasnom članu Družbe „Braće Hrvatskoga Zmaja". Toliki su članovi naše Družbe tijekom njezine povijesti, od osnutka 1905. godine, pridonijeli njezinu ugledu. I naš se svečar, Emilio Marin, pridružio toj plejadi i tome se veselimo. O njegovim zaslugama zorno govori trobroj *Kačića* (XLI-XLIII, 2009.-2011.) *Zbornik u čast Emilija Marina / Miscellanea Emilio Marin sexagenario dicata*, koji je okupio tolika vrsna imena iz Hrvatske i šesnaest drugih zemalja, a koji je, sasvim izuzetno, bio predstavljen u Rimu, Parizu, Splitu, Zagrebu i Visovcu.

Mi smo osobito ponosni da se zagrebačka prezentacija, na kojoj su govorili vrsni stručnjaci, održala u našoj *Viteškoj dvorani Zmajske kule nad Kamenitim vratima*, a da joj je moderator bio naš član *akademik Andrija Mutnjaković, Zmaj Osječki III.* Posebno je znakovito da je uključenjem naše Družbe u prezentaciji *Marinova zbornika* u hrvatskoj metropoli potvrđeno naše dvostruko nastojanje, kako u našoj povijesti tako i u suvremenosti: *unutarhrvatska povezanost* i *povezanost s Europom*. A to pak nije slučajno, budući da je naš svečar, kao i mnogi naši članovi tijekom naše slavne prošlosti, uvijek gajio unutarhrvatske poveznice i svekoliku kulturnu i znanstvenu suradnju s Europom. Djelujući 31 godinu u Splitu, kao arheolog, i potom skoro 6 i pol godina u Rimu, kao diplomat, a slijedeći sjajne primjere iz prošlosti svojih sugrađana i naših članova: don Frane Bulića, počasnoga Zmaja Solinskoga II. i dr. Ante Trumbića, zmaja Jadranskoga IV., naš je svečar ostavio zamjetni trag i u otkrivanju, proučavanju i očuvanju hrvatske kulturne baštine i promicanju hrvatske diplomacije. Sada se posvetio, mogli bismo reći, sintezi, kao *prvi redoviti*

Svetište Gospe od Kamenitih vrata u Zagrebu (1362.). U Kuli iznad Kamenitih vrata Družba »Braća Hrvatskoga Zmaja« stoluje od 1907. godine.

profesor i prorektor za međunarodnu suradnju na novoosnovanom *Hrvatskomu katoličkom sveučilištu u Zagrebu*.

I za vrijeme Domovinskoga rata, splitski Arheološki muzej, najstariji hrvatski muzej, pod vodstvom našega Svečara, na kulturnom i znanstvenom, nacionalnom i međunarodnom planu odigrao je važnu ulogu. Poglavito je u tom smislu bilo značajno održavanje *XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju* (1994.), kada su Split i Poreč bili domaćini za oko tri stotine znanstvenika iz tridesetak zemalja. Vrijedno je i spomenuti da je prva knjiga u nizu *Francusko-hrvatska arheološka istraživanja u Saloni* bila objavljena te iste 1994. godine. Zadnja je, četvrta u tom nizu, od osobitog značenja za Europu, Hrvatsku i Split, jer ona sadrži zbirku natpisa starokršćanske Salone, koja zapravo započinje s onom Papalićevom u Dioklecijanovoj palači, koju je prvi bio opisao otac hrvatske književnosti Marko Marulić.

Rado se sjećamo kako je u organizaciji hrvatskog veleposlanika pri Svetoj Stolici Emilija Marina, u zagrebačkoj katedrali, kao i u onoj dubrovačkoj

i splitskoj, nastupila glasovita *Sikstinska kapela*, papinski zbor iz Vatikana, u nazočnosti Diplomatskog zbora pri Svetoj Stolici, u svibnju 2007. Vjerojatno najdojmljiviji čin u hrvatsko-europskom smislu djelovanja i priznanja našem svečaru, je bila ceremonija *dodjele mača francuskog akademika,* koja je prvi put u povijesti održana u Hrvatskoj, u Splitu, u Hrvatskom narodnom kazalištu, u prosincu 2003., kada mu je izaslanstvo francuskih akademika, u kojem je bio i *Otto von Habsburg,* naš počasni član Zmaj od Otave, predalo tradicionalni mač, koji je za tu svrhu bio izradio splitski kipar Kažimir Hraste.

Sve to se skladno uklapa u tradiciju naše Družbe. Zahvalni smo fra Hrvatinu Gabrijelu Jurišiću, koji je biranim riječima zborio u našoj Kuli, upravo o onim poveznicama zbog kojih smo se i našli zajedno! Malo je udruga poput naše Družbe, koje su oduvijek imale tako različite, a u društvu i u struci ugledne, potvrđene i ostvarene pojedince. Osim već spomenutoga arheologa F. Bulića, Družba je u svojim redovima imala istaknute muzealce, povjesničare i povjesničare umjetnosti, primjerice članovi su bili: Antun Bauer, prazmaj Vučedolski III., Vjekoslav Klaić, zmaj Garčinski, Ljubo Karaman, zmaj Solinski IV. Među velikim brojem *spomen-ploča* koje je Družba postavila diljem naše domovine naglasimo posebno one koje su postavljene *fra Andriji Kačiću Miošiću*, a po njemu *Zbornik* slavno ime nosi, u njegovu rodnom mjestu Bristu. Godine 1934. na ruševini njegove rodne kuće i 1940. na izvanjskoj zidu franjevačke crkve sv. Margarite.

Braća Hrvatskoga Zmaja 1934. god. postaviše spomen-ploču na kuću u kojoj je rođen fra Andrija Kačić. Poslije Drugoga svjetskog rata vandalski je ploča uništena. U prigodi 300. obljetnice rođenja Starca Milovana postavljena je nova ploča s istim natpisom i druga ploča u spomen fra Andrijina jubileja. U toj prigodi je i cijela kuća lijepo obnovljena.

Istaknimo ono što smo, na temelju naše povijesti, zaključili u nedavno objavljenoj knjizi *Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“* (Zagreb 2012., str. 54): „Pouka je, na kraju, u tome kako ćemo se i u budućnosti moći održati samo ako budemo složni, ako zadržimo sve svoje posebnosti i u euroudruživanju te ako sačuvamo dušu, jezik i kulturu našega malobrojnog, ali ni u kojem slučaju maloga naroda.“

Čini se prikladnim, s obzirom na hrvatski sjever i jug te na europski obzor, završno posegnuti za *dva citata don Frane Bulića*, koji i danas imaju svoju znakovitost. Prvi je iz nekrologa prvom predsjedniku Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Franji Račkom: „Ako zasluga za obću kulturnu evropsku povjest D.ra Račkoga nije bila dosad dosta uvažena i iztaknuta, to je pripisati jedino okolnosti, što je njegov dotični književni rad, pisan hrvatskim jezikom, nije još dovoljno pristupan učenoj Evropi. Kada to bude, kako će uhvamo u nedaleko vrieme biti, bar u učenim krugovima, prosinut će i u kulturnoj zapadnoj Evropi u boljem sjaju ime D.ra Račkoga, a kroza nj i našega naroda.“ (*Bullettino di archeologia e storia dalmata* XVII/1894., str. 45-48).

Drugi citat je iz Bulićeva nekrologa Tadiji Smičiklasu: „Ti si Tvojim znanstvenim radom, uz dične Tvoje drugove na Zagrebačkom Sveučilištu i u Jugoslavenskoj Akademiji, uveo malu Hrvatsku u kolo prosvjetljenih naroda Evrope! I Ti, na sveučilišnoj stolici i na čelu našega najkulturnijega Zavoda, pokazao si Evropi, da mi Hrvati hoćemo da dostojno sjedimo na trpezi evropejske kulture, uz bok ostalim kulturnim narodima! Neka Tvoj duh odljeće od zagrebačkih gora do obala jadranskoga mora, da bodri mlagje naraštaje na ustrajni patriotični i znanstveni rad!“ (*Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXVII/1915, str. 158-159).

Doista, i ovom se knjigom potvrđuje sva ona osebujnost hrvatskoga kulturnog, znanstvenoga i uopće očovječenog dosega, dosega europske Hrvatske, čime nas je na poseban način zadužio iznimni hrvatski intelektualac, počasni član Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“, *Emilio Marin, Zmaj od Salone*.

Viteška dvorana u Kuli Družbe »Braće Hrvatskoga Zmaja« nad Kamenitim vratima

DODATAK

APPENDIX

KAČIĆ
ZBORNIK
U ČAST EMILIJA MARINA
GOD. XLI-XLII.
SPLIT
2009.-2011.

SURADNICI U »ZBORNIKU U ČAST EMILIJA MARINA«
COLLABORATORES IN MISCELLANEIS EMILIO MARIN SEXAGENARIO DICATIS

1. AUSTRIJA - AUSTRIA

Prof. Dr. Josef **Engemann**, Moosstrasse 145a, 5020 Salzburg

2. BELGIJA - BELGIUM

Baron Herman **Van der Wee**, Professor emeritus, Katholieke Universiteit Leuven, member of the Royal Academy of Science, Arts and Fine Arts of Belgium; 10 Ettinge Straat, 9170 Sint-Pauwels

3. BOSNA I HERCEGOVINA - BOSNIA ET HERCEGOVINA

Prof. dr. Pavo **Jurišić**, Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu, Josipa Štadlera 5, 71000 Sarajevo

Dr. Snježana **Vasilj**, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Matice hrvatske b.b., 88000 Mostar

4. FRANCUSKA - GALLIA

Monsieur François **Baratte**, professeur à l'Université de Paris IV - Sorbonne, Institut national d'histoire de l'art, 2 r. Vivienne, 75002 Paris

Monsieur Jean-Pierre **Caillet**, professeur à l'Université Paris Ouest, 77 av. Foch, 77590 Bois-le-Roi

Monsieur Denis **Feissel**, directeur de recherche à l'Institut d'Études byzantines, 52 rue du Cardinal Lemoine, 75005 Paris

† André **Laronde**, membre de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Francuska akademija znanosti i umjetnosti)

Monsieur Jean **Leclant**, Secrétaire perpétuel de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 23 Quai de Conti, 75270 Paris Cedex 06 (Francuska akademija znanosti i umjetnosti)

Madame Françoise **Prévot**, professeur à l'Université Paris-Est Créteil, 6 r. H. Régnault, 94210 La Varenne - Saint-Hilaire

Monsieur Robert **Turcan**, membre de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 3 Résidence du Tourillon, 69290 Craponne (Francuska akademija znanosti i umjetnosti)

Monsieur André **Vauchez**, membre de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 2 r. Alasseur, 75015 Paris (Francuska akademija znanosti i umjetnosti)

5. HRVATSKA - CROATIA

Prof. Frano **Baras**, Bukovčeva 3, 21000 Split

Dr. Vlasta **Begović**, Institut za arheologiju, Gajeva 32, 10000 Zagreb

Maja **Bonačić Mandinić**, muzejska savjetnica u Arheološkom muzeju - Split, Zrinsko-Frankopanska 25, 21000 Split

Dr. Marija **Buzov**, Institut za arheologiju, Gajeva 32, 10000 Zagreb

Mr. Jasminka **Ćus-Rukonić**, muzejska savjetnica, Jadranska obala 20, 51557 Cres

Mr. Kristina **Džin**, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar« Zagreb, Centar za arheološka istraživanja - Međunarodni istraživački centar za arheologiju Brijuni-Medulin, 52203 Medulin

Prof. dr. o. Ivan **Fuček**, S.I., emeritus Papinskog sveučilišta Gregoriana (Pontificia Università Gregoriana) i teolog Unutrašnjeg sudišta Crkve, Joakima Rakovca 24, 51410 Opatija

Prof. dr. Vesna **Girardi Jurkić**, Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar« Zagreb, Centar za arheološka istraživanja - Međunarodni istraživački centar za arheologiju Brijuni-Medulin, 52203 Medulin; Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji

† Prof. dr. Miljenko **Grgić**, Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu

Mr. Radomir **Jurić**, Arheološki muzej, Trg opatice Čike 1, 23000 Zadar; Sveučilište u Zadru, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti, Franje Tuđmana bb, 23 000 Zadar

Fra Hrvatin Gabrijel **Jurišić**, O.F.M., profesor u miru, Franjevačka klasična gimnazija u Sinju, Alkarsko trkalište bb, 21230 Sinj

Dr. fra Karlo **Jurišić**, O.F.M., profesor u miru, Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj, Franjevački put 1, 21300 Makarska

Prof. dr. fra Vicko **Kapitanović**, O.F.M., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Zrinsko-Frankopanska 19, 21000 Split

Doc. dr. Marija **Kolega**, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti, Obala Kralja Petra Krešimira IV 2, 23000 Zadar

Prof. dr. Slavko **Kovačić**, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Zrinsko-Frankopanska 19, 21000 Split

Dr. Vinicije B. **Lupis**, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Dubrovnik, Marulićev trg 19, 10000 Zagreb

Prof. dr. fra Špiro **Marasović**, O.F.M. Conv., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Zrinsko-Frankopanska 19, 21000 Split

Dr. Tomislav **Marasović**, profesor emeritus, Umjetnička akademija Sveučilišta u Splitu, Tvrđava Gripe, Ulica glagoljaša bb, 21000 Split

Željana **Menđušić**, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Sinjska 2, 21000 Split

Akademik Andrija **Mutnjaković**, redoviti član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Milke Trnine 38, 10000 Zagreb

Dr. Franko **Oreb**, Ivana Rendića 5, 21000 Split

Prof. dr. Aleksandar **Stipčević**, član Kosovske akademije nauka i umjetnosti, Marulićev trg 12, 10000 Zagreb

Prof. dr. fra Luka **Tomašević**, O.F.M., Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Zrinsko-Frankopanska 19, 21000 Split

Prof. dr. Željko **Tomičić**, član suradnik HAZU, ravnatelj Instituta za arheologiju, Gajeva 32, 10000 Zagreb

Miroslava **Topić**, Kružna 6, 51000 Rijeka

Prof. dr. Marko **Trogrlić**, dekan Filozofskog fakulteta u Splitu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Sinjska 2, 21000 Split

Ema **Višić Ljubić**, viša kustosica arheološkog lokaliteta Salona u Arheološkom muzeju - Split, Zrinsko-Frankopanska 25, 21000 Split

Prof. dr. Josip **Vrandečić**, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Sinjska 2, 21000 Split

Prof. dr. Marin **Zaninović**, član suradnik HAZU, voditelj Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Aleja pomoraca 5, 10000 Zagreb

6. ITALIJA - ITALIA

Prof. Roberta **Budriesi**, *Alma Mater Studiorum*, Università di Bologna, Facoltà di Lettere e Filosofia, Via Zamboni 38, 40126 Bologna

Prof. Giuseppe **Cuscito**, Via D'Annunzio 3, 34015 Muggia (TS)

Prof. Antonino **Di Vita**, accademico dei Lincei, Via Guerrazzi 19, 00152 Roma (Talijanska akademija znanosti i umjetnosti)

Prof. Maria Grazia **Granino Cecere**, Università degli Studi di Siena, Socio effettivo della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Via La Spezia 35, 00182 Roma

Dr. Maria Teresa **Lachin**, Università di Padova, Dipartimento di Archeologia, Piazza Capitaniato 7, 35139 Padova

Prof. Paolo **Liverani**, Università di Firenze, Segretario della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Via Ignazio Giorgi 32, 00162 Roma

Prof. Gianfranco **Paci**, Preside della Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Macerata, Istituto di Storia Antica, 62100 Macerata; Socio effettivo dell'Accademia Marchigiana di Scienze, Lettere ed Arti, Ancona

Prof. fra Gianluigi **Pasquale**, O.F.M.Cap., Studio Teologico *Laurentianum*, Giudecca 194, 30133 Venezia

Prof. Guido **Rosada**, Università di Padova, Piazza Capitaniato 7, 35139 Padova

7. IZRAEL - ISRAEL

Dr. Sonia **Mucznik**, Department of Art History, Tel Aviv University, 69978 Tel Aviv

Professor Asher **Ovadiah**, Department of Art History, Tel Aviv University, 69978 Tel Aviv

8. MAKEDONIJA - MACEDONIA

Akademik prof. dr. Vera **Bitrakova Grozdanova**, Makedonska Akademija na naukite i umetnostite, Bul. Krste Misirkov 2, 1000 Skopje

9. NORVEŠKA - NORVEGIA

Dr. Marina **Prusac**, University of Oslo, Museum of Cultural Heritage, Archaeological Department, Frederiks gate 2, 0130 Oslo

10. NJEMAČKA - GERMANIA

Prof. em. Dr. Dr.h.c. mult. Géza **Alföldy**, Seminar für Alte Geschichte und Epigraphik, Universität Heidelberg, Marstallhof 4, 69117 Heidelberg; Heidelberger Akademie der Wissenschaften, ordentliches Mitglied

Prof. Dr. Henner **von Hesberg**, Direktor, Deutsches Archäologisches Institut, Via Curtatone 4, 00185 Rom, Italia; Akademie der Wissenschaften und der Literatur - Mainz, ordentliches Mitglied

11. POLJSKA - POLONIA

Professor Elżbieta **Jastrzębowska**, Institute of Archaeology, University of Warsaw, Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warsaw

S.E. Mme Hanna **Suchocka**, membre de l'Académie Pontificale des Sciences Sociales; Ambassadeur de Pologne près le Saint-Siège, Via dei Delfini 16, 00186 Roma, Italia

12. SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE -
FOEDERATAE CIVITATES AMERICAE SEPTENTRIONALIS

Dr. Ivančica **Schrunk**, University of St. Thomas, St. Paul, Minnesota 55418, USA

James R. **Wiseman**, Ph.D., F.S.A. The Founder's Professor Emeritus of Archaeology, Professor Emeritus of Art History and Classical Studies, Department of Archaeology, Boston University 675 Commonwealth Avenue, Boston, MA 02215, USA

13. SLOVENIJA - SLOVENIA

Dr. Slavko **Ciglenečki**, Inštitut za arheologijo ZRC, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Gosposka 13, 1000 Ljubljana

14. ŠPANJOLSKA - HISPANIA

Dr. Rosa **Comes**, Departament de Filologia Llatina, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona, Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08070 Barcelona

Prof. Xavier **Espluga**, Departament de Filologia Llatina, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona, Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08070 Barcelona

Prof. Marc **Mayer**, acadèmic de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Departament de Filologia Llatina, Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona, Gran Via de les Corts Catalanes 585, 08070 Barcelona

Prof. Isabel **Rodà**, Universitat Autònoma de Barcelona, Directora, Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), Plaça Rovellat s/n, 43003 Tarragona

15. ŠVEDSKA - SUEBIA

H.E. Fredrik **Vahlquist**, Ambassador of the Kingdom of Sweden to the Holy See 2002-2008, Ambassador of the Kingdom of Sweden in Croatia, Frankopanska 22, 10000 Zagreb, Croatia

16. VATIKAN - CIVITAS VATICANA

Dott. Comm. Marco **Buonocore**, Presidente della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Scriptor Latinus e Direttore Sezione Archivi, Biblioteca Apostolica Vaticana, 00120 Città del Vaticano

S.E.R. Mons. Nikola **Eterović**, Segretario Generale del Sinodo dei Vescovi, Via della Conciliazione 34, 00193 Roma

Prof. Vincenzo **Fiocchi Nicolai**, Segretario Emerito della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Rettore del Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Via Napoleone III 1, 00185 Roma

Mons. Prof. Dr. Stefan **Heid**, Direktor des Römischen Instituts der Görres-Gesellschaft, Collegio Teutonico al Campo Santo, Via della Sagrestia 17, 00120 Città del Vaticano

Prof. Danilo **Mazzoleni**, Socio effettivo della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, Via Napoleone III 1, 00185 Roma

S.Em.za Rev.ma Paul Card. **Poupard**, Presidente Emerito del Pontificio Consiglio della Cultura, Presidente Emerito del Consiglio di Coordinamento fra Accademie Pontificie, Palazzo San Callisto 16, 00120 Città del Vaticano

17. VELIKA BRITANIJA - BRITANNIA

Professor Michael **Vickers**, Jesus College, Oxford, UK

JEDAN OD PRIKAZA

Marito Mihovil Letica

Hrvatin Gabrijel Jurišić (ur.), *Zbornik u čast Emilija Marina: za 60. rođendan*, *Kačić* – Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u Splitu (br. 41-43), Split 2009-20011., 1280 str. „Vrlo cijenjenomu i poštovanom gospodinu akademiku, doktoru, profesoru Emiliju Marinu, arheologu, istraživaču, znanstveniku i piscu, organizatoru i sudioniku kongresa, znanstvenih skupova i simpozija, članu Francuske akademije i drugih uglednih akademija i ustanova, veleposlaniku Republike Hrvatske pri Apostolskoj Stolici i Malteškom suverenom viteškom redu, dobitniku više uglednih odličja u Domovini i inozemstvu, prijatelji, suradnici, Uredništvo zbornika »Kačić« i braća franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja ovaj svezak Zbornika harno posvećuju.“

Te birane i svečane riječi (na latinskom i hrvatskom) otisnute su na početku *Zbornika u čast Emilija Marina*, neposredno iza fotografije prizora u kojem veleposlanik pri Apostolskoj Stolici Emilio Marin daruje papi Benediktu XVI. knjigu o Crkvi u Hrvata i Drugom vatikanskom saboru susret je upriličen u Apostolskoj palači u Rimu, 4. III. 2011. Vrijedi svakako spomenuti da je *Zbornik u čast Emilija Marina* dostojno predstavljen 6. XII. 2011., na blagdan sv. Nikole, u Papinskome hrvatskom zavodu sv. Jeronima u Rimu.

Iznimno smo rijetko svjedoci da se izvan domovine obilježava obljetnica rođenja tako uglednih, učenih i zasluženih Hrvata kao što je to akademik Emilio Marin. Prije sumarnoga prikaza sadržaja Zbornika, potrebno je navesti - budući da bi izostavljanje bilo suprotno inforamativnosti i stoga teško oprostivo - nekoliko osnovnih slavljenikovih biografskih podataka. U „Predgovoru“ francuski akademik Jean Leclant nadahnuto i s poštovanjem piše: “Emilio Marin je tijekom četiri desetljeća rada bio neumoran u tolikom broju raznih djelatnosti da je teško i nabrojati njegove rezultate: pedagoške, uredničke, muzeološke, konzervatorske, znanstvene, predavačke, nastavne, esejističke i diplomatske. Ogledao se u znanstvenim disciplinama: povijesti, epigrafije, arheologije i povijesti umjetnosti. Proučavao je sljedeća razdoblja: helenističko, rimsko, starokršćansko, pa i srednjovjekovno i novovjekovno. Stoga je i Zbornik *Kačić* koji je i sâm, niz desetljeća, težio širokom spoju struke, znanosti, kulture i prosvjete, odnosno njegova *Knjižnica*, u kojoj su objavljena povijesna i arheološka dijela, odlučila okupiti krug Emilija Marina pozivajući na suradnju oko objavljivanja Zbornika koji bi upravo predstavio sve bogatstvo i složenost toga kruga.“

Zaista, čitateljima je već kod prvoga susreta sa *Zbornikom u čast Emilija Marina* jasno da je opsežan i bogat sadržaj toga izdanja uspio makar u osnovnim i /ili reprezentativnim crtama predstaviti akademikov znanstvenički interes i njegove plodove te time na osobit i autentičan način ispuniti jubilejski potaknutu *Zbornikovu* svrhu. Budući da u ovome prikazu nije moguće predočiti podrobnija zapažanja o pojedinim člancima *Zbornika*, niti izdvojiti neke članke odnosno njihove dijelove koji iz određenoga razloga iziskuju osobitu pažnju zadržat ću se na razini osnovne inforamativnosti nabrajajući imena autorâ i njihovih bibliografskih priloga otisnutih u *Zborniku*.

U prvome dijelu Zbornika, koji obuhvaća *antičku povijest te grčku i latinsku epigrafiju*, nalaze se sljedeći članci napisani na raznim evropskim jezicima: *Géza Alföd*y, “Die Göttin Salacia und die römische Religion in Illyricum“; *Aleksandar Stipčević*, “Knjige i knjižnice u antičko doba na tlu Hrvatske“; *Marco Buoncore*, “Tiberius Claudius Tiberi filius Thermodon: da Volsinii a Praeneste“; *Maria Grazia Granino Cecere*, “Cossutia, flaminica a Iader e Aquileia“; *Marc Mayer i Olivé*, “Cicerón y Narona“; *Gianfranco Paci,* “Qualche osservazione sull’ epigrafe di Dolabella da Narona“; *Rosa Comes*, “La onomàstica dell Conventus Naronitanus - una actualización“; *Denis Feissel, “*Grecs d’Asie Mineure dans la Salone romaine“; *Robert Turcan*, “Les cynocéphales du Querolus et leurs possibiles sous-entendus“; *Françoise Prévot*, “Famille et parenté à Salone dans l’Antiquité tardive d’après les sources épigraphiques“; *François Baratte*, “Piété et archéologie: l’ evêque Secundus d’ Ammaedara“; *Giuseppe Cuscito, “*Epitafi metrici di donne illustri dal Cimitero ad martyres di Milano“; *Danilo Mazzoleni*, “*Custodes* di cimiteri e di basiliche nelle iscrizioni cristiane“; *James Wiseman*, “Jews at Stobi“; *André Laronde*, “L’évolution de la Cyrénïque durant l’Antiquité tardive“; *Željko Tomičić,* „Arheološka baština Justinianove epohe na istočnoj obali Jadrana - prinos kristijanizaciji Sredozemlja“; *Herman Van der Wee*, “L’histoir économique de la ville Lierre à l’époque gallo-romaine et le Haut Moyen Âge“; *André Vauches*, “Le culte des reliques dans l’Occident médiéval“; *Xhavier Espluga*, “First steps in the history of epigraphic tradition for Split and Salona“; Fra *Vicko Kapitanović,* ofm, “Zaboravljeni epigrafičar fra Frano Radman (1722.-1889.).“

Drugi dio Zbornika obuhvaća znanstvene članke koji tematiziraju *rimsku i kršćansku arheologiju*. Imena autora i naslovnih članaka glase: *Antonino di Vita*, “Un nuovo tipo di hekataion tardo-ellenistico da Rodi“; *Asher Ovadiah,* „The Hellenistic mosaic head from Dor, Israel: Reconsidered“; *Henner von Hesberg*, “Ein Figuralkaaronapitell aus Apollonia“; *Maria Buzov*, “Arheološka topografia Boke kotorske“; *Maja Bonačić-Mandinić*,

"Rimske republikanske kovanice iz Salone u Arheološkome muzeju u Splitu"; *Marin Zaninović*, "Tilurium, Aequum i Osinium: arheološko-povijesna povezanost"; *Marina Prusac*, "The missing portraits from the Augusteum at Narona"; *Miroslava Topić*, "Nalazi iz Augusteuma u Naroni i pitanje *favissae*"; *Marija Kolega*, "Dva rimska portreta u Arheološkome muzeju u Zadru"; *Sonia Mucznik-Asher Ovadiah*, "The Roman sarcophagi at Kedesh, Upper Galilee: iconography, typology and significance"; *Kristina Džim,* "Rijedak višebojni mozaik rimske vile u Pomeru"; *Vesna Girardi Jurkić*, "Dvije rimske geme s nekropole Burle u Medulinu"; *Michael Vickers*, "The wilshere collection of Early Christian and Jewish antiquitites in the Ashmolean museu, Oxford"; *Ema Višić-Ljubić*, "Novi nalazi iz sarkofagā na Marusincu; *Elisabeth Jastrzębowska,* "Graffito with a triphorium from Ptolemais"; *Guido Rosada-MariaTeresa Lachin*, "Tyana. Da tappa di viaggio a diocesi della Cappadocia II"; *Vlasta Begović-Ivnčica Schrunk,"*Osnivanje novih biskupija u VI. st. na primjeru Brijuna"; *Slavko Ciglenečki*, "Problem odsotnosti cerkva v nekaterih poznoantičnih kastelih Ilirika"; *Tomislav Marasović*, "Kibelin hram Dioklecijanove palače i njegova ranosrednjovjekovna uporaba"; *Paolo Liverani*, "De lapide onychio.La provenienza delle colonne vitinee di S. Pietroin Vaticano"; *Vincenzo Fiocchi Nicolai*, "Il culto di S. Magno a Fondi alle luce delle più recenti ricerche archeologiche"; *Roberta Budriesi*, "Sarsina, la nuova città tardoantica e medievale e i suoi orizzonti"; *Snježana Vasilj*, "Lokalitet Doljani kod Čapljine - Prilog proučavanju zaleđa Narone"; *Radomir Jurić*, Ranohrvatski grob 41 u Radašinovcima kod Benkovca"; *Vera Bitrakova Grozdanova*, "Le culte de Saint Démétrius à Golem grad - Prespa"; *Josef Engemann*, "Sinan's autobiographies and the Hagia Sophia".

Treći dio Zbornika obuhvaća članke koji se bave *novim i suvremenim dobom*: *Frederik Vahlqist*, „The Vatican library-the memory of mankind"; *Jasminka Ćus-Rukonić*, "Grbovi grada Cresa"; *Vinicije B. Lupis*, "Prilozi poznavanju sakralne baštine Vrbice, Lozice i Mokošice"; *Josip Vrandečić-Željana Menđušić*, "Osvajanje Herceg Novog 1687. god. prema izvješćima Mletačke nuncijature"; *Frano Baras*, "Proslave u Dalmaciji u doba francuske vladavine"; *Jean-Pierre Caillet*, "La publication du Voyage pittoresque et historiqe de l'Istrie et de la Dalmatie de F. Kassas et J. Lavallée dans le conteyte de la politique napoléonienne en Illyrie"; *Slavko Kovačić*, "Otpuštanje Francesca Carrare iz profesorske službe u biskupijskome sjemeništu u Splitu"; *Marko Trogrlić*, "Preustroj župa u Zadarskoj nadbiskupiji u razdoblju 1829.-1849."; *Franko Oreb*, "Korčulanska crkva sv. Justine. Mauzolej biskupa Ivana Zaffrona"; *Miljenko Grgić*, "Orgulje Gaetana Zanfrette u splitskoj katedrali"; *Pavo Jurišić*, "Posebni pobornici glagoljice"; *Mons. Stefan Heid*, "Anton Derwaal, das Deuches Priesterkolleg am Campo Santo in Rom und die christliche Archäologie Dalmatiens"; *Fra Hrvatin Gabrijel Jurišić*, ofm, "Štovanje solinskih mučenika u XX. st."; *Fra Gianluigi Pasquale*, ofm cap, "Chiesa e cultura cristiana nella teologia di Henri-Irénée Marrou"; *P. Ivan Fuček*, SI, "Paenitentiaria Apostolica - Unutrašnje sudište crkve"; *Mons. Nikola Eterović,* "Hrvatski biskupi i Biskupska sinoda"; *Fra Luka Tomašević*, ofm, "Teološki pogled na dostojanstvo ljudske osobe"; *Fra Špiro Marasović*, ofm conv, "Crkva i društveni razvoj"; *S. Em. Paul Card. Poupard*, "Présentation du livre de S. E. Emilo Marin, ambassadeur de Croatie près le Saint-siège *Ho conosciuto due papi*; *S. E. Hanna Suchocka*, "Note di lettura al libro *Ho conosciuto due papi* di Emilio Marin".

Nakon toga slijedi „Pogovor" koji je napisao *fra Hrvatin Gabrijel Jurišić,* potom „Dodatak" u kojem su navedeni suradnici *Zbornika* te kazalo osobnih imena te svojevrstan nagovorni prilog: „Uredništvo je primilo i preporučuje (2009.-2011.)" te popis izdanja Zbornika *Kačić.*

Svakako, vrijedne su navođenja riječi fra Karla Jurišića, ofm, otisnute u predgovoru ovoga prigodnog, slavljeničkog i nedvojbenog vrlo vrijednoga zborničkog izdanja: "Svi mi koji smo u ovom velikom *Zborniku* okupljeni, uvaženom jubilarcu kličemo: *Ad multos felicissimosque annos! Quod Deus misericors det!"*

Napokon se utemeljeno i razložno može ustvrditi da Zbornik brojanošću i raznolikošću obuhvaćenih tema nudi bogato profilirano, stručno, zanimljivo i nadasve poučljivo putovanje minulim vremenima, stoljetnim i tisućljetnim spomenicima i zapiscima. A vrijeme je kulturi - toj jedinstvenoj čovjekovoj vlastitosti - u isti mah zatiratelj i baštinitelj, medij i svjedok, mjera i test, dijagnostičar i terapeut. Prikladni pohranitelji i prenositelji kulturne baštine svakako su knjige. U tom smislu držim ovdje prikladnim pomno parafrazirati Šimuna Grebla, učenoga popa glagoljaša iz Roča (krajem 15. i početkom 16. st.) te za Emilija Marina smjerno kazati: *Tko vrijedne knjige i spomenike štuje zavrijedio je biti u knjigama spominjan i poštovan.*

Akademik Marin arheolog je i povjesničar koji sagledava horizonte minulih razdoblja u perspektivi budućnosti, Hrvat i kozmopolit, revni proučavatelj i neumorni promicatelj kulturnoga nasljeđa Hrvatske domovine te njezine mediteranske i europske višestruko uvjetovane identitetske obilježenosti, djelatan i plodan znanstvenik i diplomat koji "stare slave djedovinu" dostojno postavlja i predstavlja u mediteranskoj i europskoj kulturalnoj topografiji.

Obnovljeni život (Zagreb), LXVII/2012, 4, 554.558

DRUGI DIO

POVIJEST, PEDAGOGIJA, TEOLOGIJA, GEOLOGIJA...

PRAVNI ODNOS FRANJEVAČKIH PROVINCIJALA I SESTARA TREĆEGA REDA SV. FRANJE U HOSPICIJU U ŠIBENSKOM VAROŠU DO 1878. GODINE

DR. FRA JURE BRKAN
Katolički bogoslovni fakultet
Split, Zrinsko-Frankopanska 19

UDK: 271.3-055.2 (497.5 Šibenik)"1673/1878"
271-4
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 20. X. 2009.

Pravno-povijesnom metodom pisac obrađuje odnos franjevačkih provincijala i sestara Trećega reda sv. Franje, koje su živjele u javnim jednostavnim zavjetima bez klauzure u zajednici u hospiciju u šibenskom Varošu do 1878. godine. Upozorio je na razliku između franjevačkih svjetovnih trećoredica koje su živjele izvan zajednice i onih koje su živjele sa zavjetima u zajednici prema Pravilu pape Leona X. i franjevačkih provincijala. Iznio je tko je osnovao hospicij i dao habit prvim sestrama. Franjevački su provincijali primali i vodili sestre do 1878. god. kad ih je šibenski biskup podvrgao svoj vlasti.*

Ključne riječi: *pravni odnos, franjevački, provincijal, franjevke, Šibenik-Varoš, biskup, hospicij, klauzura.*

UVODNA ZAPAŽANJA

Pravno-povijenom metodom, obradit ćemo pravni odnos provincijala Franjevačke provincije Bosne Srebrene (do 1735.), sv. Kaja (do 1743.) i Provincije Presvetoga Otkupitelja u Hrvatskoj do 1878. god. s franjevačkim trećoredicama koje su živjele u zajednici s jednostavnim zavjetima u hospiciju u šibenskom Varošu. Ukazat ćemo na onda pravno važeće zakonske odredbe i koliko su se one ostvarivale u životu »Sestara Trećega reda Svetoga Franje u redovničkoj obitelji živućih u Varošu ovog grada«[1] - kako piše šibenski biskup Antun Josip Fosco, tj. obradit ćemo pravni odnos sestara i franjevačkih provincijala do 1878. godine. Danas se te sestre nazivaju *»Družba sestara franjevki od Bezgrješne«*

* Predavanje je održano na znanstvenom skupu u Šibeniku 19. IX. 2006. U našemu Zborniku objavljeno je onako kako je na simpoziju izrečeno.

1 Usp. Pismo Antuna Josipa Fosca, šibenskog biskupa, od 23. studenoga 1876. u: *Arhiv Družbe*, N. 1261.

(Congregatio Sororum Franciscalium ab Immaculata). Družba se nije tako nazivala u razdoblju koje obrađujem (do 1878.), ali su kroz povijest bile posebno pobožne Bezgrješnoj i prije 1854. godine (tj. prije proglašenja dogme o Bezgrješnom začeću Blažene Djevice Marije).

Sestre o kojima je ovdje riječ, od 1679. do 1878. trebale su živjeti po Pravilu III. Reda Sv. Franje koje je odobrio Papa Leon X. 20. siječnja 1521.[2] Dokumentom »Inter cetera« naredio da po njoj žive franjevački trećoredci i trećoredice koji polažu zavjete čistoće, siromaštva i poslušnosti, te žive u posebnoj zajednici,[3] u našem slučaju još i po posebnim naredbama franjevačkih provincijala od 1875. godine[4]. Iako je Papa Leon X. složio »posadašnjenje«

2 Usp. *Arhiv generalne kurije-Rim* (dalje: AGOFM), SK 262, fol. 326. Pismo fra Serafina Vežića, vikara Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, generalu Reda, Sinj, 26. svibnja 1875: »Le sudette Religiose fanno voti semplici di obbedienza, povertà e casitità e professano la regola del Terzo Ordine del nostro Santo P. Francesco approvato dal S. P. Leone X.« Šibenski biskup Petar Dujam Maupas, 14. veljače 1857. pita fra Franju Delića, gvardijana samostana sv. Lovre u Šibeniku, prema kojim zakonima žive šibenske trećoredice. Delić odgovara 26. veljače 1857. da »Le pinzocchere Francescane« žive prema Konstitucijama (sic!) Leona X. u kojima su sadržane (»inerente= sadržan u) i one Nikole IV. *Supra montem* od 17. VIII. 1289. i koje su reformirane u Konstitucijama Leona X. (Usp. *Arhiv šibenske biskupije*, biskup Petar Dujam Maupas (1855.-1862.), sv. 353, prot. br. 217).

3 Usp. LEON X. *Inter coetera*, 20. siječnja 1521, u: *Bull. Rom. Taurin*., vol. V, Augustae Taurinorum 1860, str. 764-767. Regula Leona X. je bila namijenjena za one trećoredce i trećoredice koji žive u zajednici, a ne za svjetovne trećoredce i trećoredice koje su živjele u svijetu, u kućama odvojeno. Tako imamo dva različita stila života franejvačkih trećoredica i trećoredaca: 1. oni koji su živjeli u svijetu (svjetovne trećoredice i trećoredci) i 2. one koji žive u pojedinim kućama zajedno (regularne trećoredice ili trećoredci koji su imali svečane zavjete i klauzuru) i trećoredice i trećoredsce koje su trebali živjeti prema Reguli Leona X. u zajednici u jednostavnim zavjetima bez klauzure kao što su to bile franjevačke trećoredice koje su živjele u zajednici u hospiciju u šibenskom Varošu. Istini za volju, Regula pape Leona X. preuzela je mnoge elemente iz »Memoriale propositi« što se odnosilo na Red franjevačkih pokornika, kao i iz Regule pape Nikle IV. »Supra montem« od 18. kolovoza 1289. u kojoj je papa odredio duhovno i pravno lice bratstva pokorničara koji su bili navezani na franjevačku karizmu koji su živeli u svijetu. (Usp. P. ETZI, *Iuridica Francescana. Percorsi monografici di storia della legislazione dei tre Ordini francescani*, Edizioni Messaggero Padova, 2005, 281 sl.).

Kroz povijest, pape su za Franjevački treći svjetovni red mijenjali Pravila i oni su trebali živjeti franjevačku karizmu u svijetu prema pismu Sv. Franje svim vjernicima (1215.-1221.), Pravilu Nikole IV. »Memoriale propositi fratrum et sororum de poenitentia in domibus propriiis viventium« (1289.), Pravilu Leona XIII. (1883.), Pravilu Pavla VI. (1978.). Usp. H. BORAK, »Povijesni razvoj trećeg samostanskog reda«, u: *Pravilo i život*, Zbornik seminara 7.-9. X. 1986, Zagreb, 1987., 16-35; usp. *Pravilo Franjevačkog svjetovnog reda 1978-2003.* Zbornik radova sa simpozija održanog u Samoboru, 11. i 12. listopada 2003, Brat Franjo, Zagreb, 2006. (dalje *Zbornik radova).*

4 Usp. Naredbe za Kuću Sestara Manjurica Trećeg Reda našega s. O. Frane živućih skupa u Varošu Šibenskomu, Dano u Šibeniku kod S. Lovre dne 15. travnja 1875. u: *Arhiv Provincijalata Split-Dobri* (dalje: APSD), S/74, br. 93, f. 827-828.

Pravila pape Nikole IV. (1289.), ipak Regulu Nikole IV. ovdje ne smatramo zakonodavnim tekstom za franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu, jer su one prihvatile Pravilo Leona X. dok su neki trećoredci i trećoredice odbijali živjeti prema Pravilu Leona X. i živjeli su prema Pravilu Nikole IV.

Prema Pravilu Leona X. trebali su živjeti: *trećoredski muškarci* i *žene trećoredice* koje su se dijelile:

a) *regularne trećoredice* (regulariter viventes) koje su živjele u zajednici sa svečanim zavjetima i opsluživale klauzuru. One su u stvari monahinje ili sestre (sorores),

b) *svjetove trećoredice* (non regulariter viventes), koje su živjele u zajednici s jednostavnim zavjetima bez klauzure. U gore spomenutom pismu, šibenski biskup Antun Josip Fosco 23. studenoga 1876. napisao je da sestre u Varošu žive »brez zavita« (sine votis).[5]

Uz Pravilo Leona X. franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu trebale su još živjeti i prema »naredbama« franjevačkog provincijala od 1875. godine na čijem se teritoriju nalazio hospicij u kojem su zajedno živjele one sestre,[6]

5 Da ne bi tu došlo do nesporazuma, treba se prebaciti u vrijeme koje obrađujemo, u kojemu su se samo svečani zavjeti smatrali zavjetima, zato biskup kaže da su one »brez zavita«. Franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu polagale su jednostavne zavjete, ne svečane i zato ih Sveta Stolica u to doba ne priznaje redovnicama i nisu spadale pod ingerenciju Kongregacije za biskupe i Regularne. »Skup biskupa i Redovnika«, kako biskup piše. Usp. slučaj kada je Giorgia (Chiara) Galić … Pinzochera del Terzo Ordine Francescano … ligata da voti semplici di povertà, casità ed obbedienza … kršila zavjete i, prema sudu provincijala, trebalo ju je isključiti iz zajednice i osloboditi zavjeta, odnosno trebalo joj je udijeliti dispensu od jednostavnih zavjeta i zato je onda provincijal fra Ivan Mandarić 30. studenoga 1869. godine tražio od biskupske kurije u Šibeniku da joj udijeli dispensu od zavjeta jer to nije spadalo na Kongregaciju za biskupe i Regularne, odnosno Svetu Stolicu i, kako vidimo, ni na provincijala (usp. APSD, S/73, br. 111, fol. 84r.). O kanonskom statusu trećoredice usp. EUTIMIO SASTRE SANTOS, *La vita religiosa nella storia della Chiesa e della società*, Ancora editrice, Milano, 1997, posebno, str. 570.

6 Usp. »Naredbe za kuću sestara Manjurica Trećeg Reda Našeg S. O. Franje živućih skupa u Varošu Šibenskom«, »Naredbe« je donio fra Serafin Vežić, Državni Namjestnik, Šibenik, kod sv. Lovre 15. travnja 1875, u: APSD, S/74, fol. 827r.-828v. Usp. Biskupski ordinarijat u Šibeniku traži informacije: od priora dominikanaca za »pincokere domenicane«, a od gvardijana sv. Lovre fra Frane Delića za »pincochere francescane, 14. veljače 1857. god. o izvanjskom i unutarnjem životu picokara dominikanskih, odnosno franjevačkih (Arhiv Šibenske Biskupije (dalje: AŠB), sv. 353, br. 196/57), na koje je fra Frano Delić odgovorio 26 . veljače 1857 (AŠB, sv. 353, br. 217/57.) »a) che le disposizioni canoniche in forza delle quali susistono le Pinzocchere Francescane sono la Constitutione di Leone X. *Inter cetera*, 20. genaio 1521 inerente a quella di Nicolò IV. *Supra montem*, 17. agosto 1289.«

koje »žele zagrliti treći Red istoga Patriarke, i život u skupštini« - u zajednici prema Pravilu.[7] Pravilo Leona X. bilo je temeljni duhovni i pravni dokument za šibenske manjurice sve do 1927. godine, tj. sve dok papa Pio XI. nije donio novo Pravilo koje počinje riječima »Rerum conditio«. Danas je na snazi Pravilo pape Ivana Pavla II. od 8. prosinca 1982. godine koje uređuje život franjevačkih trećoredaca i trećoredica koji žive u zajednici (samostanskih).

Iako su zadnja tri desetljeća XIX. stoljeća bila teška za katoličko redovništvo, posebno za naše okruženje, u Italiji su donošeni zakoni protivni redovništvu (1866. i 1872.), u Njemačkoj je bio famozni *Kulturkampf* (1871.-1877.), a laicizam je zavladao u Francuskoj sve od revolucije, ipak se zapaža procvat ženskog redovništva u našim krajevima. To prihvaćaju ili neki biskupi osnivaju nove zajednice, posebno nakon druge polovice XIX. stoljeća. Takozvane »monache di casa« doživljavaju trasformaciju. Te »monache di casa« živjele su u narodu: posebno su to bile franjevačke trećoredice koje su živjele u manjim zajednicama, picokare, obučene itd. Te su takozvane *Monache di casa* bile poput udovica u prvo doba kršćanstva, živjele su u društvu i nastojale vršili karitativna djela: pomaganje sirotinji, u bolnicama, školama itd. Tako se stare crkvene ustanove obnavljaju i uvodi novi stil života u Crkvi i društvu. Nije lako bilo sačuvati redovništvo, ali ga je Crkva sačuvala na različite načine: kompromisima s državom preko konkordata, te posebno trajnom obnovom koja i danas traje. Posebno u XIX. st. obnovu redovništva su nastojali provoditi: Pio VII., Leon XII. i posebno Pio IX. enciklikom *Ubi primum* (1847.). Papa Pio IX. želi reformirati redovnički život prema Tridentskom saboru. U tom smislu je naprije tražio informacije o djelovanju raznih redovničkih ustanova. Zatim je odredio da se u novim konstitucijama obrade: formacija članova, obnova pravnih struktura i to prema zahtjevima ondašnjeg vremena. Posebno su u drugoj polovici XIX. st. pojedina ženska društva ujedinjena međusobno (više samostana) dobila obnovljeni *lex peculiaris*: konstitucije i statute. Pokrenuto je pitanje o jednostavnim i svečanim zavjetima, te biskupova ili papina jurisdikcija nad crkvenim udrugama, društvima i družbama.

Tako treba shvatiti i šibenske picokare u drugoj polovici XIX. stoljeća. Provincijal i biskup su se intezivnije zauzimali i vodili računa o ispravnom životu trećoredica. Zato i jedan i drugi izvještavaju Rim o životu varoških picokara i donose propise za njihov život. Tako, uz Pravilo Leona X. i naredbe franjevačkih provincijala od 1878., od 15. ožujka 1878. postoje *Konstitucije*

7 Pravilo pape Leona X. stavio je izvan zakonske snage papa Pio XI. tek 4. listopada 1927. Razlozi su novi zahtjevi vremena i Zakonik iz 1917. godine, prema kojemu se je trebalo preurediti sve crkveno zakonodavstvo. Papa Ivan Pavao II. 8. prosinca 1982. donio je posebno Pravilo »Fraciscanum vitae propositum«, u: *Acta Apostolicae Sedis*, 75(1983), 544sl.

koje je proglasio šibenski biskup Antun Josip Fosco: *Uprava za sestre trećeg Reda s. Frane, živuće u društvu u Šibeniku*.[8]

S pravne strane, može se reći, da su franjevačke trećoredioce koje su živjele u hospiciju u šibenskom Varošu, sve do 15. ožujka 1878. godine bile pridružene Prvom franjevačkom redu, opservantske struje, tj. pod jurisdikcijom franjevačkih provincijala, a od 1878. god., šibenski biskup ih je podvrgao pod svoju jurisdikciju, kako čitamo u *dekretu, odlučnici* kojom je pravno prihvatio trećoredice pod svoju jurisdikciju[9] i od tada ih možemo smatrati da su one *redovnice dijecezanskog prava*.

Neka razjašnjenja: nikako nisu prihvatljive neke tvrdnje koje stoje u *Decretum - Odlučnici* – od 15. ožujka 1878. br. 397. kojim je Antun Josip Fosco, biskup šibenski, proglasio *Konstitucije* – Uprava »Uprava za sestre trećeg reda sv. Frane male bratje skupa živuće u odići redovničkoj u Gradu Šibeniku, sa molitvam od Oblačenja, i Zavitovanja sastavljena od Prisvitloga i Pripoštovanoga Biskupa od koga vlasti potpuno jesu zavisne, Šibenik dne 15. ožujka 1878.«, npr. Odlučnica započinje riječima: »Nahodeć se u ovom gradu od godine 1679. kuća sestara trećeg reda S. Frane haljinam redovničkim obučeni, u društvu živućih, i upravu trećeg Reda istoga svetoga, od Nikole Pape IV.

8 Na nalovnoj stranici piše: »*Uprava za sestre trećeg Reda S. Frane male bratje skupa živuće u odići redovničkoj u gradu Šibeniku, sa molitvam od Oblačenja, i Zavitovanja sastavljena od Prisvitloga i Pripoštovanoga Biskupa od koga vlasti podpuno jesu zavisne*, Šibenik dne 15. ožujka 1878.« U Protokol, br. 397. Konstitucije počinju riječima: »Uprava za sestre trećg Reda S. Frane, živuće u društvu u Šibeniku. Poglavlje I. (…). Završetak: Izdano od Biskupskoga naredništva, Šibenik 15. ožujka 1878. + Antun Josip Biskup.« U Konstitucijama, pog. II. stoji: »One imadu na dan njihova zavitovanja Bogu obećati daće točno obsluživati sve ove naredbe Trećega Reda od svoga Biskupa potvrđene i obvezati se zavitim prostim za života (…).«

9 Prema *Codex iuris canonici* (dalje) CIC iz 1917, kan. 492, § 1. biskup je mogao ustanoviti redovničku kongregacju, uz suglasnost Svete Stolice. Kada su u pitanju trećoredice, onda: »… quod si agatur de tertiariis in communi viventibus, requiritur praeterea ut a supremo Moderatore primi Ordinis suae religioni aggregentur.« (da ih vrhovni poglavar Prvog reda pripoji svome redu). Izvor je za taj kanon Pio X, motu proprio *Dei providentis*, 15. lipnja 1906, br. 1. Kako bi se nekako uveo red u disciplinu glede redovnika, Sveta Stolica je najprije donijela god. 1854. *Methodus* prema kojemu je zatražila informacije s terena od biskupa i redovničkih poglavara o aktualnom stanju redovništva (SASTRE, *N. dj.,* 863 sl). U tom je smislu i šibenski biskup tražio od gvardijana sv. Lovre podatke o šibenskim franjevačkim trećoredicama, general Franjevačkoga reda je tražio informacije od Franjevačke provinije Presv. Otkupitelja o tome kakve su franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu. God. 1854. je Rimska kurija razdijelila redovništvo na dvoje: *I. papinskoga prava, II. (biskupskog!) prava,* što je papa Leon XIII. u konstituciji *Condite a Christo,* 8. 12. 1900. službeno ozakonio. Smatramo da su franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu, tek 1878. godine postale redovnice (*iuris dioecesanis*) *biskupskog prava,* kako pišu i govore naši uvaženi kanonisti (usp. *Nuovo Dizionario di diritto canonico* (a cura di Carlos Corral Salvador et al.), San Paolo, Milano, 1993, str. 598.).

potvrdjenu sa zavitim prostim opslužujućih, i *Našoj osobnoj vlasti podloženih*, (podcrtao J.B.) i neimajući dosad jednog točnog pravila njihova iznutarnjega življenja, Mi Našom običajnom oblasti, … potvrđujemo … takvo pravilo za njihovo unutarnje življenje, … «.[10]

Već u uvodu na gornju tvrdnju treba točno razjasniti, jer »ius est certum« - pravo treba biti sigurno, jer prema dokumentima s kojima raspolažemo:

1. Franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu, prije Konstitucija šibenskog biskupa, trebale su živjeti prema *odredbama* Pravila pape Leona X. i prema *Naredbi* Provincijalnog namjesnika, a ne prema Pravilu pape Nikole IV.

2. One nisu bile podložne osobnoj vlasti šibenskog biskupa sve do 15. ožujka 1878. kako on piše »Našoj osobnoj vlasti podložnih«, jer je zajednica franjevačkih trećoredica, koja je živjela u posebnom hospiciju u Šibenskom Varošu, postala potpuno podložna šibenskom biskupu tek od 15. ožujka 1878. godine, a ne prije!

3. Kroz sve vrijeme koje obrađujemo, varoške manjurice bile su posebna zajednica (communitas) koja je živjela u jednom hospiciju[11] poput redovnica ili kao redovnice s jednostavnim zavjetima bez klauzure, a ne kao franjevačke svjetovne trećoredice po svojim kućama i bez zavjeta. One su bile pripojene Franjevačkoj provinciji Bosne Srebrene, odnosno Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja. Pravno govoreći, možemo ih smatrati redovničkom zajednicom dijecezanskog prava tek od trenutka kad ih je biskup preuzeo od Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, propisao im Konstitucije i podvrgao ih svojoj vlasti. To je vrijeme kada su one postale *biskupijskoga ili dijecezanskog prava* sve do 4. srpnja 1973. kada im je Sveta Stolica dodijelila dekretum laudis odnsono »decretum approbationis«, te su nakon toga postale *papinskoga prava*.[12] To razdoblje nije predmet našega predavanja.

Sama činjenica da je *zajednica* (hospicij) bila od svoga početka pod *višim vodstvom* Prvoga franjevačkog reda, ona je konkretno već od početka bila pod jurisdikcijom Provincije Bosne Srebrene i provincijal Bosne Srebrene je bio njena najveća vlast, razumije se, osim Svete Stolice. Kroz povijest su se tako pro-

10 *Konstitucije* – Uprava, koje je šibenski biskup Antun Josip Fosco proglasio sadrže duh franjevačkih legislativnih tekstova o Trećem redu, njihovu tradiciju, te je primijenjen *Methodus* kojim je Sveta Stolica dala upute kako odrediti da je neka redovnička ustanova biskupskog ili papinskog prava i kako treba donijeti posebne propise za nove redovničke zajednice. Šibenski biskup je donio Konstitucije za već postojeću zajednicu koju je podvrgao svojoj iurisdikciji. Ne zaboravimo činjenicu da je u drugoj polovici XIX. st. Crkva prihvatila postojeće redovničke zajednice koje je prije osuđivala ili tolerirala.

11 Usp. *Knjiga od uspomene*, 155-156. Sveta Kongregacija za redovnike je svojim otpisom od 6. listopada 1930. godine odredila da sestre koje su pripadale bivšoj družbi *Marije Imakulate* u Senju budu sjedinjene s Družbom trećoretkinja sv. Franje u Šibeniku (AŠB, br. 4809/30).

12 Usp. CIC iz 1917, kan. 488, br. 3.

vincijali i ponašali: najprije provincijal Bosne Srebrene do 1735. Od 1735.-1743. provincijal Provincije sv. Kaja, a od 1743. provincijal Prov. Presv. Otkupitelja.

Navedeni provincijali su i duhovno i pravno bili tijesno povezani sa zajednicom franjevačkih trećoredica (picokara) koje su živjele samo u jednoj zajednici u šibenskom Varošu. Cijelo vremensko razdoblje koje obrađujemo, časnim i pobožnim ženama davao je habit picokara i jednostavno ih zavjetovao, uz *suglasnost* (consensus) šibenskog biskupa, provincijal ili njegov delegat. I prije Pravila Leona X. papa Eugen IV. bulom *Exposcit dilectorum filiorum* 31. 1. 1445. dao je ovlast bosanskim vikarima da mogu upravljati već osnovanim kućama Trećeg reda,[13] a 3. srpnja 1446. bulom *Dum salubria* ovlastio je bosanskog vikara fra Fabijana iz Bača »da može primati u Treći red i upravljati njihovim zajednicama«.[14]

Zajednicu franjevačkih trećoredica koje su polagale tri zavjeta: siromaštvo, čistoća i poslušnost, smatramo *autonomnom zajednicom*. Ona je imala vlastite zakone: Pravilo i naredbe provincijala koje možemo smatrati posebnim statutima. Time je u današnjem smislu riječ imala posebnu autonomiju života (autonomia vitae) u jednom gostinjcu koji bismo mogli smatrati nekom vrsti redovničke kuće ili hospicija »sui iuris«. Zajednicom je upravljala izabrana i potvrđena starješica. Birale su je sestre, a provincijali ili njihovi delegati su predsjedali izborima i potvrđivali je, te su ih provincijali ili njihovi delegati morali, na temelju Pravila, jedan put na godinu pohoditi (kanonski vizitirati). Provincijali i njihovi delegati su bdjeli nad životom sestara, imali su pravo one koje se ne bi popravile, kažnjavati do te mjere da su ih, u najgorem slučaju, čak mogli isključiti iz zajednice. Provincijali su već potvrđenu starješicu, ako se ne bi popravila, mogli skinuti sa službe. Izboru kućne poglavarice presjedao je provincijal ili njegov delagat. Ako bi bilo sve u redu, onda je provincijal ili njegov delegat potvrđivao kanonski izbor. Kako dokumenti svjedoče »mater« ili »starica« birala se doživotno sve do 1816. godine,[15] a ne na određeno vrijeme (na tri godine) kako je bilo propisano u Pravilu.

---

13 Usp. Usp. EUGENIUS IV, Exposcit dilectorum filiorum, u: *Bullarium Franciscanum*, NS.,I, 419, br. 870: L. WADING, *Annales* ad an. 1445. n. 170, tom XI, 551.

14 V. Kapitanović, u neobjavljenom članku *Treći red sv. Franje i Picokare sv. Ciprijana*, bilj. 14. Kapitanović je u istom članku (str. 5 -7) objavio taj tekst dvojezično: latinski original i hrvatski prijevod.

15 *Knjiga od uspomene*, 137: «U razdoblju koje obuhvaća »Knjiga od uspomene« službu starješice vršile su: prva starješica i utemeljiteljica redovničke zajednice franjevačkih trećoredica (!) majka Klara Žižić (1673.-1706.), potom nju je u poglavarskoj službi nasljedila s. Gabrijela Burmaz (1706.-1738.), potom s. Franciska Žižić (1738.-1756.), s. Andrijana Banovac (1756.-1775.) i s. Frana Živković (1775.-1816.). Na citiranoj stranici, autorica *Knjige od uspomene*, kaže: »Starešice ili majke vršile su tu službu doživotno, sve do jurisdikcije šibenskih biskupa nad Družbom, kada je mandat starešice određen na tri godine, a mogla je biti ponovno potvrđivana.« U našem slučaju »Suor superiora« (*Knjiga od uspomena*, 99) bolje bi bilo prevesti s kućna starješica, mater ili jednostavno starješica hospicija (u vrijeme koje obrađujemo to je jedina kuća gdje su sestre živjele) nego »vrhovna poglavarica« iako je to ona stvarno i bila.

Prema nekima, franjevačke trećoredice u Šibeniku, djelovale su tamo od 1669., a prema »Protocollo»[16] manjurice su došle u šibenski varoš 1673. godine (pučki naziv *manjurice* dolazi od komparativa pridjeva parvus, komparativ *minor,* pohrvaćeno *minorice* = male sestre, kod muškaraca *minoriti* = Mala braća), te su se 1679. god. obukle u habit picokara i započele zajedno živjeti u određenom hospiciju u odijelu picokara. Jesu li franjevačke picokare već prije oblačenja u habit picokara pripadale Trećemu franjevačkom redu ispod Promine ili u Šibeniku? Na to pitanje nije lako odgovoriti! Iz povijesnih dokumenata saznaje se samo to da su došle u Šibenik, na Mletačko područje, ispod Promine, s onda nesigurnoga turskog područja. Drugim riječima, one su se sklonile na sigurno.

Šibenske manjurice su, nakon godine dana provedene u novicijatu, polagale jednostavne zavjete poslušnosti, siromaštva i čistoće, u čemu se najviše razlikuju od onih picokara u našim krajevima koje nisu polagale sva tri zavjete, nego samo zavjet čistoće. One su prema Pravilu i provincijalovim naredbama živjele u zajednici, samo u jednoj kući, onoj u Šibeniku, nisu imale obvezu klauzure,[17] zato ih ne možemo svrstati u trećoredice III. reda sv. Franje koje žive u klauzuri. Šibenske trećoredice možemo smatrati apostolskom zajednicom iz XVII. stoljeća koja je živjela i posebno djelovala na socijalnom planu. Živjela je od svoga rada (posebno tkanje) prema spomenutom Pravilu i od prosjačenja kao prave *manje sestre* koje su se u ono doba nazivale i *manjurice.*

Svrha je te trećoredske zajednice, koja se nazivala različito: *redovnice, picokare, franjevačke trećoredice* i *manjurice* da nakon polaganja javnih jednostavnih zavjeta poslušnosti, siromaštva i čistoće, provode život u siromaštvu, držeći se duha i slova iz Trećega reda sv. Franje, te da odvojeno od svijeta, u poniznosti i u posebnom apostolatu, posvećuju se osobno kako bi mogle raditi na duhovnom dobru mnogih obitelji, u vanjskom apostolatu, posebno poučavajući djevojke i žene u kršćanskom nauku, tkanju, šivanju, te skrbi za djecu u obdaništu ili sirotištu. Njihov hospicij je bio prihvatilište siromaha, posebno onih iz Šibenske okolice. One su u ono vrijeme prosile po Šibeniku i okolici, pomagale sirotinji i svjedočile vlastitim životom karizmu sv. Franje Asiškoga. One nisu živjele kao i druge trećoredice »u drugi misti, da svaka po sebi sebi svoje potribe proviđa, nego živu u općini usve i posve«.

---

16 *Protocollo,* danas urudžbeni zapisnik, u našem slučaju ljetopis koji je pisalo više ruku koji se započeo pisati ne prije 1703. *Protocollo* je pisan bosaničkim pismom; transkribiran je u: *Knjiga od uspomene* (priredili: H.G. Jurišić – J. Lisac – T. Zemljić), Gradska knjižnica Juraj Šižgorić – Družba sestara franjevki od Bezgrešne, Šibenik, 2005.

17 Šibenske franjevke nisu bile strogo klauzurne sestre. Strogo klauzurne sestre Trećega franjevačkom reda osnivao je general Reda uz papino odobrenje (usp. Generalne konstitucije: *Sambucanae*, 1663, Romae, 1663.). Da su one željele biti klauzurne sestre, mogle su to zatražiti, jer je iz Šibenika bila moguća komunikacija s Rimom.

Nakon gornjih nezaobilaznih napomena, prema mome sudu, u daljnjem tekstu ćemo pokušati povijesno-pravnom metodom obradili bit našega rada, a to je: *pravni odnos* franjevačkih provincijala i zajednice sestara franjevki od Bezgrješne u Šibeniku do 1878. godine. Rad dijelimo na tri dijela: 1. Pokušaj nekih terminoloških razjašnjenja, 2. Promjena kanonskog statusa, 3. Pravni odnos franjevačkog provincijala i »manjurica« u šibenskom Varošu.

1. NEKA TERMINOLOŠKA RAZJAŠNJENJA

a) Razlika među franjevačkim trećoredicama

Još je prije XVI. st. u Franjevačkom redu nastala je *razlika između svjetovnih i regularnih trećoredaca* ili trećoredica, franjevačkih pokorničara i pokornič̆arki. Sam naziv »Treći red« u Crkvi se počeo upotrebljavati od 1305. godine Najprije su se nazivali »Pokornička braća«, »Braća pokornici«, »Pokornička braća i sestre«, »Braća Trećega pravila«. Neki od njih, pretežno žene, živjele su u vlastitim kućama (in propriis domibus) dok su neki muškarci i žene, živjeli u zajednici nazivali se »seculari«, »skupštine« od skupljati se, da bi se riječ »sodalitium« započela prevoditi s bratstvo, postojale su *kanonike* (canonichesse), *beataes* i *begine* (collegialiter viventes ad instar religiosorum); i zajednica muških trećoredaca koji su živjeli u zajednici i polagali svečane zavjete (regulariter, vere regulares).[18] Žene koje su živjele u zajednici polagale su svečane zavjete i prešle u drugi Franjevački red, te su živjele u klauzuri (npr. kao klarise).

Čak prije nego je sv. Franjo osnovao Franjevački treći red i s njim doprijeti do onih koji žive u svijetu, u Crkvi su neke pobožne žene (pie donne) činile pokoru i posvećivale se čak zajedničkom pokorničkom, duhovnom životu, bez polaganje triju zavjeta, te su živjele u kućicama smještenim oko crkava ili kapelica u vrtu. Te pobožne pokorničarke, nazivane su *begine* (lat. beguina). Naziv su dobile po utemeljitelju *Lambertu Beghu* ili Le Bègueu. Nastale u Flandriji i Nizozemskoj, a pripadale su vjerskim udrugama. Možda su takve male udruge bile pretečama i franjevačkih trećoredica koje su udruženo nastojale živjeti određenu karizmu, tj. karizmu sv. Franje Asiškoga, koji je osnovao Treći red za muškarce i za žene koje žive *u svijetu*, tj. izvan određenoga samostana, u vlastitim obiteljima,[19] i nastojali

18 Usp. E. SASTRE SANTOS, *N. dj.* 515 sl.

19 Prema CIS iz 1917. godine »Svjetovni trećoredci jesu vjerenici, koji nastoje oko kršćanske savršenosti pod upravom nekog Reda, prema duhu istoga Reda, na način koji odgovara svjetovnom životu, a prema pravilima odobrenim od Sv. Stolice. Ako je Treći red razdijeljen na više udruženja, tada se svako propisano osnovano udruženje zove trećoredska zajednica (sodalitas tertiariorum) CIC iz 1917., kan. 702, § 1-2« (usp. A. CRNICA, *Kanonsko pravo Katoličke crkve*, sv. 2, Redovničko i laičko pravo, Tiskara »Kačić«, Šibenik, 1941, 259). Svjetovne trećoredica imaju, npr. franjevci: mala braća, konventualci i kapucini i samostanski trećoredci, dominikanci, karmelićani, pustinjaci sv. Augustina, mercedari, minimi, premonstratezi, sreviti, trinitarci.

su oko kršćanske savršenosti u svijetu. Franjine pokornice i pokornici, muževi i žene koji su prihvatili živjeti u svijetu franjevačku karizmu, nazivamo Franjevačkim trećim svjetovnim redom. Članovi toga Reda, od doba sv. Franje do danas, nastojali su živjeti franjevačku karizmu, prilagođavajući je franjevačkoj duhovnosti, apostolatu i pravnim rješenjima prema pet temeljnih zakonodavnih tekstova, koji su bili na snazi u svoje vrijeme, kako su to prosuđivali pape i franjevački generali.[20] Franjo je nastojao popraviti Crkvu preko svojih Redova. Prema današnjem pravnom shvaćanju, Franjevački svjetovni treći red nije red u pravnom smislu, jer nemaju redovničkoga zajedničkog života ni redovničkih zavjeta, ali ako franjevačko svjetovno bratstvo promatramo na drugačiji način, onda bi osobe koje se ravnaju prema Pravilu koji je Crkva donijela kao pomoć moglo bi se nazvati također i red.

Posebno su franjevci koji su pripadali opservantskom pokretu preko trećoredica u Crkvi promicali laičku svetost. Takvi laici koji su živjeli u svojim kućama (in domibus suis) bili kršćanski kvasac u svijetu. Po malo su svjetovni franjevački trećoredci prelazili i u drugu formu života, pretvarali su se u bratstva, čak u laičke bratovštine. Takve franjevačke bratovštine živjele su prema franjevačkom Pravilu s Nadodatkom za oženjene (pro coniugatis), dok su drugi trećoredci živjeli u bezženstvu i zajednički su živjeli kao franjevački pokornici. Razne načine života franjevačkih svjetovnih trećoredica, konverza i srednjovjekovnih bratovština koji su oponašali redovnički život (ad instar religiosorum), živeći uz neki samostan, prihvaćajući siromaštvo, celibat, približili su se samostanskom načinu života, ali ih treba razlikovati od načina života varoških picokara.

Što se tiče pravnog statusa u Crkvi treba reći da trećoredce ili trećoredice bilo oženjene ili ne, koji su živjeli zajednički ili u svojim kućama, smatramo vjerskim udrugama ili bratstvima koje su podložne općem Crkvenom pravu i državnim zakonima kao i drugi vjernici bilo klerici bilo laici. Njih ne možemo smatrati *posvećenima* (u današnjem smislu: redovnici ili svjetovne ustanove) prema Zakoniku iz 1983. nego su oni udruženja vjernika koji žive u svijetu karizmu nekoga reda (kan. 303) pod višim vodstvom redovničke ustanove (Reda) »sub altiore eiusdem instituti moderamine«.[21] Crkveni zakonodavac 1983. od svih vjerskih društava samo je poimenice spomenio *treće redove*, jer su oni kroz povijest Crkve odigrali veliku ulogu Božjemu narodu. Javnim vjerskim društvima, udrugama, među koje zakonodavac ubraja treće redove, da bi ih smjestili u one koji žive kao redovnici ili poput redovnika, nedostaju dva

20 Usp. *Pravilo i Generalne konstitucije Franjevačkog svjetovnog reda*, Zagreb 1995; *Pravilo Franjevačkog svjetovnog reda 1978.-2003.*, Zbornik radova sa simpozijas održanog u Samoboru 11. i 12. listopada 2003, Brat Franjo, Zagreb, 2006; usp. ETZI, *Iuridica Francescana*, str. 308 sl.; usp. *Zbornik radova*, bilješka 3.

21 Usp. J. BRKAN, *Obveze i prava vjernika laika*, Split, 2005, 144-149.

bitna elementa: *javni zavjeti* i *zajednički život,* što šibenske franjevačke trećoredice imaju. Trećoredske udruge ili trećoredska društva, bratstva, u nekom mjestu, pravno ne osniva dijecezanski biskup, nego nadležni poglavar onoga reda kome su pribrojeni, čiju karizmu u svijetu žive, uz privolu, razumije se, dijecezanskog biskupa.

b) Franjevački treći red sestara koje žive u zajednici bez klauzure

Kada je riječ o franjevačkim trećoredicama iz šibenskog Varoša, nije govor o svjetovnom Trećem franjevačkom redu koji je trebao živjeti u svijetu franjevačku karizmu, prema *Pismu vjernicima* sv. Franje Asiškoga (vjerojvatno prvo Pravilo), *Memoriale propositi* (1221.-1228.), Pravilu pape Nikole IV. koje je proglasio bulom *Supra montem* (18. kolovoza 1289.), i to je Pravilo bilo na snazi sve do Pravila pape Leon XIII. koje je proglasio konstitucijom *Misericors Dei Filius* (30. svibnja 1883.)[22], nego je govor o Trćem franjevačkom redu čiji su članovi živjeli u posebnim kućama, provodili život u javnim jednostavnim zavjetima, u zajednici živeći prema Pravilu pape Leona X. *Inter cetera* (od 20. siječnja 1521.) i prema naredbama franjevačkih provincijala. Iz takvih zajednica razvile su se, u drugoj polovini XIX. st. mnoge trećoredske kongregacije raznih nadahnuća.

Kako je poznato, sveti je Franjo Asiški ustanovio tri posebna reda: Prvi franjevački muški red koji danas obuhvaća *malu braću, konventualce i kapucine*, Drugi ženski red ili *klarise*, *Treći red* sastavljen od muškaraca i žena, a on se dijeli na *samostanski muški red,* i *samostanski ženski red*, te na *svjetovni muški red* i *svjetovni ženski red* koji je mješoviti. Njegovi članovi žive franjevačku karizmu sami po vlastitim kućama. Njih Zakonik iz 1983. kan. 303. kako smo gore vidjeli, svrstava pod zajednički nazivnik *»vjernička društva«* gdje se kaže: »Društva članovi kojih, sudjelujući u svijetu u duhu neke ustanove (u našem slučaju franjevačke), pod višim vodstvom iste ustanove (sub altiore eiusdem instituti moderamine) žive apostolskim životom i teže prema kršćanskom savršenstvu (…).« Bitno je da franjevački trećoredci (ce) žive u duhu Franjevačkoga reda, pod višim vodstvom istoga Reda, te da žive apostolskim životom i teže prema kršćanskom savršenstvu prema pravilima koje je odobrila Apostolska Stolica. Kroz povijest Crkve, a i danas, Treći franjevački red se sastojao ili se sastoji od više udruženja, posebnih trećoredskih zajednica (sodalitas tertiariorum) koje su zakonito osnivane prema kanonskim propisima, te su nastojali sudjelovati u apostolatu, tj. nastojali su oko kršćanske savršenosti u duhu franjevačke karizme i život su provodili u vlastitim obiteljima, ili udruženi u manje zajednice koje se još ne mogu nazivati redovničkim kućama ili samostanima.

22 Usp. ETZI, *Iuridica Francescana*, 308-311.

Trećoredci ili trećoredice koji žive tri redovnička zavjeta u određenoj zajednici, koji imaju stabilitas loci, ali bez klauzure, *crkvene su osobe* koje žive prema crkvenom i građanskom pravu. Njih vežu crkveni zakoni koje su prihvatili i koje su se zavjetovali. Dakle, one su samim načinom života u zajednici prihvatili crkveni stalež i postali su, ako se tako mogu izraziti, *crkovnjaci*, tj. nisu više laici (svjetovnjaci) u pravnom smislu te riječi, tj. u crkvenom ustrojstvu. Njih je fra Serafin Vežić 26. V. 1875. god. nazvao »religiose«, tj. *redovnice*.

Povijesna je činjenica da su pobožne žene, o kojima raspravljamo, došle u šibenski Varoš 1673. ili 1669. i tu su se posvetile molitvi i dobrim djelima. Najprije su se nastanile u Šibeniku »u jednoj malenoj kući siromaškoj«. Fra Franjo Kovačević, gvardijan Franjevačkoga samostana sv. Lovre, delegat provincijala Bosne Srebrene, tj. provincijala opservantske provincije,[23] god. 1679. obukao je *dvije prve pobožne žene* u posebno crkveno odijelo »habit Reda s. Franćeška« (dalje: habit) *Maru Žižić* iz Promine, koja je promijenila ime u *s. Klaru* i *Katu Burmaz,* koja je promijenila ime u *s. Serafina.* Tako imamo u Šibeniku *manjurice* (male sestre »mulier tertii ordinis S. Francisci addicta»), *franjevačke trećoredice* ili kako su ih u najviše navrata u dokumentima nazivali *picokare* ili, kako su ih fratri ili kao su se one same u povijesnim dokumentima nazivale, u najviše slučajeva *redovnice*. U ovom slučaju smatram da se više radi o jezičnom pitanju nego o pravnom pitanju. Šibenske trećoredice koje su živjele u zajednici prema Pravilu Leona X. i naredbama provincijala, ne kao druge trećoredice, dok se drugačije ne dokaže, one su posebna zajednica: *one su živjele kao redovnice* ili *poput redovnica.* Franjevačke trećoredice koje su odlučile živjeti u zajednici bile su, prema Pravilu, pridružene opservantskom Franjevačkom prvom redu, kojemu su pripadali franjevci samostana sv. Lovre u Šibeniku. Iako su šibenske manjurice živjele prema Pravilu, njih ipak ne bismo mogli svrstati u »regularne sestre«. One, naime, nisu bile niti kongregacija do 1930. god. (s više samostana) ni posebni Red, ako bismo se pravno izrazili »regulares«. One su živjele poput redovnica ili kao redovnice u zajednici prema Pravilu pod vodstvom *kućne starješice* (suor superiora), jer se radi o samo jednoj kući i pod višim vodstvom franjevačkoga provincijala. Još se za takvu starješicu ne bi moglo pravno reći da je ona bila *vrhovna poglavarica* ili *kućna starješica,* mater, starica samo jednog hospicija ili kuće iz koje se razvila današnja Družba Franjevki od Bezgrješne u Šibeniku. Tek nakon udruženja više samostana, na njima, tj. nad kućnim starješicama je postavljana, prema pravnoj odredbi, *vrhovna poglavarica*, koja je nadahniteljica i koordinatorica cjelokupnog sestrinstva Družbe.

23 *Constitutiones et statuta generalia* … (dalje: *Sambucanae*), Venetiis, 1718, 116: »Series Provinciarum Regularis, et strictioris Observantiae in Cismontana Familia (…) Bosnae Argentinae Observantiae«.

c) Posebni nazivi za trećoredice u šibenskom Varošu

Franjevačke trećoredice koje su živjele u hospiciju u šibenskom Varošu nazivane su različito: *pinzocchere, picokare, terziarie, manjurice, sestre, redovnice, tete, madri, ćeri sv. Klare, kćeri siromaštva* … Najpopularniji im je bio naziv *manjurice* što je iskrivljeni pučki naziv od komparativa pridjeva parvus, komp. *minor*, pohrvaćeno *minorice = male sestre,* paraleno s franjevcima, manja braća - minoriti. Što se, pak, tiče same nošnje, odijela, habita koje su sestre nosile i ono se nazivalo različito. Prema svemu sudeći u novicijatu su imale različito odijelo od onoga koje su nosile nakon zavjeta. Treba reći da neki pisci lat. »Habitum picocaratus« - »l'abito regolare«, »l'abito serafico« i »habit sv. Franje« (Franćiška) općenito prevode s »redovničko odijelo«. Možda zato što su naše trećoredice uglavnom smatrali redovnicama jer su one svojim životom koji je zaista takav, te su nestručnjake u kanonskom pravu mogle zavesti u zabludu, jer nisu imali na umu da se u ono doba, pravno govoreći, samo ženu sa svečanim zavjetima u klauzuri nazivalo redovnicom ili monahinjom, ili koludricom.

Za lat. *habitum* stari hrvatski pisci upotrebljavaju i riječ *»abit«,* a označavao je odijelo koje nose ženske i muške crkvene osobe, tal. *»abito«,* znači *odijelo uopće;* može značiti i posebno redovničko odijelo zato riječ *habitus (*odijelo) ne bi trebala biti sporna da nije povezana s lat. riječi »picocaratus«, što neki prevode neispravno redovnica umjesto »odijelo picokara«. Neki su to odijelo nazivali također i *»l'abito regolare«* i *»l'abito serafico«.* Odijelo koje su nosile šibenske trećoredice moglo bi biti odijelo koje se sastojalo od donje suknene haljine (habit) i gornjega plašta, kako su nosili franjevci u Šibeniku, a na glavi su nosile maramu poput žena šibenskoga i drniškog kraja.

Naziv *picokara* u hrvatskom upotrebalavao se prvenstveno za pobožne odrasle ženske osobe koje su zavjetovale čistoću i živjele u svijetu, ili one žene koje su zavjetovale tri jednostavna zavjeta: čistoću, siromaštvo i poslušnost, te su živjele u trećoredskoj zajednici (franjevačkoj ili dominikanskoj), ali uvijek bez klauzure. Tal. *bizzochera, pizochera, »pinzocchere Francescane«,* što je u svezi talijanske heretičke sekte koja se nazivala *fraticelli* (XIV st.) čiji su sljedbenici odbijali papin autoritet, te su naučavali da je apsolutno siromaštvo bitno za spasenje.

U našim krajevima imamo *»Picokara sv. Ciprijana u središtu Splita»*[24], npr. »Ona ima poučiti sestre picokare o duhu i redu nove zajednice, te ih osposobiti za pouku i odgojni rad«, »Na oporuci Klare picokare koju je 15. travnja 1642…Zaostrog«, itd. Kaže se u starijih hrvatskih pisaca: »Koji dopuštaju … oblačit se u fratriće oli picokare.« Smatramo da se ne može olako

24 Usp. K. JURIŠIĆ, »Samostan franjevačkih trećoredica »Picokara« sv. Ciprijana u Splitu (1493-1905)«, u: *Prijateljev Zbornik II*, Zbornik radova posvećenih sedamdesetgodišnjici života Krune Prijatelja, Split, 1992, 327-361; V. KAPITANOVIĆ, *N. dj.,* 1-2.

lat. tekst *»habitum picocaratus«* prevesti strogo s *redovničko odijelo,* nego odijelo picokara, a to bi bilo odijelo kakvo su nosili franjevci opservanti i nazivano je »habit s. Franćeška« - *franjevački habit.* Samim oblačenjem franjevačkoga habita, šibenske pobožne žene su započinjale živjeti u zajednici prema Pravilu, običajima i naredbama mjerodavnih crkvenih vlasti, drugačije od trećoredica iz drugih mjesta, jer čitamo: »Ove redovnice ne žive kako u drugi misti, da svaka po sebi sebi svoje potribe proviđa, nego živu u općini usve i posve.»[25] Šibenske manjurice su neki nazivali, također i *tete.*[26]

d) Hospitium u šibenskom Varošu

U »Knjiga od uspomene« zaključuje se da samim činom oblačenja u trećoredski habit, tj. od početka novicijata ili početka stanovanja odnosno života dviju trećoredica u zajednici ipso facto hospitium[27] u Šibeniku postaje *redovnička kuća.*[28] Takva tvrdnja nije točna. I onda i danas za osnivanje samostana ili redovničke kuće trebao je prethodni pristanak dijecezankog biskupa da bi se uopće mogla ustanoviti redovnička kuća i to na način kako propisuju Pravilo i Konstitucije.[29] Iako još ne možemo reći koliko se točno članova tražilo za osnivanje redovničku kuće 1679. god. ipak smo dužni nešto reći iz opće teorije kanonskog prava. Prema današnjem kanonskom pravu, barem *tri osobe* trebaju živjeti u zajednici »tres faciunt collegium« da bi se uopće moglo govoriti o zajednici koja ima pretenzije biti pravna osoba, redovnička kuća, samostan, npr. prema CIC iz 1917. kan. 496. kuća gdje nije boravilo barem *šest redovnika* zvala se nepuna kuća – *domus non formata*.

Kako stvari stoje, ni obadvije picokare obučene u franjevački habit – habit picokara (do 1680.god. bile su samo dvije) još, pravno govoreći, ne bi sačinjavale formalnu redovničku kuću, što ne znači da one obadvije nisu živjele zajedno, u hospiciju - neformalnoj kući – koji je osnovao fra Franjo Fabri (Kovačević) prema ondašnjem pravu, tj. uz predhodnu suglasnost šibenskog

25 *Knjiga od uspomene*, 33.

26 *Knjiga od uspomene*, 115.

27 Npr. za kuću picokara sv. Ciprijana u Spitu, upotrebljavali su se različiti nazivi: casa pia, ospizio, conservatorio, convento, monastero, samostan (usp. JURIŠIĆ, *N. dj*., 340); V. KAPITANOVIĆ, *N. dj.*

28 Prema CIC iz 1917. 488, br. 5. *redovnička kuća* (domus religiosa) je općeniti naziv za kuću gdje žive redovnici bilo kojega reda ili kongeregacije. Formalna redovnička kuća je trebala imati barem *šest članova* s jednostavnim zavjetima; ako bi se radilo o kleričkoj redovničkoj kući onda je trebalo biti barem četiri svećenika.

29 Prema Tridenskom saboru, sess: XXV; kan. 3., *de regularibus* za utemeljenje samostana tražilo se dopuštenje mjesnog biskupa. Usp. još izvori za kan. 497, § 1-4. CIC iz 1917. U: *Codex iuris canonici Pii X. Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Pape XV auctoritate promulgatus, … Fontium annotatione…,* Petro Card. Gasparri auctus, Romae, Typis polyglottis Vaticanis, 1934, str. 166.

biskupa. Takva se zajednica još ne bi mogla nazivati samostan ili redovnička kuća. Takva se kuća nazivala *hospicij – prihvatilište* - odnosno lat. »Hospitium Tertiariorum« - prihvatilište trećoredica, što se ne bi smjelo olako prevoditi sa *samostan* ili *redovnička kuća. Hospitium* bi značio *gostinjac*, gostoljubno mjesto, noćište za goste, a »Hospitium Tertiariarum« ne bi trebalo prevesti s *kuća trećoredica,* nego *samostan trećoredica*, npr. još se više od 200 godina za kuću franjevačkih trećoredica u *Status personalis et localis Dioecesis Sibenicensis* (Sibenici, 1877.), na str. 51. kaže se: »Hospitium Tertiariarum S. Patris Francisci in Suburbio Terra, existens ab anno 1679.«.[30] Nakon što je u hospiciju živjelo *više od tri sestre*, hospicij bismo mogli nazvati i *samostanom i pravnom osobom*, npr. na popisu sestara u kući, nalazimo i po osam sestara i ispovjednik, kojima je bio, npr. gvardijan sv. Lovre fra Honorat Miloš.

Može se reći da je datum oblačenja prvih franjevačkih trećoredica i početak *hospicija,* a ne samostana u ondašnjem pravnom smislu riječi. No, kako bilo da bilo, kuća je trećoredicama darovana. Od koga? Možda je posredovao koji fratar samostana sv. Lovre, jer su i prije oblačenja u habit picokara, dvije pobožne žene stanovale »u jednoj malaknoj kući i siromaškoj»[31] što bi bio hospicij gdje su nastavile živjeti samo, nakon oblačenja, pod drugačijom stegom, gdje su morale opsluživati Pravilo Leona X. te su morale imati mater, starješicu i više vodstvo frajevačkoga provincijala.

---

30 Cit. prema: *Knjiga od uspomene,* 104. Šibenski biskup, Antun Josip Fosco, u dekretu, br. 397. piše na lat. »Quorum in hac civitate inde ab anno 1679 *Hospitium Tertiariorum* (podcrtao J. B.) S.ti Francisci habitu religioso indutarum, in communitate viventium et Regulam tertii Ordinis ….«. U Dekretu odnosno *odlučnici* na hrvatskom, br. 397. za lat. hospitium kaže se *kuća sestara*. Evo te odluke: «Nahodeći se u ovom gradu od godine 1679. *kuća sestara* trećega reda S. Frane haljinam redovničkim obućeni, u društvu živućih, i upravu trećeg Reda istoga svetoga, od Nikle Pape IV potvrđena sa zavitim prostim obslužujućih, i Našoj osobnoj vlasti podloženih, i neimajući dosad jednog točnog pravila njihova iznutrenjoga življenja, Mi, Našom običajnom oblašću, i po kriposti naredbe papinske Benedikta XIV od dneva 5. kolovoza 1748, Pastirske brige, potvrđene od s. Skupa Biskupa i Redovnika godine 1847, tako pravilo za njihovo unutarnje življenje, običaju njihova življenja, i mistu u kom živu pristojno sa nadostavljenjem trih priprostitih zavita sastaviti, nastojalismo, koje ovom odlučnicom, Našim podpisom i pečatom potvrđivamo; naređujući istim sestrama trećeg Reda S. Frane podpuno opsluženje istog, pod pedipse Našoj volji zadržane, obećajući s druge strane za obsluživanje, po utočišću istog Patriarke ustanovitelja Reda na ovom svitu blagoslov Gospodina, a na drugom život vičnji. Iz Naše Biskupske Pisarne U Šibeniku dne 15 ožujka 1878. + Antun Josip Biskup.« Ovaj dokument smo donijeli radi riječi *»hospitium«.*

Uza sve poštivanje šibenskog biskupa Antuna Josipa Foska, dužni smo reći ono što kažu konzultirani dokumenti, šibenske manjurice su živjele prema Pravilu Leona X., a ne prema reguli Nikole IV. za što svjedoče svi do sada konsultirani dokumenti.

31 *Knjiga od uspomene,* 29. Na str. 104, bilješka 141. navodi se *Folium dioecesanum,* 3(1892), str. 27 u kojemu piše da je fra Franjo Kovačević, gvardijan sv. Lovre, ustanovio hospicij franjevačkih trećoredica u šibenskom Varošu 17. studenoga 1679.

U našem slučaju hospicij bi označavao *kuću za prenoćište siromaha i putnika*, kuću gdje su šibenske trećoredice stanovale, a tu bi kuću nekako mogli nazvati (ne pravno, nego stvarno) i hospicijem »sui iuris»- ili autonomnom kućom, u kojoj su živjele sestre prema Pravilu Leona X. pod višim vodstvom franjevačkih provincijala, te, razumije se, pod vlašću kućne starješice.

Sama sintagma *pod višim vodstvom provincijala* značilo bi da im je on bio najveći poglavar ispod Svete Stolice. Ipak sestre nisu bile izuzete od vlasti dijecezanskog biskupa u današnjem shvaćanju instituta izuzetosti. Iako im je bio službeni vizitator provincijal, ipak ih je biskup mogao vizitirati i imenovati im redovite i izvanredne ispovjednike. Ispovjednici su bili sigurno do 1874. god. franjevci Provincije Presv. Otkupitelja, posebno članovi samostana sv. Lovre, dok biskup nije odlučio postaviti za ispovjednika franjevca konventualca, na što je pismeno negodovao fra Serafin Vežić, provincijski namjesnik, dana 26. rujna 1874. Dana 11. svibnja 1875. fra Serafin Vežić, državni namistnik piše: »Napokon naređujem Vam da svim sestrama skupljenim proštijete ove uklopljene naredbe i da jedan spis pridate starješici za da ga sveđer kod sebe uzdrži, a drugi da pridate njihovom novom imenovanom Ispovidniku Pohoditelju Poš. O. Ex. Definitoru Mati Laboru, koji će jih unaprid ispovidati, upravljati duhovno i pomljivo nadgledati ispunjavali se točno sve zapoviđene stvari u istim naredbama, a osobito glede ispovidniku jer se strogo zabranjuje ispovidati se van naše crkve s. Lovre, i prominivati ispovidnike nego da im privoljenje oboičajnoga zabiliženoga«.[32] Koliko je biskup držao do toga protesta svjedoči imenovanje od 23. studenoga 1876. oca Franje Ivankovića, franjevca konventualca, za franjevačke trećoredice koje su živjele u hospiciju.[33]

---

32 *Arhiv franjevačkog provincijalata Split Dobri* (dalje: APSD), S/75, f. 832.

33 23. studenoga 1876. šibenski biskup Antun Josip Fosco imenuje prvi put franjevca konventualca za ispovjednika: »… Uslid čega za ovi prvi put, i za prvi tir došaste godine za običajnog ispovidnika odredjen je Poštovavni Otac Franje Ivanković« (U lat. tekstu piše: Itemque pro hac prima vice, Reverendus Pater Franciscus Ivancovich Ordinis Minorum Conventualium ad triennium in Confessorem ordinarium assignatus.« (*Arhiv Družbe*, Dokument N. 1261.). Izgleda da je još prije nastalo neko neslaganje između Biskupskog ordinarijata u Šibenuiku i Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja oko ispovjednika za trećoredice u šibenskom Varošu, npr. fra Serafin Vežić, provincijski vikar, piše 26. rujna 1874. da ih može ispovijedati svaki svećenik koji ima jurisdikciju i da ne treba imenovanje posebnih ispovijednika, te da treba imati na umu da »Esse (trećoredice) furono sempre considerate come dipedente dai Superiori di questa provincia d'Osservanza nel modo suesposto, e d'ordinario si confessavano dai confessori regolari del locale convento dei M.M.O. O….« Dalje, vikar provincije protestira što šibenski biskup imenuje svjetovne svećenike za ispovijednike šibenskih trećoredica, dok su, u isto vrijme, spremni »Confessori Regolari del Convento di Sebenico« i smatra da je to »non mai udita innovazione, alla quale viene leso il diritto ed offeso il decoro del l'Ordine, e gettato un attraggioso cospetto sopra i confessori Regolari del Convento di Sebenico… (APSD, S/75, br. 244, f. 206; usp. *Ibid*., br. 847, f. 209v-210r.).

Treba istaknuti da su u određenom dijelu hospicija trebale živjeti samo franjevačke trećoredice. Za život u hospiciju fra Serafin Vežić proglasio je »Naredbe za kuću sestara manjurica Trećeg reda Našega S. O. Frane živućih skupa u Varošu Šibenskome« u kojima, između ostalog naređeno:

»5. Zabranjuje se Starješici primanje u kuću divojaka ili žena svitovnih na sastanke, osobito se pripeljuje da se ne bi čule u kući pretresanja ili hrdjave beside.

6. Strogo se zabranjuje primati muške koje na konak i davati im spavati u sobam i na posteljam na kojima sestre spavaju, pa bio otac ili brat koje sestre. U potribi neka budu u kuhinji ili na gornjem tavanu.

7. Zabranjuje se strogo sestrama primati unaprid mušku ditcu i istu uzdržati u kući, pa da bi bio brat koje sestre.«[34]

Kako vidimo, hospicij nije bio obično prihvatilište, on je bio prvenstveno određen za život sestara, kao neka vrst samostana, iako bez klauzure. Iz toga siromašnog hospicija razvila se današnja Družba sestara franjevki od Bezgrješne.

2. PROMJENA KANONSKOG STATUSA

Kada je riječ o sestrama franjevkama od Bezgrješne u Šibeniku, treba reći da, nakon primanja posebnog »crkvenog odijela« - habit kakvi su nosili franjevci opservanti u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji - i javnoga jednostavnog zavjetovanja triju evnđeoskih savjeta te prihvaćanja života prema Pravilu Leona X. te su se pobožne žene (religiosae mulieres) također nazivale i *redovnicama.* One više nisu franjevačke trećoredice koje su živjele u svojim obiteljima ili samo posvećene djevice, nego su one posebna vrsta pobožnih žena koje su živjele *u zajednici poput redovnica* te su imale posebni pravni status unutar crkvenih i građanskih struktura. One su priznavane kao *crkvene osobe*: klerici i redovnici. Njihovu zajednica ili hospicij crkvena i svjetovna vlast mogla je priznati kao moralnu osobu ili kako se danas kaže *pravnu osobu,* odnosno javnu pravnu osobu. Istini za volju, njih se pravno ne može nazivati redovnicama u formalnom smislu te riječi, tj. one nisu bile osobe koje su živjele tri svečana zavjeta u klauzuri – *moniales.* One se u svojoj dugoj povijesti nisu nazivale moniales, koludrice, monahinje…; načinin života u zajednici bio je sličan onim franjevačkim trećoredicama u samostanima osim što nisu polagale svečane zavjete i imale klauzuru. One su živjele slično npr. onim picokarama u »dvije kuće trećoretkinja (pizzochera) sv. Franje (…)[35]« u Splitu. Samim oblačenjem u odijelo picokara one su započinjale živjeti kao posebna zajednica franjevačkih trećoredica koje žive u zajednici s tri zavjeta, »poput redovnica« ili »kao redovnice« za razliku od svjetovnih trećoredica koje žive u svijetu u

34 APSD, S/74, br. 93, f. 827 rv..

35 G. NOVAK, *Povijest Splita II*, Split, 1961, 363.

svojim obiteljima, tj. izvan redovničke kuće. Varoške manjurice su započele živjeti u jednoj kući prema posebnim propisima kao posebna *zajednica* (communitas), ustanova, hospicij, pridružene su Prvom franjevačkom redu (OFM) opservantske struje do 1878. Dakle, do 1878. godine još nisu bile družba (kongregacija) dijecezanskog prava, zbog najmanje dva razloga:

a) kroz cijeli period otkako su primile odijelo picokara i započele živjeti u hospiciju u zajednici do 1878. god. šibenske su manjurice imale samo jedan hospicij (kuću) u kojem je zajednica živjela (kongregacija znači družba s više redovničkih kuća),

b) zajednica trećoredica u Šibenskom Varošu još nije bila ustanovljena kao družba dijecezanskog prava, one su bile pridružene Pravom franjevačkom redu opservantske struje. Nastale su uz crkvu Gospe van Grada koja je bila, pravno govoreći, dio samostan sv. Lovre. U posebno odijelo ih je primao franjevački provincijal sam ili preko svoga delegata, uz predhodni pristanak (consensus) šibenskog biskupa. Društva trećoredica, među koja ubrajamo i šibenske manjurice, Crkva je najprije *zabranjivala*, onda ih je postupno *tolelirala*, da bi ih već u XIX. stoljeću *hvalila*.

Imajući gornje tvrdnje u vidu, manjurice iz šibenskog Varoša ne bi se smjelo nikako smatrati laičkom udrugom o kakvoj, u današnje vrijeme, govori kan. 303 Zakonika iz 1983. One su bile zajednica ili društvo franjevačkih trećoredica, koje su imale javnu pravnu osobnost u Crkvi (moralna osoba, kako se onda govorilo). Tu zajednicu vjernica ustanovila je crkvena vlast. Zajednica je živjela prema Pravilu i naredbama, bila je posebna crkvene ustanova, javna pravna osoba koju je Crkva prihvatila. Živjele su i djelovale poput apostolskih redovnica prema Pravilu i drugim crkvenim zakonima koji se nisu strogo odnosili na Franjevački III. svjetovni red, nego Franjevački III. red onih koje su u jednostavnim zavjetima živjele u određenoj zajednici. Istini za volju, zajednica franjevačkih trećoredica u Šibeniku imala je neke pravne elemente koji su se tražili za redovnice (»religio«), ali one ipak nemaju dva elementa da bi ih se za ono vrijemo moglo smatrati regularnim redovnicama: *svečani zavjeti i klauzura*.

Budući da riječ »religio« ne možemo točno prevesti na hrvatski, kao ni »ordo« kada ga prevodimo općenito s red. U redu se polažu svečani zavjeti, a one su polagale jednostavne zavjete. Pojam »religio« mogli bismo prevesti s *redovnička zajednica* u najširem smislu riječi, iako je teško u našem slučaju, zajednicu franjevačkih trećoredica koje su živjele poput redovnica uvrstiti pod pojam »religiosa« i »regularis«. Prije bi ih povjesničari pravnih instituta nazvali *društvom s jednostavnim zavjetima,* a redovnička zajednica se smatrala samo ona zajednica u kojoj su članovi polagali svečane zavjete. No, bilo kako bilo, šibenske franjevačke trećoredice, ondašnji fratri i građani nazivali

su nerijetko na hrvatskom također i »redovnicama« više radi njihova načina života nego pravnog statusa, npr. hospicij šibenskih trećoredica ne navodi se u popisu šibenskih samostana kojima se je imenovao prokurator.

Glavni problemi nastaju u terminologiji, jer je teško sigurno ustvrditi koja je razlika od reda i staleža. Smatramo da mogu biti različiti redovi u istom staležu, različite su funkcije u istom redu.

Danas je Sestre franjevke od Bezgrješne Crkva službeno svrstala u *družbe* (congregatio), ne u *red*.[36] Život trećoredskih zajednica, posebno nakon Tridenta, bio bi kao neko oponašanje redovničkoga života, ne strogi redovnički život u klauzuri.

U današnjem pravnom smislu riječi, družbe su uvrštene u posebne ustanove posvećenoga života, redovničke ustanove. Manjurice ili picokare živjele su u zajednici pod višim vodstvom Franjevačke provincije Bosne Srebrene poput redovnica. Nisu bile članice nekoga, da se tako izrazim, redovničkog reda ili kongregacije, jer su one, u vremenskom razdoblju o kojemu govorimo, imale samo jedan hospicij.[37] Dakle, za vremensko razdoblje (1679.-1878.) sadašnju Družbu sestara Franjevki od Bezgrješno ne bi se mogli nazivati ni red niti kongregacija, nego *zajednica sestara* Trećeg reda s. Franje male braće koje su živjele u zajednici, u redovničkom odijelu u gradu Šibeniku bile stvarno pod jurisdikcijom Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, iako su ih, prema crkvenim propisima (od 1748.), šibenski biskupi mogli vizitirati. Uza sve crkvene propise koji su postojali za takva društava zavjetovanih vjernika u Katoličkoj Crkvi, za šibenske manjurice sve do 1878. brigali su se provincijali i pravno i pastoralno (duhovno vodstvo).

Obrazloženje: *kongregacija* znači udruženje više ženskih samostana koji su organizirani na federativnom načelu, u kojima su se polagali jednostavni zavjeti. Budući da su šibenske manjurice živjele u samo jednom hospiciju, jednoj konkretnoj zajednici, onoj u Šibeniku, ne bismo ih smjeli olako nazivati kongregacijom sve dok su one živjele u samo jednoj kući, tim više što njihov hospicij u Šibeniku nije bio izjednačen samosvojnom samostanu monahinja (moniales). One ne dolaze pod pojam *izuzete* (religio exempta) od vlasti dijecezanskog biskupa, nisu bile ni klauzurne redovnice (monahinje).

Hospicij trećoredica u Šibeniku ne bi se smjelo nazivati *redovnička kuća* (domus religiosa) jer bi takva redovnička kuća trebala imati najmanje tri člana koji u zgradi danonoćno stanuju. Formalna redovnička kuća je trebala imati određeni broj zavjetovanih članova (ne manje od tri) a ne, kako je bilo na

36 Još u XIX. st., crkveni dokumenti razlikuju: red, kongregacija, društvo, ustanova, samostan, kuća.

37 Usp. A. CRNICA, *Kanonsko pravo Katoličke Crkve*, sv. 2, 2 sl.

početku 1679. u našem slučaju, samo dvije sestre. Da bi prva kuća družbe u Šibeniku bila potpuna, formalna redovnička kuća, nije smjela imati manje od tri zavjetovane sestre. Nije točna tvrdnja da je samim činom primanja u družbu hospicij gdje su te dvije sestre živjele postala ni *ipso facto* niti *ipso iure* formalna redovnička kuća. I u tom slučaju, samostan ili formalna redovnička kuća kao moralna osoba (pravna osoba) trebala se osnovati po samom pravu ili posebnim dekretom mjerodavne vlasti, a za to nema dokumenata.

Samim mijenjanjem krsnoga imena, primajem posebnog odijela i prihvaćajem evanđeoskih savjeta zavjetovanjem koje je javno, u ime Crkve, primao franjevački provincijal ili njegov delegat, šibenske manjurice su postajale *članice trećoredske zajednice* koje su morale živjeti u zajednici pod vlašću kućne poglavarice, pod višim vodstvom franjevačkih provincijala. Duhovnim i pravnim činom (javno zavjetovanje) trećoredice su se pravno i u savjesti obvezivale vršiti evanđeoske savjete. Savjeti su za njih postajali obvezatni, postajali su zavjeti, čime se mijenjao pravni status određenih čestitih žena u zavjetovana, time su postale »crkvene sobe«, tj. podložne crkvenim poglavarima prema pravnim odredbama.

Šibenske franjevačke trećoredice nisu bile ni klauzurne sestre, o apostolskim društvima ili redovnicama u to vrijeme teško je sigurno posebno nešto s pouzdanjem tvrditi, posebno kada je riječ o našim krajevima, iako sam ih sklon uvrstiti u *apostolska društva s jednostavnim zavjetima,* koja su onda živjela u određenim hospicijima ili trećoredskim zajednicama bez redovničke klauzure.

Tek u zadnja tri desetljeća XIX. st. i u našim krajevima nastaju posebne redovničke družbe, najprije biskupskog, a onda u XX. stoljeću papinskog prava. Među te družbe spada i *Družba sestara franjevki iz Šibenika.* I na kraju treba se zaista diviti zajednici franjevačkih trećoredica u Šibeniku da su se kroz zgode i nezgode života u Šibeniku sačuvale, tim više što su živjele samo u jednom siromašnom hospiciju od 1679.-1878. bez klauzure. Povijesna je istina da su šibenske franjevačke trećoredice *najstarija* franjevaačka ženska zajednica, koja je danas Družba sestara III. reda sv. Franje, koje su čitavo vrijeme živjele sva tri zavjeta u zajednici prema Pravilu Leona X. i naredbama provincijala, dok ih šibenski biskup nije podvrgnuo pod svoju vlast i donio im Konstitucije. Ispočetka su one bile zajednica pod jurisdikcijom Prvoga franjevačkog reda opservantske struje. O kongregaciji ili družbi može se govoriti od trenutka kada su sestre započele živjeti u *više udruženih samostana* pod istim vodstvom vrhovne glavarice. Kroz cijelo vrijeme koje obrađujemo šibenske su trećoredice živjele samo u *jednom hospiciju,* pod vlašću kućne poglavarice, u jednostavnim zavjetima i bez klauzure, pod višim vodstvom franjevačkih provincijala.

3. PRAVNI ODNOS FRANJEVAČKIH PROVINCIJALA[38] I FRANJEVAČKIH TREĆOREDICA U ŠIBENSKOM VAROŠU DO 1878. GODINE

Nakon što smo pokušali pojasniti o kakvoj se zajednici radi i prema kojim su zakonima sestre trebale živjeti, pokušat ćemo obraditi bit teme, kakav je bio pravni (kanonski) odnos franjevačkih provincijala - Franjevačke provincije Bosne Srebrene (do 1735.), sv. Kaja (do 1743.) i Franjevačke provincija Presv. Otkupitelja - (1793.-1878.) i sestara Trećega reda svetoga Franje koje su živjele u zajednici u spomenutom hospiciju. Treba reći da su kroz cijelo to vrijeme franjevačke trećoredice u šibenkom Varošu trebale živjeti prema: Pravilu Leona X. - *collegialiter non regulariter viverntes*[39] koje su crkvene osobe na crkvenom i građanskom području. Šibenske franjevačke trećoredice žive u zajednici, zajedno u *javnim*[40] jednostavnim zavjetima bez klauzure (*seculares).* One su, uz Pravilo Leona X. živjele od 1875. i prema naredbama fra Serafina Vežića, provincijskog namjesnika, jer su od samoga početka bile pridružene (agregirane) Prvom franjevačkom redu opservantske struje.

U to vrijeme Franjevački red manje braće bio je legalno podijeljen na više ogranaka koji su se nazivali različito sve do 1897. godine: 1. *Opservanti* (1368.-1897.), 2. *Reformati* (1532.-1897.) od kojih je nastala druga struja *Reformata* (1662.-1897.), 3. *Alkantarini* ili *Diskalceati* (1563.-1897.) i 4. *Rekolekti* (1579.-1897.), a ujedinio ih je 1897. god. papa Leon XIII.[41] u jedinstveni *Franjevački red*, kakvi danas poznajemo, a naziva se *Red manje braće* s generalnom kurijom u Rimu pod upravom jednoga generalnog ministra. Redovnici žive prema *Pravilu* sv. Franje, koje je potvrdio papa Honorije dokumentom *Solet annuere*, *Generalnim konstitucijama* i *Generalnim statutima,* a pojedine strukture u redu još žive prema vlastitim statutima i pravilnicima.

---

38 Vidi popis provincijala Franjevačke provincije Bosne Srebrene (do 1735.), sv. Kaja (do 1743.) odnosno Presv. Otkupitelja (od 1743.), u: A. CRNICA, *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava*, Šibenik, 1939., 337-354; *Franjevačka provincija Presvetoga Otkupitelja* (šematizam), Split, 1979., 37-39; J. SOLDO, *Djelovanje franjevaca...,* Kačić, XVII/1985, 315-316.

39 Usp. E. SASTZRE SANTOS, *N. dj.,* 570 sl.

40 ZKP iz 1983, kan. 1192, § 1:«Zavjet je *javan* ako ga u ime Crkve primi zakoniti poglavar; inače je *privatan*.« U Pravilu Leona X. pog. II. čitamo: «Posli nego sestre jedno cilo godište budu nosile abit od kušnje, koji po naredbi pohodnika iliti visitatura ima biti ubog; i ako budu pohvaljenim načinom živile u skupštini, u kojoj su se obukle, s dogovorom iste skupštine imadu se primiti na obećanje, oliti na profesion rečenoga Reda; i tada imadu obećati da će opslužit zapovidi Božje, i ispuniti onu pokoru koju im starešina naredi za njihovo pristupljenje od s. regule; imadu po isti način obećat živit u posluhu, u uboštvu i u čistoći.«

41 Usp. P. ETZI, *N. dj.*

Hospicij u kojemu su živjele franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu analogno mogli bismo smatrati *hospicij* »sui iuris«. U njemu su trećoredice živjele kao redovnice ili poput redovnica, opslužujući uz Pravilo Leona X. i naredbe franjevačkih provincijala. Živjele su skupa pod vlašću starješice (»matere») uvijek pod višim vodstvom Franjevačke provincije Bosne Srebrene, sv. Kaja i Presv. Otkupitelja, a živjele su sub altiore moderamine Prvoga franjevačkog reda. Provincijali ili njihovi delegati davali su im *habit picokara*, uvijek uz *prethodnu suglasnost* šibenskog biskupa. Nakon godinu dana kušnje u novicijatu, provincijal ili njegov delegat, izvršio bi obred zavjetovanja. Prema apostolskim privilegijima i prema ondašnjem crkvenom zakonodavstvu, tražila se *suglasnost* šibenskog biskupa i za to što je on najkompetentniji u pitanju vjere i morala u svojoj biskupiji.[42] U najviše slučajeva, provincijali su svoju redovitu vlast vršili preko svojih delegata, a oni su bili svećenici-franjevaci, redovito gvardijani Samostana sv. Lovre ili neki drugi članovi istoga Samostana ili župnici Gospe van grada u Šibeniku.

Razjasnit ćemo *tri pravna odnosa* provincijala prema franjevačkim trećoredicama koje su živjele zajedno u hospiciju u šibenskom Varošu:

a) Primanje u novicijat ili zajednicu, što uključuje oblačenje i zavjetovanje,

b) Provincijalova obveza i pravo kod biranja, potvrđivanja ili određivanja starješice u kući-hospiciju,

c) Provincijalova obveza i pravo da on sam ili preko svoga delagata pohađa sestre u hospiciju i pravo donositi naredbe za život u hospiciju i izvan njega i imenovanje ispovjednika.

Uz govor o pravnom odnosu franjevačkih trećoredica iz šibenskog Varoša i franjevačkih provincijala, smatramo da je na tom simpoziju trebalo obraditi još dvije teme: prvo: *Franjevački samostani sv. Lovre u Šibeniku, Samostan na Visovcu i franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu,* drugo: *Odnos župnika Gospe van grada i franjevačkih trećoredica s područja župe.*

42 Usp. P. CAPOBIANCO, *Privilegia et facultates Ordinis Fratrum Minorum*, editio altera, Ex conventu S. M. Angelorum Nuceriae sup. (Salerno), 1948, 241, br. 267., npr. »Tertius Franciscalis Ordo gubernationi primi Ordinis subiacet. Potestas igitur quam Superiores primi Ordinis habent et exercent in T.O.F est potestas ordinaria directionis spiritualis. Vi huiusmodi potestatis Superiores Ordinis Minorum possunt: Sodalitates Tertiariorum erigere; singulas personas in T.O.F. cooptare, easque Regulae professionem admittere; benedictionem cum indulgentia plenaria statis temporibus, et benedictionem papalem bis in anno, impertiri; necnon Sodalitates sibi subiectas, per se vel per alios, etiam alius religionis, a se institutos Visitatores seu Commissarios, invisere, ac instruere et paterne corrigere, et, si opus sit, tam in membris quam in capite reformare.« Usp. Benedictus XIII, *Paterna Sedis Apostolicae,* 10. XI. 1725, *Bullarium Romanum*, XXII, 285. U »*Privilegia et facultates*«, na str. 244, br. 270: »Ad erectionem Sodalitatis seu Congregationis T. O. F. requiritur, praeter decretum Superioris competentis, etiam consensus Ordinarii loci scripto datus.«

a) Primanje u novicijat, oblačenje i zavjetovanje

Pokušaj razjašnjenja povijesno-pravnom metodom: 1. Tko je primao franjevačke trećoredice u šibenskom Varošu u novicijat, ili tko im je davao habit picokara, u čije su ruke polagali javne jednostavne zavjete i kada su osnovane, 2. Kada su prve pobožne gospođe bile primljene u novicijat varoških picokara ili manjurica?, 3. Sadržaj prvoga dokumenta (od 17. studenoga 1679.) iz Arhiva šibenske biskupije u svjetlu drugih dokumenata o istom predmetu.

U Pravilu pape Leona X. od 20. siječnja 1521. prvo poglavlje nosi naslov »De novitiorum seu novitiarum ingressu»[43] - o ulasku novaka i novakinja – kako su manjurice prevele. Trebamo naglasiti činjenicu da su neke pobožne žene više godina boravile ili su bile u vezi sa sestrama prije oblačenja u habit picokara. Možda je to i radi maloga prostora u hospiciju ili radi siromaštva.

Prema Pravilu, pog. I. činom primanja habita sv. Franje sestre su započinjale godinu novicijata koji se u Katoličkoj Crkvi prakticira od 22. rujna 1220. Od te godine u Katoličkoj Crkvi zapadnog obreda bilo je zabranjeno položiti zavjete u nekoj redovničkoj ustanovi prije nego se ne provede jedna godina kušnje. Tu instituciju i danas nazivamo *novicijatom.* Zavjetovanje je bilo zabranjeno prije 16. godine života.[44] Prema Pravilu, pog. I. »onaj koji ima oblast primiti ih« u »red«, u našem slučaju, bio je provincijal ili njegov delegat, razumije se uz suglasnost šibenskog biskupa.[45] Oni su ih primali nakon što bi se uvjerili da imaju tražene kvalitete. Trebalo je prije ispitati kandidatice o njihovoj kršćanskoj pravovjernosti i poslušnosti Rimskoj Crkvi. Morale su biti neudate, bez kakvoga duga, tjelesno i duševno zdrave, neporočna života i s bližnjima u miru i da su spremne prihvatiti život u zajednici.[46]

---

43 Usp. *Bull. Rom.* V. 764. Pravilo prevedeno na hrvatski usp. S . BADURINA, *Putovima obnove Trećeg samostanskog Reda svetoga Franje,* Zagreb, 145-148. Latinski tekst Pravila usp. J. CALASANCTUS VIVES, OFC, *Istituta Franciscana. Monumentis benevolentiae RR. Pontificum. Laudata magnificata defensa,* Romae, Typis Vaticanis, 1904, 425-430.

44 Usp. *Enchiridion della Vita Consacrata dalle Decretali al rinovamento post-conciliare (385-2000),* edizione bilingue, Centro Editoriale Dehoniano, Ancora, Milano, 2001, 63, br. 108-109; br. 545, 325. *Knjiga od uspomene*, 29: «.. i posli godine bi profešana, kako i ostale»; »… i dogodine profešana.« (*Ondje*, str. 30); »1723., miseca prosinca 24., profeša se Šerafina Šentića i Andrijana Banovčeva, koje profeša o. M. p. Fra Pilip Šurković, delegat i gvardijan od Svetoga Lovre, i slidiše dobar život činiti« (*Ondje*, 32).

45 Npr. tek se u *Konstitucijama* iz 1878, pog. V. traži za primanje u red, između nabrojenoga, i »dopuštenje Biskupa«. U pog. VII. čitamo. »Obavak oblačenja i zavitovanja ovršiće starešica oli gvardijan Male Bratje oli drugi misnik, pozvan u tu svrhu od Biskupa, s načinom zavitovanja pripisanim od ove uprave na Pogl. XV.« Prije 1878. god. tražila se biskupova suglasnost, a nije se tražio neki svećenik »pozvan u tu svrhu od Biskupa«, jer je oblačenje i zavjetovanje ovisilo o provincijalu.

46 Pravilo, pog. I. »Fratres seu Sorores ad hunc Tertium Ordinem recipiendi debent esse fideles catholici, de haeresi non suspecti, in obedientia Romanae Ecclesiae firmi, ma-

U poglavlju II. Pravila Leona X. piše: »Posli nego sestre cilo godište budu nosile abit od kušnja, koji po naredbi pohodnika iliti vizitatura ima biti ubog; i ako budu pohvaljenim načinom živile u skupštini, u kojoj su se obukle, s dogovorom iste skupštine imadu se primiti na obećanje, oliti na profesion rečenoga Reda.«[47]. Praksa je bila takva da su sve sestre iz hospicija davale mišljenje o kandidatici, te su je provincijali ili njihovi delegati zavjetovali, nakon obavljene vizite.

Imamo dovoljan broj dokumenata koji svjedoče kako su provincijali ili njihovi delegati, primali pobožne žene u habit picokara ili ih zavjetovali[48]: preda habit, predao habite, odredio da primi habit, dao habit, dao habite, primiše sveti habit, npr. »1732., na 20. novembra, primi sveti habit Oršula Žižića po ruke o. p. f. Antuna Markovića, provincijala Bosanske provincije, za gvardijana o.p.f. Josipia Banovca i za starešinice ozgor rečeni; i bi (j)oj vrženo, aliti postavljeno ime Manda.«[49]

U slučaju zavjetovanja, prema *Knjiga od uspomene* (str. 29, 32) piše*:* »posli godine bi profešana, kao i ostale« «dogodine profešana« »koje profeša o.m. p. fra Pilip Šurković, delegat i gvardijan od Svetog Lovre…« Posebno se svjedočanstva vide iz »Protocollo delle Reverende Madri Tertiarie di S. Fran. co a Sebenico, nel Borgo di terra ferma« ili *Knjiga od uspomene*, koju su sestre započele pisati 1673. i u njoj su sadržani glavni događaji u zajednici do 1784.

---

trimonio non ligati, debitis expediti, corpore sani, animo prompti, nulla vulgari infamia maculati, ab eo, qui recipiendi habet facultatem, sunt diligenter examinandi« (*Bul. Rom*. V, 764). Treba naglasiti da su se pojedine pobožne žene bile pripremane za oblačenje više godina. To vrijeme, današnjim rječnikom postulatura ili čekanje na red da ih se primi, možda zbog prostora u hospiciju ili ekonomske situacije ili da se uvjere u njihove tražene osobine.

47 Usp. *Knjiga od uspomene*, 38.

48 *Arhiv Franj. Samostana Visovac*, br. IX, 57. Dokument je napisan 2. svibnja 1784 u šibenskom Varošu.

Originalni dokument je na glagolici. Postoji i njegov prijepis na kojemu na poleđini stoji: »Ja Šimun Anić iz Kruševa« (možda ga je on i napisao). Na poleđini napisano je: »Varoške manjurice svidoče da Manda Sarčevića iz Vrpolja dobro se je podnila za tri godine i da prosu Državnika da ju obuče u redovnice, 2. 5. 1784 u Varošu Šibenskom.« Postoji više dokumenaa u kojima provincijali daju ovlasti gvardijanima sv. Lovre da mogu primati kandidatice (di poter, servatis servandis, ammetere all'abito Religioso del Terzo Ordine Serafico, in qualità di Terziarie …« u habit šibenskih trećoredica: usp. Arhiv Franj. samostana sv. Lovre u Šibeniku, npr. tri dopuštenja provincijala Jeronima Šimunovića, gvardijanima sv. Lovre da mogu primati u habit trećoredske kandidatice. Tu su navedena imena kandidatica. Usp. dokumenate: od 28. 9. 1862, br. III, 62; 30. 9. 1862, br. III, 64; 23. II. 1862, br. III, 67; 23. 11. 1862, br. III, 70. Tako je Provincijal delegirao 15. kolovoza 1809. fra Šimuna Rebića, župnika Gospe van Grada, da može obući u habit *dvije djevojke* (due virgines): Jakica Gulin i Franćeska Živković. Provincijal dopušta da se obred obavi ili u crkvi sv. Lovre ili u župnoj crkvi Gospe van Grada (usp. APSD, S/34, f. 161r. (116r.).

49 *Knjiga od uspomene*, 29-36.

godine. »Protocollo« započinje 1673. god. riječima »dođoše manjurice u šibenski Varoš« i one su bile »pod posluhom i oblasti Provincije bosanske.»[50] Nakon toga slijedi god. 1678. gdje se kaže »1678. primiše sveti habit Reda s. Franceška u Crkvi svetoga Lovre, od o. p. fra Franćeška Kovačevića, o(ca) od Provincije bosanske i od Manastira svetog Lovre. I Mara bi proz(va)na u s. Redu Klara, a Kata Šerafina.»[51]

Prepuštamo povjesničarima da odrede *točan datum* primanja s. Klare Žižić i s. Serafine Burmaz, u »odijelo picokara«, jer se dokumenti koje smo konzultirali ne slažu. Treba ipak reći slijedeće: Mara Žižić (s. Klara) i Kata Burmaz (s. Serafina) odlučile su primiti odijelo picokara i povući se iz svijeta i živjeti *udružene, okupljeno* prema propisima Pravila Leona X., a gvardijan svetog Lovre, kao provincijalov delegat, »s autoritetom, koji je priznat od Svete Stolice, raspoložen ih je primiti i … i pripustiti spomenutom redu«.[52] Stoga obavještava šibenskog biskupa, a biskup Giovanni Domenico Callegari Veneto ispunja želje pobožnih žena, namjeru gvardijana prihvaća obavijest i suglasan je s tim da te dvije pobožne žene primi u odijelo picokara u posebni hospicij, koji je *ustanovio* fra Franjo (Fabri) Kovačević, uz prethodnu suglasnost šibenskog biskupa 17. studenoga 1679. godine.[53] Dvije pobožne žene (s. Klara i s. Serafina) *inicijatori su nove zajednice,* koja je započela živjeti, nakon što je

50 U *Protocollo* piše: »I kako se ovdi ustano(vi)še godišta Gospodinova 1673. pod posluhom i oblasti redovnika svetoga o. Frančeška Reda Provincije bosanske«, npr. gvardijan sv. Lovre, fra Franjo Delić piše biskupskom ordinarijatu u Šibeniku 26. veljače 1857. da »Le pinzzocchere Francescane …« žive prema »… Costituzioni di Leone X. … il quale li trova nel Bullario Tom. I, pag. 619«, a vikar franjevačke provincije Pres. Otkupitelja, fra Serafin Vežić, piše iz Sinja 26. svibnja 1875., br. 105, generalu Reda manje braće u Rim: »Svrha i duh redovnica III. Reda sv. Franje iz Šibenika je u tome da su odvojene od svijeta i da provode život u siromaštvu i poniznosti i tako služe Gospodinu tražeći vlastito poslanje, radeći na duhovnom i vremenitom dobru mnogih obitelji. Poučavaju djevojke u kršćanskom nauku i ženskim poslovima, prema svojim mogućnostima. Polažu jednostavne zavjete poslušnosti, siromaštva i čistoće. Žive po Pravilu III. Reda Sv. Franje odobrenom od Leona X. Ovisne su o provincijalu ove provincije (Dipendono da Padre Provinciale di questa Provincia) koji preko svoga delegata potvrđuje izbor poglavarice . Njihovo utemeljenje se smješta u drugu polovicu 17. st., tj. od 1669. godine. Posjeduju veoma malo i žive od svoga rada u zajednici ovisne o poglavarici. Ne obvezuje ih klauzura.« Prijevod preuzet iz: Knjiga od uspomene, 150. Original je na talijanskom jeziku: u AGOFM, SK 262, f. 326.). Upozoravamo čitatelja da je u prijevodu izostao prijevod teksta »il quale le visita e presiede per se o proprio Delegato all'elezione della Superiora«, što je veoma važno za shvaćanje odnosa provincijala i šibenskih franjevačkih trećoredica.

51 Usp. *Isto mjesto.*

52 Usp. *Arhiv Šibenske biskupije*, sv. 79. Fabri (Kovačević) Callegartiju, 10. XI. 1679. *Knjiga od uspomene*, 100-103.

53 *Folium dioecesanum*, 11(1892), br. 3, str. 27: »Ali 17. Novembre 1679, accorda al Padre Francesco Fabris Guardiano dei MM.OO. l'istitutione della Casa delle Terziarie nel Borgo di terra.»

Ivan Dominik šibenski biskup, bio suglasan s fra Franjom Kovačevićem da ih primi u zajednicu trećoredica i da im ustanovi kuću gdje će živjeti udruženo i okupljeno. Iz te se kuće (hospicija) razvila današnja Družba sestara Franjevki od Bezgrješne u Šibeniku.

Općenito se drži da je s. Klara Žižić bila utemeljiteljica nove zajednice trećoredica u Varošu grada Šibenika, ali istini za volju trebalo bi preciznije reći da su bile na početku, dvije pobožne žene, »prijateljice, drugarice«, a ne samo s. Klara Žižić. Te dvije pobože žene smatramo inicijatorima osnivanja prve autohtone hrvatske trećeoredske ženske zajednice. S. Klara (rođ. ispod planine Promine 1626, umrla nakon 27. godina života u habitu picokara 21. rujna 1706.) prva je u povijesnom smislu, a u zajednici jer je bila *prva starješica* ili mater kuće (hospicija). Za nju se drži da je svetački živjela, posebno u poniznosti, uboštvu i primjeru življenja franjevačke karizme u trećoredskoj zajednici u šibenskom Varošu i okolici. Umrla je na glasu svetosti, pokopana je u samostanskoj crkvi sv. Lovre 1706. Samostan je darovao lokaciju za grob trećoredica iz šibenskog Varoša kako bi i nakon smrti sestre bile sestrinski povezane sa svojim fratrima. Zajednicu i kuću (hospicij) franjevačkih trećoredica u šibenskom Varošu, *osnovao* je fra Franjo (Kovačević) Fabri, gvardijana samostana sv. Lovre u Šibeniku, prema propisima ondašnjega kanonskog prava i privilegija koje davala Apostolska Stolica Prvom franjevačkom redu. Za zajednicu su se duhovno i pravno brinuli posebno provincijali Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja, jer su sestre u hospiciju bile pridružene Franjevačkom prvom redu opservantske struje i gvardijanu sv. Lovre u Šibeniku, jer su živjele na području toga samostana i župnici Gospe van grada, jer su imale hospicij na području te župe koja je bila povjerena franjevcima. Što se pak tiče njihova materijalnog uzdržavanje, kao prave franjevke živjele su od prošnje i rada svojih ruku. Ne isključuje se mogućnost da su ih i šibenski biskupi, gvardijani sv. Lovre i župnici Gospe van grada pomagali kao svoje vjerne suradnice u vinogradu Gospodnjem.

Ni u prijepisu pisma fra Franje Kovačevića od 10. studenog 1679. niti u odgovoru šibenskog biskupa od 17. studenoga 1679. nema imena pobožnih žena. Tu stoji »Alcune pie donne« - Neke pobožne žene (…) - prijateljice, družice, koje su odlučile primiti »habitum picocaratus« - odijelo picokara i bile raspoložene živjeti po pravilima Trećega franjevačkog reda, povući se od svijeta i živjeti udruženo i okupljeno prema propisima pravila u određenoj kući koja se nazivala hospicij (usp. *Knjiga od uspomena)*. Prve dvije, *začetnice*, nove zajednice bile su *Mara Žižić* (s. Klara) i *Kata Burmaz* (s. Serafina).

Jesu li, prema pismu fra Franje Kovačevića »neke pobožne žene« spomenute dvije pobožne žene prije bile franjevačke svjetovne trećoredice koje su živjele u svojim kućama ili od 1673. u zajedničkoj kući, ne može se sigurno tvrditi, zbog manjka dokumenata i povijesnih okolnosti. Nije sigurno niti jesu

li one bile svjetovne trećoredice od 1673., tj. od njihova nastanjenja u šibenskom Varošu do primanja u habit sv. Franje. Fra Serafin Vežić, npr. piše da su došle u Šibenik 1669.[54] *Knjiga od uspomene*, započinje riječima »1673. dođoše manjurice u šibenski Varoš (…)«. Radi toga, još nije jasno zašto uopće pisac u Protokolu spomenute dvije pobožne žene naziva manjuricama, čak prije nego su primile habit sv. Franje i započele živjeti u zajednici drugačije nego svjetovne franjevačke trećoredice. Uglavnom se drži da je 1673. godina prevođenja manjurica u šibenski Varoš, u *bijedni stan* (tugurio), na područje Mletačke Republike, uz pomoć Malih otaca opservanata, zvanih Bosancima«.[55] Dr. fra Jeronim Mileta, šibenski biskup, u *Odluci* (2. veljače 1928, br. 390/28.) piše: »Već od godine 1673 opstoji u našem gradu Šibeniku (u Varošu) Samostan Sestara Trećeg reda Svetog Franje Asiškoga, koje nose redovničko odijelo, živu u zajednici, opslužuju Regulu ili Pravilo Trećeg Reda istoga Sveca ... a zatim preuređeno i potvrđeno za redovnike i redovnice Trećeg reda Svetog Franje od Pape Leona X (1513-1521), Odlukom »Inter cetera«, s prostim zavjetima i podložne su dijecezanskom Biskupu »(od 1878. god. m. op.)«.

U pismu fra Frane Delića od 26. veljače 1857. kojim odgovara šibenskom biskupu koji je pitao kakvi su to zavjeti i tko zavjetuje trećoredice iz šibenskog Varoša piše: »che il loro voti sono Semplici, come appare dal 2. capitolo della Sudetta regola[56], e che amettono nelle mani del provinciale o dal suo delegato.»[57] Čin oblačenja bio je jednostavan »senza formalità alcuna, fuori della benedizione delle veste«.[58]

Ovdje treba imati na umu da se u to vrijeme jednostavni zavjeti nisu smatrali, strogo pravno govoreći, redovničkim zavjetima, jer su se samo svečani zavjeti tada smatrali redovničkim zavjetima, a redovnica se smatrala ona žena koja je živjela po nekoj Reguli sa svečanim zavjetima u klauzuri. Naše su trećoredice živjele »kao redovnice« ili »poput redovnica« s jednostavnim zavjetima, bez klauzure. One su sebe smatrale redovnicama i tako su se nerijetko nazivale, a tako su ih nekada nazivali i drugi. Prema ondašnjem pravnom

54 Usp. *Knjiga od uspomene*, 150.

55 Usp. *Arhiv Družbe Šibenik* (ADŠ), posjedovni samostanski spisi (usp. *Kniga od uspomene*, 99).

56 Pravilo Leona X. poglavlje 2: Kako se nalazi u presliku Regule str. 6. i 7. (preuzeto iz: *Knjiga od Uspomene*) »Ono što sestre imadu obećati u Zavezi oliti Profešiunu ove Regule. Poglavlje II. Posli nego sestre jedno cilo godište budu nosile abit od kušnje, koji po naredbi Pohodnika oliti Visitatura ima biti ubog; i ako budu pohvaljenim načinom živiele u skupštini, u kojoj su se obukle, s dogovorom iste skupštine imadu se primit na obećanje, oliti na Profesion rečenoga Reda; i tada imadu obećati da će opslužit zapovidi Božje, i ispunit onu Pokoru koju im starešina naredi za njihovo pristuljenje od S. Regule; imadu po isti način obećat živiti u Posluhu, u Ubožtvu, i u Čistoći.«

57 AŠB, sv. 353, prot. br. 217.

58 Usp. *Isto mj.*

shvaćanju one su dolazile pod pojam svjetovnih redovnica – redovnice koje nisu regularno živjele – religiose non regulariter viventes - tj. redovnice koje nisu imale svečane zavjete niti klauzuru kao *religiosae regulariter viventes*.

Šibenske franjevačke trećoredice živjele su na ondašnjem slobodnom mletačkom području u doba kada je sličnih trećoredica već bilo po drugim europskim državama. Takva društva ili zajednice nekada je Crkva čak i osuđivala, a nekada tolerirala. Posebno treba imati u vidu konstituciju pape Pija V. *Circa pastoralis* od 29. svibnja 1566. u kojoj je čak bio odredio da se ukinu svi ženski samostani članova trećeg reda u kojim se ne obdržava klauzura.[59] Uza sve to, od XVI. st. ustanovljeno je mnogo zajednica koje je Crkva tolerirala, neke je čak prihvatila, tako da je zabrana oblačenja bila djelomice ukinuta, a djelomice promijenjena.[60]

Prema svemu sudeći, u vrijeme kada su varoške manjurice započele živjeti u zajednici, vrijedila su pravila: nije bilo zabranjeno primati u novu zajednicu uz suglasnost dijecezanskog biskupa; u takvim zajednicama polagali su se samo jednostavni zavjeti; u pravilu zajednice su bile podčinjene biskupskoj vlasti, a zajednica franjevačkih trećoredica u Šibeniku, prema apostolskom privilegiju, podvrgnuta je bila Franjevačkom prvom redu, opservantske struje, konkretno Franjevačkoj provinciji Bosni Srebrenoj. Njih je primao u Franjevački treći red provicijalov delgat fra Franjo Kovačević, prema pravnim odredbama koje su tada bile na snazi, a šibenski biskup je za to bio suglasan. Govoreći pravnim rječnikom, u to doba nije se tražio neki posebni dokument ustanovljenja.

Iz prvog dijela dokumenta iz biskupske kancelarije u Šibeniku očito je da je pristigla *obavijest* (kancelarija je smatralo to pismo molbom), 10. studenoga 1679. od fra Franje Kovačevića, »visovačkog fratra[61]« kako namjerava ispuniti želje pobožnih žena koje žele živjeti u franjevačkom habitu u posebnoj zajednici, tj. da neke pobožne žene kani primiti u habit picokara, jer za to ima pravne ovlasti kao provincijalov delegat, a one su čestite i da su već odlučile uzeti habit Trećega Reda sv. Franje i potpuno se odvojiti od svijeta i živjeti zajedno i provoditi život u kreposti prema Pravilu, bez klauzure. Dakle, prvi dio dokumenta od 17. studenoga 1679. sadrži prepisanu obavijest »Le portiamo a notizia« - dostavljamo Vam obavijest. Drugi dio biskupovu suglasnost da se mogu primiti pobožne žene u habit picokara te da gvardijan sv. Lovre fra Franjo Kovačević izvrši ono što se u pravu treba izvršiti, jer se, u Pravilu traži prikladnost kandidatica. Iako se biskup ne spominje u Pravilu ipak, prema kon-

59 Usp. *Bull. Rom*. VII., 447. (Aug. Taurin.).

60 F. BELAJ, *Katoličko Crkveno pravo*, drugo izdanje, Zagreb, 1901, 196, 179.

61 Više o zgodama i nezgodama visovačkih fratara vidi: J. SOLDO, Samostan Majke od Milosti na Visovcu, *Kačić,* 2(1969), 155-238; ISTI, Samostan sv. Lovre u Šibenik u: *Kačić*, 1(1967), 5-94.

zultiranim dokumentima kroz vrijeme koje obrađujemo, tražila se suglasnost dijecezanskog biskupa da se primi nekoga u habit picokara, u zajednicu u kojoj su se opsluživali javni jednostani zavjeti. Potrebna suglasnost spominje se i u privilegiju koje je Apostolska Stolica udijelila Franjevačkom redu.

Kako je već rečeno, prije ZKP iz 1917. za osnivanje redovničke zajednice nije se tražio formalni dekret ustanovljenja,[62] dosta je bila suglasnost ili prihvaćanje dijecezanskog biskupa i da neke žene žele živjeti u zajednici, bez svečanih zavjeta i kaluzure. U tom smislu dokument od 17. studenoga 1679. moglo bi se prihvatiti kao dokument suglasnosti šibenskog biskupa, da se osnuje hospicij i primi u Franjevački treći red dvije pobožne žene. Zato bi umjesto »Dokument ustanovljenja sestara reda sv. Franje u Šibeniku« kako je napisano u *Knjiga od uspomene* (str. 103) radije nazvali *suglasnost* šibenskog biskupa da se može osnovati hospicij i da se mogu pobožne žene primiti da u njemu žive po prvi puta u Šibenskom Varošu u Treći franjevački red da one mogu provoditi život u zajednici, pripremajući se za polaganje javnih jednostavnih zavjeta, živeći bez klauzure.

Iz navedenoga dokumenta još se ne bi moglo točno zaključiti kada je obavljeno prvo oblačenje prvih dviju sestara (prijateljica ili drugarica), a kamo li kada su se prve sestre zavjetovale živjeti u zajednici drugačije od drugih trećoredica, ali na temelju točna datuma smrti službenice Božje s. Klare Žižić 21. rujna 1706. može se točno reći da je to bilo 1679. jer je ona umrla nakon 27 godina provedenih pod svetim habitom.

Posebno treba upozoriti na drugi dio dokumenta, na latinskom jeziku, gdje ima *particip futura*, a on se upotrebljava za radnju koja se namjerava izvršiti ili kani ili je voljan primiti ih - »accepturae« - *koje će primti,* tako u dokumentu donosi obavijest o budućem činu i suglasnost za budući čin. Drugim riječima, šibenski je biskup dobio obavijest. tj. dopis 10. studenoga 1679. od fra Franje Kovačevića u kojemu iznosi želju pobožnih žena da prime odijelo (habit picukara), ali još nije siguran točni datum kada ih je fra Franjo Kovačević realizirao. No kako bilo da bilo, želji je biskup otpisom pozitivno odgovorio, tj. biskup piše fra Frani Kovačeviću da treba, u tom slučaju, izvršiti ono što traže zakoni, tj. primiti u habit picokara dvije pobožne žene. Možda je to bilo na isti dan kako stoji u dokumentu (17. 11. 1679.), jer samostan sv. Lovre nije toliko udaljen od biskupske kurije.

Iz dokumenata koje smo konzultirali, prema Pravilu, »onaj koji ima vlast da prima« jest provincijal ili njegov delegat i samo su oni imali vlast redovitu ili delegiranu, obući u habit picokara pobožne gospođe, tj. primiti ih u novicijat na godinu dana kušnje. Zato, sadržaj dokumenta od 17. studenog 1679. smatramo obaviješću, dopisom fra Franje Kovačevića i biskupovom suglasnošću da fra Franjo Kovačević može primiti u habit picokara, prema propisima prava, a u

62 Usp. A. TABORA et al., *Il diritto dei religiosi*, Commentarium pro religiosis, 1961, 51, bilj. 29. Usp. L. HOLTZ, *Getschichte des christlichen Ordenslebens,* Benziger, 1986.

Folium dioecesanum taj je dokument shvaćen i kao biskupova suglasnost dana fra Franji Kovačeviću da ustanovi kuću u kojoj će pobožne žene živjeti. I nakon 200 godina (26. veljače 1857.) također fra Franjo Delić, gvardijan sv. Lovre, piše o prethodnoj biskupovoj suglasnosti da se može podijeliti habit picokarama.[63]

Nakon svega rečenoga smatramo da bi se ipak moglo reći da su Mara Žižić (s. Klara) i Kata Burmaz (s. Serafina) *prve sestre* obučene u picokare ili manjurice u Šibeniku ili prve sestre koje su započele zajednički život u hospiciju u šibenskom Varošu, iz kojeg se razvila današnja Družbe sestara franjevki od Bezgrješne, jer one »primiše sveti habit Reda s. Franćeška«.[64]

Nakon oblačenja ili primanja u novicijat, u Treći franjevački red, od fra Franje Kovačevića, gvardijana sv. Lovre, kao provincijalova delegata, prema konzultiranim povijesnim dokumentima, sigurno se može zaključiti da su šibenske picokare ili manjurice, prema Pravilu i prema apostolskim privilegijima primali u Franjevački treći red provincijali Franjevačke provincije Bosne Srebrene (do 1735.) odnosno Presk. Otkupitelja (od 1735.) ili njegovih delegata, uz predhodnu suglasnost šibenskog biskupa, u tom smislu, biskup je prihvatio i obavijest gvardijana sv. Lovre, fra Franje Kovačevića i nije imao ništa protiv toga da ih primi u Franjevački treći red.

Provincijali ili njihovi delegati (u najviše slučajeva gvardijani sv. Lovre[65]) davali su onim pobožnim ženama »l'abito regolare« ili »l'abito serafico« nakon što su ih našli sposobnima za zajednički život, prema Pravilu i provincija-

63 Gvardijan sv. Lovre u Šibeniku, 26. veljače 1857. piše Biskupskom ordinarijatu: »Reverendissimo Ordinariato Vescovile in Sebenico« ... »6. che ricevono l'abito dalle mani del Provinciale o da uno suo delegato, previo il consenso dell'Ordinario, senza formalità alcuna, fuori della benedizione delle vesti, che i loro vesti sono semplici, come appare dal 2. capitolo della suddetta regola e che ammettono nelle mani del P. Provinciale o dal suo delegato.« (*Arhiv šibenske biskupije*, Biskup Petar Dujam Maupas, Splićanin (1855.-1862.), sv. 353, Prot. br. 217).

64 Usp. *Knjiga od uspomene*, 29, 183.

65 Usp. npr. kako je bio postupak 1862. godine: Gvardijan sv. Lovre fra, Ivan Šimunović, piše provinciojalu »La superiora delle terziarie del serafico nosto Instituto del Borgo di terra di questa città …« traži od njega da Martu Konjevoda iz župe Konjevrati, pripusti »all'abito serafico«. Nakon toga, također traži od provincijala dopuštenje, a provincijal fra Jakov Milinović odgovara pozitivno (1862.) i kaže mu da izvrši ono što treba izvršiti (usp. *Arhiv Franj. Samostana sv. Lovre-Šibenik*, br. III, - 62, III, -64). Usp. druga dva dokumenta gdje gvardijan sv. Lovre traži da može pripustitu »all'abito serafico« Antoniju Lovrić iz Zablaća. Provincijal dopušta da to učini 25. 11. 1862. (Usp. *Arhiv Franj. Samostana sv. Lovre – Šibenik*, br. III, 67 i 70). Također Provincijal Glumčević je 15. VIII. 1809. dao dopuštenje fra Šimunu Rebiću, župniku Gospe van Grada, da obuče dvije pobožne žene »ad abitum tertiariorum« (usp. APSD, S/34, f. 116r.), usp. *Liber archivalis, in quo de origine provinciae Bosnae Argentinae …* sv. II (dalje: LAPŠ), 268, br. 3. Provincijski definitorij 6. veljače 1781. zabranjuje gvardijanima da daju trećoredsko odijelo trećoredicama jer je to pravo pridržano samo provincijalima i njihovim delegatima (usp. *Knjiga od uspomene*, 137-138).

lovim naredbama, u hospiciju sestara u šibenskom Varošu ili kako ga još nazivaju »delle terziarie del nostro Istituto del Borgo di terra di questa città« sve do 1878. godine, tj. dok nije Antun Josip Fosco, biskup šibenski, donio *Decretum* – Odluku 15. ožujka 1878., br. 397. u kojoj kaže da trećoredice koje žive u hospiciju u Šibeniku od 15. ožujka 1878. podvrgava pod svoju jurisdikciju i traži da franjevačke trećoredice u Šibeniku trebaju opsluživati Konstitucije koje je on donio. Tako je hospicij stavljen pod jurisdikciju šibenkog biskupa i sestre su morale živjeti prema *Pravilu* Leona X. i *Konstitucijama* Antuna Josipa Fosca. Ni biskup Fosco još ne kaže da su tu radi o samostanskom Trećem redu sv. Franje, nego su Konstitucije donesene za sestre »živuće u društvu u Šibeniku«. I šibenski biskupi provincijali i provincijalovi delegati i sestre u hospiciju trebali su postupati po Pravilu pape Leona X. i provincijalovim naredbama o primanju franjevačkih trećoredica u hospicij gdje će sestre živjeti u zajednici polažući jednostavne zavjete, bez klauzure sve do 15. ožujka 1878. godine.

b) Provincijalove obveze i prava u biranju, potvrđivanju i određivanju starješice

U petom poglavlju Pravila Leona X. »O određivanju starješina i službi« - De Praelatorum et officiorum Ordinatione[66] – ili kako je prevedeno u manjurica u Šibeniku: »Kad i od koga imadu se obrati starice«, određeno je da »Svaki manastir, oliti kuća, ima imati svoju staricu, i ona se hoće zvati *mater.* Koja ima biti obrana od svojih sestara, oli od provincijala, oli od pohodnika iliti visitatura obćinskoga.«

Prema spomenutom Pravilu, pog. 5. svaka kuća trebala je imati *starješicu* toga sestrinstva, koja se zvala *majkom.* Redovito su starješicu trebale birati sestre iz kuće, a provincijali ili opći pohoditelji koji su bili provincijalovi delegati, predsjedali su izborima kućne starješice, te ih, nakon toga potvrđivali[67].

66 »Cap. V. Quaelibet domus, si monasterium virorum fuerit, habebit Superiorem istius Fraternitatis, qui Minister localis appelabitur. Si vero mulierum, Mater dicetur, et eligentur per suos conventus, vel instituentur per suos Provinciales Superires seu Visitatorem Generalem. Ita tamen quod nullus sit perpetuus, sed ceteri temporis. Qui Ministri et Matres obedient pro omnia, que ad praesentem Regulam spectant, Provincialibus Ministris Ordinis Minorum B. Francisci, et Visitatoribus deputatis ab ipsis Ministris, quamdiu in dictis officiis fuerint. Quo vero ad alia officia intra domum, servabunt statuta sua.»

67 Usp. *Arhiv Šibenske Biskupije*, biskup Petar Dujam Maupas, Splićanin (1855-1862.), sv. 353, br. 217. Gvardijan fra Franjo Delić piše 26. veljače 1857: »e) che le sorelle medesime si eleggono la Superiora, che dal P. Provinciale viene ad essere confermata ogni qualvolta che esse devono di eleg. una nuova.« Nakon godine 1878. prema *Konstitucijama*, pog. XII. »Starešica biće izabrana od obćine sa većinom glasova zavitovanih sestara, po biranju skrovitom, i bitće potvrđena od Biskupa: i trajat će u službi za tri godine, i moći će biti izabrana koliko puta obično bude cinila potribito; Biskup pak moći će nepotvrditi izabranje, kad bi važni uzroci naveli za na to strogo postupanje, kako takodjer moći će skinuti je za teške uzroke, i narediti drugo izabranje, u jednom i drugom slučaju čutiće prije mnenje nikih starijih sestara.»

Prema Pravilu starješice se ne bi smjele postavljati doživotno, nego na određeni rok, što se u našem slučaju nije obdržavalo, jer su kućne starješice u šibenskom Varošu službu matere ili starice *vršile doživotno.* Majke su trebale slušati sve ono što spada na Pravilo, provincijale Reda manje braće blaženog Franje i pohoditelje koje su postavljali isti provincijali sve dok budu u tim službama. Što se tiče drugih službi u kući, trebaju se obržavali vlastiti statuti ili posebne naredbe za dotičnu kuću[68].

Posjedujemo »Naredbe za kuću Sestara Manjurica Trećeg Reda Našega S. O. Frane živućih skupa u Varošu Šibenskomu«, koje je odredio fra Serafin Vežić u Šibeniku kod s. Lovre 15. travnja 1875. Naredbe imaju 15 brojeva. U prvom broju se kaže: »Sve Sestre Manjurice imadu zavisiti u upravi kućnoj od njihove Starješice, niti je ikakvoj prosto što raditi u kući, ili van nje izlaziti bez privoljenja i dopuštenja iste Starješice.»

Sasvim je jasno, kućnu poglavaricu prema Pravilu trebale birati na određeno vrijeme. Kod šibenskih manjurica je bilo suprotno. Kako svjedoče povijesni dokumenti, sve su poglavarice u zajednici do 1878. vršile poglavarsku službu doživotno. Kućna »starica« ili »mater«, prema Pravilu, bila je podložna i poslušna provincijalu »Reda male braće s. Frane, i pohoditeljim od provincijala poslanim«. Druge službe u kući »ostala vladanja i vladalice« trebale su se odrediti u posebnom statutu kuće, odnosno svaka kuća je trebala živjeti prema posebnim propisima, »Ustanovama«. Samo četiri godine prije nego su manjurice podvrgnute pod biskupovu jurisdikciju, vikar Provincije Presv. Otkupitelja, fra Serafin Vežić, piše iz Sinja 26. svibnja 1875. generalu OFM u Rim da sestre ovise o provincijalu, da ih vizitira ili presjeda izboru poglavarice ili on ili preko svoga delegata: »Dipendono da Padre Provinciale di questa Provincia, il quale le visita e presiede per se o per proprio Delegato all'elezione della Superiora.« Osim presjedanja izborima, provincijal je imao i vlast sazvati izvanredne izbore i zamijeniti starješicu u izvanrednim prilikama, npr. kada bi se starješica odrekla službe.[69]

---

68 Usp. *Dodatak* u ovom radu.

69 U *Knjiga od uspomene* (150) kaže: »Ovisne su o provincijalu ove provincije koji preko svoga delagata potvrđuje izbor poglavarice« i to, autor knjige, smatra da je prijevod s talijanskog: »Dipendono dal Padre Provinciale di questa Provincia, il quale le visita e presiede per se o per proprio Delegato all'elezione della Superiora.« Kako vidimo, prijevod je nedostatan, jer je, naime preskočeno prevesti da *provincijal* provincije Presv. Otkupitelja *presjeda* izboru poglavarice ili sam ili preko svoga delegata.

Usp. pismo Serafina Vežića, provincijalonog namisnika, u ovom slučaju provincijskog vikara koga je general imenovao nakon zahvale fra Gabre Puratića da upravlja Provincijom, ocu Mati Šupuku, definitoru i gvardijanu sv. Lovre od 11. svibnja 1875, br. 99., u kojemu piše da izvidi slučaj Klare Gulić je li svojevoljno odbacila upravu u kući radi čega su se u kući »zato sada dogodila smutnja između sestara, nesklad i nemir«. Nakon provjere slučaja i ako je istina da je sestra Klara Gulić ostavila službu starješice »tada vas

c) Provincijalova druga prava i obveze

Prema Pravilu, poglavlje 8. koje je naslovljeno s »De Visitatore, quam Praelati debent facere circa Fratres et Sorores« - O pohođenju na koje su starješine dužni prema braći i sestrama – ili kao su manjurice prevele »Kad i po koji način poglavice crkvene imadu pohoditi sestre«, određeno je da provincijal manje braće ili pohoditelji istoga reda koga on odredi trebaju jedanput svake godine pohoditi svaku kuću u prisutnosti starijih. Dalje je još određeno da pohoditelj, nakon pohoda ne smije ulaziti u radionice ni u druge unutarnje prostorije sestara i da pohoditelj ne smije nikada ostati sam ili odijeljen s kojom sestrom. Majke moraju pohoditelju otkriti pogrješke koje zahtijevaju popravak ili tako i druge sestre. Ako bi se našle neke sestre koje su po sudu kućnih diskreta (savjetnica) nepopravljive »kao gubave ovce neka budu istjerane iz družbe«.[70]

U Naredbama provincijalnog namjesnika fra Serafina Vežića (15. travnja 1875.) u br. 12. stoji: »Za sada određuje se za Pohoditelja i Ispovijednika P. O. Mate Labor.»[71] Možda, šibenski biskup Fosco nije bio zadovoljan s time što je provincijalni namjesnik odredio ispovjednika, bez biskupove suglasnosti, pa je on *prvi put* postupio suprotno običaju, te je točno 23. studenoga 1876. odredio

---

uoblaštujem da pozovnete sestre na izbiranje starješice, i ako se one nebi složile tada Vas opet uoblaštujem da Vi po Vašoj duševnosti i razboritosti imenujete za starješicu onu koju budete suditi u Gospodinu da je najpodosnija tog imena i brimena; i koju Vi budete imenovati mi sada za onda istu potvrđujemo i proglasujemo zakonitom starješicom, koju će biti dužnu slušati i poznavati sve ostale sestre. Suviše Vas uoblašćujemo da izvidite imadeli koji nered i do potribe da možete popraviti i krive pedipsati po Vašoj trizmenosti. Napokon naređujem Vam da svim sestrama sakupljenim proštijete ove uklopljene naredbe i da jedan spis pridate starešinici za da ga sveđer kod sebe uzdrži, a drugi da pridate njihovom novom imenovanom Ispovidniku Pohoditelju Poš. O. Ex definitoru Mati Laboru, koji će jih unaprida ispovidati, upravljati duhovno i pomljivo nadgledati ispunjavali se točno sve zapoviđene stvari u istim naredbama, a osobito glede ispovidanika jer se strogo zabranjuje ispovidati se van naše crkve s. Lovre, i prminjivati ispovidnike nego da im privoljenje običajnoga zabiliženoga. Dato iz našega manastira u Kninu dne 11 svibnja 1875. fra Serafin Vežić, državni namistnik.»(AFP Split, S/75 - G. Puratić, S. Vežić 1874-1876, f. 832.).

70 »Kad i po koji način poglavice crkvene imadu pohoditi sestre

Poglavlje 8

»Provincijal male braće, oli koji drugi od starešine istog Reda poslan, u društvu starijih sestara ima jedanput na godište pohoditi manastir oliti kuću istih sestara, komu pohodniku koliko mater, toliko ostale sestre imadu prikazat pomanjkanja dostojna pokaranja; i ako bi se kojagod sestra našla tvrdoglava, niti bi se dala pokarat, ni hotila ostavit svoja pomanjkanja; s dogovorom starijih sestara, iz njihove skupštine neka se iztira, kao jedna ovca otrovana. A provincijal oliti drugi od starešine poslan u vrime pohoda ni s jednom sestrom ne jima na sami pribivat, ne ulaziti u skrovita mista od manastira oliti kuće, nego uprav ima unići i izići« (*Knjiga od uspomene*, 40).

71 Usp. Prilog ovom radu.

ispovjednika oca Franju Ivankovića, OFM Conv., a ne nekoga iz Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja (Samostana sv. Lovre), radi čega je provincijalov namjesnik fra Serafin Vežić negodovao.[72]

ZAGLAVAK

Treba reći da su franjevački provincijali Provincije Bosne Srebrene (sv. Kaja i Presv. Otkupitelja) ili njihovi delegati, kroz sve vrijeme koje smo ovdje obradili, pomoću pravno-povijesne metode, davali odijelo picokara i zavjetovali šibenske manjurice, vizitirali ih, predsjedali izborima, potvrđivali izbore, te vizitirali sestre i hospicij. Prve dvije pobožne žene primio je u Treći red Sv. Franje, u habit picokara i ustanovio im kuću (hospicij) u šibenskom Varošu, fra Franjo Kovačević, gvardijan samostana sv. Lovre u Šibeniku, kao provincijalov delegat, uz prethodnu suglasnost šibenskog biskupa.

Zajednica franjevačkih trećoredica koja je živjela u kući (hospiciju) trebala je živjeti i djelovati pod neposrednom vlasti kućne starješice (starice ili matere), koja je upravljala hospicijem prema Pravilu Leona X. i naredbama franjevačkih provincijala, jer su one živjele franjevačku karizmu pod višim vodstvom Prvoga franjevačkog reda opservantske struje. Ustanovili smo da je Zajednica franjevačkih trećoredica u šibenskom Varošu, tj. u samo jednoj kući (hospiciju) do 1930. god., bila pravno ovisna o provincijalu Franjevačke provincije Presv. Otkupitelja.[73] On je, naime, bio provincijal Franjevačke provincije koja je pripadala Prvom franjevačkom redu opservantske struje kojem su franjevačke trećoredice bile pridružene sve do 1878. godine. Prva sestra, s. Klara Žižić je i pokopana u samostanskoj Crkvi sv. Lovre (njezin je grob uređen s dopuštenjem fra Jure Brkana, provincijala) da bi i nakon smrti, barem svojim posmrtnim ostacima bila sa svojim fratrima koji su je ispod Promine doveli u šibenski Varoš, dali joj habit, zavjetovali je i pomagali joj duhovno i materijalno da može lakše svijetliti svojom franjevačkom karizmom, a njezine je sestre trebaju nasljedovati kao uzor svetosti i franjevačkog zajedništva sa svojim fratrima.

S. Klara Žižić preminula je na glasu svetosti (»in fama sanctitatis«), što svjedoči i kontinuitet sjećanja (štovanja) na primjer kreposnog života prema franjevačkoj karizmi, što i danas treba nasljedovati.

72 Usp. bilj. 32 u ovom broju.

73 Usp. AGOFM, SK 262, fol. 326.: »Dipendono dal Padre Provincilale di questa Provincia, il quale le visita e presiede per se o per proprio Delegato all'elezione della Superiora.»

PRILOG

Naredbe
Za Kuću sestara Manjurica Trećeg Reda Našeg S. O. Frane Živućih skupa u Varošu Šibenskomu[74]

1. Sve sestre manjurice imadu zavisiti u upravi kućnoj od njihove starešice, niti je ikakvoj prosto što raditi u kući, ili van nje izlaziti bez privoljenja i dopuštenja iste Starešinice.
2. Sve dobiti kojemudrago vrste imadu se pridavati Starešinici, a ona svakoj jednako providjati za sve potribe, u koliko bude dopuštati stanje kuće.
3. Starešinica ne može ništa prodavati, kupovati, ni iznova raditi bez privoljenja većeg broja sestara, i od svega na svrhi svakog miseca ima pridavati račun stvari primljenih i potrošenih, da se svedjer može znati imadeli kuća ili suviška ili dugova.
4. Pripeljuje se Starešici da ne pušta sestram hodati po svitovnim kućam.
5. Zabranjuje se Starešinici primanje u kuću divojaka ili žena svitovnih na sastanke, osobito se pripeljuje da se ne bi čula u kući protresanja ili hrdjave beside.
6. Strogo se zabranjuje primati muške koje na konak i davati jim spavati u sobam i na posteljam na kojim sestre spavaju, pa bio otac ili brat koje sestre. U potribi neka bude u kuhinji ili na gornjem tavanu.
7. Zabranjuje se strogo primati unaprida mušku ditcu i istu uzdržati u kući, pa da bi bio i brat koje sestre.
8. Zabranjuje se strogo sestram u vrime prošnje noćevati kod župnika ili popova ili fratara.
9. Starešinica dopuštat će svake subote polovini Sestara da pristupšaju s S.- Sakramenat Ispovidi, a druga polovina druge subote, a u Nedilju ujutro neka pristupe na Prisv. Pričešćenje one koje su se u Subotu ispovidile. Uz korizmu, na velike Blagdane i Oproštenja obćena, priporučuje se Starešinici da razredi polovinu ujutro a drugu polovinu po podne, kako sve mogu zadovoljiti svom bogoljubstvu i u ista doba opremiti kućne poslove.
10. Starešinica ili druga sestra ima štiti Regulu svakog petka, ili Nedilje, u vrime kada nadje najzgodnije i klada su na okupu sve Sestre.
11. Zapovida se da svaku večer sve Sestre potla večernje molitve, skupa imadu u jednoj sobi razamišljati jedno pola ure svrhu smrti, suda Božjega, svrhu pakla, slave nebeske a osobito kako su se ispunile dužnosti svoga stanja i kako je se odgovorilo na mnoge milosati Božje.
12. Za sada određuje se za Pohoditelja i Ispovidnika P. O. Mate Labor.
13. Nije prosto Sestram pokazivati ove naredbe nikomu van kuće, i to pod tešku odgovornost one koja bi se usudila kazati.
14. Naredjuje se koliko Starešinici toliko svim ostalim Sestram podpuno obsluživanje ovih Naredba. Dano u Šibeniku kod S. Lovre dne 15. travnja 1875. F.S. V. (fra Serafin Vežić, Državni Namistnik)
15. Jedan spis ovih Naredba ima stati kod Starešinice Upraviteljice za njezinu upravu, a drugi kod P. O. Upravitelja za nadgledanje obslužujuli se svaka točno.»

74 AFPSD, S/75, fol. 827, br. 93. (G. Puratić, S. Vežić 1874.-1876).

SUMMARY - SAŽETAK

LEGAL RELATIONSHIP OF THE FRANCISCAN PROVINCIALS AND SISTERS OF THE THIRD ORDER OF ST. FRANCIS CONCERNIG THE HOSPICE IN ŠIBENIK CITADEL UNTILL 1878

The author has elaborated the relationship of the Franciscan Provincials and Sisters of the Third Order of St. Francis who took single public vows and lived outside cloister, in community, in hospice within Šibenik Citadel untill 1878. In order to clarify this issue the author has offered some introductory notes trying also to explain the distinction between the Franciscan secular tertiaries who lived outside a community and those who took voes and lived in community according to the Rule of the pope Leo X and orders of the Franciscans provincials and a change of their canonic status in the Catholic church.

On the basis of the legal texts and documents he has elaborated the following issues: who did establish the hospice in Šibenik Citadel; who gave the first dresses to two pious women:sister Klara Žižić and sister Serafina Burmaz.

After that spiritual and legal act , the provincials and their delegates were authorised to give dresses to pious women and let them pronounce their vows upon a year completed in noviciate. They were also authorised to visit and confess them; to elect or to confirm the elected sister for mother superior that is, the hospice superior of Šibenik Citadel. Finally, the author has pointed out that the Franciscan Tertiaries of Šibenik Citadel were under high leadership of the Franciscan provincials: first of all the province of the Saint Cross of Bosnia Srebrna, than St. Kaj i.e the province of the Most Holy Redeemer as long as Antun Fosco, the Archbishop of Šibenik, took them under his authority on August 15,1878.

Translated by Angelina Gašpar

FRANJEVAČKI SAMOSTAN NA GRADOVRHU
Prilog poznavanju prošlosti tuzlanskoga kraja

FAHRUDIN HIDANOVIĆ
Tuzla, Mala Solina 232

UDK: 271.3 (497.6 Gradovrh)
Stručni članak
Primljeno: 1. XII. 2012.

Arheološki nalazi svjedoče da je na lokalitetu Gradovrh, nedaleko Tuzle, u prethistorijsko doba živio čovjek kao i u Staromu i Srednjem vijeku. Naselje Soli prvi se put spominje 1412. god. u dokumentu koji čuva Državni arhiv u Dubrovniku. I prije turske okupacije vjerojatno je postojala crkva, ali se prvi put spominje 1514. godine. Fratri su donijeli Gospinu Sliku 1541. na Gradovrh, pa je uskoro taj samostan postao središte vjerskoga i kulturnog života današnjega tuzlanskog kraja. Ne mogući više podnositi turski zulum, fratri su 1688. god. napustili Gradovrh i s narodom i Gospinom slikom odselili u Bač, u kojemu su i prije vršili dušobrižničku službu. Od brojnih svijetlih likova opširnije su opisana samo trojica, a navedeno je i više mučenika.

U XIX. stoljeću život se je nekako normalizirao, pa su se u tuzlanskom kraju počele graditi crkve. Čak je i sultan dao novčanu pomoć za gradnju. U XX. stoljeću sagrađen je novi samostan i crkva u Tuzli, a u najnovije doba franjevci su ponovno postali vlasnici zemljišta, na kojemu je nekada bio gradovrški samostan. Duhovna su zvanja jamstvo da kršćanski život u tuzlanskom kraju ima svoju svijetlu budućnost.

Ključne riječi: *Gradovrh, samostan, franjevci, crkva, prosvjeta, kultura, škola, seoba, obnova, život, budućnost.*

UVOD

Iako je tuzlanski kraj po svomu zemljopisnom položaju, prirodnim bogatstvima i povijesnim spomenicima kulture vrlo bogat, ipak nije bio predmetom znanstvenih istraživanja, koliko je trebao biti. Zapravo bi trebalo reći da u svakomu kraju prirodno bogatstvo, civilizacijsko nasljeđe i kulturni spomenici zaslužuju i zahtijevaju da ih se ozbiljno istraži, da se pokaže osobita briga da

se obnove i očuvaju bar pojedini objekti, a svakako se mora objaviti rezultate u raznim studijama, knjigama i monografijama.

Stoga pisac ovih redaka želi ukratko upozoriti na neke podatke koji su dosada objavljeni, iznijeti neka svoja razmišljanja i planove te obavijestiti javnost o nekim nalazima, koji pomažu da se dobije bolja i potpunija slika starije i novije povijesti tuzlanskoga kraja.

Svakako je najvažniji povijesni, vjerski i kulturni spomenik tuzlanskoga kraja *Franjevački samostan na Gradovrhu* i njegova burna i tragična prošlost. Samostan je sagrađen na prethistorijskom lokalitetu, na uzvišenju gradinskoga tipa, a na njegovu je vrhu nevelika ravnina s ostatcima nekadašnjega samostana. Na lokalitetima Bare i Srebra može se pratiti život od brončanoga doba i halštata do kasnijih razdoblja.

Kako bilježi fra Franjo Gonzaga, zbog porasta islamizacije franjevci su oko 1541. godine podigli samostan u Gornjoj Soli, tj. Gornjoj Tuzli. Na istom je mjestu prije postojala utvrda, a vjerojatno je bilo i staro crkvište koje su franjevci samo obnovili. *Fra Franjo Baličević,* biskup, 1600. godine dolazi u Gornje Soli u samostan i crkvu Uznesenja Marijina, a slično je 26. VII. 1638. god. zapisao *fra Jeronim Lučić,* biskup, da je samostan na brdu, sagrađen od kamena, a crkva je do samostana, posvećena Bl. Djevici Mariji. Ujedno bilježi da su tu bila 534 krizmanika.

Također *fra Niokla III. Ogramić,* biskup, 10. XII. 1674. god. izvješćuje da je tu crkva Bl. Djevice Marije. U njoj su tri oltara, a na jednom od njih je čudotvorna slika Djevice Marije. Sakramenat krizme su primile 963 osobe.

Samo ta tri podatka biskupa očevidaca (o tomu će još biti govora) svjedoče da su franjevci na Gradovrhu u to doba bili vrijedni pastoralni djelatnici i da je taj kraj bio dobro naseljen (veliki broj krizmanika!).

No, političke su prilike bivale sve gore, pa su franjevci 1688. god. morali potpuno napustiti samostan na Gradovrhu i preseliti se u Bač, u kojemu su već od ranije služili kao župnici. Nažalost, u svoj samostan na Gradovrhu više se nikada nisu mogli vratiti.

I. POVIJEST GRADOVRHA

S desne strane Tuzle prostire se duga dolina. Pri kraju trećega kilometra diže se čuveno brdo *Gradovrh.* Pogled na to brdo je izazovan i to me je potaknulo da se pozabavim prošlošću toga brda i svega što se je na njemu stoljećima događalo. Na prvi pogled, na tom se brdu "ništa ne vidi". Stoga je vrlo važno bar pokušati da se to brdo otme zaboravu. Dakle, ustanoviti sadašnje stanje na brdu, prostorni i okolinski aspekt te stanje vlasničkih odnosa već bi bio korak, doista mali, ali ipak korak naprijed.

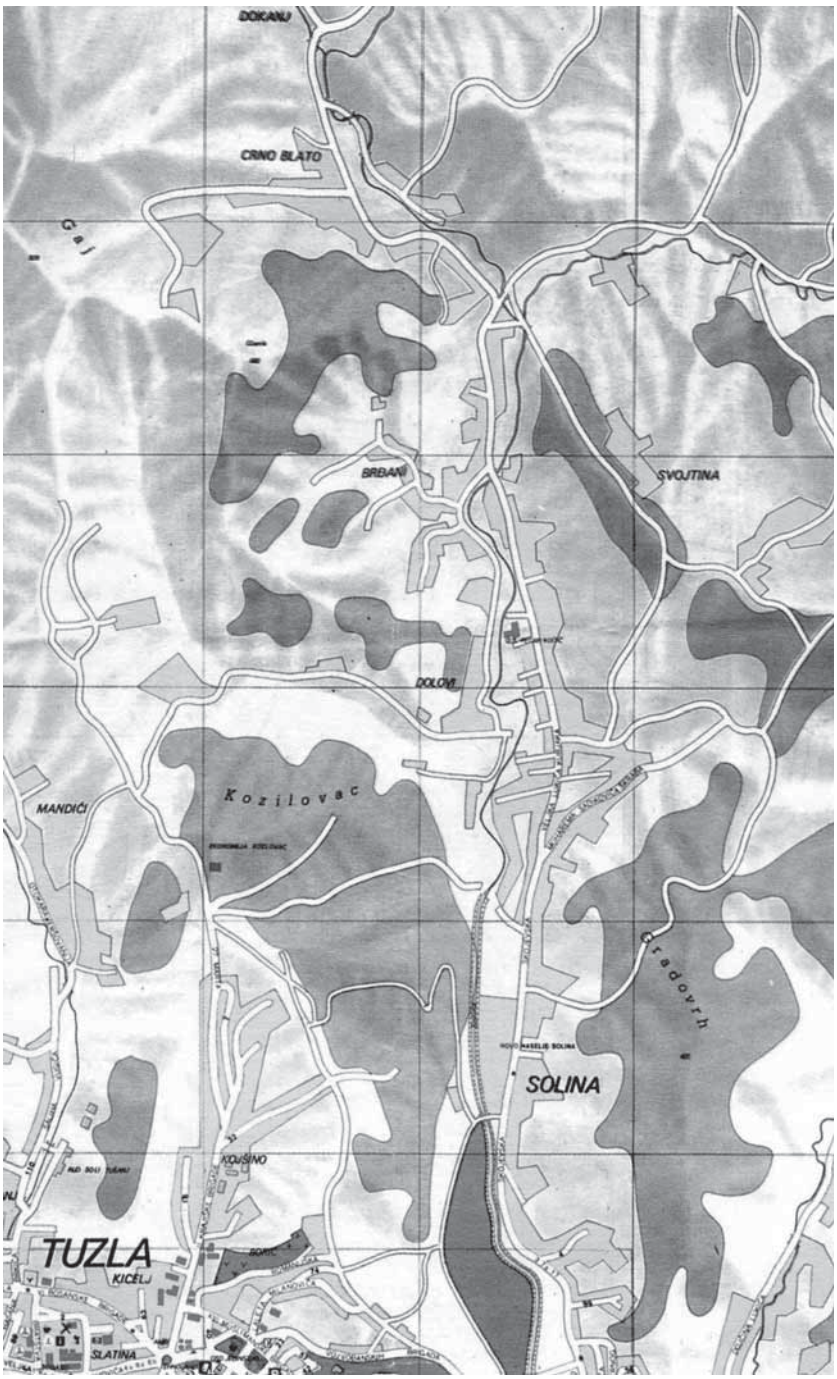

Zemljovid Solinskog kraja s Gardovrhom

O Gradovrhu se je pisalo i pisat će se.[1] Tako je lokalitet zabilježen u postojećoj prostorno-planskoj i zemljišno-knjižnoj dokumentaciji kao područje nazvano "višeslojni kulturni lokalitet". Alanalizom zemljišno-knjižne dokumentacije kroz povijest vlasničkih odnosa, može se kazati da je to zemljište označeno kao prostor od nekoliko cjelina, premda je nemoguće precizno kazati o kojim se površinama radi i koje su ti prostori nekada pokrivali. Najveću površinu, označenu kao Grad Vrh, obuhvaća prostor, trenutno obrastao šumom, u zemljišnim knjigama je označen kao katastarska čestica broj 1991 katastarske općine Solina, i vodi se kao posjed obitelji Mujezinović. To bi ustvari trebao biti prostor bivšega grada, na što ukazuju uništeni ostatci zidina. Bivši Franjevački samostan nalazio se je na čestici broj 1968, koja obuhvaća površinu 14.537 m^2 i vodi se kao posjed obitelji Hodžić. Ona je vlasnik i parcele KČ broj 1972, površine 24.308 m^2, a na njoj se nalazi lokalitet već davno zatrpanog bunara. U analitičko-dokumentacijskom dokumentu "Analiza stanja, hipoteze i ciljevi" može se pročitati: "Praistorijsko naselje na Gradovrhu također nije sistematski istraženo, ali se na osnovu površinskih nalaza da zaključiti da je ovo naselje (s kraćim prekidima) trajalo od neolita do kraja željeznoga doba."[2]

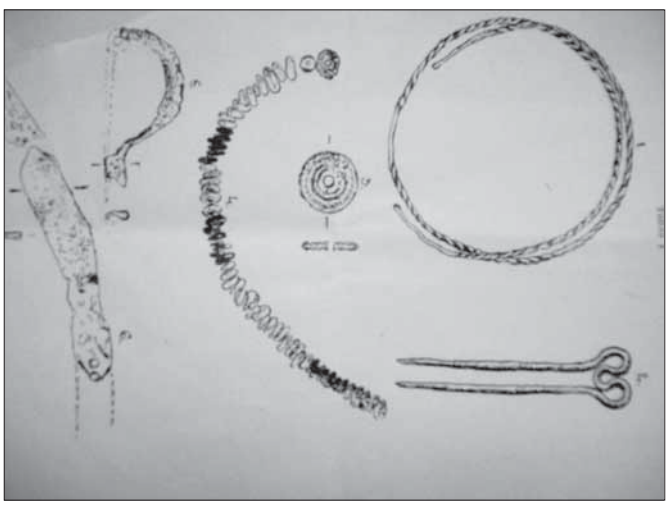

Nakit pronađen u grobu

1 Evo nekih pisaca: M. V. Batinić (1883.), J. Jelenić (1912.), K. Draganović (1934.), J. Božitković (1935.), M. Barbarić (1936.), A. Handžić (1959. i 1975.), M. S. Filipović (1960.), D. Mandić (1967. i 1968.), A. Benković (1971.), A. Sekulić (1978.), P. Cvekan (1985.), R. Špionjak (1987. i 1988.), F. Hidanović (2002.), J. Bošnjaković (2005.) i drugi.

2 FRA FILIP KARADŽA, Gradovrh grad na gori, *Hrvatski glasnik, XII/2004, 131-132, 16-20.*

Na lokalitetu Gradovrh pronađeni su ostatci Franjevačkoga samostana (XII.-XIII. stoljeće) na kome su vidljivi dokazi života od prahistorije do Srednjega vijeka. Lokalitet Gradovrh je stavljen pod zaštitu države kao kulturno dobro. U grafičkim prilozima Prostornoga plana općine Tuzla taj je lokalitet označen kao „višeslojni kulturni lokalitet Solina-Gradovrh".

Kad je 1908. godine prof. Đuričić istraživao na tom lakalitetu, zidovi su bili još visoki oko pola metra. A u doba cara Konstantina Porfirogeneta grad je morao biti još dobro sačuvan. Što je na tom lokalitetu bilo u doba Ilira i Rimljana može se sam nagađati.

Grad je bio zaklonjen gustim i neprohodnim šumama i na taj je način bio odsječen i od velikih prometnica, ali i izoliran od većega rimskog utjecaja. Stoga je i za seobe naroda grad živio svojim normalnim životom, pa ni Goti, ni Obri, ni Slaven nisu ostavili nikakvih tragova.

Tek u razvijenom Srednjem vijeku tuzlanski kraj ponovno stupa na pozornicu povijesti kao samostalna upravna jedinica - *Župa Soli*.[3] O pojedinim naseljima u župama Donje i Gornje Soli nema nikakvih podataka sve do turske okupacije. Stoga je posebno važan dokument iz 1412. godine koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku. To je zapravo žalba Bogoslava Boljojevića, Dubrovčanina, kojemu je u mjesecu studenomu 1411. god. oteta roba vrijedna 16 perpera. Bilo je to u Usori, u mjestu Sol. Žalba je pisana dana 6. veljače 1412. godine. To je, dakle, prvi pisani spomen naselja Sol. Svakako da je naselje postojalo i prije, ali to je prvi pisani spomen.[4]

Kada su Turci osvajali pojedine dijelove Bosne, mnogi su samostani nastradali: ili su spaljeni, ili su srušeni. A kako su u ono doba kuće bile uglavnom od drveta, najčešće su stradale od vatre. Stoga su vjerojatno spaljeni i crkva i samostan na Gradovrhu, koji su bili posvećeni Blaženoj Djevici Mariji.

Prvi podatci da su u Solima pastojale dvije crkve, odnosno u Gornjoj Tuzli crkva i samostan Bl. Dj. Marije i u Donjoj Tuzli crkva sv. Petra, potječu iz turskoga razdoblja, tj. poslije 1512. godine. Fra Dominik Mandić pod nazivom „Conventus S. Mariae Salium sive Salinarum" vidi crkvu iz 1514. godine.[5] Sasvim je vjerojatno da su crkve u Gornjoj i Donjoj Tuzli postojale i prije turske okupacije, ali o tome nema sigurnih podataka.

Stoga bi bilo vrlo važno ispitati kakvo su stanje Turci zatekli i na Gradovrhu kad su ga zauzeli. Prvi siguran podataka koji govori o Tuzli pod turskom

3 FRA DOMINIK MANDIĆ, *Hercegovački spomenici Franjevačkoga reda iz turskoga doba, I,* Mostar 1934, 10; MILICA BAUM, Župa Soli, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne,* Zavičajni muzej, Tuzla 1957, 11.

4 DR. ADEM HANDŽIĆ, *Tuzla i njena okolina u XVI. vijeku,* „Svjetlost", Sarajevo 1975, 25.

5 D. MANDIĆ, *Nav. dj.,* 10.

vlašću nalazi se u pismu bosanskoga sandžakbega Mustafe-bega Jurišević, koji potječe iz razdoblja između 13. i 22. lipnja 1515. godine. U njemu se spominje oslobađanje od avarizi-divaniye deset laika franjevačkoga samostana u Yukari Tuzla (Gornja Tuzla). U pismu piše: „Ovim se oslobađa deset ljudi u nahiji Gornja Tuzla, zato što će služiti redovnicima u manastiru koji se nalazi u Gornjoj Tuzli. U toj nahiji nastanjeni su i navedeni ljudi. Takvo oslobađanje dali su im i raniji sandžakbegovi i o tome izdali pismo redovnicima navedenoga manastira. Oni su to pismo meni donijeli i pokazali, pa ga ja potvrđujem na njihovo traženje i izdajem im novo, da deset ljudi, koji su u službi manastira budu oslobođeni avariza, sve dok su u toj službi i neka ih u tome nitko ne smeta.“[6]

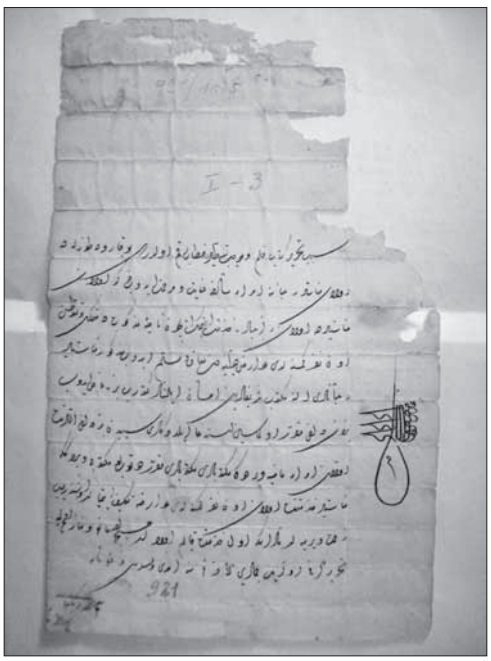

Tursko pismo iz Makarske

Na temelju takve analize lokalitet Gradovrh kategoriziran je kao kulturno dobro II. kategorije, po kategoriji dobara i stupnju očuvanosti, pa se veli da je to kompleksni kulturni lokalitet, smješten u prahistorijskom naselju, uzvišenju gradinskog tipa, na čijem vrhu je plato, na kojem se nalaze ostatci Franjevačkog samostana, a na njegovim strmim padinama su lokaliteti Bare i Srebra, pa arheološkiki nalazi s tih lokaliteta svjedoče o kasnom brončanom dobu i halštatu do latenskog srebra.

6 Pismo Mustafe-bega Jurišević čuva se u Arhivu Franjevačkoga samostana u Makarskoj (Turske isprave M-3).

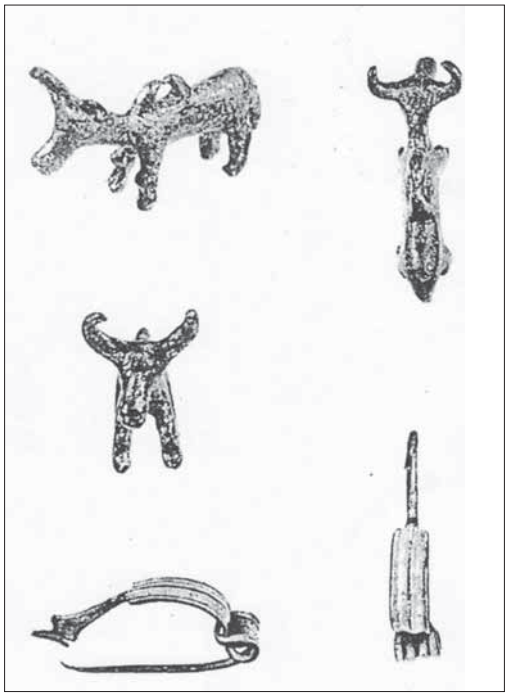

Pretpovijesni brončani predmeti nađeni u grobu: privjesak mali vol i limena fibula

II. ARHOLOŠKI NALAZI NA GRADOVRHU

Lokalitet Gradovrh sondiranjem je istraživan više puta, ali je daleko od iscrpnoga istraživanja. U ljetno doba 1954. godine obilne su kiše odronile zemljište na Gradovrhu. Tada se je pokazalo nekoliko predpovijesnih grobova. O tome je Muzej obavijestio mještanin Stjepan Hajster. Na padini, zvanoj Srebra, sudeći po njezinu položaju blizu prahistorijskoga naselja Gradovrha, bila je vjerojatno veća nekropola. Taj je nagib ili kosina sa sjeveroistočne strane omeđena putem Tuzla-Šibošnica, dok su prema jugu, jugoistoku i jugozapadu njezini rubovi nepravilno zaobljeni i strmo se ruše u korito rječice Soline. Mještani sela Soline sjećaju se da je rijeka i ranije donosila ljudske kosti. To je vjerojatno bila velika nekropola, na koju nitko nije obraćao pozornost.[7] Kako dugo nitko o njoj nije vodio računa, nje je s vemenom nestalo. Istoga ljeta (1954.) obavljeno je na tom mjestu zaštitno iskapanje, da bi se lokalitet spasio od bujica koje su prijetile da ga unište. Taj je posao vodila Milica Baum, upraviteljica Zavičajnoga muzeja, i tada je istraženo nekoliko grobova.

7 FAHRUDIN HIDANOVIĆ, *Župa Soli - Grdovrh*, Tuzla 202, 11-13.

Opis jednoga groba i nalaza u njemu objavila je R. Jovanović: „Jako oštećen skelet. Sačuvan samo gornji dio i to od polovine kičme prema gore s lobanjom. Orjentacija istok-zapad. Dubina 1,5 m. U grobu su nađeni ovi prilozi: dva slepoočna koluta prečnika 6,5 cm. Pedest i pet u komada perli od staklene paste, razasute pored glave i ramena. Boje si: bijele, zelene i tamno-plave i okruglog su oblika. Tri dugmeta diskoidnog oblika, ukrašena plastičnim krugovima, dva su se raspala, nađena su pored desnoga ramena. Jedna igla za kosu dužine 3,7 cm od bronze, zeleno patinirana s omega glavom. Fibula lučnog oblika od gvožđa, nagrižena rđom, luk fibule je dobro sačuvan, dok stopa nedostaje. Nož od gvožđa nađen je pored kilčme, nedostaje mu srednji dio. Uz sam grob konstatovano je ognjište po ostacima izgorele zemlje. Od keramike je nađen jedan cio sud, a takođe i značajni komadi, nekoliko fragmenata oboda suda, crvenkaste boje, dobro pečene gline, tankih zidova i fragment keramike sive boje, nedovoljno uglačan, na čijoj se površini vide krupna zrna pijeska.“[8]

Iz toga se izvještaja može zaključiti da je grob pripao ženskom skeletu. I u druga dva groba je nađen je sličan materijal. Vremenski se to može smjestiti u mlađe kameno doba. Prilozi su svakako ilirski, pa je i grob ilirski.

Ulomci posuđa od pečene gline pronađeni na Gradovrhu

U mjesecu rujnu iste godine obavljeno je na tom mjestu i sistematsko iskapanje da bi se spriječilo uništenje eventualno novih nalazišta. Iskapanje je vodio kustos Zemaljskog muzeja Sarajevo, ali tom prilikom nije ništa pronađeno.[9]

8 RADMILA JOVANOVIĆ, Preistorijski nalaz u dolini rječice Soline, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, Zavičajni muzej, Tuzla, 1960, 246-249.

9 BORIVOJE ČOVIĆ, Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju Gornja Tuzla, *Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM),* Sarajevo, 1960.-1961., 82.

Gledajući općenito, nije teško zaključiti da se sve što je napisano o Gradovrhu svelo na samo nekoliko rečenica, koje govore da je postojao, da je neistražen i neočuvan, te da nema jasne koncepcije, kako je naglasio ing. Slavko Stijepić, što se i kada nešto planira, ili će sve ostati samo na onom što se do sada zna, ili će sve izgubiti svoj smisao i pasti u zaborav. Ipak promatrajući "golim okom" sam lokalitet, čini se da postoje neki elementi koje potiču na ideju da sve nije tako i da je Gradovrh moguće otrgnuti zaboravu i eventualnom nestanku.

Izvodeći građevinske radove ispred svoje vikendice na parceli zv. "Njivice" na lokalitetu Gradovrha, dana 16. VI. 2011. godine, Rašid Malohodžić pronašao je ostatke ljudskih kostiju (kosti lubanje i dijela vilice sa zubima). Dr. Vedo Tuco u izvještaju o sudsko-medecinskoj ekspertizi navodi samo jedan sažetak: "Skeletni ostaci, koji po antropološko-morfološkim karakteristikama pripadaju osobi muškog spola neutvrđene visine... Uzrok smrti nepoznat. Sudsko-antropološko-odonotološkom analizom naprijed navedenih prisutnih posmrtnih skeletnih ostataka je utvrđeno da su isti ljudskog porijekla i da pripadaju odrasloj osobi muškog spola, zaživotne starosti od 30 do 45 godina… Izgled i morfološke karakteristike koštanog materijala ukazuju da posmrtni ostaci mogu da potiču iz nekog ranijeg perioda od prije protekolog rata. Na prisutnim posmrtnim skeletima ostacima nisu evidentirana perimortalna oštećenja i promjene koje bi ukazivala na mogući uzrok i karakter smrti... Vrijeme smrti nije moguće sigurno utvrditi."[10]

Kao rezultat intezivnog odvijanja života na Gradovrhu i podizanja, rušenja i obnavljanja građevina na tom mjestu, ili u neposrednoj blizini, formirali su se mnogobrojni sedimenti, koji se međusobno veoma razlikuju sastavom, bojom i debljinom. Keramika se može svrstati u tri osnovne vrste: l. grubu crvenkastu, 2. grubu sivo-crnu i 3. finu glačanu (pretežno sivo-mrku).

III. GRADOVRH SEU SALINAE SUPERIORES

Pregled povijesti Gradovrha bit će označen godinom odmah na početku svakoga novog podatka, da bi mnoštvo podataka i događaja bilo kronološki uočljivije i jasnije.

- 1533. - Samostan s crkvom sv. Marije u Zvorniku, nalazio se na uzvišici, neposredno iznad današnjeg centra varoši, oko 15 m visinske razlike. Tu je jedan manji plato preko koga je vodio od pradavnih vremena prijeki put, koji se odvajao od glavnog puta (Tuzla-Zvornik) kod današnje pravoslavne crkve i izlazio kod centra varoši na put Zvornik-Srebrenica, odnosno Zvornik-Vlase-

10 Nalaz sudsko-medicinskog vještaka mr. med. sc. dr. Vede Tuce (21. VI. 2011. KMC Tuzla).

nica. Pored toga kraćeg puta s istočne strane bila je podignuta u XV. stoljeću franjevačka crkva, vjerovatno u gotskom stilu koji je tada vladao u Bosni. Turci su franjevačku crkvu u Zvorniku pretvorili u džamiju, ne dirajući inače u građevinu, osim što su zazidali zapadni ulaz, a otvorili drugi sa sjeverne strane. Poslije okupacije Bosne (1878.) zgrada je (u ruševnom stanju) opet prešla u kršćanske ruke, iako je u Zvorniku tada bilo malo katolika, ali je austrijska vojna vlast trebala crkvu za svoju posadu.

Austrijanci su opet otvorili zapadni ulaz i po pričanju ili renovirali ili napravili novi portal u gotskom stilu. No, zgrada je ostala uglavnom u orunulom stanju i vojska se je služila privatnom kućom kao bogomoljom. Kad je završio Drugi svjetski rat, crkva je srušena, a materijal upotrijebljen u druge svrhe, prvenstveno u izgradnju novih hambara kraj Drine. Tako su na mjestu ostale samo velike gomile sitnoga šuta. Od stare franjevačke crkve ostalo je s istočne strane jedva nešto malo temeljnih zidova, koji danas čine platformu na kojoj stoji drveni zvonik, a prvobitno je tu bila po svoj prilici apsida građevine.

Stari Nurija Čović koji je 47 godina bio mujezin Namađaj džamiji priča kako su iza okupacije "Švabe" htjele da već ruševinu Fethiju džamiju pretvore u crkvu i dograde joj ono što je bilo orunulo. No, što bi po danu izgradili noću bi se srušilo, te su tako napustili uzaludan posao i u privatnoj kući uredili bogomolju za svoje vojnike, katolike. Fethija je ostala dalje u ruševnom stanju kao crkva, pokrivena daskom, dok njezin građevni materijal ne raznesoše.[11]

Franjevci 1533. god. napuštaju samostan u Zvorniku, nose sa sobom Gospinu sliku, koju su smjestili u samostan u Gornjim Solima, a potom u Gradovrh (1541.). No, postoje povijesni tragovi da nisu svi fratri i obitelji iz Zvornika ostali u Gornjim Solima. Tako se je na primjer obitelj Mrkušić doselila u Podgoru, u Makarskom primorju. Dr. fra Karlo Jurišić piše: "Prvi put sam se s obitelju Mrkušić i njenom kulturnom baštinom upoznao na početku moje profesorske službe na Franjevačkoj visokoj bogosloviji u Makarskoj, kada sam upravo prije 25 godina, tj. 27. rujna 1958. godine bio na istraživačkoj ekskurziji u Podgori. Tada sam prvi put posjetio dvorac Mrkušića, pregledao njihovu kuću i crkvu i u kući vidio rodoslovno stablo od 23. listopada 1739. godine s rodonačelnikom Matejom Bogunovićem Mrkušićem, za kojeg obiteljska predaja kaže, da je nakon pada Bosne pod Turke došao iz Zvornika u Podgoru. Obiteljski grb datira iz 1770. godine. U gornjem polju nalazi se stari primorski grb, desnica s mačem i golubicom. U donjem dijelu nalaze se dvije grane koje simboliziraju dvije vite jele i rođenu zemlju Bosnu. U dnu grba nalazi se latinska lozinka: "Non minor ceteris."[12]

---

11 ĐOKO MAZALIĆ, *Zvornik (Zvonik). Stari grad na Drini,* Zamaljski muzej, Sarajevo 1956, 272-273.

12 DR. FRA KARLO JURIŠIĆ, *200 godina kapele obitelji Mrkušić,* Podgora 2004, 1-2.

- 1538. (Gornje Soli) Iz svega onog što pružaju prvi podaci iz turskih deftera može se utvrditi da su Turci tu zatekli malo naselje nazvano "Izvorište" i u njemu, bez sumnje, crkvu sv. Marije s Franjevačkim samostanom, iako se ta crkva u prvom defteru ne spominje, jer u njemu nije označen broj kuća. Nalazila se, po svoj prilici, na lokalitetu i danas poznatom po nazivu "Crkvište", na lijevoj strani rječice Jale, oko 1,5 km, sjeverno od danas Bijele džamije. U tom bi se slučaju Izvorište protezalo skroz uz Jalu. Vjerojatno je tu bilo i malo tržište. Na istoj strani Jale, gotovo u samom mjestu današnje Gornje Tuzle, nalazi se i manje brdo u obliku pravilne kupe zvano "Grad". A kako u tursko doba tu nije postojao grad, može se predpostaviti da je tu u srednjem vijeku postojala drvena utvrda, koju su turske akindžije prilikom provale u župu Soli 1415. i 1426. - ili privremeno zauzevši te oblasti 1463. - spalile, ili je ona još ranije, jer nije bila građena od čvrstog materijala, bez traga nestala.

Kada i kako su nastali crkva i samostan u Gornjim Solima? U jednom popisu samostana Bosanske vikarije iz 1576. godine ne spominje se samostan sv. Marije u Gornjim Solima, nego se pod istim imenom spominje samostan u Gradovrhu, nedaleko od današnje Donje Soli. Ta se je promjena dogodila po svoj prilici za vrijeme tursko-mletačkog rata od 1537.-1540. godine.[13]

Na to nas upućuje tvrdnja fra Julijana Jelenića, koji ne navodeći izvore, kaže da su u tom periodu neke crkve na tom području porušene ili oštećene, a da su poslije rata ponovo popravljane i nove sagrađene, kao što je crkva i samostan u Gradovrhu, koja je napravljena od zemlje i šepera. Teško je pretpostaviti da bi Turci na tako malom području, gdje su već postojale dvije crkve (u Gornjoj i Donjoj Soli), dopustili gradnju nove crkve u Gradovrhu. Vjerovatno je samo to da su oni dozvolili gradnju crkve u Gradovrhu, ali su istodobno porušili onu u Gornjim Solima, odnosno dozvolili su franjevcima da je prenesu u Gradovrh, pa se zato ona 1548. god. u turskim službenim popisima više ne spominje.[14]

Možda su to franjevci željeli i sami tražili i tako izbjegli direktnom nadzoru Turaka u mjestu koje se brzo razvijalo u čisto tursku kasabu. Međutim, spomenuti izvještaj fra Bonifacija Drakolice iz 1581. i fra Franje Balićevića iz 1591. god. još uvijek spominju crkvu Gornje Soli ne ističući njezin naziv. To bi se moglo objasniti time što crkva u Gradovrhu nije prestavljala novu crkvu ni po svom statusu ni nazivu, pa je u nekim crkvenim izvorima još duže vremena ostala kao "Ecclesia Salinis Superioribus". Tek u XVII. st. vizitatori spominju crkve u Gradovrhu i Donjoj Soli, dok se u Gornjoj Soli više

13 A. HANDŽIĆ, *Nav. dj., 15.*

14 ROKO ŠPIONJAK, *Od Gradovrha do Bača,* Zbornik radova znanstvenog skupa u povodu 300. obljetnice preseljenja franjevaca i puka iz Gradovrha u Bač (1688.-1988.), Bač 1987, 27-28.

ne spominje. Zanimljivo je upozorti na bilješku u vukovarskom prijepisa tzv. "Stražemanove kronike", u kojoj piše da je prije Turaka bio samostan u gradu nedaleko od Donje Soli, a ime grada ne da se pouzdano pročitati. Čini se da piše "Mlich". Doista na zapadu od Gornje Soli, a od Donje Soli na sjeveroistoku, ima brijeg Mlić, visok 417 metara. Nema sumnje da je u predtursko doba tu bilo svetište.[15]

- 1541. - Zbog porasta islamizacije u Gornjim Solima, franjevci su kako bilježi general Franjevačkog reda fra Franjo Gonzaga, oko 1541. godine u Gradovrhu podigli samostan Sv. Marije, a jer su braća, u vrijeme prve provale Turaka, od njih bili protjerani iz svog samostana, koji se nalazio blizu grada hrvatskim jezikom nazvanog Šići (Suich) nedaleko od Soli Gornjih, ugledni plemić Pavao Šičić (Sijchius) isposlovao je od turskog cara sultana Sulejmana, da spomenuti fratri mogu naći drugo mjesto gdje će živjeti i sagraditi samostan. Nakon toga taj samostan nazvan Sv. Marije smješten je u nenaseljenom kraju, a zove se Gradovrh (Gradouvarh) jezikom te zemlje, a franjevci su ga 1541. godine više od sedam godina gradili vlastitim snagama...

Istodobno kad su franjevci iz prijašnjeg samostana bili protjerani, turski su mladići tijelo blaženog oca Petra Zlojutrića (Sloiutri), koje je bilo posve cijelo, jedni štapovima, drugi opet noževima probadali i trgali. Zato ga je spomenuti plemić noću kradom odande ugrabio, postavio ga na svoga konja te između Turaka svladanih snom donio svojoj kući. Onda ga je u svečanoj procesiji sa svijećama prenio u taj samostan. Tu ga vjernici štuju obdareni čudesima.

U gradu koji se hrvatski naziva Zvonik (Suonich), a odavde nije naročito daleko, u kome je nekoć bio glasoviti franjevački samostan, odakle su franjevci po turskoj naredbi protjerani i prenijeli svetište. U vrijeme izgona budući da je neki Turčin probio kopljem čudotvornu Gospinu sliku iz koje je odmah, na divljenje prisutnih (Turaka), potekla krv. A sam izgrednik izgubivši razum pao je sa svojim konjem u provaliju. I odmah, nekad sam nekad s konjem, budući da su se pretvorili u kameni kip, pokazuje se katkad jašući na konju."[16]

Na Gradovrhu je ranije postojala utvrda, a moralo je biti i staro crkvište, koje su franjevci samo obnovili. Biskupi fra Franjo Baličević 1600. god. dolazi u Gornje Soli u crkvu i samostan Uznesenja Marijina,

15 DRAGIŠA TRIFKOVIĆ, *Tuzlanski vremeplov,* Tuzla 1990, 4, 14; AMBROZIJE BENKOVIĆ, *Franjevački samostan u Gradovrhu, Tuzlansko područje nekad i sada,* Đakovo 1971, 133; M. BAUM, Nav. dj., 31.

16 F. FRANCISCUS GONZAGA, *De origine Seraphicae religionis,* Romae 1587, 511-515.

Fra Jeronim Lučić tu je 26.VII.1638. god. krizmao 534 i fra Nikola Ogramić 10. XII. 1674. u Gradovrhu je krizmao 963 osoba.

- 1576. Prve vijesti o Gradovrhu iz arhiva jednog franjevačkog samostana u Rimu objavio je fra Euzebije Fermendžin u izvješću, odakle se razabire da je samostan bio opljačkan i da su braća mučena na razne načine.[17]

- 1581. Sačuvan je i stari dokument, koji svjedoči o životu Katoličke Crkve u današnjem tuzlanaskom kraju. U njemu se spominje stari hrvatski naziv Soli, i to za Gornje i Donje Soli. Zanimajući se za katolike, koji su ostali pod osmanskom vlašću, Rimska je kurija poslala u Bosnu papina poslanika fra Bonifacija Drkolicu, stonskoga biskupa, koji je pohodio i Gornje i Donje Soli. O tomu svjedoči pismo katolika iz Soli i okolice papi Grguru XIII. (1572.-1585.), koje su 10. VI. 1581. god. potpisali: fra Stipan Miletić, gvardijan D. Soli, fra Anto Matković, biskup, i o. Bartol Sfodratus, isusovac. U pismu pišu: „Mi svi puk od crkve od Gornjih i Donjih Soli i od svih sela koi su okolo obiu Soli, oko pedeset mila (tisuća) kristiani slavne rimske vire od Isukrsta dana..“ Katolici zahvaljuju papi što im je poslao stonskog biskupa „koi nas je pohodio od strane tvoie i utišio nas duhovno u dušah naših i molimo se vašoj svetinji, da nas i unapridak ne zaboravite tišiti i razgovarati u duhovne stvari ovakvim poslanikom i pohoditeljem, kako će vam njegovo gospostvo s družinom svojom sve kazati, koje nevolje trpimo među Turci nevirnici vire naše, kako su oni dobro vidili i molimo vašu svetinju, da nam potvrdiš… Aleksandra Kumulovića, Dalmatu, Splićanina, za prokaratura, zašto ga smo svi općenito pitali od rečenoga gospodina Bonaficia, i on ne dao. Sada svetinju tvoju molimo, da nam ga potvrdiš.“ To pismo ima veliki značenje, jer predstavlja djelovanje samostana u Gornjim i Donjim Solima u XVI. stoljeću i ujedno svjedoči da je u tom kraju bilo vrlo mnogo katolika (50.000!), a za većinu su se pastoralno brinuli fratri gradovrškoga samostana**.** Slično su pismo pisali katolici Sarajeva (2. III.) i Olova (11. VI.) koji naglašavaju da su „sinovi pravovierni karstiani stare viere rimske… pribivaiućiemi u Kralestvu Bosanskomu i Hercegovini i u dielu od Hrvata…“[18]

- 1586. O misionarskom i pastoralnom djelovanju radu braće gradovrškog samostana i od više svjedočanstava donosimo: ”Fra Juro Tuzlak (Soljak) zaputio se u Rim i tamo izložio teško vjersko stanje katolika u Slavoniji, Srijemu i Banatu. Od pape Siksta V. dobio je mnoge povlastice i dozvole da sebi može potražiti svećenike za pomoćnike. Fra Juro se 1586. godine zaputio kao misionar u posavske krajeve, vjerojatno u Slavoniju. Za njim se povedoše drugi bosanski franjevci pa pođoše u kraj oko Đakova i Požege, a glavna je svrha

17 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj., 124.*

18 O. EUZEBIJE FREMENDŽIN, Chronicon Obs. Prov. Bosnae Argentinae O. S. Francisci Seraphici, *Starine* HAZU (JAZU) , knj. XXII, Zagreb 1890, 29; M. BAUM, *Nav. dj.,* 13.

njihova rada bila da povrate u Katoličku crkvu one što su je bili ostavili prelazeći ponajviše u protestantizam.“[19]

- 1590. U popisu provincijala Provincije sv. Križa Bosne Srebrene fra Luka Vladmirović bilježi: „Bih obran O. M. P. Fra Petar od Gradovara, koj takogier posli bih Bifcupom i varlo dobri xivi s Fratri.“[20]

Prostor na Gradovrhu na kojemu je bio Franjevački samostan

Pogled s Gradovrha prema Tuzli i mjestu gdje je bio samostan. Vidi se prostor gdje je bio bunar, jedini ostatak nekadašnjega vjerskog i kulturnog franjevačkog središta.

- 1600. Bosanski biskup fra Franjo Baličević obilazio je Provinciju Bosnu Srebrenu i poslao izvješće Rimskoj kuriji o stanju u Provinciji i životu franjevaca pod turskom vlašću. Tako javlja da je u Gornjoj Tuzli našao samostan i crkvu Uznesenja Marijina, koju dobro služe 15 franjevaca, 10 svećenika, 3 klerika i dva brata laika. Međutim, tu bi trebalo reći da je biskup posjetio samostan u Gradovrhu, jer su fratri 1541. god. preselili iz Gornjih Soli u Gradovrh, 1581. i 1591. god. vizitator fra Bonificije Drakolica, stonski biskup, i biskup fra Franjo Baličević još uvijek spominju u svojim izvještajima crkvu u Gornjim Solima. To bi se moglo objasniti time što crkvu i samostan u Gradovrhu nisu predstavljali kao novu crkvu, ni po naravi, ni po statusu. Biskup piše da kradljivci često pljačkaju samostan i crkvu, ali da se sve brzo nadoknadi usljed velikog dolaska u crkvu ne samo katolika, nego i ostalih, jer su se tu događala čudesna ozdravljenja. Najveći priliv naroda je na svetkovini Marijna Uznesenja (15. kolovoza).

19 R. ŠPIONJAK, *Nav. dj.*,123.

20 NORINIJE STAROGRAGIANIN NERETVANSKI (Fra Luka Vladmirović), *Pripisagnie pocetka kragliestva Bosanskoga…*, U Mleci 1775, 565.

- Iste godine fra Petar Soljanin ide u Rim i podnosi izvješta Sv. Stolici o stanju katolika u Bugarskoj. Sljedeće godine na molbu bugarskih katolika on je imenovan za bugarskog biskupa i dane su mu nove povlastice. Vraćajući se iz Rima posvetio je mnoge crkve u Bosni i Dalmaciji, a na više je mjesta dijelio sakramenat svete krizme.

- Iste godine u Soli je došao visočki biskup fra Francisko di Stefano i u svom opisu (na latinskom jeziku) Katoličke crkve u Bosni spominje "Saline Inferiore" gdje se nalazi franjevački samostan s 8 fratara i crkvom posvećenom Sv. Petru i "Saline Superiori" gdje se nalazi samostan s 15 fratara i crkvom posvećenoj Presvetoj Djevici.[21]

- 1606. Fra Petar Zlojutrić, Soljanin, posveti crkvu u Drašnicama.[22] O tomu treba reći nešto više. Današnje naselje Makar pod latiniziranim imenom Muccurum spominje se prije više od 1450 godina kao kršćansko naselje. Ono je već 533. godine kada se spominje prvi makarski biskup Stjepan imalo svoju crkvu. Ta se najstarija crkva, dakako, nije sačuvala. Ne zna se koliko je puta ta crkva na istom mjestu bila iznova građena. Ali se zna da je današnja crkva sagrađena 1854. godine. Sagradili su je vjernici sela Makra, jer im je trebala: kao što duša treba živom tijelu, tako i njima crkva i kao hram Božiji za nedeljnu sv. misu i kao mjesto gdje su s krštenjem započinjali svoj život, vjenčanjem osnivali svoju obitelj i crkvenim pokopom blagoslivljali svoj grob. Najdragocjenija stvar koja je ostala od stare crkve jest ploča s natpisom na donjoj strani pročelja crkve. Godine 1612. fra Petar Jakić pozvao je bosanskog franjevca fra Petra Soljanina da dođe u Makar i da posveti novu crkvu. Biskup je došao dana 29. mjeseca „ilinštaka" (srpanj, mjesec sv. Ilije) i na svečan način posvetio crkvu sv. Ivana u Makru.[23]

- 1623. Fra Jure Neretvanin, definitor Provincije, pošao je (18. IX.) u Rim s piscem fra Pavlom Papićem da moli novčanu pomoć za potrebe Provincije. Tom zgodom predao je izvještaj, u kome su pobilježeni svi samostani, osoblje i župe što su ih služili franjevci Bosne Srebrene. Spominje se i samostan Gradovrh "Seu Salina Superior", posvećen Bl. Djevici Mariji. Također piše i o velikom čudu, što je Gospa učinila nad nekima, koji su ondje jedne noći ubili 12 franjevaca. Te je godine samostanska obitelj imala 14 franjevaca. Gvardijan je bio fra Ivo Fojničanin, a profesor i lektor glasoviti pisac fra Matija Divković. Samostan je imao pet župa: Gradovrh, Dragunja, Bijela, Korjenita i Brka, a samostana sv. Petra u Donjoj Soli imao je tri župe: Soli, Pojale i Gračanicu.

---

21 M. BAUM, *Nav. dj., 13;* MILENKO FILIPOVIĆ, Propast Franjevačkog samostana kod Tuzle, *Članici i građa,* Zavičajni muzej, Tuzla, IV/1960, 91.

22 DR. FRA KARLO JURIŠIĆ, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vadavine,* KS, Zagreb 1972, 153, 178.

23 DR. FRA KARLO JURIŠIĆ, *Iz makarske prošlosti.* U povodu 300. obljetnice oslobođenja od turske vladavine. Makarska 1984,11-13.

Hrvatski natpis o posveti crkve sv. Jurja 1606. u Drašnicama (izgubljen)

Župa Pojale bila je smještena uz samu rijeku Jalu, nešto južnije od Donji Soli i posljednji put se spominje 1638. godine.[24]

U samostanu Gradovrh umro je 4. travnja 1623. god. fra Petar Zlojutrić, Soljanin, bugarski biskup.[25]

U podnožju Gradovrha, u mjestu Krčevine, na njivi obitelji Alibašić pronađen je klesani kamen s natpisom, koji još nije pročitan, jer se oštećena slova bosanice teško mogu čitati. Da nije to nadgrobna ploča biskupa fra Petra Soljanina?[26]

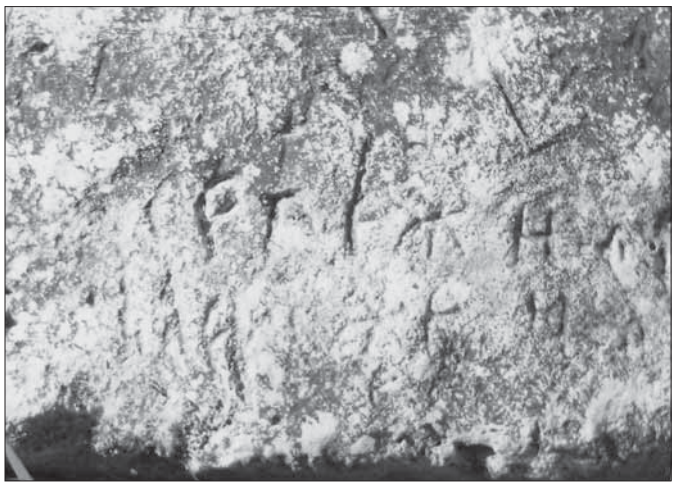

Na Gradovrhu pronađena je kamena ploča (70x30 cm), na kojoj je urezan natpis bosančicom vrlo teško čitljiv

24 R. ŠPIONJAK, *Nav. dj.,* 30.

25 *Isto,* 37.

26 Više o biskupu P. Zlojutriću vidi na str. **???**

- 1630. Samostan u Gradovrhu pohodio je fra Toma Ivković.[27]

- 1638. Fra Jerolim Lučić, biskup, obišao je Gradou Varh.[28]

- 1639. Gradovrški samostan prema izvještaju biskupa J. Lučića imao je 14 franjevaca. Gvardijan je bio fra Ivo Ljubičić iz Olova, a među braćom bila su četiri domaća sina: fra Stjepan Anđelić, fra Ivo Šimunović, fra Ivo Anđelić Soljanin i fra Stipo Soljanin. Biskup provjeravajući podatke o čudotvornoj slici Bl. Djevice Marije iz zvorničkog samostana u Gradovrhu raspitivao se i za grob fra Petra Soljanina. Fra Petar Anđelić i drugi svećenici gradovrškog samostana potvrdili su biskupu da su dvije i po godine poslije fra Petrove smrti otvorili njegov grob da bi ispunili želju fra Tome Starijeg iz Olova, redovnika uzorna života, da bude pokopan u fra Petrovu grobnicu. Otvorili su grob i našli fra Petrovo tijelo potpuno sačuvano, kao da spava bez ikakva nedostatka, osim nešto na vrhu nosa.[29] Franjevci su prilazili dodirujući mu ruke i noge, toliko lijepo i pobožno ih ljubili, a onda su uz njega položili fra Tomu. Zato je biskup namjeravao otvoriti grobnicu i vidjeti ga, ali mu samostanski oci rekoše, da se ne usuđuju javno otvarati grob, jer ako saznaju Turci, reći će da su iz grobnice izvadili blago i to bi bila nesreća za samostan i fratre. Otvorit će ga, ako bude moguće, tajno i nasamo. I to su napokon učinili 6. IX. 1639. godine. Nazočni su potpisani časni oci, koji su se na dobro vjere i vlastoručno u izvorniku potpisali: fra Ivan Ljubičić, Olovljanin, gvardijan samostana Sv. Marije u Gradovrhu, fra Nikola Kuljenović iz Skakave, nekoć definitor i vizitator Provincije Bosne Srebrene, fra Ivan od Petcrkava (Pečuh), sadašnji definitor Provincije Bosne Srebrene, fra Mato Kovačić iz Sutieske, vikar samostana, fra Marko Doknjanin, svećenik, fra Stjepan Anđelić, Soljanin, svećenik, fra Juro Koćorčević, Hrvat, svećenik, fra Ivan Šimunović, Solinjanin, svećenik, fra Mato Drijenčanin, svećenik, fra Ljudevit iz Rame, svećenik, fra Stjepan Konjićević, svećenik, fra Filip iz Kamengrada, svećenik, fra Anto Bielavić iz Sutieske, svećenik, i fra Stjepan Solinjanin, svećenik.

U istoj vjeri ovaj spis vlastoručno potpisujemo i našim većim žigom pokrepljeno osnažujemo.

U Banskoj kuriji (Curiae Bani u Sutjesci) 29. rujna 1639. godine fra Jeronim, biskup Drivasta, potvrđujem vlastoručno.[30]

- 1640. Opis putovanja u Gradovrh opisao je i fra Pavao Pelizzer iz Rovinja, koga su stariješine poslale u Bosnu: ”Samostan je na prekrasnom položaju, s njega puca vidik na četri dana hoda, leži između Donjih i Gornjih Soli. Za crkvu kaže da je velika i lijepa. Do pola crkve je kor, a veliki oltar je djelo vrlo dobre

27 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.,* 127.

28 *Isto mj.*

29 R. ŠPIONJAK, *Nav. dj.,* 39.

30 ANTUN DEVIĆ, *Đakovačka i srijemska biskupija.* Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere, Zagreb 2000, 196; EUZEBIJE FREMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclestiatica…,* Zagrabiae (1892), 426-429; M. SEMREN, *Život i smrt,* 174-176.

ruke. U sredini crkve je drugi oltar sa slikom presvete Djevice čudotvorne. Ta slika stoji u sredini između kipova odlična kipara. U daljnjem opisu vizitator kaže da je čudesna slika naslikana na dasci i da su pokušali ukloniti poteklu krv s Gospina lica, ali u tome nisu uspjeli, jer jednostavno to nisu mogli učiniti.

Samostani u Gradovrhu i Donjoj Soli bili su vrlo maleni. Donjosolski ima svega četiri sobice i više liči špilji, nego ljudskom stanu, tako je taman pa i po najvedrijem danu potrebno užeći svijeću da bi se moglo hodati. Inače crkve su mnogo ljepše od samostana. Crkve u Gradovrhu, D. Soli i Olovu su vrlo prostrane. Samostan je posjedom siromašan, ali je položaj gradovrškog samostana divan.[31]

Evo izvješća fra Pavla iz Rovinja 1640. godine. Budući da su porenoćili vani uz krčmu, fra Pavao i njegovo društvo rano jutrom nastavili su putovanje: Naš sluga, zvani Grgo, vješt ovoj zemlji i turskom jeziku, koji je cijeloga života pratio komisare i provincijale, započe govoriti: "Brzo, brzo na konja!" Uzjašismo žurno (jer su bili sjašili), a taj Grgo krene naprijed i pozdravi Turke, koji su dolazili prema nama, a bili smo malo udaljeni od samostana, gdje su bili ukonačeni i dobro pogošćeni.

Sad, čitaoče, čuj, kako te zvijeri uzvraćaju jadnoj braći. Grgo rekne hrvatskim jezikom, jer većina Turaka njime govori, a ja sam odlično razumio: "Odakle dolazite, braćo?" Odgovori jedan Turčin:"Dolazimo od onih fratarskih đidija." (to u našem jeziku znači isto što i nitkovi). "Pa dobro, kako dočekuju?" Odgovori Turčin: "Kako će nas dočekati. Dočekat će vas dobro, ako ih dobro izmlatite. Imaju svega, ako ih izmlatite dobro, dat će vam koliko znate da žele."

Da nisam čuo na vlastite uši, mislio bih da hoće da me zastraše. Grgo reče:"To prepustite nama." Stigli smo u gradovrški samostan u vrijeme mise.[32]

- 1649. Biskup fra Marijan Maravić pohodio je samostan Gradovrh i u svom izvještaju navodi: "12. srpnja 1649. godine, napustili smo D. Soli (Tuzlu) i stigli u samostan Bl. Djevice Marije, male braće u Gradovrhu. Tu nas je s poštovanjem dočekao otac gvardijan s drugim franjevcima i vjernim pukom. Ušli smo u crkvu, obavili molitve, podijelili blagoslov i došli u boravište koje nam je u samostanu pripravljeno. Pregladavši ono što se tiče naše službe, misu smo služili 15. srpnja u selu Grabovica, jer se nismo mogli zbog straha od Turaka usuditi služiti misu u samostanu. Poslije biskupske mise, odjeveni u biskupski ornat, uz sudjelovanje puka i posluge otaca, održavši prije propovijed, okrijepili smo sakramentom potvrde 406 osoba obaju spolova.[33]

---

31 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.,* 128.

32 FRA STIPAN ZLATOVIĆ, Izvještaj o Bosni god. 1640 o. Pavla iz Rovinja, *Starine,* HAZU (JAZU), knj. XXIII, Zagreb 1890, 31; FRA IGNACIJE GAVRAN, *Suputnici bosanske povijesti,* Sarajevo 1990, 53.

33 MARIJAN MRNAVIĆ, Liber magnae considerationis et reflexionis uti videbitur intus Epi. Bosniensis alias Diacovinsis, *Glasnik biskupije bosanske i sriemske,* Đakovo 1887, 138.

- 1653. "Bih obran O. M. P. Fra Jura Duglierovich iz Gradovara."[34] Fra Dominik Mandić je dokazao da provincijski kapitul nije održan 1653. nego 1655. god. i to u Sutjeski, u kojoj je izabran za provincijala fra Juro Dulđerović iz Gradovrha. Treba u upozoriti da je 1658. fra Ivan iz Foče u ime Provincije u Rimu zamolio papu Aleksandra VII. da dopusti da se u svečane dane neki dijelovi sv. Mise (Slava, Poslanica, Evanđelje, Muka, Vjerovanje i Oče naš) mole samo na hrvatskom jeziku, kako to mole popovi glagoljaši u Dalmaciji, a da ne moraju iste tekstove moliti i na latinskomu.[35]

- F. J. Dulđerović je 1657. g. sazvao provincijaku kongregaciju u Modriči, gdje je izabran generalnim vizitatorom fra Ivan iz Drniša koji će obići Provinciju**.**

- 1658. Fra Ivan je predsjedao provincijskom kapitulu u Gradovrhu 15. IX. iste godine. Bosanski gvardijani nisu došli, ali su došli svi iz Dalmacije i Slavonije, koji su izabrali novu upravu Provincije: fra Franjo Okrugić iz Požege provincijal, kustod fra Ivan Kamengrađanin, definitori fra Andrija Sovićanin, fra Martin Brođanin, fra Josip Vitanović i tajnik Provincije fra Jerolim Vrhdoljanin. Za gvardijana Gradovrha imenovan fra Filip Runović i Fojnice fra Franjo Miletić. Član kapitul bio je i provincijal fra Juro Dulđerović. Dok je zasjedao kapitul u Gradovrhu, izgorio je u Sutjeski samostan s arhivom i tada je izgorjelo puno vrijednih dokumenata bosanskih kraljeva.[36]

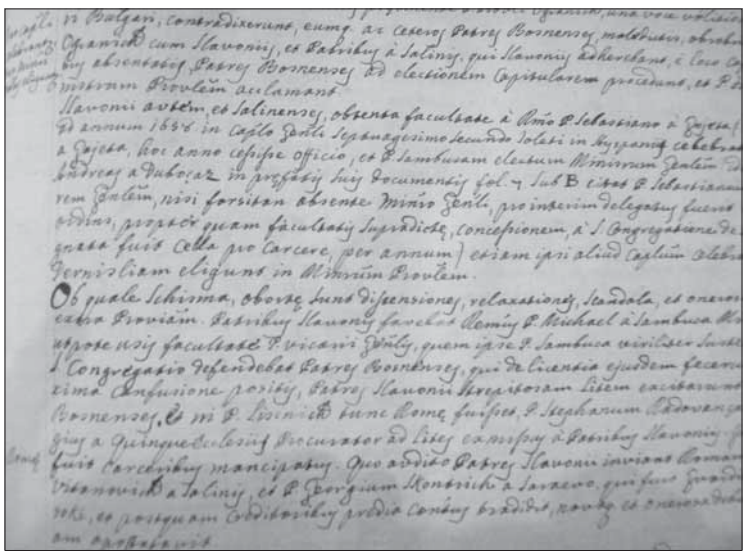

Bilješka u Liber archivialis o održavanju provincijskoga kapitula u Gradovrhu 1658. godine

34 N. S. NERETVANSKI (L. Vladmirović), *Pripisagnie,* 57.

35 FRA DOMINIK MANDIĆ, *Franjevačka Bosna.* Razvoj i uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.-1735, HPI, Rim 1968,190-191.

36 *Isto,* 191-192.

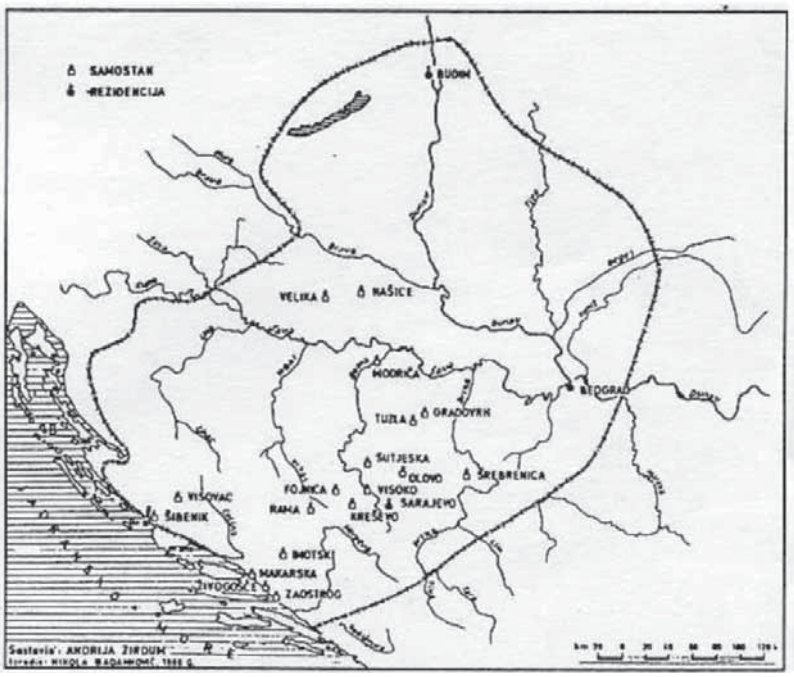

Provincija Bosna Srebrena 1679. i 1729. godine

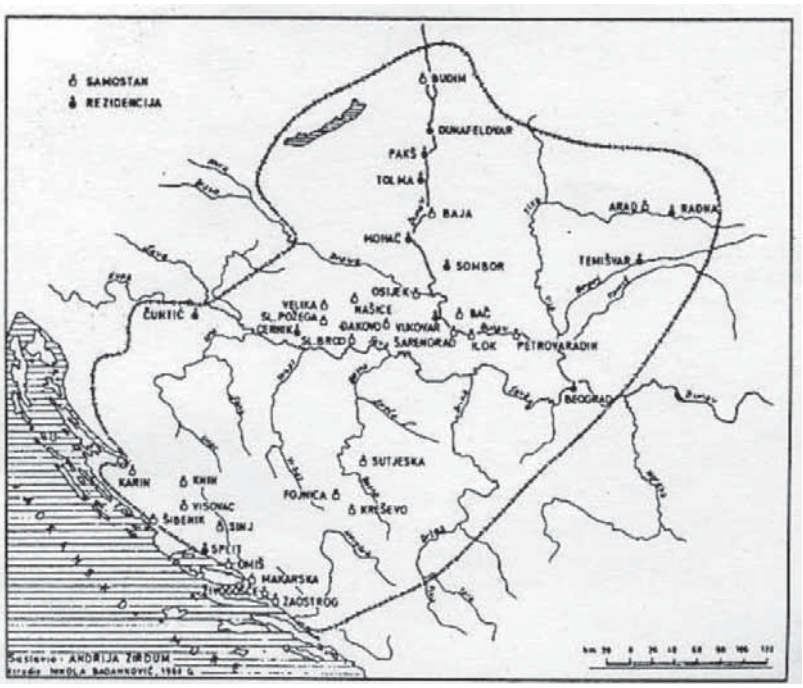

- 1665. U samostanu u Gradovrhu održan je Kapitul, gdje je odlučeno, zbog Kandijskoga rata, ratnih teškoća i dolaska primorskog područja pod mletačku vlast, da primorski samostani ipak dobiju neku manju samoupravu s provincijskim vikarom na čelu. Kapitul u Gradovrhu povjerio je fra Šimunu Tvrtkoviću tu službu za četiri primorska samostana: Zaostrog, Živogošće, Makarska i Šibenik.[37]

- 1666. Gvardijan u samostanu Gradovrh je bio fra Ivan Katušić.[38]

- 1672. Gvardijan u samostanu Gradovrh bio je fra Augustin iz Vareša.[39]

-1674. U gradovrškom je samostanu zabilježeno da je dužan 9.000 dukata uz kamatu od 20%. Zato su franjevci ogradili samostan i crkvu trnjem i napustili ih. Jedan je svećenik ostao, živio po obližnjim katoličkim kućama, svetkovinama dolazio služiti misu, a onda se ponovo brzo sklanjao. Fra Nikola Ogramić slika vrlo crnu sliku samostana na Gradovrhu. Piše da je našao spomenutu crkvu i u njoj tri oltara, a na jednom od njih je čudotvorna slika Bl. Djevice Marije. Toj crkvi, glasovitoj u tim krajevima, pridodan je samostan manje braće opslužitelja, koji je kao i crkva uistinu tako opterećen dugovima, da će ga, ako im ne bude makar koliko proviđeno od Apostolske Stolice, Turci prisvojiti u džamiju, što ne dao Bog, ili će ga srušiti. Dužan je 9.000 imperijala i zato je uvijek bez stan ovnika, zatvoren i obrastao trnjem.[40]

Potresne slike u Gradovrhu navele su fra Nikolu Ogramića da se u Svete Stolice usrdno zauzima za pomoć bosanskim samostanima, koji su tada sustavno pljačkani, za fratre koji su zatvarani i otkupljivani po veoma visokim

Gabrijel Jurkić, Predavanje poreza (džulusa)

37 F. HIDANOVIĆ, *Nav. dj.,* 60.
38 A. BENKONIĆ, *Nav. dj.,* 129.
39 *Isto mjesto.*
40 FRA JULIJAN JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci,* I, Sarajevo, s. a. (1912.), 134.

cijenama. Posebno preporučuje da treba pomoći Gradovrhu. Na fra Nikolinu preporuku papa Klement X. dopušta da šesnaest bosanskih fratara prose milostinju po Italiji, Francuskoj, Njemačkoj i Austriji, da bi riješili samostanske novčane probleme. Sam papa Klement X. darovao je 6.000 dukata.[41]

- 1677. Rim - Iz svoga sjedišta u samostanu Aracaeli, fra Josip Ximenez Samaniego, general Franjevačkoga reda, potvrđuje da je primio dopuštenje Kongregacija de propaganda fide dvojici franjevaca Bosne Srebrene da mogu prositi milostinju po Provinciji i kraljevstvu koje mu se svidi za dobro samostana u Gradovrhu, koji je dužan Turcima i više od 7.000 skudi. Navedeno dopuštenje general je poslao fra Ivanu Katušiću i fra Martinu de Bacio i odredio da odu u Francusku.[42]

- 1678. Gvardijan samostana na Gradovrh bio je fra Mijo Lukinjanin (Bukinjanin).[43]

- 1679. Posljednja opširnija vijest o samostanu Gradovrh nalazi se u fra Franje Varadinca, koji piše da je te godine samostan imao četrdeset članova, deset dječaka, koji su učili školu i šest momaka, a dugovao je 13.000 dukata sedamdesetorici muslimana.[44]

- 1681. Rama, provincijal fra Andrija Šipračić (19. XII. 1681.) negoduje što je komesar premjestio fra Juru Jurašića u Gradovar. Jure je govorio da ide u Bugarsku i mogao bi stanovati u kojem od unutrašnjih samostana. Boji se da će se ponoviti prizor s jednim fratrom koji je pobjegao preko granice, pa su zato fratri Turcima morali dati veliki iznos novca da se zaštite.[45]

- 1681. Gvardijan u samostanu na Gradovrh bio je fra Bernardin Doljanin.[46]

- 1682. Petorica starješina Provincije javljaju da je bez njihova znanja stigao u Gradovar fra Jure Jurašić, koji je bio misionar u Nikopolju, i da ga treba drugdje smjestiti.[47]

- 1683. Kada je započeo austro-turski rat (1683.-1699.) postade položaj kršćana u Bosni vrlo kritičan. U trom ratu puno su stradali fratri gradovrškog samostana. U sutješkom je nekrolou zapisano da je 22. VIII. 1682. god. u Gradovrhu gvardijan fra Bernardin (Galijaš) ubijen bodežom i župnik fra Luka živ ispečen. O tome fra Luka Vladmirović piše: „U Zvonigradu, Manaftir obori-

41 I. GAVRAN, *Suputnici,* 53.

42 DR. FRA ANDRIJA NIKIĆ, Regesta Kongregacije „De propaganda fide“ (III.), Nova et vetera, XXXVIII/1988, 1-2, 234.

43 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.,* 129.

44 Fra Berislav Gavranović, Franjevački samostan Kraljeva Sutjeska (rukopis), 230.

45 A. NIKIĆ, *Nav. dj.,* 257.

46 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.,* 129.

47 A. NIKIĆ, *Nav. dj.,* 259.

fce, a Fra Tadiu xiva na kolaz metnufce. U Varofsu dogne Soli, na xupi Xiva O. F. Lucu Parroca izpecofce. U Varoffu Gradovaru O. F. Barnu Guardiana macem probodofce, a manaftir oborifce."[48] U samostanu Turci su nabili na kolac vratara fra Tadiju Soila, čovjeka sveta života, na grobu kojeg su se kasnije događala razna čudesa.[49]

- 1686. Fra Mijo Radnić piše generalu Reda o odlasku bosanskog biskupa iz biskupije prije fra Mijina dolaska i ostavio redovnike, samostane i vjernike u velikoj opasnosti koja je uslijedila. Ovlasti je dao bivšem provincijalu i nekim franjevcima. U svom izvještaju prikazuje Bosnu i franjevce u vrlo žalosnom stanju i iznosi da su mnoga braća na komade sasječena, da su mnogi umrli u tamnici, a neki još u tamnici čame. Crkve i samostani su opustošeni, prezaduženi i doslovno kaže: "Životarim samo na časove, držeć smrt u ustah, te se skrivamo i danju i noću po spiljah u šumah i sa svim tim neima (bosanska država) ni jednog od tolikih svojih milih da je utješe." Ovako opisuje glad: "Da imam mogućnosti poslati vam kruh od drvene kore, raznih korijenja i trava, što ga jedu moji siromašni župnici i kršćani na ovim stranama, a treba ich ispovijedati toliko dana jer umiru od gladi. Kao posljedica ovih ratova zavladala je u Bosni strašna glad, ratove i glad slijedila je kuga, pa su ova tri zla zavili u crno Bosnu i franjevce s njihovim pukom." Zatim provincijal uvjerava generala da prenese Sv. Stolici da će on i franjevci sve učiniti na veću slavu Božju, napredak Crkve i po obavezi svog poziva.[50]

- 1688. Veoma teške i nesigurne prilike natjerale su većinu gradovrških franjevaca da ostave samostan i da se negdje sklone, a ostade samo gvardijan s jednim ocem. Trebalo bi istražiti je li je ta secesija u kakvoj vezi s provalom Ludviga Badenskoga, koji je 25. X. 1688. god. osvojio Zvornik i tim krajem s vojskom pošao k Banjoj Luci.

Kad je u prosincu hrvatski pukovnik Perčinlija zauzeo Brčko, dopro do Tuzle, uoči sv. Tome (21. XII.) svladao tursku posadu i srušio dosta slabu utvrdu, ne smjedoše ni ona dvojica fratara ostati, nego se priključiše austrijskoj vojsci. Tako i neki iz donjosolskog samostana kao i 3.000 katoličkih duša smjestiše se u Bač. zato se i samostan u Baču zvao do 1705. godine „gradovrški samostan". Da cijeli kraj nije istodobno iselio, svjedoči vojni svećenik, isusovac Bzensky, koji je krajem prosinca 1688. godine lađom iz Broda putovao do Zvorniku. Budući da se rijeka bila zamrzla, lađa nije mogla dalje od Brčkog, pa je morao s pratnjom pješke do Zvornika. Tada je prošao kroz još naseljeni Gradovrh. Kako piše dr. fra Jure Božitković, iz Gradovrha su 1688. godine pošla tri franjevca svećenika i jedan brat pomoćnik, najprije u Slavoniju i potom u Bač,

48 N. S. NERETVANSKI, *Pripisagnie,* 74.
49 R. ŠPIONJAK, *Nav. dj.,* 39.
50 FRA PAŠKAL CVEKAN, *Franjevci u Baču,* Virovitica 1985, 52-53.

gdje su imali svoju župu. Došli su na neki način na svoje, jer su i prije dolaska tu imali župu. Po svemu sudeći njihovo je doseljenje imalo samo privremeni značaj, jer su na mjestu staroga franjevačkog samostana u Baču pokraj džamije koju su odmah preuredili u crkvu, podigli i zapadni dio samostana, kako to bilježi samostanska kronika. I ne samo to, tako uređen samostan i crkvu u Baču nazvali su "Samostan Gradovar B. D. M. od milosti."[51]

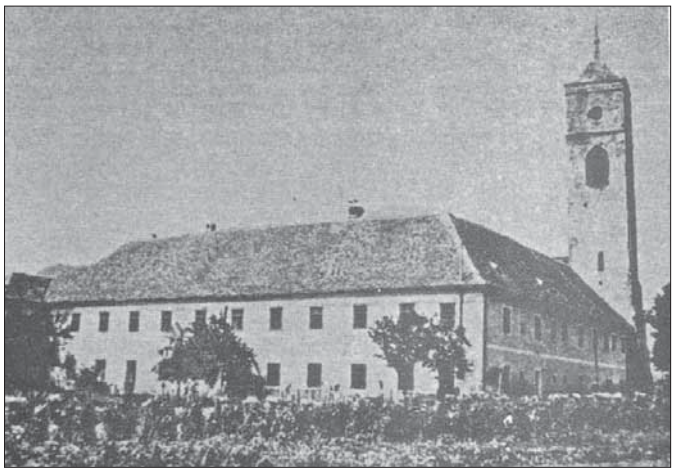

Franjevački samostan u Baču

Naseljavanje Šokaca u Bač i Bačku treba vezati uz franjevce i njihov rad, ali treba utvrditi da se ne radi o nekom drugom narodu nego samo o Hrvatima. Dioba novih došljaka u južnu Ugarsku na Šokce i Bunjevce unosi zabunu, pa zato fra Beato Bukinac ne raspravlja iznimno o spomenutim skupinama nego o seobama hrvatskoga naroda u XVI. i XVII. stoljeću, traži njihove uzroke i proučava ulogu franjevaca u tim zbivanjima. Zanimljivo poglavlje u naseljavanju pisac je razdijelio u podnaslove među kojima je i o seobama hrvatskog naroda u Bačku. Glede Bača i dolaska novih žitelja u tursko doba i kasnije obično se spominje da su župom u Baču upravljali bosanski franjevci iz samostana Gradovrha. Te doseljenike u Baranji i Bačkoj zovu "Šokci". Za taj njihov naziv je teško reći, zašto su ih tako prozvali. Kažu da je pitanje još uvijek otvoreno. Meni se lično čini da je Bosendorferovo tumačenje povijesno prihvatljivo. On piše: "Iz istorije znamo da je u sredovječnoj Bosni južno od Save, Bela IV. organizirao pograničnu oblast Soli (Salines), koja se protegla od Drine do Bosne i za kralja Matije Korvina postala banovina. Ova je oblast bila naseljena katolicima. Oblast Soli zvali su Mađari "Soi-bansag - banovina Soli" (hrvatski so, mađarski šo). Sam slani bunar Mađari su zvali Šo-kut. Kada su ispred

51 FRA BONO BENIĆ, *Ljetopis sutješkog samostana,* Sarajevo 1979, 103.

turske invazije ondašnji katolici stali bježati na sjever, Mađari su te izbjeglice, prema kraju iz kojeg su došli, zvali "Soi-ember", ljudi iz oblasti Soli, a naši opet, identifikujući mjesto Šokut (So-kut) s oblasti Šo (So), prozvali "Šokutac", odakle je nastao "Šokac". Taj je onda naziv prenesen na sve iseljenike iz istočne i srednje Bosne.[52]

- 1690. Dvije godine poslije uništenja samostana u Gradovrhu, napušten je i samostan sv. Petra apostola u Tuzli... Kao vjetrom otpuhani otišli su njihovi redovnici. A to je bilo ovako. Neki carski pukovnik, imenom Perčinlija, potajno je tada prijateljevao s nekim Turčinom iz Tuzle zvanim Tursunom, koji je u ono vrijeme kod Turaka imao mnogo uticaja i ugleda. Tako su ova dva službenika sklopili nepošten sporazum i potvrdili ga teškom zakletvom: "Kad neki od njih htjedne sa svojim vojnicima ode iz tog kraja u drugi kraj, drugi treba da se pobrine da tada sa svojim vojnicima ode iz tog kraja u drugi i da mu čak dadne na znanje preko glasnika da je otišao." Tako bi onaj koji pustoši mogao slobodnije provaliti na rečeno mjesto. Na taj način su oni vršili velika haranja. Ovakva je, dakle, ratna nevolja konačno ugasila ova dva samostana, koja je odavno pritiskala turska nepravda.[53]

Kada su i posljednji franjevci morali napustiti franjevački samostan Gradovrh, beg Nuragić je sklonio sliku iz zaključane crkve u svoj ambar. predanje kaže da je tada u ambaru imao svega u izobilju. Prilikom popravke lipničke kapele 1884. godine župnik fra Stjepan Ikić je otkupio sliku i postavio je na oltar na štovanje Marijinu puku. Mnogi su po Gospinu zagovoru ozdravljali od različitih bolesti i u mnogočemu bili uslišavani, tako da se njena čudotvornost proširila i pročula do najudaljenijih krajeva. Legendom je obavijena jedna ikona Bogorodice u kapeli u selu Lipnica kod Tuzle, navodno je ta slika iz Gradovrha, slika je rađena na platnu.[54]

Postoji i šira narodna predaja o toj slici o čemu je više pisao M. Filipović. Temeljem njegovih istraživanja ta slika, odnosno njezino podrijelo, može dovesti u korelaciju s poznatim zavjetnim slikama Gospa Gradovrške i Gospe Olovske. Međutim, te korelacije o nastanku i kretanju tih slika samo su hipotetskog karaktera. Vjernički narod kroz stoljeća bio je pobožan toj Gospinoj slici, posebno molitvom i postom. Mnogim je vjernicima molitve uslišala Gospa Lipnička. Zbog toga slika je vremenom dobila zavjetni značaj, a zavjetna svetkovina je Rođenje Blažene Djevice Marije ili Mala Gospa.[55]

---

52 JOSIP BÖSENDORFER, Odakle ime Šokac?, *Osječki zbornik,* II-III/1948, 247-249; A. SEKULIĆ, *Drevni Bač,* 46-47.

53 F. HIDANOBVIĆ, *Nav. dj.,* 18.

54 FRA FRANJO MARTINOVIĆ-MIJO FRANKOVIĆ, *Šikara.* Etno-povijesni, vjerski i kulturni osvrt uz 15. obljetnicu Župe Šikara, Šikara 2001, 31-32.

55 M. POPOVIĆ, *Nav. dj.,* 89-94.

Gospa Lipnička

Na toj slici je prikazana Bogorodica s Malim Isusom u naručju na jednom oblaku. Oko nje iz oblaka proviruju glave anđela. Oko Gospe i Isusa svjetlijom bojom naslikana je svetačka kruna. Gospa je prikazana kao u nekakvom zamahu, oko nje lepršа draperija njenog ogrtača u bogatim naborima. U prvom planu na slici su prikazani sv. Petar, desno s ključevima, koji označavaju vlast, koju je dobio od Krista, i sv. Pavao, lijevo s knjigom Svetog pisma i mačem, koji simbolizira njegovu riječ, koja je britka kao mač. U pozadini je prikazano mirno, vedro nebo i crkva sa samostanom u perspektivi.[56]

Posebno je vrijedan *zlatnik,* pronađen u Gradovrhu na lokalitetu, gdje se nekad nalazio franjevački samostan.

Opis zlatnika:

Metal: zlato

Oblik: kružni,

Promjer: 23 mm.

Avers: dobro sačuvan lik Isusa u kozmičkoj elipsi, okrunjena i okružena petokrakim zvijezdama, a na obodu je tekst, koji još nije pročitan.

Revers: površinski malo oštećen lik B. D. Marije, sv. Petar i sv. Pavao s biskupskim štapom u ruci, na obodu teško čitljiv tekst.

56 FRA FRANJO MARTINOVIĆ-MIJO FRANKOVIĆ, *Lipnica s posebnim osvrtom na kapelu sa slikom Gospe Lipničke,* Šikara 2005, 22-25.

- 1696. Da se gradovrško katoličko stanovništvo barem djelemice nastanilo u oklici Bača, svjedoči bilješka iz rukopisa "Liber archivalis" u arhivu Franjevačkoga samostana u Makarskoj i Šibeniku. Tu je zapisano da je gradovrški gvardijan poslao jednog franjevca, da ondje poslužuje doseljenike iz Gradovrha. To je odobrio 18. VI. 1696. god. na Visovcu fra Franjo Budalić, provincijal.[57]

- 1696. Prve godine provincijalstva fra Frane Budalića, na provincijskom kapitulu Bosne Srebrene u samostanu sv. Marije na Visovcu, 15. VI. 1696. god. izabrani su novi gvardijani i među njima gvardijan samostana Gradovar, poštovani otac Bernardin a Ragusio (od Dubrovnika).[58]

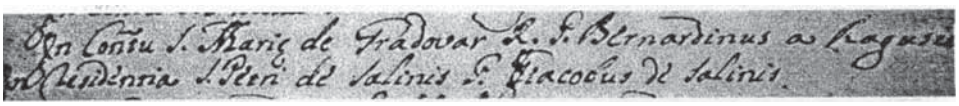

Fra Bernardin iz Dubrovnika imenovan je gvardijanom samostana sv. Petra u Solima (zapisnik u Liber archivalis)

Na sastanku na Visovcu, 18. VI. 1696. god. Novi definitorij (provincijsko vijeće) donosi šest značajnih odluka, od kojih šesta glasi: Poštovani Definitorij / naređuje da otac gvardijan Gradovrha (Gradovrcha) može i mora poslati redovnike svoje obitelji (samostana) da poduzmu brigu za one duše, koje su oko Futoga i za stado, dokle budu bile one granice i oni okrug gore spomenuta samostana i moraju to vršiti ubuduće svi oci gvardijani da se svake godine to drži u svojim granicama.[59]

57 Liber archivialis in quo de origine Provinciae Bosnae Argentinae… a Fratribus Minoribus S. P. N. Francisci, MDCCLVII, 4 (za godinu 1696.). To je rukopisna knjiga u dva primjerka, od kojih se jedan čuva u arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj, a drugi u Šibeniku. Ovdje se služimo šibenskim primjemrom.

58 Isto, 5.

59 Isto, 6.

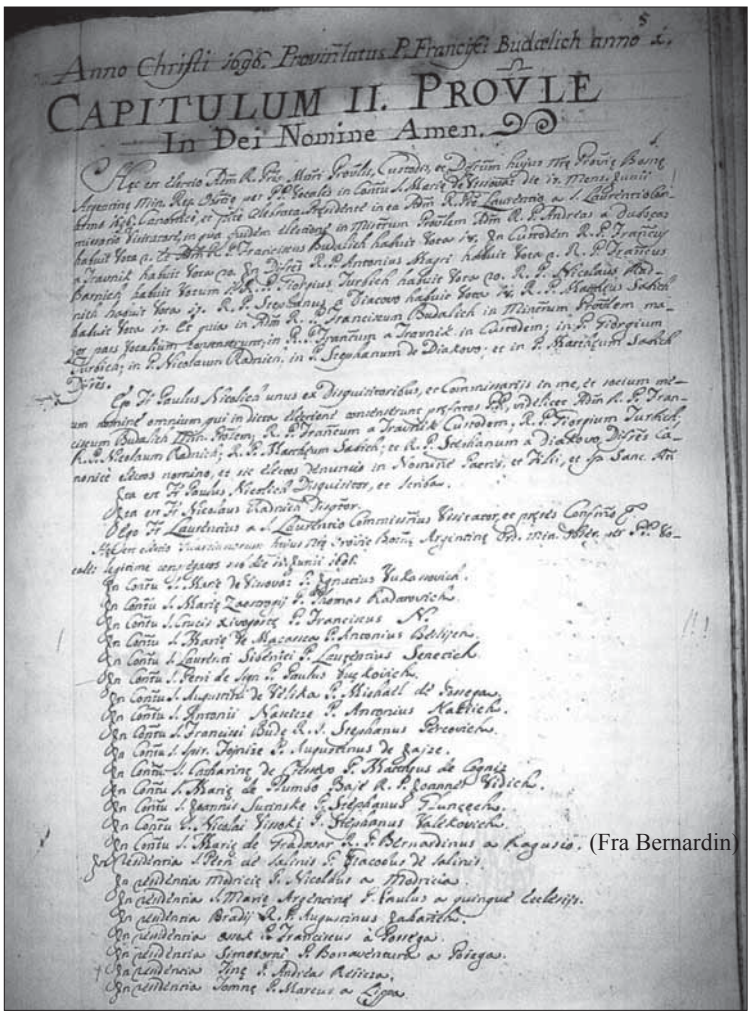

Anno Christi 1696. Provincialatus P. Francisci Budalich anno 2.

CAPITULUM II. PROVLE

In Dei Nomine Amen.

(Fra Bernardin)

Spisak gvardijana Provincije Bosne Srebrene na kapitulu održanom 1696. godine na Visovcu

- 1712. Fra Ivan Krstitelj de Vietri, generalni vizitator, nazvao je franjevački samostan u Solima "convento", iako on to više nije bio. Provincijal fra Petar Pastirović molio je cara Karla za novčanu pomoć zaduženim samostanima. Spominje samo tri "mimoilazeći spomen ostalih samostana, od kojih se sada nalaze samo razvaline…" Poslije Vietrijeva posjeta Solima nema nikakvih vijesti ni o župi, ni o redovničkoj obitelji, koja se više ne zove samostan, nego rezidencija ili hospicij, gostinjac. Ovdje (u župi) osim golih tragova dviju crkava, s kojima su nekad bila povezana dva samostana Male braće, naime, sv. Marije u Gradovrhu (Gradou-varh) na brdovitu i posve pustu mjestu i sv. Petra

apostola u gradu D. Soli, gdje još postoji kuća za župnika koliko-toliko zgodna.Tu nemaju ničeg podignuta za službu Božju i za skupljanje naroda. Ipak se nedjeljama redovito služi Misa pokraj spomenute župnikove kuće. To zapovijedaju Turci radi trgovine (sajma, pazara). I ovaj župnik, osim poreza i drugoga koječega što ga tišti, mora Turcima godišnje plaćati tisuću groša za izbijanje sata, koji je u tvrđi iznad kuće. Taj sat s malim zvonom bio je na nedalekoj kuli tvrđave. Biskup nije označio vrstu novca, nego napisao samo "nummos mille", a s druge se strane zna, da su davali hiljadu groša. Zvono je iz XV. stoljeća i bilo je nekad na crkvi, a sada je služilo samo za otkucavanje sati.[60]

- 1742. Odseljeni fratri iz gradovrškog samostana živjeli su nadajući se da će se sa svojim odseljenim pukom jednog dana, kada dođu bolja vremena, vratiti na svoja sjedišta, porušene crkve i samostane obnoviti, ali se to nikada nije ostvarilo, pa su pojedini samostani i župe pali u zaborav. Biskup fra Pavo Dragićević dolazeći koncem lipnja 1742. God. u Župu Soli, veli: "Da se na nekom brdovitom, posve napuštenom mjestu nalaze goli tragovi crkve, uz koju je bio samostan Gradovrh. I od tada se on više ne spominje, osim u pričanju rijetkih staraca i u imenu nekih fratarskih njiva.[61]

- 1908. V. Čurčić obilazeći Gradovrh primijetio je utvrđene ostatke neke utvrde, a ostaci su zidova zatvarali prostor u promjeru oko 50m. Čurčić i ne naziva Gradovrh drugačije nego Gradina od Solina. On međutim ne kaže da je to rimska građevina, nego pretpostavlja da je to prije prethistorijska utvrda, na kojoj su kasnije, na temelju nađenih fragmenata rimske opeke, mogli naseliti Rimljani.[62]

- 1985. Poslije ozbiljnih priprema konačno je osvanuo blagdan Velike Gospe (15. VIII.), zaštitnice crkve i samostana, U samostanskoj crkvi u Baču odvijalo se je veliko završno slavlje "Marijine godine". Svečanu koncelebriranu sv. Misu predvodio je msgr. Fancesco Colasuonno, nadbiskup, nuncij Svete Stolice u Beogradu, s msgr. Matišom Zvekanovićem, biskupom subotičkim i brojnim svećenicima. Održao je lijepu propovijed na hrvatskom jeziku i okrunio zatnom krunom obnovljenu sliku "Radosne Gospe". Žazželio je da crkva u Baču opet postane Gospino svetište, u koje će mnogi vjernici i hodočasnici dolaziti i nalaziti svoju Majku i Zaštitnicu. Iz Tuzl e su došli brojni hodočasnici sa svojim fratrima.

- 1986. U Subotici je organiziran od 12. do 14. VIII. Znanastveni skup "Tri stoljeća obnovljene crkvenosti Hrvata u Bačkoj" kao i svečanost "Družijance" s izložbom "Dani kruha i riječi."

- 1987. Skupina hodočasnika iz Bača hodočastila je (3. V.) u Tuzlu, na svoje izvorište i korijenjene, i svečanom sv. Misom proslavila 300. obljetnicu

60 MIJO V. BATINIĆ, Njekoliko priloga, *Starine*, HAZU (JAZU), 17, 86-98.
61 R. ŠPIONJAK, *Nav. dj.,* 40.
62 M. BAUM, *Nav. dj.,* 11.

dolaska svojih pradjedova iz Tuzle u Bač. Čak je u franjevačkoj crkvi sv. Petra i Pavla postavljena spomen-ploča.[63]

- 1988. Dr. fra Luka Markešić, provincijal Bosbnre Srebrene, posjetio je (7. V.) Gradovrh u pratnji vlč. Lazara Krmpotića, župnika i dekana Bačke Palanke, fra Josipa Špehara, gvardijana iz Bača, i fra Josipa Bošnjakovića, gvardijana iz Tuzle. Bio je to, koliko se zna, prvi posjet jednog provincijala Bosne Srebrene tim prostorima nakon tri stotine godina, otkada su fratri morali napustili to mjesto. Tom prilikom je dogovoreno s provincijalom da, u povodu predstojećega jubileja, treba otkupiti to zemljište i postaviti na njemu neki sakralni znak, kao obilježje bogate franjevačke prošlosti.[64]

Medaljon Gospe Gradovrške (1688.-1988.)

Za slavlje 300. obljetnice preseljenja Hrvata iz Tuzle u Bač priređena su veličanstvena slavlja u Baču. Hodočannici su iz Bača donijeli dragu sliku "Radosne Gospe" u Tuzlu. To je za jedne i druge vjernike, one iz Bača i one iz Tuzle, bio izvanredan događaj i doživljaj – poslije tri stoljeća "Radosna Gospa" vratila se u svoje Soli, u svoju Tuzlu.

Svečanost je (7. VIII.) predvodio kardinal Franjo Kuharić, nadbiskup zagrebački i predsjednik Biskupske konferencije. Sudjelovalo je više biskupa, provincijala, svećenika, redovnika, redovnica i oko 10.000 vjernika. Bilo je to nezapamćeno slavlje i prvi put u povijesti da jedan kardinal Katoličke Crkve do-

63 FRA JOSIP ZVONIMIR BOŠNJAKOVIĆ, *Svjedok jednog vremena.* Moja usputna sjećanja, Zagreb 2005, 136-137.

64 *Isto dj.*,136-137.

lazi i posjet građanima i gradu Tuzli. Drugi dio proslave održan je u Baču (1. i 2. X.). Svečanost je opet predvodio kardinal Franjo Kuharić s doaćim biskupom, svećenicima i preko 5.000 vjernika, od koji su mnogi došli iz Tuzle i okolice.[65]

- 1991. Fra Josip Bošnjaković oprostio se (26. V.) od gvardijanstva na povijesnom Gradovrhu, brdu i ruševinama negdašnjeg franjevačkog samostana iznad naselja Solina. Novim gvardijanom imenovan je fra Petar Matanović.[66]

- 1995. Od te godine do danas pisac ovih redaka intezivno se bavi istraživanjima gradovrškog lokaliteta i prikupljanjem građe povijesti Gradovrh, da bi posadašnjio franjevačku prošlost u tuzlanskom kraju, kako u svom osvrtu na ovaj rad reče fra Josip Bošnjaković.

- 2009. U Tuzli je (8. XI.) blagoslovljen križ, podignut u znak sjećanja na 34 mučenika i svjedoka vjere tuzlanskog kraja i u povodu 800. obljetnice Franjevačkog reda. Križ je postavljen ispred crkve sv. Petra i Pavla u Tuzli i blagoslov je obavljen u nedjelju (8. XI.) uz slavlje sv. Mise, koju je predvodio fra Mato Topić, definitor Provincije Bosne Srebrene, a koncelebrirali su: fra Zdravk Anđić, gvardijan tuzlanski, i vlč. Vlatko Rosić, ravnatelj KŠC "Sv. Franjo" u Tuzli. Križ je postavljen u dvorište tuzlanske crkve, prvi spomenik podignut u znak sjećanja na mučenike i svjedoke tuzlanskog kraja, a pun je simbolike: na sebi ima uskrslog Krista, a oko njega su fratri. Na lijevoj strani nalazi se Gradovrh i fratar kako propovijeda, a u podnožju je sadašnja crkva i mnoštvo ljudi, što fratara, što vjernika, koji idu gore, prema uskrslom Gospodinu.[67]

Mlada Misa fra Željka Nikolića (15. VII. 2012.)

- 2012. U Tuzli je (15. VII.) slavio svoju Mladu Misu fra Željko Nikolić, koji rođen 23. veljače. 1985. godine u Tuzli i odrastao u Solini, u neposrednoj blizini Gradovrha. Doživotne zavjete položio je u Suhom Po-

65 *Isto dj.*,144-150.

66 *Isto dj.*,195-196.

67 ANKICA STIJEPIĆ-ĆOSIĆ, Blagoslovljen križ podignut u znak sjećanja na mučenike i svjedoke tuzlanskog kraja, *Hrvatski glasnik* (Tuzla), XVII/2009, rujan-listopad, 13.

lju kraj Kupresa, diplomirao filozofiju i teologiju u Sarajevu. Nakon 46 godina Župa sv. Petra i Pavla u Tuzli darovala je Crkvi, Franjevačkom redu i narodu Božjemu fra Žaljka, mladomisnika.[68]

- Zahvaljujući svesrdnom zalaganju fra Marija Divkovića, gvardijana Franjevačkog samostana u Tuzli, nakon 324 godine, "Fratarske njive" u Gradovrhu ponovo su u vlasništvu franjevaca. Zemljište, veličine 7421 m^2, na kojemu su se do 1688. godine nalazili Franjevačka samostan i crkva, otkupljeno je od privatnih vlasnika (18. XII. 2012.) i postalo prirodno dobro Franjevačkog samostana sv. Petra i Pavla u Tuzli.[69]

Spomenik mučenicima i svjedocima s natpisom:

U POVODU OBILJEŽAVANJA 800. OBLJETNICE
UTEMELJENJA FRANJEVAČKOG REDA
FRANJEVCI TUZLANSKOG SAMOSTANA
PODIŽU OVAJ SPOMENIK
U ZNAK ZAHVALNOSTI
FRANJEVAČKIM MUČENICIMA GRADOVRHA
I ŽUPE SOLI.

68 MLADEN BOSANKIĆ, Fra Žaljko Nikolić rekao Bogu „DA", *Hrvatski glasnik,* XX/2012, 4-5.

69 MLADEN BOSANKIĆ, Nakon 325 godina ponovo u vlasništvu franjevaca. Ostatci gradovrškog samostana i u 20. stoljeću bili vidljivi, *Hrvatski glasnik,* XXI/2013, 215-216, 12-13.

IV. GRADOVRŠKA GOSPA

Za divnu čudotvornu sliku Blažene Djevice Marije u Gradovrhu odavno se zna kako je u Gradovrh došla, odakle je došla i kako je izgledala. Postoje dva vjerodostojna svjedočanstva iz 1639. i 1640. godine.

Fra Jeronim Lučić, drivatski biskup, po zahtjevu Kongregacije za širenje vjere u Rimu ispitivano je sve o toj čudotvornoj slici Blažene Djevice Marije u Gradovrhu. Napisao je Izvještaj 1639. godine u Sutjesci. Lučić je osam dana proveo u gradovrškom samostanu i ispitao 14 franjevaca-svećenika i jednoga starca, svjetovnjaka od preko 90 godina. Što je doznao to je zapisao: "Kad su Turci osvojili Zvornik na Drini, Turci su franjevcima dopustili da mogu pri odlasku iz samostana i crkve samo malo crkvenih stvari i knjiga odnijeti. Sve to potajno, da im se ne zaplijene. Bilo je to godine 1539. Braća su ponijela sliku B. D. Marije, koja je pokazivala Isusovo rođenje i Marijin poklon Djetetu Isusu, a zvala se: *Quem genuit et adoravit* (koga je rodila njemu se i poklonila).

Sliku su nosili u predvečerje Marijina Uznesenja na nebo. Dok su se uz rijeku Drinu na jednom mjestu odmarali ili samo malo stali, jer im je u susret dolazio jedan turski vojnik na konju, ugledavši sliku, taj Turčin svojim je kopljem udario Gospinu sliku ispod desnog oka, a iz tako probodene slike u veličini manjeg palca potekla je krv, koja se sa slike nije mogla izbrisati.

Tako okrvavljenu Marijinu sliku franjevci su donijeli u Gornje Soline, gdje radi turskih zuluma nije mogla dugo ostati. Prema svjedočenju spomenutog starca od devedeset godina, samostan na Gradovrhu podigli su na svome posjedu njegov djed Pavao i otac Ivan, grofovi Magljaševići. Na mjestu gdje su potaknuti javljanjem čudesna svjetla noći, otkrili čitav oltar, sagradili su crkvu, a počeše graditi i samostan, ali radi pomankanja sredstava nijesu mogli dovršiti. Isti je starac potvrdio, kako je slika ranjena ispod oka, kao su je franjevci iz Zvornika najprije donijeli u Gornje Soline, a onda na sadašnje mjesto u Gradovrh, jer je kao u pustinji.

Biskup Lučić je sve to na licu mjesta vidio i provjerio i Izvještaj pisao u Rim, kako to donosi Acta Bosnae.[70]

Bosnu Srebrenu 1640. god. službeno je pohodio o. fra Pavao iz Rovinja, generalni vizitator, koji je također bio u Gradovrhu i, uz već poznato svjedočanstvo biskupa J. Lučića o čudotvornoj slici, zapisao sljedeće: „Samostan u Gradovrhu je na prekrasnom položaju, a nalazi se između Gornjih i Donjih Solina. Vrata u samostan su prema običaju kraja vrlo mala, a sva okovana različitim vrstama željeza. Na pitanje, zašto su takva, rekoše mu, da to služi za obranu od Turaka. Crkva je velika i lijepa . Kor je tako velik da zaprema polovinu crkve. Veliki oltar je djelo vrlo dobre ruke (tj. umjetnika), a zatim je

70 *Acta Bosnae,* prov. 1328, s. 426-329.

u sredini crkve jedan drugi oltar sa slikom Presvete Djevice čudotvorne. Ona stoji u sredini među kipovima odlična kipara."

Opisujući je kako je slika ranjena, spominje da je slika naslikana na daski (e perche la pittura e in tavola). Kršćani su pokušali ukloniti poteklu krv iz rane na Gospinu licu, ali nisu mogli. Za razliku od Lučićeva izvještaja, fra Pavao iz Rovinja kaže, da su sliku uz Drinu nosili kršćani da je sačuvaju.[71]

Prema opisu spomenutih očevidaca slika Blažene Djevice Marije čudotvorne od Gradovrha ne postoji u Baču. Prema opisu o. Pavla iz Rovinja 1640. godine nije stajala na velikom oltaru Gradovrške samostanske crkve, znači, da ta crkva njoj nije bila posvećena, jer je imala drugi oltar, usred crkve, a vjerovatnije na sjevernom zidu u lađi. Možda je razlog bio u tome, jer samostanska crkva u Gornjoj Solini, bila podignuta u čast Blaženoj Djevici Mariji. Ne znam odakle, ali mi je svojevremeno o. Dionizije Andrašec poslao sliku, za koju on prema napisu ispod slike tvrdi, da je gradovrška. Slika je nesmnjivo lijepa, premda je crtež. Način slikanja je grčka Madona, koja središnje postavljena, na desnoj ruci drži dijete Isusa, koji grli Djevicu Majku, s lijevim obrazom uz Marijin desni obraz. U desnom gornjem kutu grčkom kraticom napisano:

Gradovrška Gospa, snimak izgubljene slike

71 STIPAN ZLATOVIĆ, Izvještaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja, *Starine,* HAZU (JAZU), knjiga XXIII, Zagreb 1890, 32.

MP̃ - MHTHP ΘŸ- ΘEOY = Majka Božja. Ispod toga u visini Djevičine glave grčka su slova: IS̃ - IHΣOΣ XS̃ - XPIΣTOΣ = Isus Krist. Ispod slike je latinski natpis, koji odgovara načinu pisanja XVIII. stoljeća: "Icon B. M. de Gradovar, olim in Regno Bosnae et Conventu Frum Min. fidelium Cultu celebris. Incenso Contu a Muhemetanis, translata, in Hungariam Bacsinum sub finem saeculi decimi septimi: ad Contum Ffrum Min. Provinciae S. Joannis a Capist."[72]

Po natpisu to bi trebala biti slika Blažene Djevice Marije iz Gradovrha. Šteta, što se ne zna, tko je na tu sliku, umjetnički lijepu, stavio taj naslov i gdje se je ona izvorno nalazila. Čini mi se da je vjerovatno bila u nekom molitveniku. Po bakrotisku podsjeća na sliku Svetog Antuna s velikog oltara u Našicama.

U bačkom samostanu je sačuvana još jedna slika grčke Madone, koju zovu "Radosna Gospa", a obješena je iznad oltara na hodniku s desne strane ulaza u sakristiju. Po zapisu o. Konstancija Radmana iz 1855. godine visjela je na tom mjestu u hodniku. Zapis latinski glasi: "Imago B. V. Mariae in ambitu inferiore ad introitum Ecclesiae supra aram posita picta est anno 1392, - in scripto inveni, si non est alibi adnotatum." Godina slikanja ne odgovara, jer na slici stoji točan datum i slikar, kao što to svjedoči o. Atanazije Schneider, koji je 1876. bio bački gvardijan. On piše: Jedan stari pravoslavni svećenik, učen čovjek i sudac konzistorijalni u Novom Sadu, česti gost u Baču, pročitao je zapis na slici Blažene Djevice Marije, koja se štuje na hodniku bačkog samostana ovako: "Siju ikonu napisa Dima a pisar od stvorenja sveta, 7193, od rođenja Kristova 1685. Bog da prosti" (II. Prot. str. 390).

Slika je postavljena središnja, ali s desna na lijevo, obratno od prve opisane. Sadržajno je slična opisanoj. Slikar Dima nije bio veliki slikar. Rana na licu Gospe je stilizirano naslikana. Slika je naslikana na orahovoj daski, ulje, 92x57 cm, u svjetloj 9 cm profiliranoj rami. Iz desnog gornjeg kuta izlazi jedan krilati anđeo, raširenih ruku. U visini glave Djevičine je desno uokvirena grčka kratica: MP - MHTHP ΘY - ΘEOY = Majka Božja.

Gospa je ogrnuta plaštem tamnocrvene boje, s mnogo prijelijeva u grimiznoj boji. Glave Djevičina i Isusova okrunjene su pozlaćenim i češkim kamenovima ukrašenim krunama.[73]

U najnovijim nastojanjima, da se dolazak šokačkog stanovništva u Bač i Bačku poveže i proslavi s 1685. godinom, slika Radosne Gospe s oltara u hodniku bačkoga franjevačkog samostana pokrenula je posebnu pozornost. Ponovno se je postavilo pitanje, je li to ona čudotvorna Djevičina slika iz Gra-

72 A. SEKULIĆ, *Drevni Bač,* 78-81. Prijevod latinskoga natpisa: Slika Blažene Marije iz Gradovrha, nekoć u kraljevstvu Bosne i u samostanu manje braće slavna štovanjem vjernika. Kada su muslimani zapalili samostan, prenešena je u ugarski Bač pri kraju XVII. stoljeća (i čuva se) u samostanu male braće Provincije sv. Ivana Kapistrana.

73 M. FILIPOVIĆ, *Nav. dj.,* 89-92; A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.,* 126-128.

Slika Radosne Gospe u Baču

dovrha. Nije se moglo potvrdno odgovoriti, jer postoje čvrsti razlozi, da te čudotvorne slike u Baču nema, a najvjerovatnije nije ni bilo.

Trud se ipak isplatio. Kod čišćenja slike "Radosne Gospe" skinute su krune. Na veliku radost našao se ispod krune na Gospinoj glavi ćirilicom napisan napis: "Ograjen p. fra Juro bačvanin na poštenje gospi u Grejovar 1685." To jest: "Na čast Gospi u Gradovrhu okrunio je fra Jure Bačvanin 1685." Tako se poklapa 1685. godina slikanja Dime slikara i poklon s krunom fra Jure Bačvanina na čast Gospi Gradovrha. Ostaje samo poticaj fra Jure Bačvanina, zašto je tu sliku dao napraviti i okruniti na čast gradovrške čudotvorne Djevice 1685. Mogao je to biti zavjet stanovnika, doseljenika iz Gradovrha u Bač, pa im je ta slika i prije dolaska franjevaca iz Gradovrha u Bač bila u Baču na čašćenju. A možda su tu sliku kao zavjetnu htjeli poslati u Gradovrh. Na kraju kao sigurno jest, da se slika "Radosne Gospe" poštovala u XIX. stoljeću od strane vjernika i pravoslavnih ovog kraja. Možda ne javnim priredbama, ali dolaženjem vjernoga i Djevici odanog naroda. To poštovanje je ostalo do danas.

I na Veliku Gospu, kad samostanska crkva u Baču slavi svoju Nebesku Zaštitnicu, upriličena je velika svečanost postavljenjem obnovljene slike "Radosne Gospe" na njeno staro mjesto. Slika je ukrašena sa sedam zlatnih zvijezda uz prisutnost gospodina bačkoga i subotičkog biskupa Matije Zvekanovića i

svega okolnog svećenstva. Večernja svečanost Velike Gospe (15.VIII.1985.) kao jubilarna tristota obljetnica doseljenja Šokaca u Bač, ostat će u "Kronici" bačkog samostana zabilježena kao skromno priznanje njihova dušobrižničkog djelovanja u Baču za tursko vrijeme i prvoj polovini XVIII. stoljeća, kad su u Baču bili župnici, a do kraja XVIII. stoljeća vodili uprave župa u: Sonti, Monostoru, Srpskom Miletiću, Bačkoj Palanki, Gajdobri i u Titelu.[74]

U Subotici je 17. kolovoza 1986. godine u dvorištu katoličke prvostolne crkve u nazočnosti brojnih svećenika, bogoslova, časnih sestara i mnoštva vjernika, održana svečana sv. Misa, koju je predvodio mostarski biskup dr. Pavao Žanić, uz subotičkog biskupa dr. Matiju Zvekanovića i vrhbosanskog nadbiskupa dr. Marka Jozinovića. Tom prilikom je fra Josip Bošnjaković iz Tuzle otpjevao Evanđelje napjevom koji se pjeva samo u Bosni, a na prikazanju u ime svećen-

Molitva Radosnoj Gospi Gradovrškoj

Predobrostiva Gospo Gradovrška, Djevice Marijo, evo stojimo pred Tvojim milosnim likom, otvorena srca i ponizne duše, i molimo Ti se, isto onako, kako su ti se molili prije 320 godina naši pradjedovi, s odanim srcem i s pouzdanom dušom u Crkvi na Gradovrhu, koja je bila istinsko utočište vjernika, kojima si pomagala u njihovim teškim nevoljama i potrebama.

Čudotvorna Gospo Gradovrška, Tvoja su djeca pod okriljem tvojega milosnog lika morali napustiti svoja ognjišta, da bi sačuvali vjeru svojih očeva i majki, vjeru svojih predaka.

U vjernosti Tebi, naša nebeska Majko, kad im je bilo najteže, nalazili su najsigurniju zaštitu za očuvanje vjere svoje djece i svoje obitelji, od svih navala pakosnog duha i vječne propasti.

I zato su punih 320 godina, čvrsti u vjeri Tvojega Sina, čuvali hrabro ovaj Tvoj milosni lik i sačuvali ga, uz pomoć Tvoju, od oskvrnuća i potpunog uništenja.

Stoga, ovu našu molitvu upućujemo danas Tebi, Radosna Gospo, naša Nebeska Majko, u ime svoje i u ime svih onih koji su morali otići s ovih tuzlanskih prostora, da nam izmoliš od Oca Nebeskoga, da ostanemo čvrsto ujedinjeni u vjeri naših Otaca, uvijek vjerni Bogu i Kristovoj jednoj, svetoj, katoličkoj i apostolskoj Crkvi.

Majko naše prošlosti, budi majka naše sadašnjosti i budućnosti. AMEN.

Fra Josip Zvonimir Bošnjaković

74 HERTA KUNA, *Hrestomatija starije bosanska književnosti,* Svjetlost, Sarajevo 1974,143-145.

stva i hrvatskoga katoličkog puka iz Tuzle fra Josip je prinio vodu s gradovrškoga izvora i kamen iz negdašnjega gradovrškog franjevačkog samostana i crkve. Na kraju Mise je tom vodom biskup P. Žanić blagoslovio nazočne vjernike.

Gradovrški kamen je prinesen na oltar kao prikazani dar Hrvata i katolika tuzlanske, brežačke i šikarske župe, a vodu iz gradovrškog izvora pomiješali su s vodom iz rijeke Bune (u Hercegovini) koju je na početku Mise blagoslovio mons. Marko Jozinović u znak sjećanja na stare postojbine Bunjevaca, na Blagaj i Bunu, a Šokce na Gradovrh.

Kamen donešen s Gradovrha i prikazan na toj sv. Misi čuva se u sakristiji prvostolne crkve sv. Terezije u Subotici.[75]

VI. SVIJETLI LIKOVI

U Samostanu na Gradovrhu, kao i u drugim samostanima Franjevačke provincije sv. Križa Bosne Srebrene, živjeli su brojni uzorni i sveti redovnici. Mnogima od njih nema nikakavih pisanih svjedočastava, o nekima su sačuvani samo šturi podatci, a o trećima postoji toliko pismenih dokaza o njihovu životu i djelovanju da današnji naraštaj može o njima imati zaokruženu sliku, koja svjedoči da su bili pravi Božji ljudi, navjestitelji Božje riječi, kao i vrlo aktivni djelatnici na kulturnom i prosvjetnom polju.

Stoga ćemo opisati opširnije samo trojicu "Tuzlaka" o kojima postoji više sigurnih vjerodostojnih povijesnih svjedočanstava i dokumenata, a onda ćemo navesti neke mučenike i svjedoke vjere kao i neke fratre koji su živjeli, umrli ili pokopani na Gradovrhu.

1. FRA PETAR ZLOJUTRIĆ SOLJANIN (1550.-1623.)

Franjevački samostani tuzlanskog bazena imali su u XVI. stoljeću nekoliko istaknutih franjevaca kao što su: *fra Petar Soljanin, fra Jakov Tuzlak, fra Juro Tuzlak i drugi.* Fra Jakov Tuzlak, provincijal Bosanske provincije 1562.-1565., isposlovao je od pape Pija IV. mnoge povlastice za članove svoje Provincije. Fra Juro Tuzlak, poznat je po svom misionarskom radu u Srijemu i Slavoniji, išao je i osobno u Rim i izlagao teško vjersko stanje katolika u spomenutim predjelima. Tom zgodom je dobio mnoge povlastice i dozvolu da sebi može potražiti svećenike pomoćnike iz drugih krajeva, ako ne bi dovoljan broj našao u svojoj Provinciji.

Od spomenutih franjevca u to doba najpoznatiji je bio kako u Provinciji Bosni Srebrenoj, tako i izvan nje *fra Petar Zlojutrić, Soljanin.* Rođen je u Gra-

75 FRA PAŠKAL CVEKAN, *Nav. dj.,* 114-116.

dovrhu. Pojedini povjesničari navode i druga mjesta njegova rođenja: Tuzlu (Soli), ili Gornju Tuzlu (Gornje Soli). Fra M. Batinić ga naziva: Soljanin- Tuzlak, J. Jelinić: Zlojutrić, F. Laštrić: Gradovršanin, I. Dujčev: Solinat, C. F**.** Nedić: Zlojutrić.[76]

U negdašnja vremena ljudi su se nazivali po mjestu rođenja. Stoga i Nedić fra Petar po mjestu rođenja naziva Gradovršaninom i Soljaninom, ali ipak treba naglasiti da mu je pravo prezime Zlojutrić. O fra Petrovu životu i radu prije nego otišao kao misionar u Bugarsku ima malo sačuvanih podataka. Iz jednog pisma, koje je fra Petru uputio papa Klement VIII. iz 1596. god. vidi se da je bio odgojitelj mladeži, koja se priprema za svećenički stalež. Bio je provincijal Provincije Bosne Srebrene (1589.-1592.). Da je bio provincijal u navedenom trogodištu nema dokaza u poznatim izvorima iz tih godina. Međutim, da je sigurno bio provincijalom sam svjedoči u predstavci bosanskih franjevaca protektoru Reda kardinalu De Mattei 22. VII. 1594. godine, koju ovako potpisuje: ”Ego fra Petrus Salinatus, olim minister.“[77]

Ne zna se ni za točnu godinu njegova rođenja (neki navode 1550.). Neki misle da se je fra Petar školovao u Italiji, jer je dobro govorio i pisao talijanski. Papa Klement VIII, vjerovatno poznavajući njegove intelektualne sposobnosti i izgrađenost duhovnog života, imenvao ga je 1595. god. generalnim vizitatorom i poslao s još nekoliko misionara u Bugarsku da ispita stanje katolicizma u Bugarskoj i mogućnosti dušebrižničkog rada. Radilo se o pokatoličenju pavlićana, utvrđivanju bugarskih katolika u vjeri i pastorizaciji dubrovačkih kolonista u Bugarskoj. Iz toga papina pisma vidi se da je već prije toga fra Petar upoznao Sv. Stolicu sa stanjem katolicizma u Bugarskoj i Srbiji. “Broj katolika je velik, ali je nedovoljan broj svećenika. Zato mnogi vjernici nisu u vjeri poučeni, često puta ne mogu potrebite sakramente primiti.” Papa, zahvaljujući Petru što je na sebe spreman primiti tako težak posao, dopušta mu da uzme nekoliko svećenika i krene u spomenute krajeve. Ti svećenici mogu biti franjevci ili redovnici bilo kojega drugog reda kao i svjetovni svećenici, ali uz dozvolu vlastitih starješina ili ordinarija. U isto vrijeme postavlja fra Petra za gvardijana ili starješinu ostalih misionara i podjeljuje mu svoj blagoslov. Dolaskom u Bugarsku fra Petar je ulio nadu i snagu u ono malo katolika što je bio okupio oko sebe. Puni radosti bugarski su katolici i dubrovački kolonisti dočekali franjevce**.** O tome su kasnije pisali (1637.) ćiprovački katolici: ”Otidjosmo u Bosnu i dovedosmo fratre sv. Franje i njihov stariješina dođe o. fra Petar Solinat, a njega smo kasnije od pape Klimenta VIII isprosili za našeg biskupa i on je u ovoj pomnažao red i sagradiše se samostani i crkve i obrati-

76 R. ŠPIONJAK, Fra Petar Zlojutrić, *Hrvatski glasnik,* 2002, kolovoz-rujan, s. 19.

77 F. HIDANOVIĆ, Fra Petar Zlojutrić Soiljanin, *Radosna Gospa Gradovrško-Bačka,* Gradovrh 2008, 4-5.

še krivovjerce i učiniše mnoga dobra djela, koja su oci naši želili, a mi hvala Gospodu Bogu i našim očima vidimo."

Fra Petar 1600. god. ide u Rim i izvješćuje Sv. Stolicu o stanju katolika u Bugarskoj. Sljedeće godine na molbu bugarskih katolika fra Petar je imenovan za sofijskog biskupa i dane su mu nove povlastice. Vraćajući se iz Rima 1606. u Makarskom primorju posvetio je dva oltara i u Bosni četiri crkve. Sačuvana je krnja ploča, u pet komada, koji zajedno imaju dimenzije 97x47,5x 8,5 cm. Fragmenti su nađeni 1970. god. u ruševinama stare crkve sv. Jurja u Drašnicama, u Makarskom primorju.[78]

Fra Petar Jakić pozvao je 1612. god. bosanskog franjevca fra Petra Zlojutrića Soljanina, da dođe u Makar (kraj Makarske) da posveti novu crkvu. Biskup je došao dana 29. mjeseca Ilinštaka (mjeseca sv. Ilije, tj. srpnja) 1612. Godine. Biskup je svečano posveto crkvu sv. Ivana u Makru i glavni oltar, u koji je postavio moći svetih Nereja, Makarija i Petronile.

Tekst na ploči: "1584 OD OVE CRKVE STAVI FUDAMENTU O STAROJ CRKVI IVAN MITROVIĆ PLEMENA KAČIĆ IZ MAKRA NA 1602 CRKVU REČENU SAGRADI SVU PAVAO POŠTOVANI JAKIĆ IZ MAKRA PLEMENA KAČIĆ I U NJU STAVI SVE ŠTO JE POTRIBA ZA REDOVNIKA I ZAMOLI POŠTOVANOG GOSPODINA FRA PETRA SOLJANINA BISKUPA OD SOFIE I POSVETI OVU CRKVU NA POŠTENJE BOŽJE I SVETOG IVANA EVANDJELISTE. I OLTAR POSVETI I STAVI RELIKVIJE U OLTAR SVETOG NEREJE I SVETOGA MAKARIJA I SVETE PETRONILJE ILINŠTAKA NA 29. NA 1612."

Pri dnu ploče uklesani su stihovi, koji predstavljaju najstariji izvorni sačuvani dokaz književni zapis u Makarskom primorju:

"Jakić fra Paval imenom se zove
koga pošteni glas jošće svuda slove.
Gdi godi dohodi svuda crkve gradi
a na slavu božju sve unesto trati."

Izgubljeni natpis u Drašnicama i taj iz Makra svjedoče o velikom rasponu Zlojutrićeve aktivnosti od Ćiprovca (Bugarska) do Makarske i to u vrijeme teške turske okupacije. Kad je došao u Bugarsku, odmah je započeo kanonsku vizitaciju**.** U izvještaju Sv. Stolici 1611. god. govori o poboljšanju kršćanskog života u Bugarskoj, primanju i ređenju kandidata za franjevački red i svetovni kler. U isto vrijeme mnogo truda ulaže u obnovu kršćanskog života i crkvene discipline. Njegovim nastojanjem u selu Orešu pokrstilo se oko 400 duša, tu su ga seljaci spomenutog sela prozvali "svojim apostolom", a njegove pomoćnike "anđelima". U Petikladencima obratio je i pokrstio preko 100 obitelji pavlića-

78 K. JURIŠIĆ, *Iz makarske prošlosti,* 11-14; ISTI, *Katolička Crkva,* 285-286.

na, a u Tarničevici 200 osoba, kao i u Brestovcu, u Djelanima 500, u Kočevu 150, u Vareni 12 obitelji, u D. Lužanima 50 obitelji, u Teležanima 20 osoba, u Orahovu 12 obitelji. U isto vrijeme stalno djeluje u ćiprovačkom kraju, gdje je prije 1611. god. sagradio samostan u Ćiprovcu i crkvu u selu Kopilovac. Sam je živi u tom samostanu i, osim biskupskih poslova, brine se za rad škole koju je osnovao, poučavao je narod i brinuo se za proširenje misionarskog rada. Rumunjski vojvoda zadivljen fra Petrovim misionarskim radom, zamoli ga 1614. god. da mu pošalje nekoliko franjevaca u Trgovište, koji će zadržati istočni i zapadni obred. Odgovor na molbu nije poznat. F. J. Jelenić je sklon mišljenju da je odgovor bio pozitivan, dok J. Božitković zastupa suprotno mišljenje, a razlog je mali broj svećenika s kojima je fra Petar raspolagao. S toga je Andrija Bogoslović tamo pošao sa šest konventualaca po nalogu Sv. Stolice 15. V. 1623. godine. Božitković bi mogao imati pravo, jer se je broj vjernika brzo povećavao, prije nego što su se novi svećenici mogli odgojiti. Stoga se je fra Petar posebno brinuo za odgoj što većega broja svećenika.[79] Nekoliko je kandidata poslao i u Rim na studij od kojih su kasnije neki poslije imenovani biskupima.

Fra Petar Bogdan Bakšev pisao je 1640. god. o fra Petru: "Moj otac i učitelj, a koga bi mogao da nazovem blaženim." Slično misli i fra Ilija Marinov i treći fra Filip Stanislavov, pisac prve tiskane knjige na bugarskom jeziku (Abagar 1648.), u kojoj spominje poboljšanje kršćanskog života u Bugarskoj i u tome veliki doprinos fra Petra Solinata. Radi njegova apostolskog djelovanja fra Petara su progonili Turci i Grci, posebno kad se je usprotivio naredbi oko 1610. god. da bugarske katoličke djevojke idu u službu sultanu i njegovu dvoru. Po njegovu nagovoru, djevojke su pobjegle u planine i neko ae vrijeme skrivale po pećinama. U međuvremenu katolička sela su harana i plijenjena. iste godine dolazi u Ćiprovac sandžak-beg, kadija i više aga namjeravajući ubiti fra Petra. Na to su se zakleli i sprave za mučenje ponijeli. Srećom novac ih je ublažio, pa su odustali od svoje namjere. U međuvremenu ljubav bugarskih katolika prema fra Petru je sve više rasla. U pismu od 1. rujna 1611. god. ćiprovački knez Petar u ime bugarskog naroda zahvaljuje kardinalu Borgheseu, što ih je fra Petar prosvijetlio, poučio i utješio. U svojim molbama Sv. Stolici 1617. i 1622. god. bugarski katolici također govore o fra Petrovu apostolskom djelovanju i mole da mu dodijeli titulu bugarskog nadbiskupa. Godine 1622. fra Petar ide ponovo u Rim da isposluje otcjepljenje bugarskih franjevaca od Bosanske rovincije. U tome nije potpuno uspio. Službena potvrda nezavisnosti Bugarske kustodije ostvarena je tek dvije godine kasnije.[80]

79 F. HIDANOVIĆ, *Nav. dj.,* 64.

80 DR. IVAN DUJČEV, Bosanski franjevci u Bugarskoj do ćiprovačkog ustanka (s bugarskog prv. R. Drljić), *Franjevački vjesnik,* XLV/1938, 8-9, 264.

Vraćajući se 1623. god. iz Rima došao je u svoj samostan na Gradovrhu. Tu je premoren od puta, a i prije je imao zdrastvenih tegoba, teško obolio i umro 4. travnja 1623. godine. Pokopan je u gradovrškom samostanu.

Poslije fra Petrove smrti, ostalo je bez svoga redovitog prelata njegovo stado, četiri samostana i devet župskih kuća. Ostavio je 30 svećenika i 9 klerika Reda Manje braće opslužitelja bez starješine, koji bi njima upravljao, koji bi odijevao u habit (primao u Red), kao što je to učinio fra Petar svojim apostolskim ugledom.

Svi sačuvani dokumenti koji se tiču fra Petrova života i rada ističu njegov sveti život. Fra Pavao Papić javlja papi Urbanu VIII. o fra Petrovoj smrti i piše: ”Da je bio biskup veoma sveta života, to se može dokazati iz bezbroj njegovih djela i obraćanja tolikih i tolikih duša izgubljenih u onim krajevima Turske, gdje se prije nije spominjalo Presveto Srce Isusovo.” Fra Ilija Marinov izvješćuje Sv. Stolicu o stanju katolika u Bugarskoj te da je iste godine fra Petar umro veoma sveto.

Nekrologij sutješkog samostana na dan 9. listopada 1624. godine donosi sljedeće: “Gradovrh u Bosni. Presvijetli i prepoštovani gospodin fra Petar iz Soli, isluženi redodržavnik i biskup sofijski, povrativši se iz Rima u svoju domovinu, postigao je završetak svoga veoma pobožnog života. Vrlo stara predaja veli i nikad nije opovrgnuta da su se na njegovu grobu viđale goruće svijeće.”[81]

Zbog svetoga života fra Petrovo je ime upisano u “Martirologij Franjevačkoga reda” na dan 18. listopada.[82]

Spomendan: 18. listopada.

---

81 Nekrolog na latinskom glasi: „Soljanin (Zlojutrić) Petrus a Salinis: Die nona octobris 1624. Gradov-verh in Bosnia Ilmus ac Renuus D. Fr. Petrus a Salinis ExMin. Provincialis et Epus Sophie, redux Roma piisimae vitae placidam mortem in Patria nactus, ad cujus sepulchrum lumina visa et inccorrupta manere antiquissima traditio docet.“

82 *Martyrologium franciscanum* auctore A. a Monasterio, auctum I. Beschin et J. Palazzolo, Romae 1938, 406. - O fra Petru Zlojutriću postoji određena literatura, npr. O. EUZEBIJE FERMENDŽIN, Chronicon Observantis Provinciae Bosnae Argentinae Ordinis S. Francissi Seraphici, *Starine,* HAZU (JAZU), knj. XXII, Zagreb 1890, 30-32; C. GIANNELLI, Petar Zlojutrić primo vescovo dei Bulgari cattolici, *Orientalia christiana analecta,* III, Roma, 1937, 177-191; IVAN DUJČEV-RASTKO DRLJIĆ, Bosanski franjevci u Bugarskoj do ćiprovačkog ustanka, *Franjevački vjesnik,* XLV/1938, 8-9, 262-271; FRA DOMINIK MANDIĆ, *Franjevačka Bosna,* Rim 1968, 168-169; FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, Sveti sljebenici Franje Asiškog u našoj prošlosti, *Kačić,* IX/1977, 48 (Radovi simpozija… 750. obljetnice smrti s. Franje Asiškoga…); ISTI, Božji ugodnici franjevačke Bosne, *Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana,* Zagreb 2004, 223; FRA MARKO SEMREN, *Život i umiranje pod križem.* Svjedočenje kršćanske i franjevačke duhovnosti bosanskih franjevaca, Svjetlo riječi, Sarajevo 2000, 158; ISTI, *Život i smrt iz vjere,* Sarajevo-Zagreb, 2009, 174-176.

Biskup fra Jeronim Lučić 1638. god. na Gradovrhu raspitivao se za fra Petrov grob, jer je čuo još od živih svjedoka da je bio pokopan kao obični brat, bez ikakvoga biskupskog znaka, radi straha od Turaka.[83]

Da su se fratri opravdano bojali Turaka svjedoči i bilješka fra Nikole Lašvanina o onome što se dogodilo iza fra Petrove smrti: *"Zato* (Turci) *sinećći da je umro u manastiru, udilj* (odmah) *vrgoše u sindžir* (okove) *i na muke fratre da dadu blago biskupovo, koje, govorahu, da je iznio od pape. I zato fratri dadoše 2.000 talira i manastir pust ostaviše.*"[84]

2. FRA STJEPAN MATIJEVIĆ SOLINJANIN (1580.-1654.)

Za fra Stjepana Matijevića može se reći da je svu svoju pažnju i djelovanje usmjerio svomu svećeničkom pozivu. Naime, jedino djelo koje je ostavio jest *"Ispoviedaonik, sabran iz pravoslavnieh naučitelja…"* (Rim 1630.) tiskano u Propagandnoj tiskari. To je zapravo djelo dominikanaca fra Jeronima Panormitanca.[85] „Ispoviedaonik" je *najprije teološko djelo,* a s aspekta današnjega čitatelja zanimljivo, jer obrađuje neke teške grijehe kao što su: incest, onanija, homoseksualizam, lezbijstvo i sodomija, za koje je teško povjerovati da su bili problem ljudi u Bosni, naročito onih iz ruralne sredine u XVII. stoljeću. No, na to je pitanje lako odgovoriti. Fra Stjepan nije pisao o (ne)moralu bosanskih vjernika, nego je jednostavno preveo na hrvatski jezik jedno djelo poznatoga europskog teologa. A teologija kao znanost uvijek je bila i jest katolička, tj. za sve vjernike Katoličke Crkve, a ne samo za gradske i intelektualne sredine, nego i za seoske i polupismene i nepismene, jer su svi pozavni na krepostan, a ne na grješan život. Prevoditelj nije imao nikakvih književnih ili umjetničkih pretenzija. Stoga ih u njegovu djelu ne treba ni tražiti. On je samo želio svećenicima, posebno župnicima, pružiti u ruke dobar europski priručnik moralne teologije, koji će im pomoći da mogu svoje vjernike odgajti u pravom duhu Evanđelja i izvornom i nepatvorenom nauku kšćanske vjere. U tomu je vrijednost njegove knjige, koja je sigurno odigrala vrlo važnu ulogu u životu svećenika i vjernika.

Fra Stjepan Matijević rodio se u Gradovrhu o čemu svjedoči oznaka mjesta koju on navodi pored svoga prezimena „Solinjanin" (staro ime Tuzle - Soli). Podaci o njegov životu nisu pouzdani. Vjerojatno je rođen 1580. godine i umro 1654. u Transvilaniji (pokrajina u Rumunjskoj i Mađarskoj) kamo je djelovao kao misionar. Da je živio u Sarajevu (6 godina) i u nekim drugim mjestima u

83 Opširnije o izvještaju biskupa J. Lučića vidi u ovom Zborniku, str. 169.

84 FRA NIKOLA LAŠVANIN, *Ljetopis,* Sarajavo 1981, 240.

85 FR. GIROLAMO PANORMITANO, OP, *Confessario raccolto dai dottori cattolici,* Venezia 1575.

Bosni (20 godina) sam piše u predgovoru svoga jedinog djela. Dok je još bio u Sarajevu počeo je prevoditi „Ispoviedaonik“. Nastavio je prevoditi na nagovor fra Rafaela Levakovića, komu je pomagao u Rimu pri izdavanju glagoljskih knjiga. Evo što sam fra Stjepan piše:

K štiocu krstjanskom, ljubeznivi štioče!

Knjižice ove od ispovijedi prošnjom nikeh dražieh prijatelja, budući kapelan sarajevski u Sarajevu, počete, a nanutkanjem P. O. F. Rafaela Levakovića, moga reda a države Bosne Hrovatske, bogoslovca razumnoga, budući u Rimu, radi mog bogoljubstva svršenja i u moj bosanski jezik iz latinskog prinesene, ljubeznosti tvojoj eto pridajem i šaljem na svjetlo.[86]

Da je fra Stjepan Matijević bio izvanredno vjeran svome zanimanju, tj. da je slijedio smjer koji je dala protureformacija, naročito poslije Tridentskog koncila, svjedoči njegovo djelovanje u Sarajevu, drugim bosanskim mjestima, zatim misionarsko djelovan u Transilvaniji, tiskanje knjiga crkvenom ćirilicom (ne bosančicom ni latinicom), a to znači da je ostao povezan sa starijom tradicijom, koja je tim pismom objavljivala knjige (vjerske ili „likaruše”). Jedna od takvih likaruša nalazi se u zbirci pod nazivom “Belle cossarele a sapersi“ iz 1845. godine, pisana je starim Kujundžićevim pravopisom, a ima 128 liječničkih naputaka, od kojih je 127 protiv podagre izumio fra Anto Tuzlančić, a jedan za otvaranje mokraće fra Stjepo Matijević. U Bosni je bilo mnogo tzv. narodnih liječnika, a među njima se isticao i fra Stjepan Matijević Solinjanin.

„Ispovjedaonik” je Matijević počeo pisati (tj.prevodiiti) ne samo na nagovor, ”budući poznao potrebu taku šest godišta u Sarajevu, a prie i poslie toga veće od dvakrat šest inieh u razlicieh mjestieh ispovjedajući“ želeći pružiti pomoć bogoljubima krstjanima, “koji se nahode u državi bosanskoj”.[87]

Ispovjedaonik je namijenjen svećenicima, imao je katehetsku namjenu i govori o grijesima protiv deset Božijih zapovijedi. Grijeh je ubiti, ne ljubiti i ne činiti dobro bližnjem svom, pogotovo ukrasti od siromaha, ljubiti tuđu ženu i još mnogo toga, jer svaki čovjek je grješnik i podložan je nemoći i svoje grijehe treba okajati. O bludu i bludnom sagrješenju pisac govori otvoreno pozivajući kršćane na ispovijed, jer onaj koji se nađe u tom grijehu zapravo je u smrtnom i najtežem grijehu. Zatim na eksplicitan način navodi i obrađuje svaki bludni grijeh posebno.

Suprostavljeno ljudskoj naravi je animalno općenje, homoskesualizam, incest, “grieh s rođaci svojiemi i ženiniemi, tja do četvrtoga koljena uklapajući jest prikrvje, što Latin zove inčestum“, zatim smrtni su grijesi masturbacija, općenje prije braka, “tancati, tamburati, popievati i nositi miris cvijeća bluda grieh je smrtni”.

86 J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjvci,* I, 229.
87 F. HIDANOVIĆ, *Nav. dj.,* 55-57.

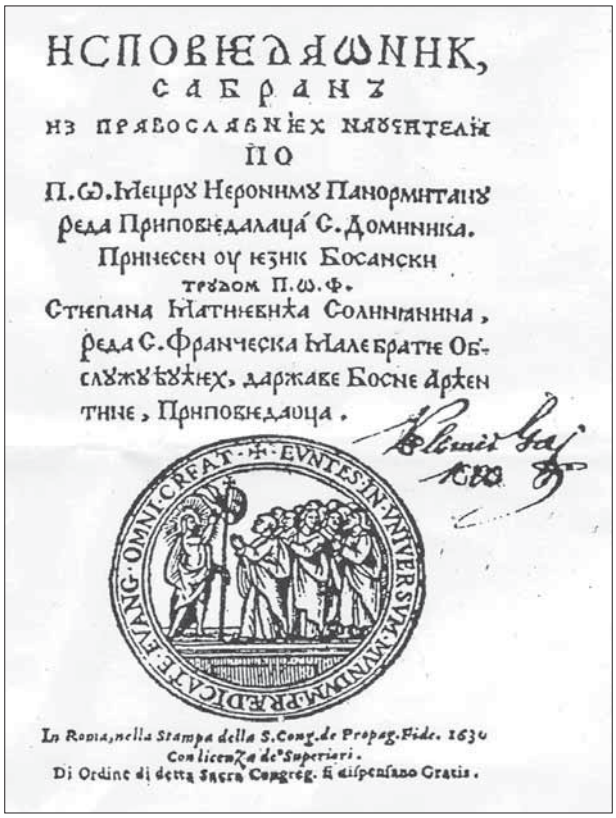
ИСПОВЕДАѠНИК,
САБРАНЪ
ИЗ ПРАВОСЛАВНЕХ НАУЧИТЕЛЯ
ПО
П. Ѡ. Мещру Иерониму Панормитану
реда Приповедалаца С. Доминика.
Принесен оу език Босански
трудом П. Ѡ. Ф.
Степана Матиевића Солинянина,
реда С. Франческа Малебратие Об-
служу ђуђех, державе Босне Арђен
тине, Приповедаоца.

In Roma, nella Stampa della S. Cong. de Propag. Fide. 1630
Con licenza de' Superiori.
Di Ordine di detta Sacra Congreg. si dispensano Gratis.

Naslovna stranica fra Stjepanova »Ispoviedaonika« (Rim, 1630.)

Fra Stjepan Matijević pripada ijekavskoćakavskom govornom tipu. Vrijeme u kojem je on djelovao je zapravo predstandardni period u standardizaciji jezika, kada dolazi nekako do nadmetanja ijekavice i ikavice. U njega prevladava ijekavica, iako ima i ikavice, a redovna je dvosložna zamjena jata. Rečenica je podložna latinskom uzoru a samim tim i stil je kruto ukalupljen. Sve u svemu Ispovjedaonik fra Stjepana Matijevića je praktični priručnik bez književno-umjetnih pretenzija, ali je zanimljivo kao literatura koja je u tom vremenu bila popularna i koja je, za razliku od ostalih djela, između ostalog, obrađivala tabu temu.[88]

88 DR. ANTO SLAVKO KOVAČIĆ, *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene*. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture, Sarajevo 1991, 244. Djelo navodi literaturu o S. Matijeviću, npr. IVAN FRANJO JUKIĆ, Stiepan Matijević, *Bosanski prijatelj* (Zagreb) 1850, 1, 30-31; SLAVKO PAVEŠIĆ, *Jezik Stjepana Matijevića,* Zagreb 1960; IVAN ALILOVIĆ, *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do 1918*. KS, Zagreb 1986, 26.

3. FRA AUGUSTIN SLIŠKOVIĆ (1835.-1897.)

Fra Augustin Slišković rođen je u mjestu Sovići u Hercegovini, dana 20. rujna 1853. godine. Zajedno s roditeljima doselio je u tuzlansko naselje Križane. Mada se i u naselju Pascima 1784. god. nalazi prezime Slišković, sigurno se može tvrditi da je njegov otac Anto sa svojom obitelju doselio u Križane, jer je nakon svoje smrti sahranjen na mjesnom groblju naselja Svojtina, gdje su se sahranjivali mještani naselja Križani. Na tom mjestu mu je sin fra Augustin podigao križ, na kom stoji natpis: „U znak vičnje slave sinovske i ljubavi otcu Anti.“

Mladić je stupio u Franjevački red i Mladu Misu slavio na Bezgrješno začeće 1858. god. u Tuzli. Kao svećenik ide za kapelana u Ulice (1862.), zatim za prvoga kapelana u Brčkom, gdje se posebno isticao svojim idejama i inicijativama za gradnju i obnovu crkve u Brčkom i Tolisi, odakle je pod kraj svibnja 1869. došao u Tuzlu. Ubrzo je nastavio sa svojim graditeljskim radom, pa je 1872. god. dao navući zemlju na močvarno zemljište (Pingu), izravnao vrt, mutašerifa zamolio da prokopa odvodni kanal do rijeke Jale, što mu je on i dopustio. Predhodnik fra Augustina, fra Jozo je već bio dobio dozvolu za gradnju samo drvene crkve. Fra Augustin je 1869. god. od Hakib-paše dobio dozvolu za gradnju crkve od čvrstog materijala, a paša mu je obećao da će dobiti i državnu novčanu pomoć. Biskup fra Paškal Vujičić odobrio je da se za pripremne radove sredstva uzmu iz crkvene milostinje. Ispod Gradine je počeo 1870. kopati kamen. Prostor gdje će se crkva graditi već je prije ispitao i pregledao, te mu je građevinski plan načinio besplatno Antun Lindarević, Sinjanin. Fra Augustin je dostavio opsežan dopis “Katoličkom listu“ iz koga se između ostalog doznaje da Tuzla ima 10.000 stanovnika, 13 džamija, pravoslavci imaju malu crkvu, a katolici drvenu kapelu, gdje je samo svećenik pod krovom. U varoši su samo 44 katoličke kuće, a sela s katoličkim življem ima 17 s oko 3000 duša. Isto tako naglašava da fra Jozo nije mogao napraviti planirane crkve, jer nije imao pomoći izvana, a sami župljani su odviše siromašni. Gradnja crkve je konačno započela 10. srpnja 1871. godine, na lokalitetu Trnovca, na istoku varoši. Crkva će biti prema ranijim utvrđenim mjerama duga 30 i široka 14 aršina (22,5x10,5 m).

U nedelju, 9. srpnja fra Nedeljko Andrić, vikar biskupov, blagoslovio je temeljni kamen kazao sljedeće: “Ovaj dan bješe mojim župljanima dan neiskazanog veselja, tako da su mnogi od radosti suze prolijevali.“ Fra Augustin traži pomoć za gradnju crkve, moli i milodare u Rajevom Selu (udaljenom devet sati hoda). Zagrebački nadbiskup Josip Mihalović poslao je po biskupu P. Vujičiću 100 forinti, a isto tako dobio je pomoć i od biskupa J. J. Strossmayera i cara Franje Josipa. Imena onih koji pomogoše gradnju crkve upisana su u crkveni zapisnik, koji će se čuvati za vječnu uspomenu. Isto tako vrijedno je napomenuti da ipak gradnja crkve nije mogla bez pomoći domaćih župljana, te od dobrotvornih priloga iz austrijskog carstva, a i turski je sultan darovao 6.000 groša.

Crkva je posvećena sv. Petru, prvaku apostolskom. Za svoj uloženi trud u izgradnji crkve, vrijednom pastoralnom radu i ukazivanju na suživot s komšijama fra Augustin Slišković je odlikovan od sultana odličjem petog stupnja reda Madžidije. Mutašerif mu je pri stavljanju reda na habit rekao, kako u slučaju potrebe, može tražiti potporu od sultana. Na crkvi se radilo tri godine, kako su sredstva pristizala. Pored župnikove kuće, u kojoj je bila osnovna škola, postojala i novosagrađena crkva na Trnovcu.[89]

Fra Augustin je 16. svibnja 1874. godine premješten za župnika u Ulice kraj Brčkoga. Jedan fotograf, Dalmatinac, svjedoči (1873.) da se je u Tuzli mnogo svijeta dolazilo slikati i da se ljudi sjećaju fra Augustina i njegova dva bliža župnika fra Grge Stjepanović iz sela Morančani i fra Pave Semunovića iz sela Brežaka. Pripovijedali su fotografu da je fra Augustina služio sv. Misu u maloj drvenoj kapeli, tri aršina dugoj i tri širokoj, u koju je moglo ući oko dvanaest duša, ili kako je znao kazati fra Augustin, gdje je samo svećenik bio pod krovom, a vjernici napolju.[90]

Nakon dolaska u Ulice nastavlja s graditeljskim svojim radom pa je za crkve u Ulicama isposlovao je tri oltara. Zatim je 11. V. 1875. god. došao u Tolisu. O njegovu radu u Tolisi se vrlo malo zna, premda je signurno da su nje-

U znak vičnje sinovske ljubavi otcu Anti
spomen križa stavi 1869. fra Augustin Slišković

89 A. BENKOVIĆ, *Nav. dj.*, 218.
90 DR. DUŠAN KAŠIĆ, *Saborna crkva Uspenje Presvete Bogorodice*, Tuzla 1982, 4-6.

gove graditeljske sposobnosti dolazile do izražaja, jer je gradio u svakoj župi kojoj je bio na čelu. Neko vrijeme kao župnik proveo je Sutjeskoj i konačno u Vijaci. Tu se je u siječnju 1897. god. prehladio, nastala je paraliza srca te je umro 21. svibnja 1897. godine.

Fra Pavao Semunović je nastavio gradnju crkve i 1878. God. sazidao zvonik. Iste godine iz stare kuće u varoši prešao na Trnovac u novu kuću. Od austrijskog generala Bienertha dobio je na dar dva zvona, koja su izlivena od jednoga turskog topa. Crkva na Trnovcu bila je vrlo lijepa, uvijek osunčana ranim jutarnjim zrakama sunca. Njezina dva oltara su ulijevala novu duhovnu snagu siromašnim župljanima Soli.

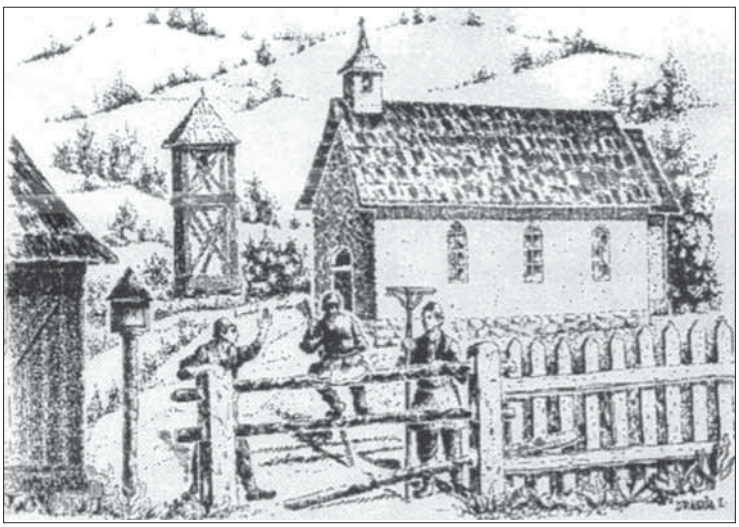

Crkva na Trnovcu 1871.-1889. (crtež D. Trifkovića)

Kada je papinskom odlukom (5. VII. 1881.) određeno da se crkvena uprava uredi, za prvog biskupa posvećen je dr. Josip Stadler, koji je 15. siječnja 1882. godine preuzeo upravu Nadbiskupiju i od svih župnika zatražio podrobne izvještaje. Tada je fra Pavo Semunović u svom izvještaju naveo da ima dobru crkvu: iz dvora i iznutra dobro opremitu, dva oltara, dva velika zvona, 18 albi, nebo, krstionicu, 2 kaleža, 10 velikih i 20 malih svijećnjaka, 12 kazula, 1 ciborij, 2 dalmatike, 2 ispovjedaonice, 2 rokete, 2 zastave, križnog puta nema i župski stan je u vrlo lošem stanju. Vrlo je važno naznačiti, a iz svega gore navedenog samo proizlazi, da su značajan doprinos u izgradnji i očuvanju te vjerske i kulturne zavičajne baštine dali fratri iz tuzlanske bliže okolice. Među njima se ističu: fra Augustin Slišković, fra Petar Zlojutrić Soljanin i fra Stjepan Matijević, koji su ili neimari, tj. graditelji, ljudi koji su iskonski volili svoj zavičaj, ljude vjerne Bogu i svoju grudu zemlje Bosne ponosne.[91]

91 A. BERNKOVIĆ, *Nav. dj.*, 219.

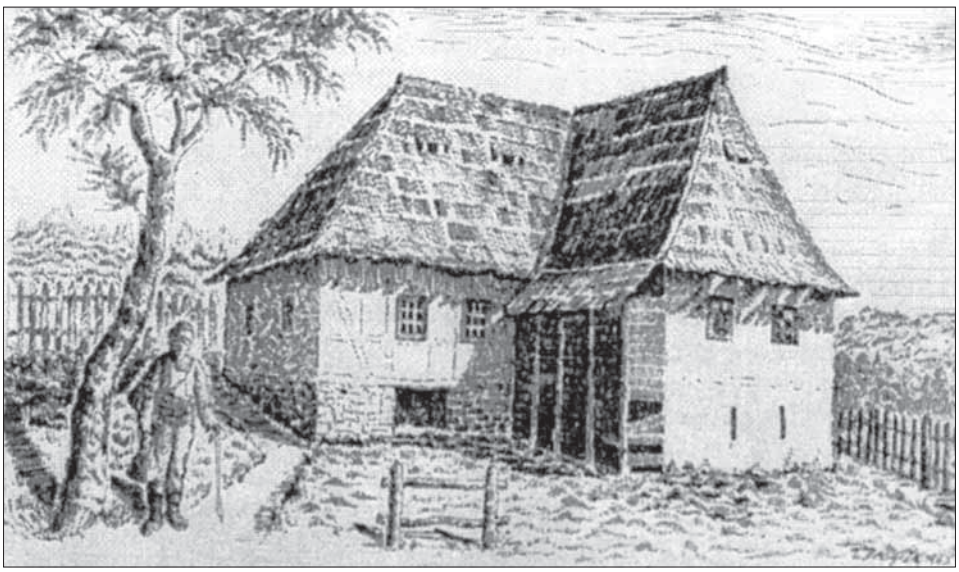

Župska kuća u kojoj je bila i pučka škola od 1869. do 1889. (crtež D. Trifkovića)

4. FRANJEVAČKI MUČENICI GRADOVRHA I ŽUPE SOL

U literaturi se mogu naći samo oskudni podatci o većini franjevaca koji su u Samostanu na Gradovrhu bar neko vrijeme živjeli, ili su u njemu preminuli, ili su tu pokopani, a samo o nekima ima nešto više podataka.

- *Fra Petar iz Tuzle*, mučenik. Turci su ga izboli noževima 1548. godine. Sahranjen u Tuzli.[92]

- *Fra Fra Gabrijel iz Poljana, fra Matej iz Jajca i drugovi,* +1603. Turci su ih zarobili, mučili, jedne ubili, a druge odveli u ropstvo.[93]

- *Fra Nikola Vidaković,* +1611., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Ivan,* iz Fojnice, +1623., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Tomo Tuzlak*, biskup, +1623., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Petar Zlojutrić*, Soljanin, provincijal, biskup u Sofiji, +1623., sahranjen u Gradovrhu.[94] *Spomendan:*18. listopada.

- *Fra Ivan Ćero*, župnik, +1628., sahranjen u Gradovrhu.

- *Fra Tadija,* iz Tuzle, +1628.

92 (FRA) IVAN STRAŽEMANAC, *Povijest Franjevačke provincije Bosne Srebrene* (latinski i hrvatski; prev. S. Sršan), L&G, Zagreb 1993, 160-161.

93 E. FERMENDŽIN, *Chronicon,* 33; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici,* 48; M. SEMREN, *Život i smrt,* 189.

94 Vidi članak u ovom Zborniku, str. 190-195.

- *Fra Marko,* iz Tuzle, +1628.

- *Bezimeni franjevac,* gvardijan Donje Tuzle, +1630, mučenik, ubijen i sahranjen u Donjoj Tuzli.[95] *Spomendan:* 2. lipnja.

- *Fra Bernardin Galijaš,* gvardijan na Gradovrhu, mučenik, +1638. ubijen i sahranjen u Gradovrhu.[96] *Spomendan:* 21. studenoga.

- *Fra Luka*, župnik, mučenik, +1638., ubijen i sahranjen u Gradovrhu.

- *Fra Stjepan Matijević, Soljanin,* prevodilac, geneneralni vikar u Transilvaniji, +1654., sahranjen u Transilvaniji; v. članak, str. **???**.

- *Fra Grgo Stočanin*, mučenik, +7. IX. 1658., ubijen i sahranjen u Donjoj Tuzli, a samostan spaljen.[97]

- *Fra Bernardin Doljanin,* gvardijan, i *fra Luka*, župnik u Gradovrhu, mučenici. Jednomu su 1683.-4. Turci odsjekli glavu, a drugoga su zapalili.[98] *Spomendan:* 21. studenoga.

- *Fra Lovro Tuzlak*, mučenik, +1695., ubijen u Raki u Bosni, gdje je i sahranjen.[99] *Spomndan:* 10. srpnja.

- *Fra Serafin Tuzlak,* +1699.

- *Fra Ambrozije,* iz Modriče, +1706., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Franjo,* iz Tuzle, +1707.

- *Fra Josip Majstorović,* iz Lipnice, +1711., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Anto iz Olova,* +1715, sahranjen u Tuzli.

- *Fra Jakov Tomić*. župnik Tuzle, +1716., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Bernardin,* iz Tuzle, +1719.

- *Fra Stjepan Tuzlak* +1721.

- *Fra Augustin,* iz Tuzle, provincijal, +1729.[100]

- *Fra Luka,* iz Tuzle +1731.

- *Fra Petar,* iz Tuzle, +1732.

- *Fra Jakov Gabrić,* iz Tuzle, +1738., sahranjen u Tuzli.

---

95 *Martyrologium franciscanum,* 203; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae,* 397, 405; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici*, 48.

96 *Martyrologium franciscanum,* 448; FRA STJEPAN BRALIĆ, *Monografia storica sulle crudelitá musslumane in Bosnia-Erzegovina,* Roma 1898,150; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici,* 49. J. JELINIĆ, Kultura, I,138.

97 FRA MARKO SEMREN, *Život i smrt iz vjere,* Sarajevo-Zagreb, 2009, 155.

98 *Martyrologium franciscanum*, 409; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici*, 49; M. SEMREN, *Život i umiranje,* 162.

99 *Martyrologium franciscanum,* 256; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici*, 50; M. SEMREN, *Život i smrt,* 234;

100 D. MANDIĆ, *Nav. dj.,* 217- 218.

- *Fra Luka,* iz Tuzle, +1738.

- *Fra Anto Turbić,* +1738.

- *Fra Anto Tomić, fra Franjo Blekić,* iz Tuzle, i trojica drugova, mučenici, +1753., ubijeni u Ljubuškomu i sahranjeni u Tuzli.[101] *Spomendan:* 4. travnja.

- *Fra Petar Linčirević* +1764., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Jerko Štitić*, župnik u Lipnici, Tuzla +1764.

- *Fra Mato Mijatković*, župnik u Varešu, +1781.

- *Fra Marko Mijatović,* +1800., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Marjan Martinović,* iz Tuzle, +1803.

- *Fra Anto Tomić,* +1804., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Tomo Novaković,* +1806., sahranjen u Tuzli.

- *Fra Martin Crvenković*, župnik u Tuzli, +1815., sahranjen u Breškama.

- *Fra Anto Đurić,* iz Lipnice, Tuzla +1825., sahranjen u Lipnici.

- *Fra Nikola Jurić,* iz Dragunje, +1828., sahranjen u Lipnici.

- *Fra Augustin Slišković*, gvardijan u Tuzli, +1897., sahranjen u Tuzli.[102]

Nova crkva u naselju Solina

101 *Martyrologium franciscanum,* 128; H. G. JURIŠIĆ, *Sveti sljedbenici,* 52; M. SEMREN, *Život i umiranje,* 163.

102 Vidi članak u ovom Zborniku, str. 198-200.

ZAGLAVAK

O franjevačkom samostanu u Gradovrhu neki su franjevački generali i povijesničari djelimično opisivali izvanjski i unutarašnji izgled samostana. Prvi opis samostana u Gradovrhu, kako smo ranije naveli, objavio je franjevački general i povjesničar fra Franjo Gonzaga (1587.). Samostan na Gradovrhu je kroz 149 godina postojanja bio prosvjetno, kulturno, a prvenstveno vjersko i to pastoralno središte franjevaca toga kraja. Druga polovica XVI. stoljeća bila je najpovoljnije razdoblje djelovanja franjevaca u solskom kraju. Osim Gradovrha imali još samostan u Donjim Solima, ali je gradovrški samostan imao značajniju ulogu, jedno je vrijeme bio i studijsko srednište franjevaca u današnjem tuzlanskom kraju. Samostan Sv. Marije na Gradovrhu nalazi se između na istoku Gornjih Soli i na zapadu Donjih Soli, na nadmorskoj visini 478 metara. Okolo su doline i brežuljci obrasli šumom i opasani travnatim livadama. Crkva je zaista bila velika s galerijama unaokolo, da bi u nju moglo stati što više vjernika, a vrata su bila obložena gvožđem, da bi mogla odoliti bijesnim nasrtajima napadača.

Fra Pavao Rovinjanin u svom opisu boravka u Gradovrhu 1640. godine u svom izvještaju kaže: ”Ja silazim niz stube s galerije, kad vidjeh oltar. Počeo sam toliko drhtati, jer je zaokupio svu moju pažnju, te su mi suze potekle iz očiju.” Oltar je toliko velik, pa je svojom veličinom privlačio pažnju prisutnih vjernika. Između crkve i samostana dizao se za te prilike visoki toranj od cigle sazidan, a u neposrednoj blizini se nalazila već od ranije sagrađena kapela. Nakon dugog traganja, prelistavao sam u knjižnicama mnogih samostana požutjele papire o povijesti Gradovrha, bilježene perom rijetkih znalaca povijesti gradovškog samostana i njegovih otaca. Moju pozornost posebno je privukla slika Lipničke Gospe za koju postoje osnovane tvrdnje da potiče iz Gradovrha, kako smo ranije govorili o toj slici Bogorodice s malim Isusom u naručju, a dalje kaže se, u pozadini je prikazano vedro nebo i crkva s visokim zvonikom. Likovni umjetnici tog doba vrlo često su uz sliku Gospe ili neki drugi sveti lik slikali i svetište (samostan ili crkvu) kome pripada. Navodimo primjer iz Makarske gdje je u kapeli sv. Ante naslikana crkva i zvonik uz lik Sv. Ante. Tako je na platnu stari majstor ostavio vjernu sliku izgleda crkve s zvonikom iz 1717. godine. Stoga sam uvjeren da prema izvještajima, koja su sa svojih putovanja po Bosni i boraveći u Gradovrhu dostavljali: fra Franjo Gonzaga (1587.), fra Pavao Rovinjanin (1640.), fra Nikola Ogramić (1674.) i fra Jerolim Lučića (1638.) vidi se da je moje mišljenje osnovano, jer tu pretpostavku potvrđuju navedene činjenice. Zato opravdano tvrdim da slika Lipničke Gospe potjećče iz samostana Gradovrh i da je naslikana samostan pri samom dnu slike zapravo *gradovrški.*

Vrlo je malo pisane dokumentacije, koju su ostavili povjesničar, koji su pisali o Gradovrhu O sudbini dokumenata, slika, knjiga i ostalih dragocjenih

predmeta danas se može samo nagađati. Nažalost, samo je jedno je sigurno - burna povijesna zbivanja nisu ni franjevce Gradovrha mogla zaobići. Nesigurnost, neposredna opasnost i borba za opstanak tjerali su ih dalje da traže sigurno utočišt na nekim drugim mjestima. Napuštajući svaj kraj i svoj samostan u njega se nisu više vraćali.

Među vjernicima tuzlanskog kraja postojala je uvijek nada da će se ponovo izgraditi svetište "Majke Božje Gradovrške" u Solini. U naše dane evo niče… U naselju Solina svečano su blagoslovljeni temelji nove crkve "Rođenja Blažene Djevice Marije". Župljani kažu da su presretni zbog izgradnje nove crkve, posebno jer je to naselje zapravo dio Gradovrha, gdje je bila velebna crkva i samostan, a iz kojeg su fratri sa svojim pukom davne 1688. godine noseći čudotvornu sliku Radosne Gospe Gradovrške otišli u Bač…

Čak i danas, 320 godina poslije, hodočasti se u Bač Gradovrškoj Gospi, gdje su fratri i ovdašnji katolici pronašli svoja životna staništa. Izgradnja nove crkve u Solini podsjećat će da je upravo na tom prostoru nekad bio franjevački samostan. Ova nova crkva na solinskoj gori podsjećat će na Isusova vremena kada je On na "Gori blaževstva" propovijedao, svojim riječima i molitvom privlačio veliki broj vjernika. Tako će i nova crkva za mnoge vjernike i hodočasnike biti utočište mira i pobožnosti.

Sadašnje stanje Gradovrha je loše, lokalitet Bare je ugrožen klizištem, a Srebra izgradnjom privatnih kuća. Ostaci Franjevačkoga samostana na posljednjoj visoravni na Gradovrhu u vrlo su lošem stanju, obrasli šumom, opustošeni i govovo uništeni. Lokalitet Gradovrh je od izuzetnoga povijesnog, vjerskoga i kulturnog značaja za tuzlanski kraj. On sačinjava vjersko-kulturni kompleks s lokalitetima različito vremenski opredijeljenim, svjedočeći o bogastvu nalaza materijalne kulture uptpunili bi postojeći fundus kulturno-povijesnog kraja.

Stupanj njegove ugroženosti ima presudni značaj u zaštiti toga kulturnog dobra, da se materijalni tragovi prošlosti, a posebice ostaci temelja Franjevačkog samostana ne bi zatrli. Zlatnik, pronađen u Gradovrhu, sigurno danas divno sja i svjedoči o Gradovrhu i njegovoj bogatoj povijesti i ulijeva nadu svjetlijoj budućnosti za sve ljubitelje ovoga svetog mjesta.

SUMMARY - SAŽETAK

THE FRANCISCAN MONASTERY AT GRADOVRH LOCALITY

Archeological findings from the locality of Gradovrh , near Tuzla, confirm human existance in the prehistoric period, the Old Age and Middle Age. A small village of Soli was first mentioned in a document preserved at the State Archives of Dubrovnik, in 1412. A church was probably there before Otoman's occupation however it was first mention in a document from 1514. As soon as the priests brought the picture of the Holy Mother of God to Gradovrh , in 1541, the Monastery was in the focus of religious and cultural life of the present territory of Tuzla. Unable to endure the Ottoman's tyranny, the priests were forced to leave Gradovrh and move to Bač where they had already been pastorally active. The article presents three distinguished Franciscans from Gradovrh but also many martyrs.

As soon as the life conditions became stable in 19th century, the building of churches, monasteries and parish houses started. Even sultan supported it financially. Recently, a gold coin was found from the monastery ruins at Gradovrh locality which was repossessed by Franciscans not long ago. Certainly, spiritual vocation makes Christian life prosperity at Tuzla area feasible.

Translated by Angelina Gašpar

VUČKOVIĆI NA DUVANJSKIM VUČKOVINAMA

STIPO MANĐERALO
Livno, Kralja Tvrtka 1

UDK: 930.271 : 726. 825
904 : 726. 825 (497. 6 Duvno)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 28. V. 2008.

Na groblju *Vučkovine,* kod duvanjskog sela Lug, pokopavani su preci današnjih sinjskih Vučkovića. O tome još uvijek svjedoče križevi (stari više od tri stoljeća) na kojima su starim pismom bosančicom upisana imena pokojnika. Njihovi su suplemenici kasnije dali niz glasovitih sinjskih serdara i harambaša i dobro znanoga fra Pavla, pod čijim su vodstvom njegovi Vučkovići napustili stari i naselili se u novome kraju. Donosimo natpise sa starih Vučkovićevih spomenika.

UVODNE NAPOMENE

U duvanjskom kraju Vučkovića odavno nema. Po konstatacijama nekih tu ih nakon velike seobe 1687/88. godine[1] više nije bilo.[2] No, da je stanovito vrijeme i nakon te seobe bivalo još ponešto preostalih Vučkovića u duvanjskom, pogotovo kupreškom kraju, svjedoče neki sačuvani dokumenti: u

1 U jednom vlastoručnom pismu fra Pavla Vučkovića, posrednika seobe i vođe ramskih prebjega, stoji zapisano da se seoba u Cetinu dogodila 1688. godine (STJEPAN ZLATOVIĆ, *Franovci Države Presvetoga Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb 1888., 153).

Brojne su rasprave napisane o toj velikoj seobi puka iz ramskoga, duvanjskog i livanjskog kraja u Sinjsku krajinu (o uzrocima, načinu seobe i njezinim posljedicama, o tome na koje su sve načine mletačke vlasti nastojale i uspijevale iskoristiti nemuslimansko stanovništvo u nadmetanju s Otomanskim Carstvom na toj nemirnoj granici), o sudioništvu tadašnjih ramskih franjevaca u seobi, posebno o vrlo značajnoj ulozi najistaknutijeg među njima fra Pavla Vučkovića, o njegovu doprinosu pripremama i realizaciji seobe. Svim tim opće poznatim činjenicama ne ćemo opterećivati ovaj tekst (vidi LJUBO LUCIĆ, Rama kroz stoljeća, Rama-Šćit, 2002, 38-44; A. JELIĆ, Rama kroz stoljeća pod turskom upravom, *Nova et vetera,* 1-2, 1988, 47-50).

2 FRA JOSIP ANTE SOLDO, Seoba Ramljaka u Sinjsku krajinu, *Nova et vetera*, 1-2, 1988, 31.

Mandinu Selu (Duvno) 11. XI. 1741. godine krizmane su Lucija i Katarina Vučković.[3] Iste godine u Podmalovanu registrirano je 11 članova obitelji Petra Vučkovića,[4] a 1768. u Botunu (Kupres) 13 članova obitelji Tome Vučkovića.[5] U Omolju je 1741. zabilježena četrnaesteročlana obitelj Mate Vučka (inačica prezimena Vučković),[6] a u Borčanima 1768. četveročlana obitelj Ante Vučjaka (inačica prezimena Vučković).[7]

Svakome, koji se zanima za povijest duvanjskoga i sinjskog kraja, nije nepoznato da je o Vučkovićima (pogotovo o fra Pavlu Vučkoviću)[8] dosta toga zapisano i objavljeno.[9] Stoga o tome ne ćemo opširnije govoriti.

Ugledni rod Vučkovića iz tih krajeva u dokumentima poznat je još od početka IX. stoljeća: „U povelji bana Stjepana (oko 1322.) spominje se, kao svedok ¢**T**ть ȣскопьлꙗ хрь(ва)тинь вльчковичь и сь брати(**T**)мь¢ " (tj.: *OT' USKOP'LJA HR'[VA]TIN' VL'Č'KOVIĆ' I S' BRATI*[O]*M*').[10] Dakle, Hrvatin Vučković (s „bratijom“) evidentiran je početkom XIV. stoljeća u uskopaljskom (današnjem bugojansko-vakufskom) kraju.

---

3 L. ĐAKOVIĆ, *Prilozi za demografsku i onomastičku građu Bosne i Hercegovine (I)*, Sarajevo, 1979, 386.

4 *Isto,* 276.

5 D. MANDIĆ, *Croati catholici Bosnae et Hercegovinae*, Chicago-Roma 1962, 147.

6 L. ĐAKOVIĆ, *Nav. dj.*, 270.

7 D. MANDIĆ, *Nav. dj.*, 129.

8 Fra Pavao (krsno ime Luka), sin Matin i Mandin, rodio se „uvrh Duvna“ 18. X. 1658, a umro 17. XII. 1735. u Sinju (KOSOR-STIPIĆ, *Apostoli Gospe Sinjske*, Sinj, 1987, 10; K. JURIŠIĆ, Franjevačka provincija svetoga Kaja pape i mučenika u Dalmaciji, *Kačić,* XVII, 1985, 186). Porodica Vučković iz Brnaza dala je kasnije još niz franjevaca: Andrija (umro 1751), Bernardin (umro 1745), Franjo (umro 1787.), Josip (umro 1805.), Karlo Marijan (umro 1816) i Pavao (umro 1817.). Usp. J. A. SOLDO, Djelovanje franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja kroz 250 godina (1735-1985), *Kačić* XVII, 1985, 348.

9 Navedimo samo neke od radova u kojima je riječ o Vučkovićima: S. ZLATOVIĆ, *Nav. dj.,* B. DESNICA, *Historija kotarskih uskoka (II)*, Beograd, 1951, 198-203; I. MARKOVIĆ, *Sinj i njegovo slavlje god. 1887*, Zagreb, 1898; J.A. SOLDO, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja pod Venecijom: *Sinjska spomenica*, Sinj, 1965, 103-177; ISTI, Seoba Ramljaka u Sinjsku krajinu, *Nova et vetera,* 1-2, 1988, 23-33; ISTI, Etničke promjene i migracije stanovništva u sinjskoj krajini krajem 17. i početkom 18. stoljeća, *Zbornik Cetinske krajine*, Sinj, 1989, 4, 81-142; ISTI, Fra Pavao Vučković (1658-1735), *Cetinska vrila* I, 1993, 19-24; I. BAGARIĆ, *Duvno – povijest župa duvanjskoga samostana*, Duvno, 1989, 87-91; LJ. LUCIĆ, *Rama kroz stoljeća*, Rama-Šćit, 2002, 38-44; FRA KARLO KOSOR-FRA MARIJO STIPIĆ, *Nav. dj.,* 9-12; R. JOLIĆ, *Duvno kroz stoljeća*, Tomislavgrad - Zagreb, 2002, 200-202. i 282-283.

10 M. KARANOVIĆ, Istorijsko-etnografske crtice o župama Rami i Skoplju, *Glasnik Zemaljskoga muzeja* (dolje: GMZ), L/1938, 81.

Groblje Vučkovine na preglednoj karti sjevernoga dijela Duvanjskog polja

Želimo li pratiti šta se s Vučkovićima događalo nakon spomenute seobe, valja se za njima uputiti u Sinjsku krajinu. O Vučkovićima u novome kraju obilje podataka sačuvano je u arhivskoj građi, kojom su se bavili mnogi istraživači, među kojima se temeljitošću i studioznošću posebno ističe sinjski franjevac fra Josip Ante Soldo. U vezi s Vučkovićima on donosi i ovu konstataciju: „God. 1688. stigla su braća harambaške *obitelji Vučkovića s 45 članova* (istaknuo S.M.), među kojima je upisan i jedan od organizatora migracije fra Pavao Vučković“[11] i nastavlja: „Nastanili su se u novom kraju u selu Brnazama i postali najpoznatija serdarsko-harambaška seoska obitelj.“ Na drugom mjestu isti autor bilježi: „Prva poznata potvrda investiture grupi prebjega je 3. ožujka 1688. braći Miji, Pavlu i Tadiji Vučkoviću iz Duvna u Brnazama kojom su dobili kulu, kuću i sto kanapa zemlje.“[12] O porodici Vučković, koja je za

11 J. A. SOLDO, Stanovništvo duvanjskog kraja u XVII. i XVIII. stoljeću: *Duvanjski zbornik*, Zagreb-Tomislavgrad, 2000, 167 (poziva se na izvor: DAZd, *Spisi op. prov. G. Cornara*, list 516).

12 J. SOLDO, *Etničke promjene i migracije stanovništva…*, 94. „Brnaze su bile podijeljene u dvije banderije: serdara Tadije Vučkovića i harambaše Jakova Tomaševića.“ (*Isto,* 131).

cijelo vrijeme mletačke uprave sačuvala čast serdara, vrijedne podatke (cijeli rodoslov) zabilježio je fra Andrija Kačić Miošić. Vjerujemo da su dosta pouzdani, jer ih je mogao dobiti, osim od mnogih Vučkovića, i od svoga suvremenika i brata fra Pavla Vučkovića, a i prepisati iz dokumenata do kojih je došao. To izričito i kaže kad počinje izlagati rodoslovlje te loze: „Pleme Vučkovića izlazi od Nemana, *kako se nahodi u njegovim starim pismim* (istaknuo S.M.). Od njega izađe Vučko, ter oni koji se posli rodiše prozvaše se Vučkovići.“ Nakon te konstatacije slijedi rodoslovlje Vučkovića s koljena na koljeno.[13]

NADGROBNI SPOMENICI I NATPISI

Uspomena na odseljene duvanjske Vučkoviće u njihovu je staromu kraju ostala u toponimu *Vučkovine* (kod sela Luga), gdje su do seobe živjeli i gdje su pokojnike pokopavali.[14] To vrlo staro groblje na brijegu i danas se zove Vučkovine.[15] Najstariji spomenici u obliku križa u o tome groblju baš su Vučkovićevi.[16] Na nekoliko su upisana imena pokojnika i vrijeme njihove smrti. Te epitafe napisane *bosančicom* (tadašnjim narodnim pismom) vjerojatno su pisali mjesni svećenici (bilo franjevci, bilo popovi glagoljaši), koji su se njome dokasno služili (i do prvih decenija XIX. stoljeća).[17] Logično bi bilo zaključiti da je bar neke od tih natpisa na svome mjesnom groblju pisao fra Pavao Vučković. Evo tih natpisa, da se vidi koje su svoje Vučkoviće na tome groblju ostavili njihovi suplemenici kad su prebjegli u Sinjsku krajinu.

---

13 ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* – MATIJA ANTUN RELJKOVIĆ, *Satir iliti divji čovik*, Zagreb, 1988, 539-540.

14 I livanjski kraj ima svoju *Vučkovinu* (brdo između sélā Žabljak, Drinova Međa i Stupe), a imao je i svoje Vučkoviće. Pod imenom Vučak, Vučko, Vučjak, Vučić, Vučkalo, Vučević i Vuk (ali i Vučković) živjeli su u drugoj polovici XVIII. i u prvoj polovici XIX. st. u mnogim livanjskim selima (Strupnić, Lusnić, Priluka, Kablići, Bila, Prolog). Nema nikakvih konkretnih pokazatelja o tome bi li se u kakvu vezu moglo dovesti livanjske i duvanjske Vučkovine, livanjski i duvanjski Vučkovići.

15 Još i u srednjem vijeku tu je bila nekropola. U blizini starih Vučkovićevih grobova i do danas je sačuvan jedan srednjovjekovni spomenik (stećak u obliku sanduka). Bakulin navod u *Šematizmu iz 1867.* godine da je na tom groblju „bila sagrađena velika crkva na čast sv. Jerke“ R. Jolić drži sigurnim (R. JOLIĆ, *Nav. dj.*, 255).

16 U to staro groblje i danas svoje pokojnike pokopavaju sela Mokronoge, Lug i Kuk (porodice Jakića). Ograđeno je prije četvrt stoljeća.

17 U prilog tome kao ilustraciju navedimo podatak: „Nakon održavanja prve kapitularne kongregacije fra Ivan Skočibušić šalje prvu okružnicu braći 15. lipnja 1778. godine. U njoj on naglašava da definitorij Provincije braći ne nalaže ništa novoga nego samo skreće pozornost na postojeće obveze i to: (…) kad se dopisi pišu Ordinarijatu na narodnom jeziku – neka se pišu i narodnim pismom – *bosančicom*.“ (M. VRGOČ, *Duhovni stupovi Bosne Srebrene*, Sarajevo-Zagreb, 2007., 377).

Slika 1. Spomenik Stipanu Vučkoviću s istočne strane (lijevo) i sa zapadne strane danas (desno)

1. *Križ Stipana Vučkovića* (85 x 58 cm). Na njegovoj istočnoj plohi (vidi *sliku 1 - lijevo*)[18] urezane su jedna uz drugu dvije zagrljene identične ljudske figure. Svaka u svojoj drugoj slobodnoj u stranu ispruženoj ruci drži po jedan križ. Iznad glava na vrhu spomenika urezan je polumjesec, ispod kojega je stajao upisan tekst sad gotovo potpuno uništen atmosferilijama i nedostupan za čitanje jer je zaklonjen novopostavljenom granitnom pločom. Ipak se u prvom retku jedva naziru slova ОВО ГРО, a u drugom retku ne može se ništa odgonetnuti. Glavni dio teksta upisan je okomito, u dva stupca.[19] Natpis počinje od desnoga vrška polumjeseca i spušta se do ispružene lijeve ruke desne osobe. Tu je odozgo prema dolje upisano ime СТИПАN. U drugom stupcu (u prostoru između dvaju likova) od ruku prema dolje čitamo: ВѸV ЄКОВНѢА АХОД (tj. 1674).[20] Riječ je, dakle, o STIPANU VUČ-

18 Sad mu je visina smanjena na 67 cm, jer ga je Josip Jakić iz Kuka naknadno ugradio u betonsku ploču kad je pravio spomenik svojoj ženi Mari (1909.-1981.). Velika je šteta što je novopostavljena granitna ploča potpuno zaklonila ovaj uistinu zanimljivi i vrijedni križ. Po kazivanju Josipa Jakića (r. 1907.) u taj grob su pokopani: njegov otac Ilija, djed Mijo i pradjed. Ne zna kakva bi veza bila između Jakića i Vučkovića, niti kad su se Jakići počeli pokopavati u Vučkovićeve grobove. Kaže da su Jakići starinom iz Roškoga Polja. U duvanjskom kraju Jakići nisu evidentirani ni 1741, ni 1768. godine.

19 U to vrijeme u duvanjskom kraju okomito pisanje teksta susreće se i na nekim drugim spomenicima. Vidi, na primjer, natpis na križu u katoličkom groblju u Sarajlijama (R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 159).

20 R. Jolić je na tome križu vidio samo natpis u drugome stupcu i pokušao ga pročitati kao *(kri)ž Koviča 1673*. Zadnje slovo u upisu godine pročitao je kao Г (g), no ja u njemu vidim slovo Д (d). Usp. R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 160.

KOVIĆU.[21] Sa zapadne strane na ovome spomeniku je još jedan jednostavno urezani križ (*slika 1 - desno*). Uz grob Stipana Vučkovića (prema jugu) drugi je stari križ (70 x 50 cm) iz istoga vremena (najvjerojatnije također Vučkovićev). Na njegovoj istočnoj strani uklesan je dosta skladan križ. Danas na tom spomeniku nema vidljivih tragova natpisa. U rodoslovu koji donosi fra Andrija Kačić Miošić toga Stipana ne nalazimo. Jedini Stipan u toj staroj generaciji Vučkovića u fra Andrijinoj genealogiji jest sin Tadijin No on je umro tek 1748. godine.[22]

Slika 2. Spomenik Šimunu Vučkoviću (lijevo) i dio natpisa bosančicom (desno)

2. *Nad grobom Šimuna Vučkovića* stoji križ (120 x 63 cm) s reljefno skladno uklesanim manjim križem na njegovoj sredini s istočne strane (*slika 2 - lijevo*). Na zapadnoj strani je bez ornamentike. Natpis je na istočnoj strani. Ispod lijevog kraka reljefnog križa u 1. retku urezano je ОВДЄ i slijedi ispod desnog kraka ѦЄЖН; u 2. retku ispod lijevoga kraka ШНМѲN, ispod desnog ВѲѴІСОВ i ispod toga u trećem retku НѦ (dakle: *OVDE LEŽI*

21 Slovo *e* iza *č* upisano je kao oznaka prizvuka (u starijim tekstovima tu bi se upisao poluglas). Ta pojava nije nepoznata ni u upisima na narodnom jeziku u starim matičnim knjigama.

22 A. KAČIĆ MIOŠIĆ, *Nav. dj.*, 539.

ŠIMUN VUČKOVIĆ). Ispod reljefnog križa upisana je godina ꙗХОН (tj. 1678.), a onda u četiri retka slijedi natpis – 1. redak: ОВН ІСРНЖ; 2. redak: ꙋVHNH тꙗ; 3. redak: ДНꙗ БРꙗТ; 4. redak: ШНМ ꙋNꙗ (*OVI KRIŽ UČINI TADIA BRAT ŠIMUNA*). I na samom dnu urezan je križ i latinička slova IHS, tj. Isus Krist Spasitelj[23] (*slika 2 – desno)*. Tadija i Šimun imali su još dvojicu braće: Miju (Mišu) i fra Pavla. Šimunu je Tadija podigao spomenik, a fra Pavao je najvjerojatnije urezao epitaf. Sva trojica Šimunove braće, kao i sin mu Bože,[24] napustivši Vučkovine, zauvijek su se nastanili u sinjskome kraju.[25]

3. Prvi do groba Stipana Vučkovića (na zapadnoj strani) *Križ žene Frane Vučkovića,* najstariji je Vučkovićev sačuvan datirani spomenik na tome groblju. Na sredini istočne plohe, toga skladno oblikovanog i dosta dobro očuvanog, malo na zapad nagnutog križa (80 x 55 cm) isklesan je manji reljefni križ, i na gornjem i bočnim krakovima križa još je po jedan u krug urezani stilizirani križ, s još jednim malim krugom u sredini, pa svaki od njih djeluje kao rozeta (*slika 3 - lijevo*). Na donjem kraku (ispod reljefnog križa), ne osobito lijepo oblikovanim slovima bosančice, urezan je tekst u šest redaka. U prvom retku ispod teksta urezan je manji križ a od njega dalje slijedi natpis u šest redaka. Prvi redak: ОВО ЛЄЖН; 2. redak: ПОД ОВНМ; 3. redak: ІСРСТОМ ПОІС; 4. redak: МРꙗN Є ВꙋVІСОВН; 5. redak: ѣꙗ ЖЄNꙗ Nꙗ ꙗХ; 6. redak: V (tj. 1660.); *slika 3 - desno*.

---

23 Jolić nije dobro pročitao godinu. On kaže da je to 1675, a jasno je vidljivo da je 1678. Dobro je pročitao zadnja četiri retka, ali nije vidio da je Šimunu prezime Vučković (R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 159-160).

24 I Božu će, kao i ostale junake Vučkoviće, opjevati fra Andrija Kačić Miošić u pjesmi koja je „prikazana gosp. pris. serdaru Justi Vučkoviću“ (A. KAČIĆ MIOŠIĆ, *Nav. dj.,* 540-544).

25 „Ako pogledamo popis i nacrt čestica, vidjet ćemo da najveće čestice i najveću količinu kanapa imaju upravni i vojni funkcioneri. Najviše zemlje ima serdar Tadija Vučković; njegovo vlasništvo iznosi preko 150 kanapa, tj. 50 dana oranja.“ (S. GUNJAČA, Najstarija poznata katastarska mapa Sinja, *Zbornik Cetinske krajine,* 1981, 2, 174). Kasnije će i Tadijin sin Stipan biti serdar Sinja (S. ZLATOVIĆ, *Nav. dj.,* 206). O moćnom Tadiji serdaru J. Soldo još konkretnije kaže: „Tadija Vučković odvojio se od svojih u Brnazama i prešao u Maljkovo. On je s Jurom Budimirom, iz Livna, i Pavlom Bilandžićem nastanjenim u Dicmu (Krušvaru), ali iz Duvna, dobio 3. prosinca 1691. stopedeset kanapa zemlje i to od Potravlja do mjesta Otišića i od Cetine do vrha Svilaje da bi tu privukli i druge izbjeglice, što oni nisu činili, jer su i danas oni jedini ostali u Maljkovu.“ (J. SOLDO, Etničke promjene i migracije stanovništva…, 116). Tadija je prvi od Vučkovića dobio titulu *serdara,* a nakon njegove smrti, serdarom je imenovan (22. III. 1706.) njegov sinovac Božo, sin Šimuna, pokopanog na Vučkovinama (J. A. SOLDO, Prilozi za upoznavanje razvoja Sinja…, 134-135). Justin Vučković, sin tad već pokojnog Bože, također će biti serdar, dobio je 8. IV. 1718. osam kanapa livade u Duboki (*Isto,* 159).

Upisivač je prilikom klesanja napravio nekoliko pogrješaka: treće slovo prve riječi ostalo je nedovršeno. Može se samo slutiti da je riječ ili o slovu О ili o slovu Д (d), pa bi se ta riječ mogla čitati kao *OVO* ili kao *OVD(e)*. Prva dva slova u prezimenu Vučković nespretno su mu srasla, a na mjestu trećega slova *Č* bio je najprije urezao slovo *A*, pa je preko njega kasnije slovo *Č* morao dublje urezati. Evo toga natpisa latinicom. Prvi redak: *OVO LEŽI*; 2. redak: *POD OVIM*; 3. redak: *KRSTOM POK(ojnog)*; 4. redak: *FRANE VUČKOVI*; 5. redak: *ĆA ŽENA NA 1660* (cifra 60 prenesena je u sljedeći šesti redak).[26]

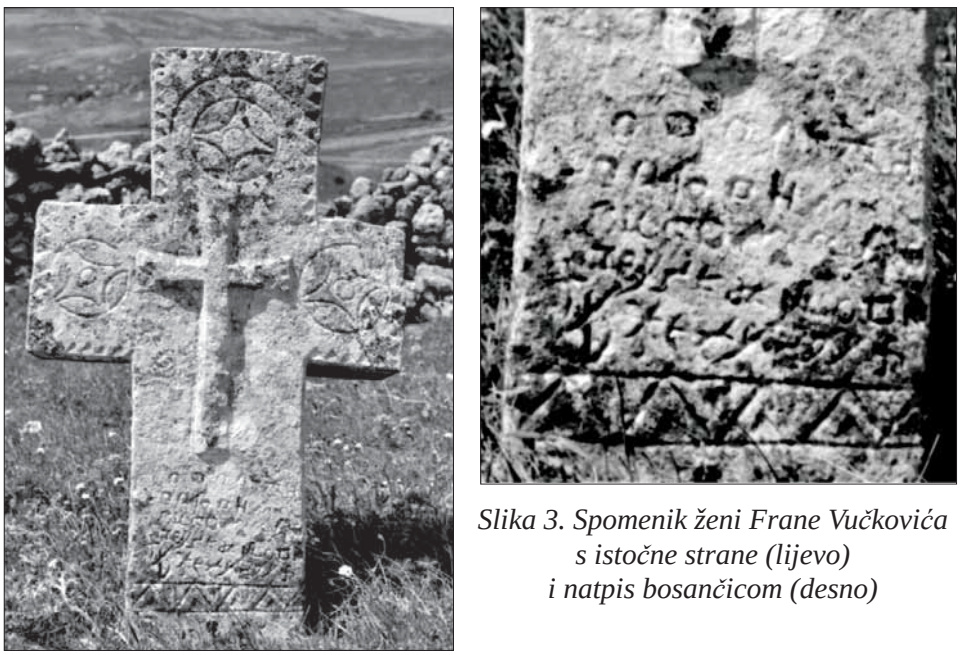

Slika 3. Spomenik ženi Frane Vučkovića s istočne strane (lijevo) i natpis bosančicom (desno)

Na zapadnoj plohi spomenika također je urezan jednostavan križ. O kojem je Frani Vučkoviću ovdje riječ, ne zna se. Njega ne spominje ni rodoslov Vučkovića koji je zapisao fra Andrija Kačić Miošić. To nije onaj Frano kojeg fra Andrija bilježi kao unuka Tome Vučkovića (brata Matijeva, Grgina i Šimunova).[27]

4. *Križ nad grobom Tome Vučkovića* (90 x 64 cm) skladno je i jednostavno komponiran, ali vrlo ukusno ornamentiran. Na istočnoj plohi na njega je urezan još jedan križ i polumjesec, a na zapadnoj: konture ljudske figure koja u desnoj ruci drži uklesani križ, a lijevom se podbočila[28] (*slika 4 - lijevo*). Pri

26 Jolić nije uspio pročitati taj natpis (R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 160).

27 Vidi A. KAČIĆ MIOŠIĆ, *Nav. dj.,* 539.

28 Gotovo identičan lik urezan je na jednom križu u katoličkom groblju u Sarajlijama, na kojemu je (kao i na ovom) natpis bosančicom. Na tomu Tominu Jolić nije vidio natpisa. Gotovo je sigurno da ih je radio isti majstor (usp. R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 159).

Slika 4. Spomenik Tomi Vučkoviću (lijevo) i natpis bosančicom (desno)

vrhu križa, na gornjem kraku, urezan je polumjesec, a na prostoru između polumjeseca i glave ljudske figure bosančicom je upisano u četiri retka. Prvi redak: ⲞⲂⲞ ⲖⲈ; 2. redak: ⲜⲎ ⲠⲞ; 3. redak: ⲘⲞ ⲂⲨⲞ ⲒⲤⲞⲂ; 4. redak: ⲎⲦⲀ (dakle: *OVO LEŽI TOMO VUČKOVIĆA*); *slika 4 - desno*. Iz kazivanja fra Andrije Kačića Miošića zna se za dvojicu Toma Vučkovića: jedan je stric braće Šimuna, Miše, Tadije i fra Pavla Vučkovića, drugi je sin spomenutog Tadije. Jedan Tomo Vučković, kako pjeva fra Andrija, poginuo je braneći Krf od Turaka.[29] Bit će da je to onaj alfir Tomo, sin Tadijin, pa bi onda, vjerojatno, ovaj Tomo, što počiva na Vučkovinama, bio Tadijin stric.

5. Još je jedan vrlo stari, atmosferilijama dosta oštećeni križ (60 x 45 cm), naoko malen i neugledan, ali vrlo zanimljiv. Na njemu je na istočnoj plohi uklesan drugi reljefni križ, oko kojega je natpis urezan slovima bosančice, i to drukčije nego na bilo kojem drugom tamošnjem spomeniku. Zbog istrošenosti slova danas je s njega nemoguće bilo što suvislo pročitati, osim što se može odgonetnuti pokoje slovo ili slog: ⲠⲀ… ⲖⲀ… ⲎⲢⲘ… ⲞⲎⲂ… Najveći broj slova poredan je kružno, oko uklesanoga reljefnog križa (*slika 6*). Križ je okružen današnjim Bakovićevim spomenicima i u neposrednoj je blizini srednjovjekovnog stećka (sanduka).

Usporedimo li oblike slova bosančice kojima su ispisani navedeni epitafi na Vučkovinama s oblicima slova bosančice s natpisa na stećcima XV.-XVI.

29 A. KAČIĆ MIOŠIĆ, *Nav. dj.,* 539 i 544.

stoljeća, lako ćemo uočiti da su većinom gotovo istovjetni.[30] Čini se dovoljnim da ostanemo pri toj generalnoj konstataciji, jer bismo detaljnom paleografskom analizom svakoga slova nepotrebno razvukli i opteretili tekst. Dodajmo samo da su i na Vučkovinama upisivači brojeve u oznakama godina bilježili ne brojkama nego slovima, kako je bilo ustaljeno i u zapisima na srednjovjekovnim stećcima.[31]

Slika 5. Spomenik Miji Mlakiću (lijevo) i natpis bosančicom (desno)

6. Ni cijelo stoljeće nakon spomenutih natpisa na Vučkovićevim spomenicima nema ni jednoga drugog spomenika na tome groblju (ili takav nije sačuvan) na kojemu bi bilo zabilježeno ime pokojnika i vrijeme njegove smrti. Nakon te duge pauze prvi spomenik na kojemu ima zapis jest *Mlakićev križ* iz 1773. godine (*slika 5 - lijevo*), koji je u neposrednoj blizini

30 Usp. ĆIRO TRUHELKA, Bosančica – prinos bosanskoj paleografiji, *GZM*, IV/1889, 67; BENEDIKTA ZELIĆ-BUČAN, *Bosančica u srednjovjekovnoj Dalmaciji*, Split, 1961 (tabela I); MARKO VEGO, *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1980, 129-276 (passim); Š. BEŠLAGIĆ, *Stećci – kultura i umjetnost*, Sarajevo 1982., 427-438. i tablica na str. 439.

31 Sve do početka XIX. st. u epitafima i po ovdašnjim starim pravoslavnim grobljima nalaze slovima obilježene brojke. I do danas ima takvih sačuvanih epitafa po grobljima u Mandinu Selu i u Oplećanima (R. JOLIĆ, *Nav. dj.,* 157-158). Dosta takvih spomenika do danas je sačuvano i u livanjskom kraju (S. MANĐERALO, Groblje u Zastinju kod Livna, *GZM*, XXXIX/1984, 154-168).

Vučkovićevih spomenika (najbliži je križu Stipana Vučkovića). Na sredini njegove istočne plohe uklesan je povelik reljefni križ iznad kojega je u sedam redaka natpis ispisan bosančicom. Prvi redak: ……CаPПNа; 2. redak: Nа 1773; 3. redak: B(?)аCЄ(аK?) З; 4. redak: ONAA а HЄ OB; 5. redak: O KЄPHЖ ПOK; 6. redak: OHNOПа MHЄ M; 7. redak: ΛаKH 大а (*slika 5 - desno*).

Početak teksta je oštećen. Na mjestu oštećenja, po tada ustaljenom obrascu, najvjerojatnije je stajala riječ *miseca*,[32] a onda slijedi: „…..*SARPNJA NA 1773* (treći redak je nečitak) *ONDA JE OVO KRIŽ POKOJNOGA MIJE MLAKIĆA*“. Tekst upisan u trećem retku nije moguće suvislo pročitati zbog oštećenja na njegovu početku i zbog toga što su dugotrajnim djelovanjem atmosferilija slova (osim nekih) oštećena do jedva vidljive prepoznatljivosti. Nazire se da je tu najvjerojatnije bilo urezano slovo B(v), pa а (a), pa do njega: ili slova CЄ(se) ili je to, možda, urezano razvučeno slovo K (k), i onda izdvojeno od svih na kraju je dobro očuvano slovo З (z), ili je to, moguće, broj 3. U četvrtom retku upisivač je načinio lapsus urezavši jedno do drugoga dva puta slovo *d*. Plastično isklesani križ razlomio je tekst sedmoga retka nadvoje: s lijeve strane urezano je Λа KH (laki), a s desne 大а(ća). Slova kojima je napisan ovaj epitaf najvećim dijelom imaju odlike kurzivne bosančice kakva se nalazi u matičnim knjigama toga vremena (npr. slova: *a*, *d*, *k*, *n*, *p*, *r*, *ž*).[33] O Miji Mlakiću, pokopanom u ovome grobu, nema nikakvih podataka, ali o rodu Mlakića iz toga vremena ima ih podosta. Godine 1741. u Sarajlijama je evidentirano 29 Mlakića u dvije brojne obitelji: Ivanovoj (16 članova) i Ilijinoj (13),[34] a 1768. godine je u selu Lug domaćinstvo Luke Mlakića (18 članova) i u Letki obitelj Pave Mlakića (3 člana).[35]

32 Vidjeti upise u starim crkvenim maticama iz toga doba. Usp. i *Kroniku* Pavla Šilobadovića (*Starine JAZU*, XXI/1889., 90-112).

33 Po istom obrascu kao i taj epitaf napisan je i onaj na groblju u livanjskom selu Čelebiću: „NA 1752. OVO JE KRIŽ P. JAKOVA ĆOSIĆA.“ I slova na tim dvama spomenicima umnogome su slična (vidi S. MANĐERALO, Prilog proučavanju bosančice u livanjskom kraju, *Hercegovina,* Mostar, III/1983, 68 i 77).

34 L. ĐAKOVIĆ, *n.d.*, 271. Te su godine (8. studenog) u Eminovu Selu krizmani: Grgo, Kata, Luka, Josipa, Mato i Ivan Mlakić, a kao kumovi krizmenika upisani su Luca, Petar, Marta, Tomo i Ivan Mlakić (*Isto,* 381-385).

35 D. MANDIĆ, *Nav. dj.,* 132. U Lugu su Mlakići i početkom XIX. stoljeća. Tu su evidentirani 1822. godine (Matica vjenčanih župe Seonica, sv. I, 14, 52), a u Šujici su 1857. godine (Matica vjenčanih župe Livno, sv. I, red. br. 19 za 1857. godinu).

Slika 6. Oštećeni spomenik Vučkovića (?), čiji je natpis bosančicom nemoguće pročitati

ZAGLAVAK

U duvanjskom je kraju postojbina današnjih sinjskih Vučkovića, čiji je rod, osim glasovitog fra Pavla, dao niz proslavljenih serdara, harambaša i svećenika. U starome kraju su ostali samo pokojnici na srednjovjekovnom groblju Vučkovine nedaleko sela Luga. Nakon stećaka njihovi su spomenici najstariji u tome groblju, nazvanom po njihovu prezimenu. To su spomenici: Stipanu Vučkoviću, Tomi Vučkoviću, ženi Frane Vučkovića, spomenik što ga je Tadija Vučković (kasnije opjevani serdar) podigao svome bratu Šimunu, i još jedan iz istoga vremena (svi su oni tu duže od tri stoljeća), čiji je tekst toliko oštećen da ga je nemoguće pročitati. Ti križevi, osim što su vrlo zanimljivo isklesani, značajni su za kulturnu baštinu po tome što su natpisi na njima ispisani bosančicom (tadašnjim narodnim pismom), istom onakvom kakvom su pisani epitafi po stećcima XV. i XVI. stoljeća.

Kao znakovite tragove jednoga vremena, te vrlo vrijedne (makar i ne monumentalne) spomenike na Vučkovinama treba čuvati i, koliko je god to moguće, zaštititi od propadanja. Nužno je to zbog onih kojima su podignuti, onih

koji su ih podignuli i zbog truda zapisivača koji su na njima bilježili imena pokojnika s plemenitom nadom da će trag o njima tako biti sačuvan i za čitav niz budućih pokoljenja. Treba ih čuvati i zato što svjedoče o tome kakve su križeve (kao nadgrobne spomenike) prije više od tri stoljeća svojim pokojnicima podizali tadašnji ljudi, kojom su ih vještinom klesali i kako i kojim motivima ukrašavali tadašnji klesari. Ti križevi traže zaštitu i kao vrijedni nadgrobni spomenici svojevrsne završne faze razvoja srednjovjekovnih spomenika, bolje rečeno, prijelazne faze od stećaka ka rustikalnim križevima, isklesanim sasvim jednostavno, bez osobito izražene ornamentike. Treba ih čuvati i kao svjedočanstvo o početnim koracima pismenosti u tim selima, o (ne)spretnosti upisivača i o bosančici kao tadašnjem narodnom pismu ovoga kraja, a nadasve o religioznim spomenicima da su ljudi toga doba bili vjernici katolici.

Treba se nadati da će navedene razloge imati na umu svi kojih se to tiče (a tiče se nas svih), prvenstveno onih u lokalnim vlastima, a naročito onih među njima koji se po službenoj dužnosti bave zaštitom spomenika kulture. Stoga treba očekivati da će taj zanimljivi dio vjerske i kulturne duvanjske baštine biti primjereno zaštićen i sačuvan za buduće naraštaje.

SUMMARY - SAŽETAK

THE VUČKOVIĆ TRIBE ON DUVNO'S LOCALITY VUČKOVIĆI

The Vučković klan from Duvno together with the crowds of people from Rama and Livno area headed by fra Pavao Vučković, left their settlements during the great migration in 1687-1688. The newcommers settled at the village of Brnaze near Sinj.A toponym Vučkovine near village of Lug still beras the evidence of their origine. The deceased were burried in graves and thombstones erected to their memory at the cemetery in a small village of Vučkovići. More than three hundred years old these tombstones should be preserved as signes of the time for future generations.The tombstones were inscripted with names of: Stipan Vučković, the wife of Frane Vučković and Tomo Vučković. One tombstone was erected by Tadija Vučković to the memory of his late brother Šimun whereas the fifth one is illegible. Not only these tombstones bear the evidence on particular persons before the great migration but they are also valuable because they succeeded the medieval monuments as their natural follow up. The stone carving tecnique, treatment and motives of decoration follow up the working procedure of the tombstone stećak significantly.They are especially valuable because of the epitaphs inscripted in Bosančica, the old Croatian script used in Duvno area.

Translated by Angelina Gašpar

MUČENICI I BOŽJI UGODNICI GOSPIĆKO-SENJSKE BISKUPIJE

FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ
Franjevački samostan
Sinj, Šetalište kard. A. Stepinca 1

UDK: 929:235.3]262.3(497.5 Gospić)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 3. VI. 2011.

Božji je ugodnik osoba koja je, surađujući s Božjom milošću, izgradila u sebi moralni lik karakternoga čovjeka i kršćanina koji ljubi Boga i sve ljude. Takvih je bilo u svim vremenima i narodima, pa i hrvatskom narodu. Ovdje su obrađeni Božji ugodnici s područja današnje Gospićko-senjske biskupije. Dosad ni jedan od njih nije službeno proglašen svetim ili blaženim. Za jednoga se vodi postupak za beatifikaciju, ali ih ima mnogo koji su živjeli uzornim kršćanskim životom, ili su podnijeli mučeništvo za vjeru i dom. Neki su pojedinačno mučeni, a drugi ubijani u većim ili manjim skupinama. Navodimo 40-ak pojedinačnih životopisa i osnovne podatke o nekim skupnim mučeništvima. Za svaku jedinicu priložena je osnovna literatura.*

Ključne riječi: *Božji ugodnik, svetac, blaženik, mučenik, beatifikacija, kanonizacija, Gospićko-senjska biskupija.*

UVODNE NAPOMENE

Mučenici i sveci su ljudi koji su uspjeli savršeno ljubiti Svemogućega Boga i brata čovjeka. Oni su uspjeli sebe odgojiti za karakterne osobe, koje su ostvarile ćudorednu savršenost i svojim su životom svjedočili za Božju dobrotu i duhovne vrijednosti.[1] Poslušali su starozavjetnu Božju riječ: «Budite sveti, jer ja sam svet» (Lev 11, 44). Slična je novozavjetna poruka upućena svim kršćanima: «Volja je Božja posvećenje vaše» (1 Sol 4, 3). Od prvoga Velikog

*Predavanje je održano na simpoziju „Štovanje Bl. Djevice Marije na području Gospićko-senjske biskupije“, koji je organizirao Hrvatski marioloski institut u Oštarijama, 30. IV. i 1. V. 2010. godine.

1 *Dokumenti.* Latinski i hrvatski, KS, Zagreb 1970, Lumen gentium, posebno, br. 39-42, s.150-159; *Nuovo dizionario di spiritualità,* San Paolo, Cinisello Balsano (Milano) 1985., 1772; *Pozvani na svetost.* Pastoralne smjernice na početku trećega tisućljeća, HBK, Zagreb 2002.,124; *Enciklopedijski teološki rječnik,* KS, Zagreb 2009., 1123-1127.

petka i Isusa Krista na križu preko prvomučenika Stjepana do danas uvijek su vjernici štovali mučenike i svece, divili im se, nasljedovali ih i utjecali se njihovu zagovoru.

Prema crvenim propisima, koji se osnivaju na dvotisućljetnoj tradiciji i praksi Crkve, sve uzorne kršćane koje vjernici nazivaju «svecima», može se podijeliti na nekoliko skupina, kojima se iskazuje ili javno ili privatno štovanje:

1. sveci,

2. blaženici,

3. sluge Božje,

4. preminuli «in fama sanctitatis - na glasu svetosti».

Svecima i blaženicima iskazuje se javno liturgijsko štovanje, a ostalima samo privatno. Svece i blaženike je zakonita crkvena vlast službeno proglasila blaženima i svetima, a od ostalih se za neke vode službeni postupci za proglašenje blaženima i svetima, tj. za beatifikaciju i kanonizaciju. Znanost koja se bavi proučavanjem svetosti i svetaca naziva se hagiografija. Na svim jezicima postoji vrlo bogata literatura.[2]

Na teritoriju Hrvatske i u hrvatskom narodu kroz duga stoljeća živjeli su i ostvarili vrhunce kršćanske svetosti brojni muškarci i žene, mladi i stari, predstavnici svih staleža i slojeva društva.[3] Svaki se je na svoj način istakao u nekom posebnom vidu pobožnosti i svetosti, npr. Muka Kristova, Euharistija, Bogorodica Marija, sveci, hodočašća i drugo. Tako je poznato da je sluga Božji fra Ante Tomičić bio osobito pobožan Bl. Dj. Mariji.

U ovom ćemo izlaganju upozoriti samo na one koji su ili rođeni, ili umrli, ili neko vrijeme živjeli i djelovali na teritoriju današnje Gospićko-senjske biskupije.[4]

Budući da nema podataka da je na tom području rođen ili živio neki svetac ili blaženik,[5] upozorit ćemo najprije na jednoga za koga se vodi službeni postupak za proglašenje blaženim (beatifikacija) i na više mučenika i drugih

---

2 Usp. npr. *Bibliotheca sanctorum.* Istituto Giovanni XXIII della Pontificia università Lateranense, Roma 1967-1970., sv. I-XII + Indici + Prima appendice, Roma 1992, 1482 + Seconda appendice, Roma 2000, 1536; *Martyrologium Romanum ex decreto Ss. oecumenici concilii vaticani II.…*, Editio typica, Typis Vaticanis, MMI, 776; JOSIP ANTOLOVIĆ, *Duhovni velikani.* Sveci Katoličke crkve, FTI, Zagreb 1998., I, 641; II, 652.

3 Od brojne literature navodimo samo jedan članak iz novijega doba: H. G. JURIŠIĆ, *Je li hrvatska majka rađala svece?,* Glas koncila, XLVI/2007, 44-11.

4 Msgr. Mile Bogović, prvi biskup Gospićko-senjske biskupije, i pisac ovih redaka zajednički su objavili knjigu *Hrvatski mučenici za vjeru i dom,* Verbum, Split 2005., 192.

5 Usp. *Index ac status causarum,* Congregatio de causis sanctorum, Città del Vaticano 1988., 557.

Božjih ugodnika, za koje puk Božji smatra da su preminuli «in fama sanctitatis - na glasu svetosti» pa ih štuje i zazivlje u svojim molitvama.[6]

Budući da sama narav ovoga članka ne dopušta da se o pojedinom mučeniku piše dugi životopis, doneseni su samo osnovni podatci. Ipak je donesen malo veći tekst o nekima koji su manje poznati.

O svakomu pojedinom mučeniku i Božjemu ugodniku uz osnovne podatke navedena je i osnovna literatura, iako je o nekima napisana ne samo jedna nego čak i više knjiga. Navedena bibliografska jedinica donosi i odgovarajuću literaturu.

Pojedine mučenike i Božje ugodnike navest ćemo kronološkim redom, tj. prema vremenskom slijedu njihove mučeničke smrti.

---

6 Hrvatska hagiografija ima vrlo bogatu stariju i noviju literaturu na hrvatskom i stranim jezicima. Ovdje navodimo samo tri djela: PETAR GRGEC, *Sveta Hrvatska.* Povijesna kronika, Slavonska Požega 1938., 230; *Isto* (reprint), Zagreb 1989., 230; FRA KARLO JURIŠIĆ, *Katalog hrvatskih Božjih ugodnika,* Sveti Nikola Tavelić, prvi hrvatski svetac, KS, Zagreb 1971., 204-217; MSGR. MILE BOGOVIĆ-FRA HRVATIN GABRIJEL JURIŠIĆ, *Hrvatski mučenici za vjeru i dom,* Verbum, Split-Gospić, 2005, 192. - Pisac ovih redaka objavio je više članka o „hrvatskim svecima“, npr. *Osnovne crte hrvatskih svetaca i svetačkih kandidata,* Bogoslovska smotra, XLIV/1974., 1, 87-104; *Sveti sljedbenici Franje Asiškoga u našoj prošlosti.* Prilog hrvatskoj hagiografiji, Kačić, IX/1977., 37-69; *Sveci i Božji ugodnici s područja Splitsko-makarske nadbiskupije*, U službi čovjeka. Zbornik nadbiskupa-metropolite dr. Frane Franića, CuS, Split 1987., 491-503; *Duhovni život franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja,* Kačić, XIX-XX/1987.-1988., 9-48; *Domaći Božji ugodnici,* Listić liturgijsko-pastoralni, Zagreb, VI/1989., 1-49 (doneseno oko 500 kratkih životopisa); *Uzorni i sveti redovnici visovačkoga samostana,* Visovački zbornik, Visovac 1997., 247-268; *Sveci i Božji ugodnici Šibenske biskupije,* Sedam stoljeća Šibenske biskupije. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998. GKJŽ, Šibenik 2001., 583-617; *Mučenici, prognani i zatočenici za vjeru i domovinu,* Da se ne zaboravi. Zbornik radova Drugoga hrvatskog žrtvoslovnog kongresa. Vukovar 16. i 17. lipnja 2001. godine, HŽD, Zagreb 2002., 225-244; *Uzorne i svete mostarske franjevke*, Školske sestre franjevke u Hercegovini 1899.-1999., Mostar-Split 2002., 285-314; *Božji ugodnici franjevačke Bosne,* Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana, Zagreb 2004, 209-259; *Širokobriješki mučenici,* Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu 1905.-2005, Široki Brijeg 2006, 221-258; *Sluga Božji fra Ante Antić i drugi sveti makarski franjevci,* Franjevci i Makarska od 1502. do 2002. godine. Zbornik znanstvenog skupa…održanog 2002, Kačić, XXXVI-XXXVIII/2004.-2006, 339-380; Mučenici i junaci u „Razgovoru ugodnomu“ fra Andrije Kaćića, *O žrtvama je riječ.* Zbornik radova Trećega hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, održanog 18. do 20. lipnja 2004. u Zagrebu, Zagreb 2006., 30-41. 339-380; *Hagiografija u djelima fra Andrije Kačića,* Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba. Zbornik radova sa znanstvenoga skup… održanog 3.-7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrogu, HAZU, Zagreb 2007., 399-425; *Mučenici i sveci Humske zemlje od XIV. do polovice XIX. stoljeća,* Hum i Hercegovina kroz povijest, knj. I, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2011, 495-527.

I. SLUGA BOŽJI

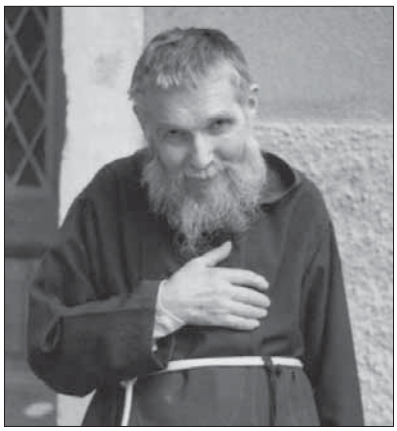

Fra Ante Tomičić (Razbojine, župa Ričice, 23. III.1901. - Rijeka, 25. XI. 1981.), redovnik kapucin.[7] Ivica Tomičić i njegova supruga Ana rođ. Skorup imali su dvanaestoro djece, od kojih je sin Josip bio deveto dijete. Završio je pučku školu i čuvao stada ovaca. Namjerio se na neku knjižicu u kojoj je spoznao Božje milosrđe i vrijednost molitve, što ga je potaklo na ozbiljan duhovni život. Stupio je u Red kapucina 27. XII. 1919. i dobio ime fra Ante. Želeći živjeti strožim životom napustio je novicijat, ali se je po savjetu dr. Josipa Langa, biskupa, vratio braći kapucinima. Svečane je zavjete položio u Splitu 11. II. 1925. godine.

U svomu redovničkom životu vršio je dužnosti: kuhara, vratara, sakristana i skupljača milostinje u: Dubrovniku, Karlobagu, Splitu, Zagrebu (Dubrava) i Varaždinu. U Rijeci je živio 34 godine. Kako je bio vrlo pobožan Majci Božjoj, smatrao je da je za njega poseban Božji dar biti sakristan crkve Gospe Lurdske. Od jutra do mraka rado je primao sve koji su dolazili u Samostan i svima bio na raspolaganju. U slobodno vrijeme molio je pred Gospinim oltarom, najviše krunicu. Posebno se je pripremao za sv. Misu i pobožno u njoj sudjelovao. Osobito je poštivao svećenike i iskreno volio svoju braću redovnike.

U proljeće 1979. god. pošao je u bolnicu i bio devet puta operiran. Bolničarka koja ga je njegovala nazvala ga je «pravim anđelom» i izjavila: «Više od 25 godina radim u bolnici i vidjela sam mnoge smrti. Ali kako je fra Ante umro, tako nešto nisam doživjela… Nije više mogao govoriti. Samo se je križao. Oči su mu bile stalno uprte u nebo… Za mene je fra Ante bio živi svetac grada Rijeke.» Sve je zadivio svojom jednostavnošću, dobrotom, strpljivošću, pobožnošću i poštovanjem liječnicima i drugom medicinskom osoblju.

Njegov je sprovod bio izraz vjere u uskrsnuće. Mnoštvo svećenstva i naroda s Josipom Pavlišićem, nadbiskupom, očit je dokaz koliko su ljudi u njemu gledali uzornoga i svetog redovnika.

Službeni postupak za proglašenje blaženim (beatifikaciju) otvoren je u Rijeci, 25. XI. 2005. godine.

Spomendan: *25. studenoga.*

7 ZLATKO JOSIP ŠAFARIĆ, *Fra Ante Tomičić,* crtice iz života, Split 2001, 84.

II. MUČENICI I BOŽJI UGODNICI

Od XV. do XX. stoljeća

1. Krbavski mučenici. Bitka hrvatske i turske vojske na Krbavskom polju kraj Udbine zbila se je 9. IX. 1493. godine.[8] Veliku tursku vojsku vodio je Hadum Jakub-paša, a hrvatsku novi ban Mirko Derenčin. Sudjelovali su brojni hrvatski plemići. Derenčinova odluka da se Turke dočeka na ravnom polju bila je kobna. Izginulo je od 10.000 do 13.000 Hrvata, a među njima: banov brat i sin Pavao, Ivan Frankopan Cetinski, Mihajlo Pethkey, Juraj Vlatković, ban jajački, Petar Zrinski i drugi. Mnogi su zarobljeni, kao i sam ban Derenčin, Karlo Gusić i Nikola Frankopan, a Bernardin Frankopan se je jedva spasio. U toj strašnoj bitki poginulo je oko 70 svećenika, popova glagoljaša.[9]

To je bio strašni poraz - «clades croatica» - ili «prvi rasap kraljevstva hrvatskoga, tu je sve hrvatsko plemstvo izginulo» (fra Ivan Tomašić). Pop Martinac, suvremenik, na listovima II. novoljanskog brevijara zapisa da Turci «nalegoše na êzik hrvacki… že roblahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave. daže do Gorě Zaprte (Moslavine), vse že dežele kranjske daže do mora… Tagda že poběždena bisi čest hrstênska… Padoše krěpci vitezi i boriteli slavni v premoženii ih věri radi Hrstovi… I tagda načeše cviliti rodivšie. i vdovi mnoge i proči ini. I bisi skrb veliê na vsih živućih v stranah sih êkaže nĕst bila ot vremene Tatarov i Gotov i Atele nečistivih. Lĕt Gospodnih 1493.“[10] Juraj Divnić, biskup ninski, opširnim pismom obavijestio je papu Aleksandra VI. o toj strašnoj tragediji hrvatskoga naroda.[11]

Ban M. Derenčin zatočen je u tamnici u Kara Hisar-i Sahib kraj Burse u Turskoj. Nije se htio poturčiti. Sačuvano je njegovo pismo Dubrovčanima (17. X. 1493.). Umro je u zatočeništvu pri kraju 1493. godine.[12]

Providonosna zamisao msgr. Mile Bogovića, prvoga biskupa Gospićko-senjske biskupije, da se izgradi Crkva svih hrvatskih mučenika na Udbini. Sagrađena je marom hrvatskih vjernika i divni je spomenik njihovoj prolivenoj krvi iz ljubavi prema Bogu i znak zahvalnosti vjernika bezbrojnim hr-

8 VJEKOSLAV KLAIĆ, *Povijest Hrvata,* IV, Zagreb 1904, 187 i d.; ANĐELKO MIJATOVIĆ, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine,* ŠK, Zagreb 2005., 160 (obilna literatura).

9 Korizmeno-uskrsna poslanica gospićko-senjskog biskupa mons. dr. M. Bogovića, Biti s narodom i za narod, Glasnik Gospićko-senjeke biskupije, XI/2010, 1, 4.

10 *II. novljanski brevijar.* Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje. Uvod. Bibliografija (M. Pantelić-A. Nazor), Staroslavenski institut-Turistkomerc, Zagreb 1977, 32-33; A. MIJATOVIĆ, *Nav. dj.,* 78.

11 JURAJ DIVNIĆ, *Pismo papi Aleksandru VI.* (O. Perić), Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik 1995.; A. MIJATOVIĆ, *Nav. dj.,* 80-85.

12 A. MIJATOVIĆ, *Nav. dj.,* passim (smrt 73).

vatskim mučenicima. Njihova je sveta smrt svima vjernicima uzor i primjer kako kršćanin treba svjedočiti svoju vjeru i nasljedovati divne primjere naših mučenika.

Spomendan: *9. rujna.*

Petar Berislavić (Trogir, 1475. - Vražja gora kraj Korenice, 25. V. 1520.), redovnik, ivanovac, vranski prior, kraljevski rizničar, dubički župan, hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban, vesprimski biskup, mučenik.[13] Istakao se je u višegodišnjim borbama s Turcima. Glasovita je njegova pobjeda kraj Dubice (1513.). Razbio je tursku vojsku koja je pljačkala oko Drežnika. Dugo je vremena opskrbljivao oružjem i hranom posadu u Jajcu (1515.-1520.). Pokušao je organizirati veliku europsku koaliciju protiv Turaka, ali se Europljani nisu odazvali. Pomagao mu je papa Leon X. Isti papa u pismima francuskom kralju Franji I. i poljskomu Žigmundu I. naziva Berislavića „prorex, banus seu vicerex - potkralj, ban ili zamjenik kralja".

Dok je na Vražjoj gori blizu Bihaća progonio neprijatelje, konj je posrnuo i ban je pao na zemlju. Turci su mu odsjekli glavu. Ivan Karlović mu je tijelo prenio u Bihać, a prepošt Statileo u Vesprim, gdje je u katedrali pokopan. Ivan Meštrović izradio je veliki Petrov reljef, koji je postavljen u Trogiru na trgu ispred katedrale**.**

Spomendan: *20. svibnja.*

Petar Kružić (+Solin, 12. III. 1537.), kapetan senjski i knez kliški.[14] Bio je na službi u Klisu i 1520. god. postao kapetan, a 1522. kapetan Senja. Više se je puta ogledao s Turcima i pobijedio ih kod Klisa (1524.) i Senja (1525.) te uspio donijeti pomoć opkoljenom Jajcu. Odrekao se je (1529.) službe kapetana Senja i potpuno se posvetio obrani Klisa. Bio je ustrajni borac i protiv Turaka i Mlečana, zbog čega ga je korio car Ferdinand I. Kad su Turci 1533. god. izdajom zaposjeli Klis, Petar je došao iz Istre s brodovljem da bi pomogao Klisu. Na obali u Solinu Turci su mu odrubili glavu, posada se Klisa morala predati Turcima.

Petrovo je tijelo preko Senja preneseno na Trsat, gdje je pokopano u kapeli sv. Petra, koju je sam Kružić sagradio u čast svoga sv. Zaštitnika. Kružić je

13 IVAN TOMKO MRNAVIĆ, *Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani,* Venetiis 1620; MATIJA MESIĆ, *Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.,* Rad JAZU, Zagreb 1878., knj. 2, 1-63; VJEKOSLAV KLAIĆ, *Povijest Hrvata,* IV, Zagreb 1904., 187 i d.

14 MARKO PEROJEVIĆ, *Petar Kružić kapetan i knez grada Klisa,* MH, Zagreb 1931., 209; Berislavić Petar, *Hrvatski bibliografski leksikon* (dalje: HBL), Leksikografski zavod, Zagreb 1983, I, 687-688.

osobito štovao Gospu Trsatsku, često hodočastio u njezino Svetište i uvijek joj zahvaljivao za sve pobjede nad neprijateljima. Sagradio je 1513. god. poznate «Trsatske stube» (118 stuba). Kasnije su (1726.) stare stube popravljene i dograđene nove. Ima ih 561. One su i danas svjedočanstvo Petrove vjere i pobožnosti prema Majci Božjoj, Gospi Trsatskoj.

Spomendan: 12. ožujka.

Ivan Vlatković (Senj, oko 1525.-Karlovac, 24. VII. 1612.), uskočki vojvoda, mučenik.[15] Ivana je narodna pjesma nazvala Ivom Senjaninom i opjevala njegova junačka djela. Bio je u posadi u Košicama 1578. godine, pa ga je car Rudolf II. nagradio velikom novčanom nagradom i nazvao «miles praesidii Cassoviensis - vojnik utvrde Košice». Spominje se u dokumentima kad se je kao kapetan i vojvoda istakao pri oslobođenju Klisa (1596.). Iste je godine u Makarskoj dijelio megdan s Amet-agom Cukarinovićem i odsjekao mu ruku. Inače je ratovao od Istre sve do Albanije boreći se protiv Mlečana i Turaka.

Održavao je veze s brojnim europskim uglednicima, npr. sa španjolskim kraljem. To je smetalo carskom dvoru u Beču. Stoga je na montiranom sudskom postupku u Karlovcu (3.VII.1612.) osuđen na smrt. Osudu je potvrdio nadvojvoda Ferdinand i naredio da se «pogubi mačem kao strašan primjer drugima». U žalbi junak piše da je sve optužbe pobio na temelju isprava i svjedoka svjetovnih i duhovnih osoba i da su sve te optužbe neutemeljene, pa nastavlja: «… kada se meni, siromašnom hrvatskom ratniku, koji je od svoje mladosti u raznim zgodama služio nadvojvodi, tako sudi, onda je jadno što mi se za moju vjernost plaća tako da gubim svoj život». Pomilovanje je stiglo, kad je junak već bio pogubljen.

Spomendan: *24. srpnja.*

Petar Smiljanić i njegovi sinovi (+Ribnik, u Lici, oko 15. VII. 1648.), vojvoda, ratnici, mučenici.[16] Kao harambaša Ivan se je proslavio u borbama s Turcima i sa svojim uskocima često ratovao po područjima koje su Turci okupirali. Poginuo je kraj Ribnika u Lici sredinom srpnja 1648. godine. Nešto prije poginuli su njegovi sinovi Ivan i Mate, a malo kasnije i preostala dva sina poginuše: Ilija u klancu Vučjaku na Velebitu (5. IX. 1654.), a Filip u Šibeniku (22. I. 1656.). Tijelo mu je sahranjeno u katedrali sv. Stošije u Zadru. Dakle, petorica junaka i mučenika iz iste obitelji.

Spomendan: *15. srpnja.*

15 ANĐELKO MIJATOVIĆ, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture,* Zagreb 1996., 232-233.
16 *Isto,* 251-255.

Fran Krsto Frankopan (Bosiljevo ?, 1643. - Bečko Novo Mjesto, 30. IV 1671.), plemić, književnik, mučenik.[17] Velikaška obitelj Frakopana prvotno je vladala otokom Krkom. U XIII. st. bili su knezovi grada Senja i dobili modršku, vinodolsku i gacku županiju s gradom Otočcem, a zatim Slunj i Drežnik. Više je članova obitelji Frankopana vršilo službu bana.

Krsto je stekao izvrsno obrazovanje i znao jezike: latinski, talijanski, njemački, francuski i mađarski. Kod Jurjevih stijena u Lici 1663.god. potukao je Turke pod vodstvom Ali-paše Čengića.

Od njegovih djela posebno treba istaknuti «Elegia Sanctissimae genetrici Mariae Lauretanae», koja je objavljena pod talijanskim naslovom «Divoto pianto» (Macerata 1656.). Latinski original i talijanski prijevod objavljeni su u Loretu 1794. U naše dane tiskan je latinski original (266 elegijskih distiha) i hrvatski prepjev Darka Novakovića.[18]

Svoju pobožnost Bogorodici Mariji Fran je izrazio u naslovu i posveti: «Elegija Presvetoj Bogorodici Mariji Loretskoj, čudu Picena, Italije i cijeloga svijeta, svojoj Kraljici, svojoj nadi, svojoj jedinoj ljubavi, Fran Krsto grof Frankopan, vrlo ponizni i vrlo pokorni štićenik i sluga.» U uvodu piše: «… Klečeći na loretskom pragu, prikazujem Tvojem Veličanstvu samo suze, spomen i znak zahvalna srca i zaljubljene duše. Milosrdna si, pa ne ćeš odbiti suze, taj bogati dar jadnika… U Svetoj Kućici prikazujem Ti svoje srce, ali rastočeno suzama. Ako ih prihvatiš kao polog, ne ću gubiti nadu da ćeš se jednom vratiti!»[19]

Fran Krsto u svojoj 13. godini tako pobožno piše i pjeva Bogorodici Mariji u njezinu Svetištu u Loretu.[20] Stoga je razumljivo, kad je u naponu snage (u 28. godini života) nepravedno osuđen na smrt, da je u pismu svojoj supruzi Juliji iskreno priznao svoju duboku vjeru i predanje u volju Božju i čvrstu nadu da će sutra (na dan smrti) biti u nebeskoj slavi pred Božjim Veličanstvom.

Franu i njegovu zetu banu Petru Zrinskom car Leopold dao je odrubiti glavu u Bečkom Novom Mjestu, 30. IV. 1671. godine. Tako je Bečki dvor „nagradio“ dvojicu hrvatskih rodoljuba i branitelja kršćanstva.

---

17 FERDO ŠIŠIĆ, *Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine,* Zagreb 1908; SLAVKO JEŽIĆ, *Život i rad Frana Krste Frankopana s izborom iz njegovih djela,* MH, Zagreb 1921., 183; ANĐELKO MIJATOVIĆ, *Zrinsko-frankopanska urota,* Zagreb 1992., 246; FRAN KRSTO FRANKOPAN, *Djela* (pr. J. Vončina), MH, Zagreb 1995., 375; *HBL,* Zagreb 1998., IV, 402-406 (s bibliografijom).

18 F. F. FRANKOPAN, *Djela,* 58-75.

19 *Isto,* 59.

20 Na Blagovijest 2010. god. u Svetištu u Loretu službeno je otvoreno slavlje 90. obljetnice da je Gospa Loretska proglašena zaštitnicom zrakoplovaca (papa Benedikt XV. proglasio ju je 24. III. 1920.). Slavlje je predvodio kardinal T. Bertone, državni tajnik Sv. Stolice. Usp. Marija, XLVIII/2010., 5, 163.

Fran Krsto Frankopan, grof, vitez, vojskovođa, književnik bio je iskreni i duboki vjernik i mučenik za domovinu Hrvatsku.

U hrvatskim školama i kulturnim udrugama u prijašnja vremena slavio se je 30. travnja „Dan pogibije P. Zrinskoga i F. K. Frankopana".

Spomendan: *30. travnja.*

Ivan Smrdljenović (+Bihać, 1694.), vjernik, mučenik.[21] Ivanova je obitelj živjela u Perušiću i bila je muslimanske vjere. Ivan se je odrekao islama i postao iskreni i gorljivi kršćanin. U jednoj bitki Turci su ga uhitili, odveli u Bihać, bacili u tamnicu i konačno izveli pred sud. Najprije su ga nagovarali raznim obećanjima da se odrekne kršćanske vjere, a kad je ostao nepokolebljiv, stali su mu prijetiti. Kad su vidjeli da je iskreno i čvrsto odan Isusu Kristu, počeli su ga batinati i na razne načine mučiti. Natjerali su sve građane Bihaća (kršćane i muslimane) da budu nazočni strašnom prizoru. Krvnici su Ivana nabili na kolac, a on je zazivao sveta imena Isusa i Marije. Proživio je nekoliko sati u strašnim mukama i konačno predao svoju plemenitu dušu Bogu.

To su vjerodostojni svjedoci potvrdili 1698. god. Sebastijanu Glaviniću, senjskom biskupu (+1698.), koji je opisao Ivanovo mučeništvo. Inače je biskup ostavio dva rukopisa, jedan o putovanju u Moskvu, a drugi o oslobođenim dijelovima Like i Krbave.

Spomendan: *1. srpnja.*

Don Stjepan Sorić (+Ribnik u Lici, oko 15. V. 1648.), svećenik, vojvoda, mučenik.[22] Bio je vojvoda uskoka i odlikovao se je u mnogim bitkama s Turcima za oslobođenje Like. Sudjelovao je sa svojim uskocima i u oslobođenju Klisa 30. III. 1648. godine. Turci su ga uhitili kraj Ribnika, živu mu oderali kožu i nabili ga na kolac. Fra Ante Konstantin Matas dao je izraditi njegov veliki portret (1867.) koji se čuva u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju.

Spomendan: 15. srpnja.

Nikola Maštrović (Makarska, 1791. - Beč, 17. I. 1851.), general, vojni graditelj.[23] Školovao se je u Makarskoj, Splitu, Mlecima i Zadru i bio inženjer niskogradnje. Najprije je služio u francuskoj vojski u Ljubljani, Karlovcu, Tr-

21 FRAN BINIČKI, *Zaboravljeni mučenik,* Duhovni život, X/!938., 2, 113-115.

22 A. MIJATOVIĆ, *Iz riznice,* 250-251.

23 TIHOMIL MAŠTROVIĆ (pr.), *General Nikola Maštrović.* Život i djelo jednoga hrvatskog časnika, Erasmus, Zagreb 1996., 184; ISTI, *Doprinos Makaranina Nikole Maštrovića hrvatskoj duhovnoj i kulturnoj baštini,* Kačić, XXXVI-XXXVIII/2004.-2006., 1095-1124.

stu i Gorici, a kasnije u austrijskoj. Školovao se je s kasnijim banom Josipom Jelačićem. Posebno se je istakao na talijanskom ratištu (1814.-1815.) i postigao čin kapetana. Nakon poraza Napoleona francuski su mu zapovjednici nudili da pođe s njima u Francusku, ali se je vratio u domovinu i postao časnik austrijske vojske. Istakao se je u borbama za Anconu, pa ga je papa Grgur XVI. odlikovao «Redom sv. Grgura Velikoga». Bio je i u diplomatskoj službi u Marseilleu, Napulju i Aleksandriji. U Beču se je 1832. god. vjenčao s Franciskom pl. Herz. Dobio je čin pukovnika (1843.) i na vlastitu molbu pošao je u Otočac, gdje je ostao do 1949. godine. Imenovan je 1844. god. zapovjednikom Druge pješačke pukovnije. U to doba je prijateljevao s Josipom Jelačićem.

Nikola je nastojao preporoditi Liku na kulturnom, gospodarskom i vjerskom polju. Svojim je troškom izgradio crkvicu a Priboju i 36 crkava i kapela u Lici obnovio ili opskrbio svim potrebnim namještajem. U Otočcu je osnovao prvo kazalište, a ulaznice je tiskao u Beču. Gradio je ceste, škole i druge zgrade, unaprijedio seoska gospodarstva, zdravstvenu i socijalnu skrb. Narod ga je nazvao «ocem kraja».

Ljeti 1845. god. bio je domaćin saskom kralju Fridriku Augustu II. Maštrović je obilježio taj posjet na Plišivici spomen-pločom s natpisom na hrvatskom i latinskom jeziku. Objavio je «Knjigu gospodina oberstara Nikole Maštrovića svojiem Otočanom.»

Pobijedio je 1846. god. s 22.000 graničara tursku vojsku kod Prosičena Kamena. Sljedeće je godine uspješno vodio više bitaka u sjevernoj Italiji. Za junaštvo imenovan je generalom 1848. godine. Bio je preložen za carskoga namjesnika Dalmacije sa sjedištem u Zadru. Feldmaršal Radetzky iz Milana javio mu je da ga je predložio za čin feldmaršala, a to je bio najviši vojnički čin u Carevini Austriji.

No, isti Radetzky vidio je u Maštroviću svoga suparnika, pa ga je teško optuživao u Beču i konačno uspio, da je general Maštrović 18. V. 1849. god. u naponu svoje snage iznenada umirovljen. Kad je Nikola dobio obavijest o umirovljenju, uzdahnuo je: «Bog dao! Bog uzeo! Neka je blagoslovljeno njegovo sveto Ime!»

Maštrović je teško doživio tu veliku nepravdu, koja je bila rezultat igara i spletaka vojničkoga vrha i Carskoga dvora. Uskoro je obolio i na više se mjesta liječio. Tako je posjetio prijatelja saskoga kralja Fridrika Augusta II. Uskoro je shrvan bolešću preminuo u svojoj 60. godini. Obavljen je svečani sprovod i pokopan je na bečkom groblju Währing.

Vrijedno je upozoriti na svetačku smrt generala N. Maštrovića, kako je posvjedočio dr. Vjekoslav Cezar Pavišić, opat, profesor Orijentalne akademije u Beču, obiteljski prijatelj generala Nikole i njegove supruge Franciske u knjizi

«Della vita del generale Nicolo Mastrovich Dalmata.“[24] Evo opisa Nikoline smrti: „Pozvan sam k njegovu uzglavlju i zatekao ga željnog ispovijedi. Slušao sam ga dobu uru i njegova me je opća ispovijed … učvrstila u nadi da će uskoro primiti nagradu za svoje lijepe kršćanske vrline, pravdom i sudom Onoga koga se nikada nije prestao bojati i kojega je duboko štovao tijekom 60 godina. Ujutro 17. siječnja bi mu donesena iz Župe sv. Petra posljednja Poputbina, koju je s neizrecivom radošću primio… Stiščući u rukama Raspelo, očiju uprtih u Boga spasenja, više od sata nije nikome rekao ni riječi. Potom, približivši Raspelo blijedim usnama i preporučivši mi neutješenu suprugu, zatvori oči i izdahne. Dana 19. siječnja obavljeni su u Beču pogrebni obredi u Župi sv. Petra i pokopan je na groblju Währing. Njegovo će ime živjeti u srcima onih koji su ga poznavali, a nadasve tolikih kojima je iskazao dobročinstva.»

General, pravi kršćanin, nepravedno ponižen, strpljivo je nosio svoj križ, oprostio svojim neprijateljima i svetački predao svoju dušu dobromu Bogu.

On je dobročinitelj i obnovitelj Like. Postavljena mu je spomen-ploča u Otočcu. Trebalo bi da u obnovljenoj crkvi u Priboju dobije bistu i spomenploču. K tome bilo bi hvalevrijedno njegovu «Knjigu» uz popratne tekstove (životopis i dobročinstva iskazana Lici) objaviti u ponovljenom izdanju.

Spomendan: *19. siječnja.*

Eugen Kvaternik (Zagreb, 31. X. 1825. - Ljupča kraj Plaškoga, 11. X. 1871.), političar, pisac i mučenik.[25] Studirao je filozofiju, teologiju, pravo i pedagogiju u Senju, Zagrebu i Pešti. Bio je duboko religiozan,pošten, karakteran i principijelan. Predavao je povijest na Pravoslovnoj akademiji u Zagrebu i bavio se odvjetništvom. Puno je putovao. Obišao je, osim zemalja Austrijske carevine, Italiju, Francusku, Švicarsku, Rusiju i druge. Posvetio se je političkim pitanjima i problemima hrvatskoga naroda i države. Bio je zastupnik u Hrvatskomu saboru. Objavio je je knjigu «La Croatie et la confédération italienne» (Paris 1859.), u kojoj obrazlaže da treba ujediniti sve hrvatske zemlje i stvoriti samostalnu državu. O toj je temi pisao u domaćim i stranim novinama. Napisao je više knjiga, rasprava i čanaka o politici i gospodarstvu. Ministru vanjskih poslova Monarhije predložio je plan reforma i tražio da Hrvatska ne

24 VJEKOSLAV CEZAR PAVIŠIĆ, *O životu generala Nikole Maštrovića Dalmatinca…*, Beč, Mehitaristička

25 MILUTIN CIHLAR NEHAJEV, *Rakovica.* O 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika, MH, Zagreb 1932.,296; MIRJANA GROSS, *Povijest pravaške ideologije,* Zagreb 1973., 451; FRA VICKO KAPITANOVIĆ, *Eugen Kvaternik vjernik i mistik,* Tavelić, XIV/1974., 1, 9-14; NIKŠA STANČIĆ, *Od emigracije do Rakovice.* E. Kvaternik…, Radovi, Filozofskog fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1992., 35-56; EUGEN KVATERNIK, *Izabrani politički spisi,* pr. D. Jelčić, MH, Zagreb 1998., 542; *Rakovica - srce od Hrvata.* Povijest općine Rakovica, Zagreb 2003., 118-132.

smije ući u uniju s Mađarskom, nego u personalnu uniju s Habsburgovcima. Pregovarao je s Poljacima i Francuzima i nastojao ih zainteresirati za povoljnu politiku prema Hrvatskoj. Zalagao se je da se dokine Vojna krajina i pripoji Hrvatskoj. Jedan je od osnivača Stranke prava.

Nezadovoljan austrijskom i mađarskom politikom prema Hrvatskoj, digao je ustanak u Slunjskoj pukovniji (Rakovica) i 7. X. 1871. god. imenovao «vladu» (P. Vrdoljak, Ante Rakijaš, Vjekoslav Bach, Rade Čuić i dr.). Austrijske su vlasti žurno reagirale, osnovale prijeki sud i desetoricu osudile na smrt. Miloš Kosanović, urotnik i izdajica, 11. listopada pripremio je zasjedu, u kojoj su ubijeni Kvaternik, Rakijaš i Bach.

O E. Kvaterniku i buni postoji obilna literatura.

Spomendan: *11. listopada.*

Zvonko Benzija (Starigrad ispod Velebita, 14. VII. 1913. - Senj, 14. IX. 1937.), mladomisnik Senjske biskupije.[26] Studirao je filozofiju i teologiju u Ljubljani, Senju i Rimu. Pripremao je disertaciju o duhovnosti u djelima Marka Marulića. U svomu «Dnevniku» koji je pisao od 1930. god. gotovo do smrti, otkrio je ljepotu svoje duše. Samo godinu dana poslije smrti objavljen je njegov životopis.

Spomendan: *14. rujna.*

Senjske žrtve (Senj, 9. V. 1939.), mučenici.[27] Hrvatsko pjevačko društvo «Trebević» iz Sarajeva stiglo je u Senj da bi održalo priredbu. Na tu su svečanost došli mnogi, posebno mlađi građani, iz bliže i dalje okolice. Tako je stigla i veća skupina iz Gospića. Žandarmerijski kapetan Milivoj Koprivica pripremio je odred oružnika koji su u jednom trenutku počeli pucati po hrvatskoj mladeži koja se je vozila u automobilu. Ubijeno je sedmero: Nikola Bevandić, Petar Frković (umro u bolnici), Franjo Jelača, Katica Kolaković,Tone Nikšić i Marko Smolčić. Svi su bili u dobi od 20 do 24 godine.

Žrtve srpske mržnje pokopane su u Gospiću u utorak 11. svibnja. Sudjelovalo je veliko mnoštvo ražalošćenoga naroda. Grad Gospić takvoga sprovoda nikada ranije vidio nije. Ranjeni su: Vlade Adžija, Mile Biljan, Ante Došen, Branko Milinković, Jakov Milković i Zlatko Vlahinić.

Hrvatska je javnost bila silno ogorčena zbog toga krvavog događaja u Senju i zločinačkoga postupka srpske žandarmerije. Nitko nikada za taj zločin

26 J. ZUMBULOV (dr. fra Hijacint Bošković), *Svećenička žrtva - Zvonko Benzija,* Zagreb 1938.; FRA KARLO JURIŠIĆ, Katalog hrvatskih Božjih ugodnika, Nikola Tavelić prvi hrvatski svetac, KS, Zagreb 1971, 214.

27 NIKOLA BIĆANIĆ, *Senjske žrtve*, Zagreb 1994., 224.

nije odgovarao, niti je bio kažnjen. Spomen-ploča, znak zahvalnosti i sjećanja na ubijene rodoljube, postavljena je 1942. god. na kuću, ispred koje se je taj pokolj dogodio. Kad su partizani zauzeli Senj u proljeće 1945. god. uklonili su tu ploču. Kad je uspostavljena slobodne Republika Hrvatska postavljena je nova spomen-ploča , 11. V. 1991. godine.

Spomendan*: 9. svibnja.*

Branka Perković (Karlovac, 23. XI. 1926. - Zagreb, Božić, 25. XII. 1949.), studentica.[28] Njezin je otac Josip bio državni službenik pa je često mora mijenjati mjesto boravka (Čakovec, Osijek, Ogulin i Bjelovar). Konačno su polije rata došli u Zagreb. Duhovni vođa joj je bio fra Josip Dujmović, trećoredac. Učlanila se je u Križarsku organizaciju i ostala joj vjerna. Željela je da bude pokopana u križarskoj odobri. Ideali su joj bili dr. Ivan Merz, Marica Stanković i sv. mala Terezija. Od 1942. god. vodila je „Dnevnik". Položila je privatno zavjet čistoće 1945. godine. Upisala se je na Sveučilište u Zagrebu i bila uzorana studentica. Od djetinjstva je njezino zdravstveno stanje bilo loše, a pogoršalo se je u travnju 1949. godine. Bila je nekoliko mjeseci u bolnici. Radosno je podnosila svoj životni križ i patnju je prikazivala za obraćenje grješnika i posvećenje svećenika. Preselila se je u vječnost na sam Božić. Svi koji su je poznavali smatraju je divnom i svetom dušom.

Spomendan: *25. prosinca.*

S. Elizabeta Ivković (Labin, Trogir, 17. VII. 1908. - Rijeka, 9. VIII. 1988.), redovnica Družbe sestara Presv. Srca Isusova.[29] Stupila je u Družbu 1931. godine, položila prve zavjete 1934. i doživotne 1941. Bila je izvrsna kuharica, a obavljala je i druge poslove u raznim mjestima u koja ju je poslušnost dovela. Dugo je radila u Bogoslvonom sjemeništu u Senju, bila je sakristanka katedrale, kućna starješica sestara i učiteljica novakinja. Bila je žena žive vjere, ustrajne molitve i marljivoga rada. Svi su je doživljavali kao kontemplativnu i svetu redovnicu.

Spomendan: *9. kolovoza.*

Fra Dinko Burić (Pašman, 4. VI. 1910. - Zagreb-Odra, 9. X. 1993.), franjevac trećoredac.[30] Želeći postati redovnik došao je na Školjić 1925.

28 PETAR RUNJE, *Branka Perković (1926.- 1949.).* Jedan Bogu posvećeni život, KS, Zagreb 2010., 255.

29 Za podatke zahvaljujem s. Dobroslavi Mlakić.

30 FRA PETAR BAŠIĆ, *Životni put fra Dinka Burića,* Vjesnik franjevaca trećoredaca, XXX/1993., 2-4, 68-69.

godine, 1937. stupio u novicijat, a svečane zavjete položio 1941. Živio je i djelovao u više samostana svoje Provincije, a posebno u Ogulinu. O njemu svjedoči fra Krsto Sikirić: „Obavljao je sve poslove s ljubavlju, volio je sve ljude i veselio se svim uspjesima pojedine braće. Bio je uronjen u Božju blizinu, svetačka figura."

Zbilja je bio ponizan, uzoran i pobožan redovnik. Posebno je poštovao svećenike i brinuo za siromahe. Prema svima ljudima bio je vrlo susretljiv i uslužan.

Spomendan: *9. listopada.*

S. Vjenceslava Vukić (Donji Brštanik, Stolac, 27. IV. 1934. - Rijeka, 23. XI. 2003.),redovnica Družbe sestara Presv. Srca Isusova.[31] Njezina se je obitelj preselila izu Hercegovine u Kuzmicu, nedaleko Pleternice. Stupila je u Družbu i započela novicijat 1966.godine, položila privremene zavjete 1967. i doživotne 1973. Vodila je kućanstvo u samostanima svoje Družbe i nekoliko župa. Brižljivo je vodila svoj duhovni život, ustrajno molila i vršila redovnička pravila. Osobito je poštivala svećenike i uvijek molila da Bog dade svomu narodu što više svetih svećenika.

Spomendan: *23. studenoga.*

B. Mučenici komunističke strahovlade

Neprijatelji svega što je kršćansko i hrvatsko u kraljevskoj Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i komunističkoj Jugoslaviji od 1937. do 1950. godine mučili su i ubili više svećenika, redovnika, redovnica i vjernika današnje Gospićko-senjske biskupije. O tim mučenicima postoji vjerodostojna literatura.[32]

Navedeni podnaslov ima riječ „komunističke", jer su najveći broj mučenika zlostavljali, mučili i ubili komunisti, a manji broj četnici, njemačka i talijanska vojska.

Ovdje donosimo osnovne podatke samo o nekim mučenicima i zločinima koji su počinjeni u XX. stoljeću, jer je gotovo nemoguće navesti sve.[33] Taj

31 Za podatke zahvaljujem s. Dobroslavi Mlakić.

32 Navodimo samo sljedeće: MILE BOGOVIĆ, *Svećenici s područja današnje Riječko-senjske nadbiskupije poginuli u Drugom svjetskom ratu,* u: Fra Marijan Blažić, mučenik s Dakse. Zbornik, Volovsko 1998., 59-66.

33 Od literature posebno izdvajamo: DON ANTO BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća* (Svećenici, redovnici i redovnice mučenici Crkve u Hrvata), Zagreb 2007., 1019. O pojedinima mučenicima za vjeru i domovinu pisac navodi odgovarajuću literaturu.

sveti posao svakako treba stručno i ozbiljno obaviti, a ovo je samo prvi takav pokušaj za područje današnje Gospićko-senjske biskupije.

Za one mučenike za koje se zna točan nadnevak smrti to je i označeno. Za koje se zna samo godina, spomendan je označen sredinom godine, a za koje se zna samo mjesec a ne i nadnevak, označena je sredina mjeseca.

Pop Andrija Loušin (Fužine, 29. VII. 1879. - Lokve, 10. IV. 1937.), svećenik, župnik.[34] Završio je gimnaziju i teologiju u Senju i ređen za svećenika 1903. godine. Bio je župnik u Cesarici i Lokvama. Kako su mnogi mladići iz njegove župe išli u Španjolsku, navodno kao dobrovoljci, on je kao župnik o tome javno govorio i upozoravao da komunisti manipuliraju tim mladićima, koji su uz to devastirali kapelice i rušili križeve na raskršćima. Stoga su mu se komunisti željeli osvetiti. Dva su se skojevca jeden subote sakrili u župskoj kući, dočekali župnika i ubili ga. Kada sutradan nije došao u crkvu slaviti sv. misu, svećenik Vojislav Vukonić s nekim vjernicima provalilo u župsku kuću i našli na podu ubijenoga župnika.

Spomendan: *10. travnja.*

Boričevački mučenici (2. VIII. 1941.). Još u tursko doba Boričevac je bio središte kotara, a kasnije naselje s većinskim hrvatskim stanovništvom. Nova je župa osnovana 1801. i podignuta crkva 1807. godine. Broj katolika prije II. svjetskog rata bio je 2.000.[35] Kad je proglašena Nezavisna Država Hrvatska, četnici su u Brotnju bacili u jamu 38 Hrvata, prezimenom Ivezića: Jakov je bio najmlađi (2 godine), a Luka najstariji (82). Četnici su u noći 1. kolovoza 1941. protjerali Hrvate iz Boričevca u Kulen Vakuf, a ujutro su razorili i popali kuće i pobili 55 žena, djece i staraca. Slično je bilo i u drugim hrvatskim naseljima i župama: Bubanj Veliki i Mali, Gornji i Donji Lapac, Jasenovača, Mišljenovac i Oraovac. U rujnu iste godine četnici su napali Kulen Vakuf i pobili 1.305 nedužnih Hrvata, koje su bili prije protjerali iz Boričevca.

Treba se sjetiti da su pobunjeni Srbi 27. VII. 1941. god. uhitili Waldemara Maksimilijana Nestora (rod. 1888.), župnika u Bosanskom Petrovcu, i zajedno s njegovim župljanima mučili, pobili i bacili u jamu «Golubnjača», nedaleko Drvara.[36] Istoga su dana uhitili i don Juru Gospodnetića (1910.), župnika u Bosanskom Grahovu, mučili i pekli živa na ražnju.[37]

Da tragedija bude užasnija i uvreda hrvatskom narodu veća, komunističke su vlasti odredile da se 27. srpnja u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini (tj. na

34 A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.*, 397.
35 *Opći šematizam Katoličke Crkve u Jugoslaviji…1974.*, BKJ, Zagreb 1975., 440.
36 A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.*, 470-471.
37 *Isto*, 214-215.

teritoriju Nezavisne Države Hrvatske) slavi kao «Dan narodnoga ustanka». Dakle, Hrvati moraju slaviti da «svoga ustanka», a to je dan kad su Srbi digli ustanak, počeli masovno ubijati Hrvate i rušiti Nezavisnu Državu Hrvatsku. Takav «dan ustanka» nikada u povijesti čovječanstva nije slavio niti jedan narod! A to je Hrvatima Komunistička partija nametnula! Za taj zločin nikada nitko nije optužen ni kažnjen. Danas (2010.) smo svjedoci, da Hrvatska vlada, u kojoj sjedi i Slobodan Uzelac, Srbin, odobrava veliki novac da se obnovi «spomenik ustanku naroda Hrvatske», i to u doba recesije i opće besparice. Pa gdje mi to živimo!? Podižemo spomenik zločincima koji su mučili i ubijali Hrvate i rušili Hrvatsku Državu!

Poslije Drugoga svjetskog rata komunističke i srpske vlasti nisu dopuštale da se protjerano stanovništvo Boraćevca vrati na svoja ognjišta i svoju zemlju. Nije puno bolja situacija ni danas. Tek 8. IX. 1996. god. prvi put nakon 55 godina brojni su Boraćevčani mogli doći i na ledini ispred zapaljene crkve slaviti blagdan Male Gospe, zaštitnice župe. Zbor Zavičajnoga društva nastojalo je da se crkva obnovi i da se ljudi mogu vratiti u svoje selo. No, obnova je crkve sporo napredovala i teško se još ne mogu vratiti, jer povratak priječe mnogi problemi koji u normalnom društvu jednostavno ne postoje.[38] Dakle, Boraćevac i okolna sela dala su vrlo mnogo mučenika, tj. svjedoka vjere i nacionalne svijesti. Protjerani su i pobijeni samo stoga što su bili Hrvati i katolici.[39]

Spomendan: *2. kolovoza.*

Ladislav Šporer (Sunger, Mrkopalj, 1. V . 1893. - Delnice, 24. XII. 1941.), svećenik, župnik i kanonik.[40] Gimnaziju je završio u Senju, bogoslovlje u Budimpešti i Beču te ređen za svećenika 1915. godine. Bio je kapelan u Fužinama, Ogulinu i Rijeci i župnik u Lađevcu, Vagancu i Delnicama. Ladislav je bio revan župnik, pa je uz ostalo organizirao u Delnicama 1939. god. Euharistijski kongres. Komunisti na čelu s Veljkom Kovačevićem pisali su mu prijeteća

38 Crkva je konačno obnovljena u jesen 2010. Usp. *Hrvatsko slovo,* XVII/2011, 820, 15 (7. I. 2011.). - Slike 2 (srušena i obnovljena crkva).

39 Iako se u doba komunističke strahovlade o Boraćevcu i četničkim i komunističkim žrtvama i zločinima nije smjelo govoriti, a kamoli pisati. Danas već postoji obilna literatura o tim zločinima, jer se je poslije osamostaljenja Hrvatske počelo pisati. Tako je pisac ovih redaka objavio članak: *Boraćevac - Hrvati ne mogu do svoje zemlje,* Glas koncila, XLIV/2005., 39, 3. No, treba se sjetiti da je o četničkim i komunističkim zločinima pisano i u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj još za vrijeme rata, npr. *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske narodne države.* Nezavisna Država Hrvatska na braniku nove Europe. Obrađeno i izdano po nalogu Ministarstva vanjskih poslova na osnovu dokaznog gradiva, Zagreb u lipnju 1942., 124+XXV; *Isto,* Zagreb1991.(ponovljeno izdanje, reprint).

40 A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 634-635.

pisma i organizirali njegovo ubojstvo. Na Badnjak ujutro, kad je išao u crkvu slaviti sv. Misu Zornicu, partizani su ga ubili. Pokopan je u rodnom selu.

Spomendan: *24. prosinca.*

Pop Blaž Tomljenović (Smiljan, Lika, 4. II. 1888. - Hrvatski Blagaj, travanj 1942.), svećenik, župnik.[41] Gimnaziju i teologiju završio je u Senju. Ređen je za svećenika 1913. godine. U travnju 1942. god. biskup ga je poslao za župnika u Hrvatski Blagaj. Uskoro su ga četnici uhitili i strašno mučili: živu su mu oderali kožu, rane nasipali solju, odrezali mu genitalije, živa ga nabili na kolac i pekli ga na vatri kao janje. Jakov Blažević, iz komunističke vrhuške, svjedoči da su to zvjerstvo počinili srpski četnici s Korduna.

Spomendan: *15. travnja.*

Pop Ivan Juraić (Tounj, Ogulin, 1. V. 1884. - Slunj, 31. XII. 1942.), svećenik, župnik.[42] Za svećenika je ređen 1908. godine. Bio je kapelan u Grižanima i Gospiću, a župnik u Korenici, Boričevcu, Ramljanima i župnik i dekan u Rakovici. U jednom pismu izvješćuje biskupa o teškom stanju i pogiblima u kojima se nalazi: „…Ako Rakovica padne i mom je životu kraj.“ To se je uskoro i obistinilo. Partizani su ga uhitili i strpali u tamnicu. Na Staru godinu (1942.) partizani su ga doveli na groblje, naredili mu da sebi iskopa grob, da se svuče i legne u iskopani grob. Mučenik je digao oči prema nebu i prekrižio se. Trojica ubojica su čekala s naperenim puškama i pucali u župnika. Kad je grobar trebao mrtvaca prekriti zemljom, opazio je da je župnik još živ. Upozorio je ubojice i oni su ponovno uzeli svoje puške i ubili mučenika.

Spomendan: *31. prosinca.*

Bogomil Krušič (Celje, 22. IX. 1910. - Crna Gora, Lika, oko 15. I. 1943.), Slovenac, svećenik, župnik.[43] Za svećenika je ređen 1937. godine i došao je u Senjsku biskupiju, koja nije imala dovoljno svojih svećenika. Bio je kapelan u Brinju i župnik u Dabru, Letincu, Krasnom, Kuterevu, Švici i od travnja 1942. god. u Saborskom. Kad su partizani došli u Saborsko, odveli su župnika Bogomila u Bosnu. Četnici su ga ubili,vjerojatno u Crnoj Gori.

Spomendan: *15 siječnja.*

Dragutin Štimac (Lokve, Delnice, 14. X. 1907. - Drežnik, 31. I. 1943.), svećenik, župnik .[44] Bogosloviju je završio u Senju i ređen za svećenika 1932.

41 *Isto,* 665.
42 *Isto,* 290.
43 *Isto,* 369.
44 *Isto,* 636.

godine. Bio je kapelan u Brinju i župnik u Ravnoj Gori i Drežnik Gradu. U to teško doba bio je razapet između svojih Hrvata, pobunjenih Srba (četnika), partizana i njemačke vojske. Pomagao je partizane šaljući im lijekove. Stoga su ga Nijemci osumnjičili da je suradnik partizana, uhitila i „strijeljali kao psa kraj ceste". Pokopan je na groblju u Slunju.

Spomendan: *31. siječnja.*

Zvonimr Ante Milinović (Starigrad, Senj, 2. VI. 1914. - Prapot iznad Kuželja, ujesen 1943.), svećenik, župnik.[45] Stupio je u Red kapucina, studirao bogoslovlje i ređen za svećenika 1937. godine. Bio je na službi u Splitu i Dubrovniku i Karlobagu. Postao je svećenikom Riječko-modruške biskupije 1940. god. i imenovan župnikom u Podstenama i Završju. Partizani su ga uhitili, mučili i ubili u logoru Prapot. Kad su neki župljani molili partizanske vlasti da puste iz logora, komunisti su im zaprijetili da će i sami biti kažnjeni i osuđeni. Ne zna se ni za nadnevak njegove smrti ni za grob.

Spomendan: *30. listopada.*

Bruno Vernazza (Dubrovnik, 20. VII. 1880. - Gornji Kosinj, 15. IV. 1945.), svećenik, župnik.[46] Ređen je za svećenika 1902. godine u Banjalučkoj biskupiji i 1915. prešao u Senjsko-modrušku biskupiju. U Prvom svjetskom ratu bio je vojnički kapelan, a kasnije također kapelan u Perušiću i župnik u Boićevcu, Brušanima i Gornjem Kosinju. Pomagao je đacima u učenju stranih jezika i stavio im na raspolaganje svoju bogatu knjižnicu. Mladiće je slao „Hrvatskom radiši" u Zagreb na nuakovanje. U Kosinju je osnovao tamburaški zbor i djevojački pjevački zbor.

Kad su partizani 1942. god. upali u G. Kosinj, pobili su mnoge ljude, a župnika odveli srpsko selo Mlakve, vrijeđali i ponižavali, ali su ga ipak poštedjeli. Kada su u ožujku 1945. partizani ponovo zauzeli Kosinj, mnogi su mu savjetovali da se privremeno skloni u Zagrebe. On je smatrao da nije ništa kriv i da mora ostati sa svojim župljanima. Poslije ponoći 14. travnja partizani su uhitili župnika Bruna, vezali mu usta da ne može vikati, odveli ga cestom prema groblju i ubili. Ujutro je nađen o njegovo mrtvo tijelo na obližnjoj livadi. Zna se čak i za imena četvorice ubojica.

Spomendan: *15. travnja.*

Dragutin Fifka (Zdetin, Biskupija Olomuc, Češka, 27. III. 1890. - Josipdol-Cerovnik, 25. V. 1943.), Čeh, svećenik, župnik (četnici).[47] Obitelju mu

45 *Isto,* 447-448.

46 *Isto,* 689-690.

47 *Isto,* 194; ZVONKO RANOGAJAC, Otvorena Godina mučeničke smrti župnika Fifke. Nadnaslov: Cerovnik, *Glas koncila,* LI/2012, 32-33, 42.

se je 1894. god. doselila u Hrvatsku. Ređen je za svećenika Senjske biskupije 1916. god. i bio kapelan u Perušiću, Ogulinu, Grižanima, Gospiću, Senju, Slunju i Ravnoj Gori i župnik u Crnom Lugu, Lukovdolu, Plemenitašu, Cerovniku i Plaškom.

U Drugom svjetskom ratu Dragutin je smatrao je da je kao Čeh siguran, jer ga nitko ne može optužiti da je hrvatskog nacionalist. No, četnici su ga uhitili i zaklali na cesti Josipdol-Senj (2 km južno od Josipdola), kad se je vraćao iz Ogulina sa sprovoda.

Spomendan: *25. svibnja.*

Ladislav Kolarić (Martinec Orehovečki, Zabok, 29. VII. 1911. - Kompolje, 24. VIII. 1943.), svećenik, župnik.[48] Ređen je za svećenika u Senju 1938. godine. Bio je kapelan u Brinju i župnik u Lipicama i Kompolju.

U teško ratno doba njegovi su ga roditelji zvali da se vrati u Orehovicu, a on im je napisao: „Dobar pastir ne napušta stada, dok ga vuci trgaju.“U predvečerje svoje smrti bio u jedne obitelji. Četnici su u sobu bacili bombu, koja je eksplodirala i teško ga ranila. Iskrvavio je i ujutro preminuo.

Spomendan: *24. kolovoza.*

Vjekoslav Gržanić (Senj, 8. VI. 1902.- Ravna Gora, oko 15. IX. 1943.), svećenik, župnik, i njegovi roditelji Juraj i Franca.[49] Gimnaziju i bogoslovlje završio u Senju i ređen za svećenika 1925. godine. Bio je kapelan u Otočcu, Grižanima, Jelenju, Perušiću i Brinju, a župnik u Letincu, Lipicama, Lešću na Dobri, Trošmariji i Ravnoj Gori. Nakon pada Italije obećali su njegovim roditeljima da mu se ne će ništa dogoditi. Kad je došao kući, uhitili su ga, odveli i ubili. Tijelo su mu bacili u jamu u negdje kraj Mrkopaljskog Tuka.

Kad su ga roditelji došli tražiti, partizani su oca Jurja ubili u šumi Široke drage, a majku Francu u šumi Višnjevica. Nađena je mrtva u Sušici i pokopana u Rijeci, 8. XII. 1945. godine. Msgr. Mile Bogović donosi tekst prijetećega pisma koje su partizani poslali 7. IV. 1948. god. župniku Buturcu u Mrkopalj. Pismo se čuva u arhivu Biskupije u Senju.[50]

Spomendan: *15. rujna.*

Vladimir Stuparić (Križevci, 1911. - Sinac, Otočac, 1943.), svećenik, župnik.[51] Svećeničko je ređenje primio 1937. godine. Bio je kapelan u Jelenju i župnik u Starigradu, Tršću, Borićevcu i Sincu kraj Otočca. Partizani su ga

48 *Isto*, 334.
49 *Isto,* 237.
50 M. BOGOVIĆ, *Nav. dj.,* 61.
51 *Isto,* 601.

natjerali da sam sebi iskopa grob, onda su ga ubili i zatrpali. Svjedok je izjavio da je prije strijeljanja uzviknuo: "Živio Krist Kralj! Živjela Hrvatska!" Ne zna se za nadnevak njegove mučeničke smrti.

Spomendan: *1. srpnja.*

Josip Pretner (Čabar, 15. II. 1886.-Lič, 8. X. 1943.), svećenik, župnik, brat Slavko i sestra Julija. Ređen za svećenika 1912. godine.[52] Kapelan u Mrkoplju, Brodu na Kupi, Grižanima i župnik u Sv. Jakovu (Šiljevica), Hribu, Kuželju, Prezdu i Liči. Ratno stanje je bilo neizdrživo. Svaki su se dan partizani borili s njemačkim vojnicima. Partizani su uhitili župnika Josipa, njegova brata Slavka i sestru Juliju, mučili ih, konačno ubili i bacili ih u jednu jamu blizu sela.

Spomendan: *8. listopada*

Antun Žilavec (?, 1915. - Otočac, 20. IX. 1943.), svećenik, župnik, i drugovi mučenici.[53] Bogosloviju je završio u Senju i ređen je za svećenika u lipnju 1940. godine. Bio je kapelan u Perušiću i Otočcu i župnik u Dabru. Otac mu je bio Slovenac, a majka Hrvatica. On nikada nije isticao da je Slovenac, jer se nije htio dijeliti od svojih vjernika. Kad su partizani ušli u Otočac, zajedno s don Antunom strijeljali su 15 muškaraca i žena od 19 do 58 godina.[54] Točno se zna za njihova imena i godine života. Na groblju u Gornjoj Dubravi bacili ih u zajedničku grobnicu. Narod je poslije njegove smrti govorio: „Ubiše četnici Slovenca, da bude manje Hrvata."

Spomendan: *20. rujna.*

Juraj Matijević (Rijeka, 19. X. 1910.- Gerovo, 15. X. 1943.), svećenik, župnik.[55] Bogoslovlje je završio u Senju i ređen za svećenika 1931. godine. Kapelan u Jelenju i župnik u Ribniku, Bilaju, Sv. Jurju, Podlapcu, Buniću i Gerovu. Jednom su se partizani zadržali nekoliko dana u Gerovu. Župnika su uhitili, mučili i ubili. Ljudi su prepoznali župnikove čizme i sat u nekih domaćih partizana. Dok je učiteljica s djecom skupljala granje i lišće, pronašli su župnikovo mrtvo tijelo. Pokopan je 6. XI. t. g. na Trsatu.

Spomendan: *15. listopada.*

---

52 *Isto,* 537.

53 *Isto,* 747.

54 Tada su ubijeni: Mate Banić, Zora Božičević, Joso Dasović, Mate Devčić, Katica Francetić, Vera Jezerinac, Božo Knežević, Ivan Kranjčević, Joso Matasić Bižanović, Mate Pečelić, Edo Pešun, Mate Prpić, Joso Samardžija, Šime Suknaić i Franca Žubrinić. A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 747.

55 *Isto,* 427-428.

Stjepan Petranović (Delnice, 29. XII. 1878. - Kraljevica, 30. III. 1944.), svećenik, župnik, kanonik.[56] Za svećenika je ređen 1902. godine. Bio je kapelan u Gospiću i Fužinama te župnik u Fužinama, Sv. Jakovu (Šiljevica), Divjakama, Vrbovskom i Bribiru. Partizani su ga tri puta odvodili, strašili i mučili. Odveli su ga u šimu gdje je živio u vrlo teškim uvjetima. Liječnik je predložio komandi da bi ga trebalo odvesti u bolnicu u Kraljevicu. Tu je duševno obolio i uskoro umro.

Spomendan: *30. ožujka.*

Stjepan Horžić (Rakovec, Novi Marof, 26. XII. 1918. - Delnice, 30. I. 1945.), svećenik, župnik i drugovi.[57] Ređen za svećenika 1942. godine. Gimnaziju je završio u Zagrebu, bogoslovlje u Senju i Sarajevu te ređen za svećenika u Zagreb u 1941. godine. Bio je kapelan u Kraljevici i Mrkoplju te župnik Ravne Gore i Vrbovskoga. Osobito se je posveti radu s mladim župljanima. Kad su se neki svećenici zbog opasnosti povukli sa župa, on je ostao sa svojim vjernicima. Partizani su ga tri mjeseca mučili u tamnici u Delnicama i ubili. Franka Oblak iz Ravne Gore bila je zajedno s njim u zatvoru i nazočna kad su ga strijeljali. Naredili su mu da sam sebi iskopa grob i da se svuče, a on je odgovorio: "Ja ne svlačim svećeničko odijelo dok sam živ. Kad me ubijete, radite što hoćete." S njim su ubili i nekoliko drugih mještana, kojima je prije sam udijelio odrješenje.

Spomendan: *30. siječnja.*

Vladimir Kargačin (Novi Vinodolski, 17. IV. 1906. - Gospić, 4. IV. 1945.), svećenik, župnik.[58] Školovao se je u Zagrebu i Senju te studij bogoslovlja završio u Ljubljani. Ređen je za svećenika 1931. godine. Bio je kapelan u Trsatu, Novom Vinodolskom, Bribiru i Gospiću, a 1936. god. imenovan je gimnazijskim katehetom u Gospiću i župnikom župe Lički Novi. S Vladimirom je bio i Gljeb Krilov, Ukrajinac, profesor matematike na gospićkoj gimnaziji. Uvečer 4. travnja došli su partizani, obojicu odveli i ubili u Kaniškoj ulici, blizu rijeke Novčice. Vjernici su svoga svećenika sahranili na groblju u selu Lički Novi.

Spomendan: *4. travnja.*

Dragutin Kukalj (Crikvenica, 17. V. 1899. - Gospić, 5. IV. 1945.), župnik i drugovi.[59] Školovao se je u Zagrebu i Senju. Ređen je za svećenika 1922.

56 *Isto,* 518.

57 *Isto,* 253-254.

58 *Isto,* 312-313.

59 *Isto,* 374-375; M. BOGOVIĆ, *Korizmeno-uskrsna poslanic a,* 7-8. O liturgijskom apostolatu D. Kukalja v. FRA JURE RADIĆ, *Liturgijska obnova u Hrvatskoj,* Makarska 1966, 99-102, 181.

godine. Bio je kapelan i kateheta u Mrkoplju i Ogulinu, župnik u Slunju i Blagaju te župnik i dekan Gospiću. Od 1942. god. bio je biskupski delegat za gospićki, perušićki i udbinski dekanat. Istakao se je promicatelj liturgijske obnove i napisao više članka i nekoliko knjiga. Pokretač je biskupijskih euharistijskih kongresa, održavao pučke misije, duhovne vježbe i seminare s raznim predavanjima, osnivao župske pjevačke zborove i poticao rad s ministrantima. Vodio je zalagao za gradnju samostana franjevaca trećoredaca u Ogulinu. Slao hranu i lijekove zatvorenicima u Gospiću i na razne načine pomagao i partizanima i četnicima. Jakov Blažević, jedan od vodećih komunista, stavio je Dragutina u svomu popis „državnih neprijatelja" na prvo mjesto. Partizani su ga uhitili, nekoliko dana u zatvoru mučili i konačno na Tratini ubili. Za grob mu se ni danas ne zna. S njim je strijeljano i više građana.

Spomendan: *5. travnja.*

Mate Burić (Šmrika, Kraljevica, 25. II. 1888. - Šmrika, 10. IV. 1945.), svećenik, župnik.[60] Ređen za svećenika 1912. godine. Upravljao je župama: Grobnik, Stajnica, Vratnik, Rubnik-Bilja, Pričice, Gornja Drenova, sv. Juraj i Lipa. Pobjegao je 1934. zbog političkih razloga u Italiju i vratio se 1939. godine. Imenovan je 1940. god. župnikom nove župe Šmrka. Došla su mu dvojica u ustaškom odijelu i rekli mu da bježi, inače će ga partizani ubiti. No, to su bila dva partizana, koji su ga u mjesnoj gostionici „Kod Mime" ubili 10. travnja 1945. godine.

Spomendan: *10. travnja.*

Martin Bubanj (Križišće, 12. XI. 1898.- Kostrena, oko 1. V. 1945.), svećenik, župnik.[61] Bio je kateheta u Ogulinu, Sušaku i Gospiću te župnik na Trsatu. Od 1942. god. bio je biskupski delegat za dio Biskupije koji je okupirala Italija. Partizani su ga 24. IV. 1945. god. uhitili. Ubili su ga i ubacili u jamu Bezdan kraj Kostrene. I kasnije su partizani tu dovodili ljude, među njima i mnoge njemačke časnike i vojnike i bacali ih u tu jamu. Polili su jamu benzinom i zapalili.

Spomendan: *1. svibnja.*

Dr. Fran Binički (Mušaluk, Lički Osik, 11. VII. 1875. - Gospić, 1. V. 1945.), odgojitelj, profesor, povjesničar, pisac, «katolički i hrvatski stražar pod Nehajem».[62] Studirao je u Senju i Innsbruku. Ređen je za svećenika 1899.

60 *Isto,* 123.

61 *Isto,* 112-113.

62 *HBL,* LZ, Zagreb 1983., I, 775; NIKOLA BIĆANIĆ, *Hrvatski katolički stražar s Nehaja - o životu i radu dr. Frana Biničkog,* Zagreb 1995.; A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 73-74.

godine. Bio je kapelan u Novom Vinodolskom, profesor bogoslovlja u Senju, urednik župnik u Širokoj Kuli i Ličkom Osiku.

Znao je više jezika: grčki, latinski, njemački, francuski, talijanski, španjolski, engleski, ruski, poljski, češki, slovački i bugarski. Još 1904. god. pozvao je hrvatsku javnost da pomogne izdavanje malih knjižica, pisanih laganim stilom, da bi narod dobio zdrave ideje i usmjerenja za život. S Antunom Mahnićem, biskupom, bio je jedan od vođa „Hrvatskoga katoličkog pokreta", urednik „Hrvatske straže", suutemeljitelj Hrvatskoga katoličkog akademskog društva „Domagoj" kao i „Leonova društva" za razvoj kršćanske filozofije i znanosti, jedan od pokretača „Riječke spomenice" o budućnosti Hrvata i Slovenaca, koja je upućena je 1915. god. papi Benediktu XV. Pisao je brojne članke i rasprave, pripovjetke i pjesme, a objavio je nekoliko knjiga s temama iz hrvatske povijesti kao i zapis „Moje tamnovanje" (1942.). Bio je veliki borac protiv liberalizma, fašizma i komunizma, a zalagao se je za život hrvatskoga narodna pa nauku Evanđelja.

Zbog neustrašivoga zalaganja za slobodu hrvatskoga naroda bio je osuđen 1934. i 1935. godine na tamnicu. Kad su partizani ušli u Gospić, uhićen je 4. travnja 1945. godine. Iako je Fran bio starac od 70 godina, strpan je u tamnicu, mučen, obolio od tifusa, teško bolestan pušten iz tamnice i uskoro preminuo.

Spomendan: *1. svibnja.*

Manda Devčić rođ. Barić (Porobljenik Mali, Devčić draga, župa Lukovo Šugarj, 18. VI. 1876. - ?), hrvatska „Majka Makabejka".[63] Udala se je 18. XI. 1894. godine za Nikolu Devčića, koji je umro 29. VI. 1914. Imali su trinaestero djece, od kojih su tri sina (Stipe, Ivan i Kruno) i dvije kćeri (Dragica i Zorka) sudjelovali 1932. god. u „Velebitskom ustanku", koji je uzdrmao jugoslavensku diktaturu, podigao moral hrvatskom narodu te upozorio domaću i stanu javnost da hrvatski narod želi svoju samostalnu državu. Stoga je Manda odmah svoju kuću i imovinu stavila na raspolaganje ustanicima.

Stipe je poginuo na Jadovnu u borbama s četnicima. Najmlađi sin Kruno (Lukovo Šugarije, 3. VI. 1914. - okolica Ludbrega, 9. II. 1944.) bio je ustaški emigrant u Italiji, sudionik Velebitskoga ustanka i ponovno emigrant. Vratio se 1941. u domovinu, sudjelovao u brojnim borbama i konačno dao život za Hrvatsku. Njegova je majka nad mrtvim sinom kazala: „Neka bude volja Božja! Za Domovinu ni jedna žrtva nije preteška!"

Spomendan: *30. lipnja.*

63 JOSIP JOZO SUTON, *Manda Devčić - Vila Velebita,* Hrvatski žrtvoslov. Zbornik radova Prvoga hrvatskog žrtvoslovnog kongresa..., knj. 2, Zagreb 2000., 263-270. - Za podatke iz matičnih knjiga zahvaljujem fra Sjepanu Bergovcu, gvardijanu i župniku u Karlobagu. Nažalost, u matičnim knjigama nije zabilježeno ni mjesto ni nadnevak Mandine smrti.

Vladislav Kulišak (Vrhnica, Gospić, 24. I. 1922. - Zagreb ili Bleiburg, lipanj 1945.), klerik, student bogoslovlja.[64] Gimnaziju je završio 1941. god. u Senju, upisao studij bogoslovlja u Sarajevu i 1943. nastavio u Zagrebu. Posljednji je put viđen u logoru na Savskoj cesti u Zagrebu u lipnju 1945. godine. Jedne večeri je pozvan na saslušan je i više se nije vratio među zatvorenike. Možda je te noći ubijen. No, postoji i podatak da je bio na Bleiburgu.

Spomendan: *30. lipnja.*

Juraj Mihić (Gundinci, 3. IV. 1909. - Zavalje, Bihać, 1945.), svećenik, župnik, vojnički dušobrižnik.[65] Ređen je za svećenika 1935. godine. Bio je kapelan u Bribiru, a 1937. je imenovan župnikom u Zavalju. Ta je župa blizu Bihaća, ali je pripadala Senjskoj, a sada Gospićko-senjskoj biskupiji. Partizani su često napadali Zavalje i mnogi su župljani izgubili živote, što se vidi iz padatka da je Župa imala 3.500 vjernika (1939.), poslije Drugoga svjetskog rata 800 (a poslije Domovinskoga rata 200). To je župnika natjeralo da se prijavi kao dušobrižnik oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske. Partizani su ga uhitili i kao hrvatskoga časnika mučili i ubili. Ne zna se ni kada ni gdje je to bilo.

Spomendan: *30. lipnja.*

Mate Moguš (Generalski Stol, 2. V. 1912. - Udbina, listopad, 1945.), svećenik, župnik.[66] Gimnaziju i studij bogoslovlja završio je Senju i ređen za svećenika 1935. godine. Bio je kapelan u Jelenju i župnik u Podlapcu, Udbini, Boićevcu i Grižanima. Komunisti su proglasili da je župnik Mate kriv za „masovni pokolj srpskog naroda u Udbini", a činjenica je da je župa imala oko 2.000 vjernika i da su partizani i četnici u studenomu 1941. god. napali Udbinu i pobili mnoge Hrvate, a drugi su pobjegli i župnik zajedno s njima. Poslije rata nije im bilo dopušteno da se vrate na svoja ognjišta. Župska je crkva srušena i sve do 1990. god. onemogućeno je župniku da živi i djeluje na Udbini.

Kad je župnik Mate morao napustiti Udbinu, poslan je za župnika u Grižane. Poslije rata, na putu od škole do župske kuće uhićen je, odveden u Gospić na suđenje. Iz sačuvane pismene osude (14. X. 1945.) vidi se da je optužen za velike zločine i osuđen na smrt strijeljanjem. Kad su župnika Matu s drugima vozili na stratište na Udbinu, Josip Benić, kateheta u Otočcu, dao mu je odrješenje. Obješen je na Udbini ispred crkve. Nisu ga dali pokopati, nego je njegovo je tijelo visjelo osam dana.

Spomendan: *15. listopada.*

64 *Isto,* 811-812.
65 *Isto,* 434.
66 *Isto,* 460-461.

Ivan Nikšić (Đakovo, 1910. - Macelj, svibanj, 1945.), župnik, vojnički dušobrižnik.[67] Ređen je za svećenika 1933. godine. Bio je kapelan u Perušiću i župnik u Modrušu, Gračacu i Slunju. Budući da je bilo gotovo nemoguće živjeti i raditi u Slunju, stavio se je na raspolaganje oružanim snagama Nezavisne Države Hrvatske. Proveo je dvije godine kao dušobrižnik hrvatskih vojnika. Pri kraju rata povlačio se je s hrvatskim vojnicima i civilima, od kojih su mnogi pogubljeni u Macelju u Sloveniji. O ubojstvima u Macelju za komunističke strahovlade nije se smjelo ni govoriti. Tak je u naše dane hrvatska javnost upoznata s tom strašnom tragedijom hrvatskoga naroda. U Macelju je i vojnički dušobrižnik Ivan našao svoj grob, za koji se ni danas ne zna.

Spomendan: 15. *svibnja.*

S. Žarka Ivasić (Krašić, 18. XI. 1908.- Gospić, 16. V. 1946.), milosrdnica, mučenica.[68] Imala je još dvije rođene sestre redovnice: s. Hildebertu i s. Felicitas. Stupila je u Družbu milosrdnica. Završila je medicinsku školu i radila u raznim bolnicama. U Lici je bila u Gračacu i Otočcu u doba II. svjetskog rata. Dvorila je razne vojnike: ustaše, domobrane, partizane… Kad su u rujnu 1943. g. ustaše pobile neke ranjenike u Otočcu, kasnije su sestre optužene da su za to krive. Suđenje bilo u Gospiću 7. II. 1946. godine. S. Žarka je osuđena na smrt vješanjem, a s. Hubertina Džimbeg i s. Verona Fostač strijeljanjem. Nakon žalbe, s. Žarki je određena smrtna kazna strijeljanjem, a druge su dobile po 20 godina robije. Prije nego je strijeljana iza kapelice na groblju u Gospiću, glasno je izjavila da nikome zlo nije učinila i da je nevino osuđena.

Spomendan: *16. svibnja***.**

Pavao Bedenik (Strmec, Petrijanec, 21. VII. 1914. - Sv. Martin pod Okićem, 12. IX. 1946.), svećenik, župnik.[69] Ređen za svećenika 1939. godine.

Bio je kapelan u Brinju i Bribiru i župnik Klane i Kaluđerovca. Za vrijeme rata zbog sukoba s talijanskim vlastima prošao je u Zagrebačku nadbiskupiju i bio župnikom u Čačincima i Sv. Martinu pod Okićem. Predvečer je pošao u crkvu na molitvu, ali su ga iz puške ubili i tek je sutradan došla komisija i utvrdila ubojstvo. Nikada nitko nije ni optužen ni kažnjen za taj zločin. Sve je to posvjedočila Margareta Tomljenović, domaćica.

Spomendan: *12. rujna.*

---

67 *Isto*, 472.

68 S. VERONIKA POPIĆ, *Sestra Žarka Ivasić,* mučenica svoga zvanja, Zagreb 2001., 190; A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 932-933.

69 STJEPAN KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije,* Zagreb 1992., 33-35; A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 57.

Srećko Blažević (Krmpote, 20. XI. 1873. - Sušak, 20. IX. 1946.), svećenik, župnik.[70] Gimnaziju je završio u Rijeci, bogoslovlje u Senju i ređen za svećenika 1897. godine. Bio je kapelan u Bribiru, župnik u Sv. Jeleni, Cerniku i Jelenju. Liječio se je u bolnici na Sušaku i kad je trebao biti otpušten, nađen je mrtav. Na njegovoj koži su se pojavili neki neobični znakovi. Liječnici su zaključili da je otrovan.

Spomendan: *20. rujna.*

Fra Petar Turkalj (Slunj, 25. V. 1891. - Stara Gradiška, 17. VIII. 1948.), trećoredac, svećenik.[71] Bio je u sjemeništu i gimnaziji na Školjiću, stupio 1906. god. u novicijat franjevaca trećoredaca, studirao teologiju u Krku i ređen za svećenika 28. IX. 1913. godine. U svojoj Provinciji vršio je razne službe i posebno se je brinuo da za svoju braću priskrbi i materijalna dobra. Kad su partizani 1943. god. ušli u Split, strpali su ga u tamnicu jer je „surađivao s okupatorima", a zapravo je spašavao naše ljude od talijanskoga terora. Kad su partizani u listopadu 1945. god. ponovno došli u Split, opet su ga strpali u tamnicu i osudili na 7 godina robije, što je Vrhovni sud podigao na 12, iako je sedmoricu Židova u Splitu spasio od sigurne smrti. Zapravo je zaslužio da bude ubrojen „među pravednike". Robiju je izdržavao u Staroj Gradiški, mučen i često bacan u samicu. Fizički i psihički izmučen preminuo je u toj strašnoj kaznionici.

Spomendan: *17. kolovoza.*

Stjepan Gabrić (Subotica, 18. VIII. 1912. - Lepoglava, 15 . VII. 1950.), svećenik, župnik**.**[72] Budući da Senjska biskupija nije imala dovoljno svećenika, dolazili su u nju svećenici iz drugih naših krajeva. Tako je i Stjepan došao u ..Senj, završio studij bogoslovlja i ređen za svećenika 1937. godine. Bio je župnik u Širokoj Kuli i Otoku na Dobri, a kasnije u Slavonskom Brodu i Velikoj Kopanici. Komunisti su ga 3. VII. 1946. god. uhitili u župi Zavalje nedaleko Bihaća i osudili u Gospiću (17. I. 1947.) za više ratnih zločina na 15 godina robije, koju je izdržavao u Staroj Gradiški, Zagrebu i Lepoglavi. Službeno je uprava kaznionice objavila da se je svećenik Stjepan objesio u tamnici 15. VII. 1950. godine, a neki su svećenici posvjedočili da nije htio svjedočiti protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca i zbog toga su ga udbaši u ćeliji ugušili 15-ak dana prije nego je trebao izići iz tamnice.

Spomendan: *15. srpnja.*

---

70 *Isto,* 76.

71 FRA PETAR RUNJE, *Tiho nestaju velikani,* Vjesnik franjevaca trećoredaca, XXXV/1998., 1, 22-23**;** A. BAKOVIĆ, *Nav. dj.,* 669-700.

72 *Isto,* 197-198.

Josip Kapš (Gorenci, Lukovdol, 18. III. 1917. - Gospić, 26. X. 2006.), svećenik, župnik, obnovitelj i graditelj crkava.[73] Poslije pučke škole završio je obrtnu i postao remenar. Bio je vojnik Kraljevine Jugoslavije i domobranski časnik Nezavisne Države Hrvatske. U Bleiburgu je zarobljen i gledao je ubijanje vojnika i civila, žena i djece. Kao remenar dodijeljen je „Radnoj grupi" i tako je izbjegao sigurnu smrt. U Mariboru je bio svjedokom kako su svaki dan na tisuće hrvatskih vojnika odvoženi u protutenkovske rovove u strašnu smrt. Sve je njihovo spaljeno (dokumenti i odjeća), a zlatnina i srebrnina su sačuvane u sanducima. Iz Maribora Josip je kao zarobljenik pješačio na Križnom putu do Petrovaradina. Kad je živ došao kući, čekala ga je nova teška dvogodišnja robija. Konačno je uspio studirati bogoslovlje u Rijeci, ređen za svećenika 1954. i postao župnik Lovinca. Uskoro je, ni kriv ni dužan, osuđen na 6 godina tamnice. Postao 1959. župnikom župa: Trnovac, Brušane, Smiljan i Bužin. Crkva u Brušanima bila je spaljena, a župske kuće opljačkane ili srušene. Godinama u velikoj oskudici obnavljao je crkve i župske kuće, a posebno se je trudio naviještati Evanđelje i graditi u dušama živu Crkvu. Iako nije prolio svoju krv i umro mučeničkom smrću, zaslužio je naziv mučenika i hrabroga borca za Božja i ljudska prava.

Spomendan: *26. listopada.*

ZAGLAVAK

U članku je upozoreno samo na dio uzornih kršćana s područja današnje Gospićko-senjske biskupije koji su živjeli od XV. do XX. stoljeća. Ne treba se čuditi da je među navedenim mučenicima veliki broj svećenika iz komunističkoga doba, jer su komunisti dobro znali da su svećenici apostoli i čuvari vjere. Za sve navedene postoje vjerodostojna pismena svjedočanstva o njihovu uzornom kršćanskom životu, ili o mučeničkoj smrti za vjeru i dom.[74] Stoga vjernici imaju pravo smatrati ih osobitim Božjim ugodnicima, mučenicima i svecima, koji su postigli svrhu svoga zemaljskoga života, tj. svojom su vlastitom krvlju zapečatili svoju vjernost Bogu. Oni su ne samo uzori, nego i moćni zagovornici.

Dosada se nije posvećivalo dovoljno pozornosti hagiografskom istraživanju i vrjednovanju postignutih rezultata. Ovaj je članak samo mali doprinos hrvatskoj hagiografiji. Upozoreno je na problem i izneseno nekoliko primjera

73 M. BOGOVIĆ, Korizmeno-uskrsna poslanica, 9-11; *Josip Kapš, svećenik s dva križna puta* (pr. Antun Luketić), Gospić 2004, 46.

74 Valja istaknuti da su u ovomu članku doneseni osnovni podatci samo o jednom dijelu mučenika i drugih Božjih ugodnika, a ne o svima, jer treba još dugo i pomnjivo istraživati, da bi se moglo doći do što potpunijega broja i do točnih podataka. Osim toga, treba upozoriti da su komunističke vlasti progonile i mučile, kažnjavale i bez suda trpale u tamnice mnoge svećenike koji su i nakon više godina robije ipak izišli iz tamnice živi. Oni nisu umrli kao mučenici, ali su svakako svojim životom i trpljenjem zaslužili „coronam martyrum - mučeničku krunu". Od tih brojnih mučenika u ovom članku donijeli smo osnovne podatke samo o popu Josipu Kapšu, v. tekst i bilj. 74.

osobitih Božjih ugodnika koji su postigli visoki stupanj kršćanskoga savršenstva, ili su mučeničkom smrću posvjedočili svoju ljubav prema Bogu i svomu narodu i svojoj domovini.

Svakako treba upoznati te duhovne velikane, mučenike i svece. Na to je upozorio još 1984. god. papa Ivan Pavao II. sve Hrvate katolike: „U vašoj dugoj kršćanskoj povijesti imate divnih primjera svjedočanstva vjere vaših sunarodnjaka mučenika, svetaca, navjestitelja Evanđelja, a najveći dio njih treba još otkriti i predložiti za čašćenje."[75]

Isti je papa Ivan Pavao II. slično poručio kršćanima cijeloga svijeta: „Potrebno je da mjesne crkve učine sve, da ne prepuste zaboravu spomen onih koji su pretrpjeli mučeništvo."[76]

A da bi ih vjernici upoznali, treba ozbiljno i znanstveno istraživati povijesnu istinu. Za taj sveti posao valja uložiti puno truda i napora, a nadasve ljubavi i požrtvovnosti. Kad ih vjernici upoznaju, bit će ponosni da je hrvatska majka rađala svece, imat će žive uzore pravoga kršćanskog života i moćne zagovornike u svojim potrebama. Tada će na nebu Crkve zasjati nove hrvatske svetačke zvijezde, koje će kao i blaženi Alojzije Stepinac, kardinal i mučenik, pokazati svijetu divne likove Crkve u Hrvata. Bit će to na slavu Božju i čast cijeloga hrvatskog naroda. Bit će to siguran i jasan dokaz da su vjernici u hrvatskom narodu ozbiljno shvatili Kristovu riječ: *„Budite savršeni kao što je savršen vaš Otac vaš nebeski"* (Mt 5, 48).

Prilog

KALENDAR
MUČENIKA I BOŽJIH UGODNIKA GOSPIĆKO-SENJSKE BISKUPIJE

Od najstarijih vremena pojedine u mjesne Crkve, biskupije i redovi popisivali svoje mučenike. Tako su nastali „martirologiji"[77], tj. popisi mučenika i kalenda-

75 *Poruka pape Ivana Pavla II. za NEK,* Nacionalni euharistijski kongres Marija Bistrica 1984., Zagreb 1986., 244.

76 IVAN PAVAO II., *Tertio millennio adveniente - Nadolaskom trećeg tisućljeća.* Apostolsko pismo o pripremi Jubileja godine 2000., KS, Zagreb 1996, br. 37 (s. 46). O tome već postoje brojna djela, od kojih upozoravamo sam o na jedno: ROBERT RPYAL, *I Martiri del ventesimo secolo.* Il volto dimenticato della storia del mondo, Ancora, Milano 2002, 511 (prijevod s engleskoga, New Yorok 2000.). Od europskih zemalja navedene su sljedeće ovim su redom: Rusija, Ukrajina, Francuska, Španjolska, Njemačka, Poljska, Mađarska, Čehoslovačka (kao jedna država), Albanija, Litva i Rumunjska. Nažalost, nema Hrvatske!

77 Usp. *Martyrologium Romanum* (uvodni tekstovi, 9-22); *Martyrologium Romano-Seraphicum* ad usum fratrum minorum…, editio typica, Romae MCMLIII (uvodni tekstovi ,V-XL). To su službene liturgijske knjige. No, postoje i neliturgijske, npr. F. ARTURUS A MONASTERIO, *Martyrologium Franciscanum* recognitum et auctum…, Romae 1938., 552.

ri[78], tj. popisi mučenika i svetaca na dan njihove zemaljske smrt i početka konačnoga života s Bogom u blaženoj vječnosti ("in visione beatifica"). Stoga se je taj zemaljski smrtni dan počelo nazivati *„dies natalis - rođendan za nebo"*. Tako Crkva i danas slavi blagdane mučenika i svetaca na dan njihove smrti, osim ako u pojedinom slučaju zbog nekih posebnih razloga treba blagdan slaviti u neki drugi dan (npr. dan prijenosa relikvija, svećeničkoga ili biskupskog ređenja i dr.).

Tako je bilo i u Crkvi u Hrvata. Osim brojnih starih rukopisa, evo nekoliko tiskanih primjera:

a) Liturgijske knjige:

Iz starijih vremena upozoravamo na glasovite rukopise iz XI. stoljeća, objavljene u naše dane: *Libri horarum duo manuscripti monasterii Sanctae Mariae monialium de Iadera - Dva rukopisna časoslova samostana redovnica Svete Marije u Zadru,* editio princeps - prvo kritičko izdanje, Zagreb 2002., posebno Calendarium, str. 25-41.

Od novijih izdanja:

Vlastiti tekstovi Misnih slavlja u Nadbiskupiji splitsko-makarskoj. Dodatak Rimskom misalu, CuS, Split 1984., 31 (Vlastiti kalendar Splitsko-makarske nadbiskupije, 2-3); *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije,* Đakovo 1990., 144 (Vlastite mise za sve crkve…, 63-120) i drugi.

b) Neliturgijske knjige:

JACOBUS COLETI, *Martyrologium Illyricum Fabiano Blascovichio episcopo Macarensi dicatum…*, Venetiis 1818., 97; *Litanie dei santi della Dalmazia,* Zara 1882., 68; H. G. JURIŠIĆ, *Naši domaći sveci,* Bogoslovska smotra, LV/1985., 1-2, 169-195 (Kalendar hrvatskih Božjih ugodnika, 187-194); ISTI, *Duhovni život franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja,* Kačić, XIX-XX/1987.-1988., 9-48 (Kalendar Božjih ugodnika Provincije Presvetoga Otkupitelja, 44-46); M. BOGOVIĆ-H. G. JURIŠIĆ, *Hrvatski mučenici za vjeru i dom,* 2005. (Kalendar hrvatskih mučenika za vjeru i dom, 145-152).

I suvremeni izdavači zidnih i džepnih kalendara počeli su na pojedine nadnevke sve više bilježiti domaće svece. To je među prvima počeo *Katolički kalendar „Marija"* (zidni i džepni) još 1968. godine.

Msgr. dr. Mile Bogović, prvi biskup Gospićko-senjske biskupije, pokrenuo je za 2006. godinu *„Kalendar hrvatskih mučenika za vjeru i dom."* *Na* naslovnoj je stranici otisnut poziv blaženoga pape Ivana Pavla II. cijeloj Crkvi: „Potrebno je da mjesne Crkve učine sve da ne prepuste zaboravu spomen onih koji su pretrpjeli mučeništvo."[79] U kalendaru su, uz blagdane i svece iz kalendara opće Crkve i

78 *Calendarium Romanum* ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli pp. VI promulgatum, editio typica, Typis polyglottis Vaticanis MCMLXIX, 179.

79 IVAN PAVAO II., *Tertio millennio adveniente - Nadolaskom trećeg tisućljeća.* Pastirsko pismo o pripremi jubileja godine 2000., KS, Zagreb 1996., 46 (br. 37).

nacionalnog kalendara Hrvatske biskupske konferencije, uneseni i brojni hrvatski mučenici za vjeru i dom, koji nisu službeno proglašeni svetima ili blaženima, ali ih puk Božji slavi zbog njihove velike žrtve i prolivene krvi na slavu Božju i za spas domovine Hrvatske. Od sljedeće godine (2007.) kalendar ima naslov „Katolički kalendar hrvatski mučenici". Uz kalendarski popis svetaca i mučenika, kalendar donosi popratne tekstove i višebojne slike.[80]

Kalendar izdaje Gospićko-senjska biskupija i redovito izlazi svake godine.

Nakon tih nekoliko važnih napomena i podataka, donosimo:

KALENDAR

Siječanj

15. Bogumil Krušič, svećenik
17. Nikola Maštrović, general
30. Stjepan Horžić, sveć.
31. Dragutin Štimac, sveć.

Veljača

Ožujak

12. Petar Kružić, kapetan*[81]
30. Stjepan Petranović, sveć.

Travanj

4. Vladimir Kargačin, sveć.
   Gljeb Krilov, prof.
5. Dragutin Kukalj, sveć. i više vjernika
10. Andrija Loušin, sveć.,
    Mate Burić, sveć.
15. Blaž Tomljenović. sveć.,
    Bruno Vernazza, sveć.
30. Fran Krsto Frankopan, grof

Svibanj

1. Fran Binički, sveć.,
   Martin Bubanj, sveć.
9. Senjske žrtve: Nikola Bevandić, Petar Frković,

80 Podatke o kalendaru v. *Spomenica. Gospićko-senjska biskupija*. Povijest i sadašnjost povodom 10. obljetnice uspostave, Gospić 2010., 99.

81 Zvjezdica (*) označuje da je mučenik zapisan u „Katoličkom kalendaru hrvatskih mučenika", koji - kako je upozoreno - već više godina izdaje Gospićko-senjska biskupija.

Franjo Jelača, Katica Kolaković,
Tone Nikšić i Marko Smolčić*
15. Bleiburški mučenici,*
Ivan Nikšić
16. s. Žarka Ivasić, redovnica
25. Petar Berislavić, biskup, ban*
Dragutin Fifka, sveć.

Lipanj

30. Manda Devčić i sinovi: Stipan, Ivan i Kruno,
Vladislav Kulišak, student bogoslovlja,
Juraj Mihić, sveć.

Srpanj

1. Ivan Smrdljenović, ratnik*
Vladimir Stuparić, sveć.
7. Maceljski mučenici*
15. Petar Smiljanić, harambaša, i sinovi: Ivan, Mate, Ilija i Filip*,
don Stipan Sorić, svećenik i ratnik*,
Stjepan Gabrić, sveć.
24. Ivan Vlatković (Ivo Senjanin), vojvoda*

Kolovoz

2. Boraćevački mučenici
9. s. Elizabeta Ivković, redovnica
17. fra Petar Turkalj, trećoredac
24. Ladislav Kolarić, sveć.

Rujan

9. Krbavski mučenici
12. Pavao Bedenik, sveć.
14. Zvonko Benzija, sveć.
15. Vjekoslav Gržanić, sveć., Juraj i Franca, roditelji
20. Antun Žilavec, sveć. i 15 župljana,
Srećko Blažević, sveć.

Listopad

9. fra Dinko Burić, trećoredac
8. Josip Pretner, sveć., brat Slavko i sestra Julija
11. Eugen Kvaternik, političar*
15. Juraj Martijević, sveć.,
Mate Moguš, sveć.
26. Josip Kapš, sveć.

Studeni

1. Zvonimir Ante Milinović, sveć.
23. s. Vjenceslava Vukić, redovnica
25. fra Ante Tmičić, kapucin

Prosinac

24. Ladislav Šporer, sveć.
25. Branka Perković, studentica
31. Emerik Derenčin, ban*,
Ivan Juraić, sveć.

SUMMARY - SAŽETAK

MARTYRS AND GOD'S SERVANTS OF THE DIOCESE OF GOSPIĆ-SENJ

From ancient time on Christians from the territory of the present Diocese of Gospić-Senj have made their efforts to live Christian teaching and to sacrifice for their God. Therefore, many of them either suffered martyrdom or reached Christian perfection. However, reliable testimonies about past times could not be traced untill 15th century when reflections on saint people i.e. servants of God and martyrs were supported by evidences.

Short bibliographies of some 60 servants of God and martyrs are presented and supplemented with references.

The Battle of Krbava field (September 9, 1493) is highlighted because some 10.000 of Croatian knights, noblemen and soldiers were either killed or fallen into captivity fighting against Turks. The presented data refer to Serbian rebels who killed or expelled more than 2.000 Croats from the village of Boričevac, Lika, on August 2, 1941, and due to the Communist regime and they were not allowed to return to their homes even after the World War II, in1945. The enclosed list of priests, monks and the faithful refers to those who were deprived from right to defence and a trial and were either tortured or killed by the Communist authorities during and after the WW II.

The Calendar of servants of God and martyrs of the Diocese of Gospić-Senj is presented too.

Translated by Angelina Gašpar

ODGOJNA PREOBRAZBA U TELEOLOGIJSKOM I AKSIOLOGIJSKOM OZRAČJU

DR. ANTE VUKASOVIĆ
Zagreb, Filozofski fakultet

UDK: 37.013.2 (497.5)
Stručni članak
Primljeno: 5. V. 2011.

Rasprava je posvećena odgoju kao pedagogijsko-vrijednosnom fenomenu. Pisac se suprotstavlja jednostranom intelektualističkom, didaktičko-materijalističkam i scijentističkom svođenju složenoga procesa odgajanja i čovjekova oplemenjivanja na puko stjecanje znanja i faktografiju. Time se zapostavlja etičko-vrijednosna sastavnica života i izgrađivanje ljudskih odlika, po kojima biološki pojedinac postaje uljuđenim ljudskim bićem.

Rasprava ima pet dijelova. U prvom dokazuje da je današnje društvo moralno bolesno i da ga treba liječiti. U drugom razmatra općeljudsko značenje odgajanja i zaključuje da je odgoj temelj na kojemu sve počiva. U trećem pedagogiju promatra u vrijednosnom ozračju i izdvaja pedagogijsku teleologiju i askoiologiju. Četvrti je dio posvećen pedagogijsko-vrijednosnoj baštitni i njezinim glavnim hrvatskim predstavnicima između dva svjetska rata. U petom autor traži da se treba vratiti zanemarenim pedagogijskim stečevinama i vrjednotama.

Ključne riječi: *odgoj, pedagogija, vrijednosti, pedagogijska teleologija, pedagogijska aksiologija, hrvatska pedagogijska baština.*

UVOD

Svako raspravljanje o odgoju rasprava je o čovjeku i njegovoj čovječnosti, čovjekovu shvaćanju i prihvaćanju svijeta i života, o razvitku i usavršavanju ljudskoga bića, njegovim sposobnostima, djelovanju i postignućima - materijalnim i duhovnim - svekolikoj kulturi, civilizaciji, povijesti, moralu, vrijednostima, čovjekovu angažiranju, nastojanjima, perspektivama i odgovornosti prema budućnosti.

Čovjek je posebno, na svem svijetu jedinstveno, razumsko i etičko, intelektualno i moralno biće, tj. *homo sapiens* i *homo moralis.* Providnost ga je

obdarila sposobnostima spoznavanja i razborita rasuđivanja, moralnoga vrjednovanja i uljuđena djelovanja. Kao razumsko biće spoznao je svijet u kojem živi i nastoji ga prilagoditi svojim potrebama. Racionalne sposobnosti omogućuju svrhovito postupanje, stjecanje znanja, iskustva, obogaćivanje spoznaja, razvijanje znanosti, tehnike, tehnologije i stvaralačko djelovanje na svim poljima života. Kao moralno biće čovjek regulira svoj odnos prema svijetu i životu radi očuvanja prirode, omogućavanja mirnog suživota, poštovanja ljudskoga dostojanstva i ostvarenja civilizacije razumijevanja među ljudima i narodima. Moralne sposobnosti su odlike koje omogućuju razlikovanje dobra od zla, a to je temeljna pretpostavka, uvjet i jamstvo čovjekova očovječenja, ljudskog uljuđivanja, djelovanja u službi dobra, poštovanja čestitosti, pravednosti, čovjekoljublja u funkciji stalnog napretka ljudske zajednice, razvijanja i obogaćivanja svekolike kulture i civilizacije. Moralne odlike oplemenjuju čovjeka, opredjeljuju ga za ljudski vrijedna nastojanja, svrhe i ideale.

Racionalno, razumsko, intelektualno i ljudsko svojstvo predstavlja čovjekova *svijest*, a moralno, vrijednosno, njegova *savjest*. Svijest i savjest izrazito su ljudske odlike. Njima se čovjek izdvaja i bitno razlikuje od svih drugih živih bića. Ako se poremeti svijest, javlja se besmisao, bedastoća, glupost; a kada zakaže savjest, vlada zločin. Stoga je potrebna ravnoteža između ljudske svijesti i savjesti, njihovo suglasje i usklađeno očitovanje u ljudskim činima i svekolikom djelovanju. Sprega ljudske svijesti i savjesti jamstvo je napretka na svim razinama: osobnoj, obiteljskoj, nacionalnoj i općeljudskoj.[1]

Svako odgajanje, svugdje i na svim razinama, moralo bi uključivati razvijanje razumske i moralne sastavnice ljudske osobnosti, podjednako bi moralo njegovati svijest i savjest svih ljudskih bića. Tako bi trebalo biti. Danas se, međutim, životna stvarnost uvelike razlikuje od stanja kako bi trebalo biti.

I. CIVILIZACIJA MORALNIH DEFORMACIJA

Današnje društvo je teško moralno bolesno. Suočeno je s obezvrjeđivanjem općeljudskih vrijednosti, poglavito duhovnih u području morala, vjere, odgoja, kulture uopće. Sve su češće pojave negativna odnosa prema vrjednotama u znaku „anti" – antimoral, antivrijednosti, antivjera, antikultura, antiodgoj i pedagogija. Živimo u doba nagloga razvitka znanosti, tehnike i tehnologije, u doba postizanja materijalnih dobara, ali i postojanja teških zločina, širenja mafije, nepravde, nasilja, terorizma, kriminala najraznovrsnijih načina i oblika, gaženja ljudskoga dostojanstva i genocidnih ratova. Čovjek postaje sve moćniji, ali i sve nečovječniji. *Homo sapiens* počinje zaboravljati da je i *homo*

1 A. VUKASOVIĆ, Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja, u zborniku: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, Hrvatsko pedagogijsko društvo, Zagreb 2007, 500.

moralis. Općinjen mogućnostima znanstvene spoznaje i znanstvenim postignućima, materijalnim dobrima i bogatstvom, zanemaruje duhovnost, moralne kriterije i etičke vrijednosti. Čovjekov se ratio pokušava emancipirati, a to se prečesto događa na štetu humaniteta. Nalazimo se pred opasnošću njegova angažiranja i protiv čovječnosti.[2]

Društvena, ideološko-politička, gospodarska, moralna, kulturna, odgojna i druge krize suvremenog svijeta međusobno se uvjetuju i potpomažu. Vrlo su snažne u bivšim komunističkim zemljama koje sada zapljuskuju valovi utilitarističke sebičnosti, hedonističkoga uživanja, političkog pragmatizma i anarholiberalizma. Sveopće krizno stanje pojačava se i prijeti čovjeku i čovječanstvu onemogućavanjem postizanja ljudskih ciljeva, povijesnih zadaća i nastojanja. „Živimo u doba u kome su oblici životne prakse ostvarivani ne mimo ideje humaniteta, nego – na užas sviju – protiv ideje humaniteta".[3] Uzroci zla su brojni i raznovrsni.

Ateizacija života u komunističkoj ideologiji i političkoj vlasti pokazala se i kao antimoralna pozicija. Materijalističko-marksistička negacija idealističkoga i, poglavito, vjerskog poimanja svijeta i života prenosila se i na etičko područje. Očitovala se u negiranju svega što vjera afirmira i priznaje. Posljedice su bile apsurdne. Primjerice, Božje zapovijedi nalažu: Ne ubij, ne kradi, ne laži... Odbacujući te vjerske i moralne norme, postupali su protivno: lagali , krivotvorili povijest, otimali i ubijali bez suda i suđenja. Obezvrjeđivano je i gaženo ljudsko dostojanstvo, temeljna ljudska prava, nacionalni ponos, domoljubni i religijski osjećaji, ismijavani su ljudski ideali, tražena je slijepa poslušnost, lomljeni su karakteri. Život je gubio ljudska obilježja – smisao, etičnost i ljepotu.

Komunističko-ateističko obezvrjeđivanje etičnosti i razaranje moralnosti nastavili su snažni valovi moralnog anarholiberalizma i relativizma, koji su nas zapljusnuli sa zapada u procesu društveno-političke tranzicije. Te relativističke i liberalnoanarhističke ideologije u ime apsolutne slobode pojedinca ne priznaju univerzalne općeljudske moralne kriterije. A moral je općeljudski fenomen. Ako nema općeljudsko značenje, nema ni svoj raison d'etre. Naznačene ideologije završavaju u moralnom nihilizmu, obezvrjeđuju i ruše temeljne etičke vrijednosti. Najviša i gotovo jedina „vrijednost", koju priznaju, je potpuna, *neograničena sloboda pojedinca*. U ime takve slobode ignoriraju se ljudske dužnosti i obveze, udovoljava se nagonima i uživa bez ograničenja. U njezino ime i pod njezinom zaštitom, nesocijalizirani pojedinci i asocijalne

2 A. VUKASOVIĆ, Hrvatska filozofsko-pedagoška baština – putokaz odgojne preobrazbe, *Metodički ogledi,* Zagreb 2001, 1, 82.

3 V. FILIPOVIĆ, Prilog ideji humaniteta, u: *Humanizam i socijalizam,* knj. 1., Naprijed, Zagreb 1963, 176.

skupine uvode svoje norme i pravila ponašanja. Time se sloboda pretvara u samovolju, anarhiju. Već je *Platon* takvu slobodu nazvao *pretjeranom*, neobuzdanom koja se pretvara u ropstvo za pojedinca i državu.[4] Takva sloboda, sloboda i za zlo, negacija je ljudske slobode! Istinska sloboda je uljuđena, moralna, etička sloboda. Ona je sloboda u granicama moralno dopuštenih postupaka. Temeljna granica joj je sloboda drugih ljudi. Naša sloboda ne smije narušiti slobodu i prava drugih. Etički i vjerski kršćanski normativ glasi: Ne čini drugima što ne bi želio da oni tebi čine i čini im, što bi želio da i oni tebi učine. To je izraz pravednosti i smisao ljudske moralnosti.

Jednostranim isticanjem i prenaglašavanjem materijalnih dobara, lagodna života i uživanja, stvara se iluzija napretka i boljeg svijeta, a u njemu je sve više zla. Sebičnost i nerazumno uživanje odvode ljude na putove nečovječnosti. Etički „emancipirana" znanost čini čovjeka moćnijim, ali ga ne očovječuje. Moralno obezvrijeđena svijest pretvara se u pozornicu nepravde, u „pravo" jačega, nametanja gledišta, ograničavanja istinske moralne slobode ljudi i suvereniteta naroda. Ljudska zajednica se našla pred opasnošću samouništenja. „Čovječanstvo strahuje, jer osjeća posvuda nedostatak čovječnosti, nedostatak humaniteta."[5]

Suvremeni čovjek, ako želi da mu budućnost bude i ljepša i bolja, mora znati da put udobnosti i uživanja mora imati etičke granice. Inače će, najavio je *J.J. Servan-Schreiber,* izvanredna ekspanzija bez poštovanja načela pravde „dovesti do stvaranja okrutnog društva". I dovela je. „Pred nama se otvara neki novi svijet, sa svim opasnostima putovanja u nepoznato".[6] Stoga se, na početku trećega tisućljeća, ljudi pitaju: gdje danas stoji i kuda plovi brod njihovih nada?

Svojevremeno sam napisao: „Dvadeseto stoljeće je stoljeće velike znanstvene, tehničke i tehnološke afirmacije i sveopće moralne degradacije. Unatoč neprijepornim postignućima novovjeke znanosti, krize su postale obilježje vremena u kojem živimo. *E. Fromm* primjećuje kako je, usprkos materijalnom napretku, političkoj i seksualnoj slobodi, svijet XX. stoljeća mentalno i moralno bolesniji nego što je bio u XIX. stoljeću. Neki su svjetski moćnici gradili, i u velikoj mjeri izgradili, shvaćanje da je sve *dopušteno*. U ime te sveopće dopuštenosti počinjeno je više zla i najtežih zločina u minulom stoljeću, nego ranije u svekolikoj povijesti ljudske zajednice...Završna bilanca obilježava ga stoljećem najvećeg napretka, ali i najstrašnijih sukoba, mržnje i zločina."[7]

---

4 PLATON, *Država,* Kultura, Beograd 1969, 289.

5 V. FILIPOVIĆ, Ideja humaniteta i humanistička gimnazija, u: *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607.-1957.,* Zagreb 1957, 92.

6 J. J. SERVAN-SCHREIBER, *Američki izazov,* Epoha, Zagreb 1968, 90.

7 A. VUKASOVIĆ, Dvadeseto stoljeće – korak naprijed ili natrag na pedagoškom području, *Anali za povijest odgoja,* Zagreb 2003, 71-72.

Po svom bitnom ljudskom određenju čovjek bi trebao biti sinteza i simbol spoznavanja, stvaralaštva, istine, savjesti i dobrote, a pretvaraju ga u robotizirano biće bez dostojanstva, bez moralnih kriterija i smisla za vrijednosti, u pasivnog potrošača, ovisnika o hedonističkim nasladama, podložnog nagonskim porivima i traženju smisla u besmislu života. Liberalnoanarhističke, radikalnofeminističke, sekularnoateističke, moralnorelativističke, utilitarnohedonističke, nihilističke i njima slične ideologije – u ime pune individualne slobode, osobne koristi, lagodna života, samovolje i uživanja nude put manjeg otpora, zanemarivanje ljudskih dužnosti i odgovornosti, napuštanje moralnih kriterija, prepuštanje nagonima, odbacivanje svakoga osmišljenog i sustavnog odgajanja mladeži. Takvu „filozofiju" i takvo „odgajanje" *V. Tenžera* je, već početkom osamdesetih godina minulog stoljeća, nazvao „odgojem za slobodu raspadanja".[8]

Društvo je zanemarilo moralne i odgojne probleme. Posljedice su tragične bilance poginulih, osakaćenih i moralno posrnulih mladića i djevojaka na brojnim cestama tjelesnoga i moralnog stradanja. Često se kaže da treba zaštititi društvo od nasrtljiva i nasilničkog ponašanja mladih, a isto tako je prijeko potrebno sačuvati mladež od negativna djelovanja tzv. modernoga, novog, ali moralno bolesna društva. Mladima su potrebna određena materijalna dobra za podmirenje životnih potreba, ali više od svega potrebna im je duhovna hrana i ljudska usmjerba. Potrebni su im životni uzori, ideali, vrijednosti. I to je ono najvažnije i najvrjednije što su im roditelji, učitelji, odgojitelji i zajednica u kojoj žive dužni dati.

E. Fromm upozorava da naša budućnost počiva na sposobnosti današnjeg čovjeka da sebe, svoj život i sreću shvati ozbiljno, na njegovoj voljnosti suočavanja s moralnim problemom svojim i svoga društva.[9] Ako budućnost čovječanstva počiva na čovjekovim sposobnostima i ljudskim odlikama, tada je najprječa zadaća našega vremena izgrađivanje sposobnih, očovječenih i moralno odgovornih ljudi. Tako se sudbina ljudske zajednice pokazuje kao utrka odgoja i katastrofe, a budućnost je ovisna o posljetku i rezultatima toga natjecanja. Odgoju, nema sumnje, pripada bitna, prvorazredna, najvažnija uloga u kreiranju budućnosti.

Međutim, u raspravi: (*Dvadeseto stoljeće – korak naprijed ili natrag na pedagoškom području)* zaključio sam da je minulo stoljeće korak naprijed u obrazovnoj sferi, ali i korak natrag na specifično odgojnom polju. O obrazovnom napretku govore nove obrazovne potrebe, sve duže trajanje školovanja, unapređivanje programiranja, postignuća nastavne tehnologije, širenje zna-

8 V. TENŽERA, Odgoj za slobodu raspadanja, *Vjesnik* - Sedam dana, Zagreb, 3. listopada 1981.

9 E. FROMM, *Čovjek za sebe,* Naprijed, Zagreb 1966, 229.

nja, ali se, istodobno, zapostavlja i sve više omalovažava moralna, etičko-vrijednosna sastavnica čovjekova razvitka i izgrađivanja ljudske osobnosti. Zanemaruju se temeljna uporišta odgojnoga procesa, njegov smisao, glavna svrha, ideal, vrijednosti, a na njima počiva svako odgajanje. Bit odgajanja, očito, nije u znanju i obrazovanju, nego u ljudskom izgrađivanju. Ako ljudska zajednica želi prevladati krizu, preživjeti moralne deformacije, potreban joj je povratak etičnosti.

V. Filipović je, uz tamna obzorja Drugoga svjetskog rata, pisao o tom ratnom razdoblju i proročki anticipirao razdoblja koja će doći: „U tom i takvom svijetu, svijetu velikih pobjeda čovjeka nad prirodom i dubokih poraza u ostvarivanju slobode i etičnosti, postavlja se pitanje čovječnosti kao temeljno pitanje života... Naše doba realizma i tehnike, doba naturalizma i utilitarizma traži nužno svoje oslobođenje u novom humanizmu“.[10]

Postavljeno pitanje i zaključni izvod *V. Filipovića* o nužnosti novoga humanizma, ništa nisu izgubili na aktualnosti. Temeljno pitanje je pitanje čovječnosti. Vrijeme je za otrježnjenje. Društvena, moralna i odgojna kriza moraju se prevladati, bujica nekulture zaustaviti, etičke općeljudske vrijednosti reafirmirati, tjelesno i duhovno upropaštavanje mladeži onemogućiti, plebiscitarno u Domovinskom ratu prihvaćena duhovna obnova, moralna i odgojna preobrazba realizirati!

II. ODGOJ JE TEMELJ NA KOMU SVE POČIVA

Odgoj je temeljni uvjet, čimbenik i nositelj razvitka čovjeka i ljudske zajednice. Uzročno-posljedično povezan je s čovjekom tijekom povijesti. Od samoga početka ljudi su radili, djelovali, stjecali iskustva i prenosili ih na nove naraštaje. Potomci nisu morali počinjati iz početka, nego su nastavljali djela svojih predaka. Postignuta je povezanost naraštaja u kojoj su ljudi stalno radili, istraživali, stjecali nove spoznaje, obogaćivali postojeće i ukupan fond znanja i umijeća, spoznaja i duhovnih postignuća, moralnih shvaćanja i vrijednosti, svekolike stečevine ljudske kulture i civilizacije – prenosili su na mlađe naraštaje. Trajnim povezivanjem pradjedova, djedova, očeva i djece omogućen je neprekidni razvitak na svim područjima života. U tomu se očituje povijesna uloga, značenje i zasluga odgoja. Time je on ugrađen u temelje društvenog napretka.

Odgoj je omogućio čovjeku postati Čovjekom. Bez njega i njegove funkcije ne bi bilo ni čovjeka, ni čovječanstva; ne bi postojala ljudska zajednica, njezina povijest ni kultura. On je glavna, bitna i stalna odrednica ljudskoga života. Podjednako je značajan u životu pojedinca i povijesnom razvitku čovječanstva. Ima svoje univerzalno općeljudsko, nacionalno i individualno značenje. O njemu, u najvećoj mjeri, ovisi naša budućnost , budućnost naše

10 V. FILIPOVIĆ, Suvremeni nazori o svijetu i životu, *Hrvatsko kolo,* Zagreb 1942, 11.

domovine Hrvatske i svekolikoga čovječanstva. Odgoj povezuje povijesne epohe, stoljeća i tisućljeća, sve naraštaje u neprekidni lanac razvitka, traženja, nalaženja i kretanja naprijed. On je najvažnija ljudska djelatnost, pokretač i nositelj napretka, „općečovječansko služenje čovječanstvu" i „stvaralačko ostvarivanje budućnosti".[11]

Čovjek je djelatno stvaralačko biće. Pokreću ga potrebe, želje i ideje vodilje. Da bi mogao raditi, djelovati, preobražavati svijet, mora u tome nalaziti smisao, vidjeti viziju ostvarenja, imati jasan cilj, svrhu, doživljavati vrijednosti. Bez tih idejnih vizija, obećavajućih postignuća, privlačnih vrijednosnih meta – ne bi mogao stvarati ni ljudski djelovati. Ideje, svrhe, ideali potiču, vode, usmjeravaju, čine ljude stvaralačkim ljudskim bićima. To su bitne značajke svake čovjekove djelatnosti. Vrijedi to, razumije se, i za proces odgajanja. Namjera je njegovo bitno obilježje. On mora biti usmjeren prema nekom cilju kojemu se teži i određenim zadaćama koje se ostvaruju. Bez jasno postavljenog cilja i konkretnih zadaća odgoj bi izgubio smisao. Njime se mogu postići željeni učinci samo uz uvjet da ima jasnu perspektivu, da ga osmišljava odgojni ideal, svrha i zadaće odgajanja. Riječju, odgoj je svjesna, planski organizirana, svrhovita djelatnost.

Odgojna nastojanja trebaju biti upravljena na izgrađivanje čovjeka u kojemu se skladno povezuju tjelesne sposobnosti i zdravlje, duhovno bogatstvo, intelektualne sposobnosti i istinoljubivost, moralna snaga i dobrota, estetski smisao, kultura rada, učinkovitost i stvaralaštvo. Glavna svrha odgoja je *izgrađena osobnost* koju obilježava istinski humanizam, smisao za vrijednosti, čovjekoljublje i ukrašavaju najplemenitije ljudske odlike. Takva osobnost je opće dobro, najviša vrijednost u ljestvici ovozemaljskih vrijednosti, vrijednost po sebi. *P. Vuk-Pavlović* kaže da ona „sije sjeme budućnosti". Kao kruh su čovječanstvu potrebni zdravi, sposobni i čestiti ljudi, ljudi čista uma, spretnih ruku, snažne volje i čiste savjesti koji mogu i hoće biti nositelji svekolikoga gospodarskog, društvenog, kulturnog, demografskog i moralnog napretka.

Bitna uloga odgajanja nije u stjecanju znanja (imaju ga i najgori kriminalci), nego u ljudskom izgrađivanju. Kao svrhoviti proces u kojemu se biološki dani pojedinac preobražava u čovjeka kao vrijednosno biće, odgoj je u osnovi vrijednosno usmjeravanje, obogaćivanje, oplemenjivanje i izgrađivanje čovjeka. U procesu odgoja raste čovjek u svojoj čovječnosti. Riječ je o procesu čovjekova očovječenja, uljuđivanju ljudskih bića, njihovu obogaćivanju svim onim značajkama i odlikama koje čovjeka čina Čovjekom, ljudskim bićem dostojnim toga imena, Čovjekom pisanim velikim početnim slovom, Čovjekom koji simbolizira ljudsko dostojanstvo i najviše ovozemaljske vrijednosti.

11 P. VUK-PAVLOVIĆ, *Ličnost i odgoj,* Tipografija D.D., Zagreb 1932.

Po svom bitnom ljudskom određenju čovjek je, dakle, ne samo spoznajno nego i vrijednosno biće. Vrijednosno gledište zauzima prema svemu što ga okružuje. Prema vrijednosnim kriterijima procjenjuje, mjeri i usmjerava svoje postupke kao i tijekove povijesnih kretanja. Prema njima razlikuje pošteno od nepoštenoga, pozitivno od negativnog i humano od nehumanog. Bez osjećaja za vrijednosti, bez vrijednosnih kriterija i doživljaja izgubio bi čovjek sposobnosti ljudskog vrjednovanja, nestao bi osjećaj ljudskosti, ljudskoga dostojanstva, potamnjeli bi ljudski ideali, iščezla bi čovječnost, to bitno ljudsko određenje. Vrijednosni kriteriji i sposobnosti vrjednovanja potrebni su čovjeku jednako koliko i sposobnosti i postignuća ljudskoga spoznavanja.[12]

I više od toga, jer vrijednosti postavljaju ciljeve, svrhe i ideale prema kojima treba usmjeravati ljudska nastojanja, a spoznaje su u funkciji sredstava i instrumenata s pomoću kojih se postiže postavljene svrhe. To znači da su vrijednosni kriteriji i razina vrijednosti iznad spoznajne razine. Oni osmišljavaju i ljudski usmjeravaju spoznajne djelatnosti i postignuća. Nije, dakle, spoznajno područje nadređeno vrijednosnom nego, suprotno tome, vrijednosno je logički i etički nadređeno spoznajnom. Prije gotovo četiri stoljeća *J.A. Komenský* je spoznao i formulirao veliku istinu: „Tko napreduje u znanosti, a nazaduje u moralu – više nazaduje nego što napreduje".

Djeca, mladež, odgojenici ne odgajaju se samo time što stječu potrebna znanja i razvijaju sposobnosti, nego i time što se usavršava njihov smisao za vrijednosti i što se obogaćuju novim vrijednostima. Odgoj je, dakle, i vrijednosna kategorija u kojoj se osim obrazovnih dobara usvajaju i odgojne vrijednosti. Vrijednosna usmjeravanja i doživljavanja moraju prožimati sva njegova nastojanja.

Odgojna djelatnost je vrlo složena, proces odgajanja slojevit, mnogostran i sveobuhvatan. Predmet mu je čovjek, njegov razvitak, izgrađivanje, formiranje uljuđene osobnosti i njezino cjeloživotno djelovanje. Ljudsko odgajanje povezano je s ukupnošću kulture i civilizacije, zahvaća u sva područja znanosti, umjetnosti, morala i svekolike duhovnosti. Svakom ljudskom biću pruža potrebna znanja i praktična umijeća i navike, razvija njegove tjelesne i intelektualne snage i sposobnosti, izgrađuje pozitivne odlike uljuđene osobnosti.

Budući da je čovjek spoznajno i vrijednosno-moralno biće u sveobuhvatnom procesu odgajanja sadržane su dvije bitne sastavnice, zadaće ili funkcije – *obrazovna* na spoznajnom i *odgojno-formirajuća* na vrijednosno-moralnom području. Obrazovna se odnosi na stjecanje potrebnih znanja, usvajanje stručnih i znanstvenih spoznaja, činjenica, podataka, zakonitosti i na tim sadržajima zasnovanih i razvijenih umijeća, navika i sposobnosti. Za odgojno-formiraju-

12 A. VUKASOVIĆ, Svrha i zadaće odgoja i obrazovanja, u: *Osnove suvremene pedagogije,* Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 1999, 134.

ću bitne su unutarnje promjene, čovjekovo očovječenje, ljudsko uljuđivanje, razvijanje smisla za vrijednosti, njegovanje plemenitih osjećaja, snaženje volje i oblikovanje karaktera.

Odgojno-formirajuća funkcija usmjerena je na izgrađivanje i oblikovanje ljudskih odlika koje čovjeka čine osobnošću dostojnom poštovanja. Težište je na osjećajnoj i voljnoj sferi čovjekova života, na moralnom i vrijednosnom području ljudskoga bića, a odgojni učinci očituju se u poštenju i čestitosti, humanošću protkanim ljudskim uvjerenjima i stavovima, kulturnom odnosu prema ljudima i ljudskim vrjednotama; u poštenim, pravednim, plemenitim postupcima. Svako odgajanje mora sadržati obe bitne sastavnice – obrazovnu i odgojno-formirajuću.

Ako odgojna djelatnost nije takva, ako se odgoj linijom manjeg otpora, zbog pogrješnog shvaćanja, utjecaja destruktivnih ideologija ili iz bilo kojeg razloga ograniči na obrazovanje, time se odgojna funkcija zanemaruje, odgajanje osiromašuje, osakaćuje i onemogućuje. Znanja su svakom čovjeku i svim ljudima prijeko potrebna, ali su nedostatna i ne mogu zamijeniti mnogo širi, potpuniji i obuhvatniji proces odgajanja, izgrađivanja ljudske osobnosti. Stoga se čovjekov razvitak, njegova ljudska izgradnja i oblikovanje ne smije svoditi samo na stjecanje znanja.

Znanje samo po sebi ne očovječuje, informira ali ne formira čovjeka, a temeljni smisao i svrha odgajanja je ljudsko formiranje. Brojni pojedinci imaju mnogo znanja, obrazovani su ali nisu pošteni. Nerijetki su obrazovani i vrlo obrazovani prevaranti, lopovi, teroristi i zlikovci. I vođe mafije su vrlo obrazovani i sposobni, ali su moralno defektni. U životu se znanja i sposobnosti često stavljaju u službu zla, koriste se kao sredstva za postizanje sebičnih i nečovječnih ciljeva. Manje obrazovani i ljudi skromnijih sposobnosti čine manje zla nego pojedinci koji su stekli mnogo znanja, razvili umijeća i sposobnosti djelovanja, a moralno su izopačeni. Stoga je obrazovanje bez odgajanja silno štetno.

Današnji jednostrani racionalizam, intelektualizam, scijentizam logikom svoje jednostranosti završavaju u slijepoj ulici. Podupire ih i pojačava moralni relativizam i nihilizam. Favorizira se znanje, empirijski podatci, faktografija, obrazovanje, a omalovažavaju i posve zapostavljaju vrijednosti i odgojno-formativno djelovanje. Termini *znanje, obrazovanje* i *znanost* potisnuli su iz uporabe riječi *vrjednote, odgajanje, etičnost* i *duhovnost*. Svekolika odgojna djelatnost, politika i ime nadležnoga ministarstva sveli su se na obrazovanje.

Bumerang zanemarenosti odgojno-formativne funkcije vratio se suvremenom čovjeku na vrlo tragičan način. Djeca i mladež stradavaju tjelesno, mentalno i moralno na brojnim stranputicama života. Malodobnički kriminal je u porastu. Djeca postaju ubojice i samoubojice. Ubijaju drugu djecu na ulicama,

kolege u školama, profesore pa i roditelje. Kriza odgajanja je nepodnošljiva. Ljudi kao razumska i moralna bića ne smiju (i naš hrvatski narod ne smije) dopustiti da djeca lutaju bez moralnih orijentira i vrijednosnih svjetionika, da se opredjeljuju za stavove koji negiraju moralne ljudske stečevine, kulturne i etičke vrijednosti i završe u tami vrijednosne noći kriminalnog podzemlja.

Odgojna kriza traži obnovu duhovnosti i revitalizaciju moralnih i odgojnih vrijednosti. Vrijeme je za organizirano društveno-pedagoško suprotstavljanje najezdi nekulture i svekolikom tjelesnom, mentalnom i moralnom upropaštavanju mladeži. Odgojna preobrazba mora postati nacionalni prioritet, condicio sine qua non hrvatske odgojne politike.

III. FENOMEN VRIJEDNOSTI I PEDAGOGIJA

Pedagogijska misao tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća, poglavito između dva svjetska rata, bila je vrlo živa, kreativna i plodna. Pedagogija se osamostalila kao znanost. Znanstvena autonomija joj omogućuje izučavanje na sveučilištima, afirmaciju i razvitak. Naglo se uvećava broj diplomiranih, akademski osposobljenih pedagoga. Oni proučavaju pedagoške pojave i probleme, istražuju i obogaćuju spoznaje. Javljaju se nove pedagogijske koncepcije, smjerovi, pokreti i škole. To je razdoblje tzv. *reformne pedagogije***.** Vodeća zemlja na pedagoškom području u svjetskim relacijama je Njemačka.

Mnoštvo novih pedagoških ideja i organizacijskih oblika čini, po problematici kojom se bave, *dvije skupine*. U prvoj su pedagogijski smjerovi koji su znanstveno-teorijski zasnovani i osmišljeni: filozofijska pedagogija, kulturna pedagogija, socijalna pedagogija, individualna pedagogija, vrijednosna pedagogija i pedagogija ličnosti. Bave se najvažnijim pitanjima pedagogijske znanosti: fenomenom i smislom odgoja, njegovim značenjem i vrijednostima, određenjem odgojnog ideala i glavne svrhe odgaja, a to su temeljne pretpostavke svakog razborita i učinkovita odgajanja. U drugoj skupini su pokreti i škole, primjerice pokret za umjetnički odgoj, pokret odgojnih domova u prirodi, pokret radne škole, aktivna škola, škola djela, škola po mjeri i druge. Ti pokreti i škole bave se oblicima i načinima organiziranja i praktičnog ostvarivanja odgojnom svrhom postavljenog cilja i zadaća.

Pitanja smisla, svrhe, odgojnog ideala i vrijednosti posebno se naglašavaju u *filozofijskoj pedagogiji* (P. Barth, R. Eucken, F. Paulsen), *kulturnoj pedagogiji* (W. Dilthey, E. Spranger, G. Kerschensteiner, T. Litt), *vrijednosnoj (aksiologijskoj) pedagogiji* (J. Cohn, A.W. Messer, J. Wagner), *socijalnoj pedagogiji* moralnog usmjerenja (W. Foester), i *pedagogiji ličnosti* u sastavu individualne pedagogije (E. Linde).

Ljudska misao je, međutim, temeljna pitanja života – pitanja smisla, svrhe (teleologijski problem) i vrijednosti (aksiologijski problem) – otkrila mnogo

ranije. Spoznali su ih i dobro postavili već grčki filozofi: *Anaksagora, Sokrat, Platon, Aristotel,* kasnije stoici i srednjovjekovni filozofi. U novovjekovnoj filozofiji vrijednosti kao poseban fenomen i predmet proučavanja izdvojili su i istraživali: *H. Lotze, F. Brentano,* predstavnici novokantovske Badenske škole *W. Windelband, H. Rickert,* predstavnici fenomenologijske škole *M. Scheler, N. Hartmann* i drugi.[13]

Važnost postavljanja i rješavanja teleologijskoga i aksiologijskog problema u odgoju i pedagogiji uočio je i jako dobro razriješio pedagogijski klasik *J.A. Komenský* već u XVII. stoljeću. On je genijalno spoznao da je temeljno i primarno pitanje, pitanje smisla života i da je svrha polazište u svemu pa i u odgoju. Time je teleologijski problem postavio na prvo mjesto svih svojih filozofskih, pedagoških i društvenih razmatranja. Spoznavši i vrijednosno utemeljenje odgoja, uz teleologijski, jasno je naznačio i aksiologijski problem. I premda pedagogijska teleologija i aksiologija kao znanstvene grane u njegovo doba nisu postojale, postavio im je čvrste temelje, naznačio etičko-humanističku usmjerbu i osigurao mjesto kao bitnim sastavnicama odgoja i znanosti o odgoju. Te njegove vizionarske ideje i danas su vrlo suvremene i poticajne.[14]

O vrijednosnom utemeljenju odgoja pisao sam u *Napretku* (1994.), dok su još hrvatski branitelji prolijevali krv i polagali živote za slobodu domovine. I tada sam kazao da je svijet u kojem živimo znakovit po tomu što istupa kao svijet vrijednosti. Svaka pojava, događaj i ljudski čin – ima za nas neku vrijednost. Cijela stvarnost ima tako vrijednosno značenje i čovjek zauzima prema njoj svoje vrijednosne stavove.

Još 2005. god. opširnije sam razmatrao fenomen vrijednosti.[15] Vrijednosti se manifestiraju kao *dobra* potrebna za život i duhovni razvitak, *ciljevi* prema kojima se krećemo, *ideali* kojima težimo, krajnje *svrhe* ljudskih nastojanja. Mogu biti materijalne i duhovne. Prve su vezane uz tjelesni, a druge uz duhovni život i razvitak ljudskoga bića. Materijalne osiguravaju sredstva potrebna za život, a životni smisao i značenje određuju više duhovne vrijednosti. Simbolizira ih istina, dobrota, ljepota, ljubav, pravda, svetost i druge općeljudske vrijednosti.

Za vrijednosti je znakovit odgovarajući sustav ili ljestvica vrijednosti. One su po svom vrijednosnom značenju hijerarhijski postavljene pa ih treba

13 A. VUKASOVIĆ, *Moralni odgoj,* Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1977, 74-75.

14 A. VUKASOVIĆ, Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja, u zborniku: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja,* Hrvatsko pedagogijsko društvo, Zagreb 2007, 503-504.

15 A. VUKASOVIĆ, Hrvatske nacionalne vrijednosti u ozračju europskih integracija, u zborniku: *Nacionalne vrijednosti u gospodarskom razvoju.* Hrvatske nacionalne vrijednosti u europskim integracijama, Matica hrvatska i Domagojeva zajednica, Zagreb 2005.

razvrstati u ljestvicu ili vrijednosni sustav. U takvom etičkom sustavu spomenute materijalne vrijednosti su na podnožju, a duhovne pri vrhu vrijednosne ljestvice. Tako npr. *H. Henz* promatra vrijednosti s vrha ljestvice i postavlja skalu koja se sastoji od osam razina. Na najvišoj razini su *religijske* vrijednosti (svetost), a potom slijede *etičke* (dobro), *spoznajnoteorijske* (istina), *estetske* (ljepota), *društvene* (ljubav), *političke* (pravda), *ekonomske* (korist) i *vitalne* (život).[16] Sličnu skalu interpretira *Ž. Bezić,* ali promatra je od podnožja prema vrhu i osam *Henzovih* razina sažima u sedam. Njegova ljestvica obuhvaća: *biološke* vrijednosti (život, zdravlje), *ekonomske* (materijalne), *društvene* (zajednička dobra), *estetske* (ljepota), *intelektualne* (istina), *moralne* (dobrota) i *religijske* (svetost).[17]

S obzirom na opće značenje treba razlikovati univerzalne ili *općeljudske vrijednosti,* koje postavljaju općevažeće moralne kriterije, socijetalne ili vrijednosti konkretnog društva, gdje osobito značenje imaju *nacionalne vrijednosti* i, potom, za pojedinca naročito važne *personalne i obiteljske vrijednosti.* Socijetalne, nacionalne, obiteljske i personalne moraju poštovati više, njima nadređene, općeljudske moralne kriterije. Tako se izgrađuje etički sustav vrijednosti nalik na piramidu široke osnovice konkretnih dobara i visokoga vrha koji krase vrijednosti istine, dobrote, ljepote, ljubavi, pravde, svetosti i druge. Na samom vrhu je najviša vrijednost, opće dobro prema kojemu se ravnaju sve druge vrijednosti.[18]

Čovjek je najviša ovozemaljska vrijednost za čovjeka. On je opće dobro (summum bonum), uljuđeni cilj i svrha života. Kao temeljna vrijednost i svrha, kao razumno društveno, moralno ljudsko biće, ne smije se tretirati kao sredstvo. Čovjeku kao temeljnoj vrijednosti podređene su sve druge zemaljske vrjednote. Ali i čovjek kao najviša ovozemaljska vrijednost i svrha je zadaća koja se ostvaruje. Stoga ga treba moralno razvijati i usavršavati. Temeljni etički zahtjev kategorički traži da se čovjekov život uskladi s moralnim načelima i da se poštuju općeljudske vrijednosti. Dobro je sve što omogućuje i potpomaže razvitak ljudskih odlika, što izdvaja čovjeka iz životinjskog carstva, što služi čovjekovu oplemenjivanju i usavršavanju kao društvenoga, humanog, moralnog, ljudskog bića, a zlo je sve ono što ponizuje čovjeka, što onemogućuje proces njegova razvitka i usavršavanja, što vrijeđa njegovo ljudsko dostojanstvo, sve što ga lišava njegove čovječnosti i što ga srozava na razinu životinje.

16 A. VUKASOVIĆ, *Etika, moral, osobnost,* Školska knjiga i Filozofsko-teološki institut D.I., Zagreb 1993, 111-112.

17 Ž. BEZIĆ, *Biti čovjek! Ali kako?* Odgojne smjernice, Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo 1990, 148-150.

18 A. VUKASOVIĆ, Svrha i zadaće odgoja i obrazovanja, u: *Osnove suvremene pedagogije,* Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 1999, 135.

Vrlo je važno pitanje odnosa materijalnih i viših kulturnih i etičkih vrijednosti. Ne zanemarujući materijalne vrijednosti i razvijajući dobrohotan odnos prema materijalnim dobrima, treba znati da smisao ljudskoga života ne može biti samo u postizanju materijalnih vrjednota, jer su vezane za zadovoljavanje pretežno bioloških potreba, a čovjek se razlikuje od životinje svojim višim kulturnim, duhovnim i društveno-etičkim potrebama. Stoga čovjek kao razumno, duhovno i moralno biće mora težiti onim višim idealima i vrjednotama koje su vezane za njegove kulturne, duhovne i moralne potrebe. Takvi ideali potiču na velika djela i oni su dali čovjeku divovsku snagu kojom pokreće kotač povijesti mijenja prirodu i međuljudske odnose.[19]

Budući da je čovjek vrijednosno biće, a odgoj vrijednosni fenomen i znanost o odgoju mora biti vrijednosno usmjerena i utemeljena. Od početka XIX. stoljeća ona se razvija, širi i grana, pa se pojavljuju nove discipline u njezinu znanstvenom sustavu, a među njima su *pedagogijska teleologija* i *pedagogijska aksiologija.* Termin *pedagogijska teleologija* prvi je uveo *J.F. Herbart.* U svom sustavu pedagogijske znanosti teorijsku pedagogiju podijelio je na: pedagogijsku teleologiju (znanost o svrsi odgoja) i pedagogijsku metodologiju u značenju znanosti o sredstvima i načinima odgajanja. Njegovi brojni učenici i sljedbenici nastavili su i razrađivali učenje o pedagogijskoj teleologiji.

Teleologija, prema semantičkom značenju riječi, je znanost o svrhama (grč. télos = svrha i logos = znanost), u slobodnijoj interpretaciji teorija ili učenje o svrhovitosti svijeta i života. Naglašava se da sve što postoji i što se događa u svijetu ima svoj smisao i svrhu. Sve su pojave, događaji, htijenja i djelovanja upravljena na neki konačni cilj i svrhu, na ostvarenje smisla življenja i postojanja. Na odgojnom području *pedagogijska teleologija* aktualizira pitanje smisla, odgojnog ideala, odgojne svrhe i glavnih zadaća odgajanja. To su primarna pitanja o kojima ovisi svekolika odgojna djelatnost. Bez jasnih odgovora na ta pitanja djelatnost odgajanja ne bi imala usmjerbu ni putokaz, bila bi stihijska, prakticistička, slijepa i nemoćna. *Pedagogijska teleologija* je osmišljava, osvjetljava joj putove, pokazuje životnu važnost i daje joj vrijednosno značenje. Ona je dio teorije odgoja koji se bavi određenjem smisla i glavne svrhe odgajanja, najkraće rečeno – *teorija odgojne svrhe*.

Aksiologija, prema semantičkom značenju znanost o vrijednostima (grč. áksios = vrijednost, logos = znanost), učenje o vrijednostima, teorija vrijednosti, filozofijska disciplina koja se bavi vrijednostima i proučava ih. Život mora imati svoje ideale i vrijednosti koje mu daju ljudski smisao, etičko značenje i ljepotu. To je široko područje proučavanja aksiologije. *Pedagogijska aksiologija* vezana je uz fenomen i djelatnost odgajanja. *J.A. Komenský* se i na tom polju pokazao velikim vizionarom. Njegovo sveobuhvatno životno djelo

19 A. VUKASOVIĆ:, *Etika, moral, osobnost,* 146.

u sedam dijelova: *Sveopća rasprava o poboljšanju ljudskih stvari,* prava je riznica općeljudskih vrijednosti usmjerenih prema univerzalnim humanističkim idealima. *Osnova svega je čovjekoljublje.* Takva usmjerba, uz pomoć sveobuhvatna odgoja, postiže skladan odnos uljuđene osobnosti sa svijetom u komu živi i njegovim Stvoriteljem. Za razliku od pedagogijskog smjera aksiologijske pedagogije, nastale u krilu filozofijske i kulturne pedagogije, *pedagogijska aksiologija* je disciplina u razgranatom sustavu znanosti o odgoju koja proučava općeljudske i odgojne vrijednosti sa svrhom vrijednosnog utemeljenja odgojnog ideala, vrijednosnog prožimanja i obogaćivanja odgojnog procesa. Bogatstvo pedagogijskih ideja, teleologijska i aksiologijska nadahnuća i vrjednote snažno su utjecali na hrvatsku pedagogiju i pedagoge.

IV. HRVATSKA PEDAGOGIJSKO-VRIJEDNOSNA BAŠTINA

Hrvatska pedagogija između dva svjetska rata, koja se znanstveno afirmirala na Sveučilištu u Zagrebu, bila je plodna i poticajna. Pratila je pedagoška previranja, napajala se na vrelima filozofijske, kulturne i vrijednosne pedagogije i sudjelovala u osmišljavanju i znanstvenom interpretiranju fenomena odgoja i procesa odgajanja. Izgrađeno je cjelovito vrijednosno i kulturno zasnovano pedagogijsko učenje kao dobra osnova teorijskih razmatranja i svakoga učinkovitog odgojnog djelovanja. U Europi je nakon Drugoga svjetskog rata pozitivna pedagogijska tradicija nastavljena, a u nas je jugo-komunistička ideologija takav svjetonazor proglasila reakcionarnim i posve ga odbacila. Međutim, hrvatska vrijednosno-pedagogijska baština postoji, traži svoju rehabilitaciju i treba je rehabilitirati.

Naši pedagozi i filozofi dobro su poznavali, a neki i danas poznaju fenomen vrijednosti. U kapitalnom djelu *Ličnost i odgoj, P. Vuk-Pavlović* naziva ih kriterijima po kojima se određuje smisao svijeta i života. S njima se otkrivaju novi i sve širi vrijednosni horizonti. Vrijednosti osmišljavaju, obogaćuju i produhovljuju ljudski život. U njihovu ostvarivanju sastoji se sav smisao i sadržaj života. Bez njih bi bio prazan, pust, promašen, posve bezvrijedan, bio bi to život u tami vrijednosne noći.[20] Za *V. Filipovića* vrijednosti su glavni pokretači čovjekova djelovanja, vječni i trajni pokretači duha, „ideje prema kojima se stvara sve što možemo nazvati kulturom".[21] U drugoj svojoj raspravi dvadesetak godina kasnije utvrđuje: Bezvrijednim se život može teorijski zamisliti, ali se bezvrijedan ne može živjeti.[22] *Ž. Bezić* smisao vrijednosti objašnjava

20 P. VUK-PAVLOVIĆ, *Ličnost i odgoj,* Tipografija D.D., Zagreb 1932, 35 i 103.

21 V. FILIPOVIĆ, Sudbina kulturnog života, *Nastavni vjesnik,* Zagreb, svibanj-lipanj 1942, 330.

22 V. FILIPOVIĆ, Prilog ideji humaniteta, u: *Humanizam i socijalizam,* knj. 1., Naprijed, Zagreb 1963, 184.

odnosom ljudskoga bića prema dobru. One su poželjna dobra, mete ljudskih čežnji, nešto za čim se teži, u čemu se nalazi radost, „ono što čovjeka usrećuje, izgrađuje i oplemenjuje“.[23] Vrijednosno usmjerena hrvatska pedagogijska misao jasno je spoznala da *ljudski život mora imati svoje vrijednosti i ideale*. Oni mu daju uljuđeni smisao, duhovno etičko značenje i ljepotu življenja.

Danas kada čovjek traži putove i načine duhovne obnove, društvene, moralne i odgojne preobrazbe, kada je kao kruh svagdašnji potrebna reafirmacija posve zapostavljene odgojne funkcije i obezvrijeđenih etičkih, svekolikih duhovnih i odgojnih vrijednosti, u pozitivnoj hrvatskoj pedagogijsko-vrijednosnoj baštini mogu se naći brojni poticaji, usmjerbe i putokazi dobra odgajanja. Ova rasprava želi upozoriti na ta vrijedna ali zaboravljena postignuća i na nositelje duha i nastojanja takve vrijednostima protkane teorije i prakse odgajanja.

Gjuro Arnold (1853.-1941.), hrvatski pjesnik, sveučilišni profesor, filozof i pedagog. Rodio se kao devetnaesto dijete u djecom bogatoj obitelji. Kao jedan od prvih studenata upisao se 1874. na novoosnovano Sveučilište u Zagrebu. Studirao je filozofiju s pomoćnim predmetima povijest i zemljopis. Diplomirao i doktorirao kao prvi doktor filozofije Zagrebačkoga sveučilišta. Poslijediplomsko usavršavanje nastavio je u Göttingenu, Berlinu i Parizu. U Göttingenu pohađa predavanja *J. Baumanna* i *H. Lotzea,* u Berlinu *Lotzea, F. Paulsena, T. Zillera* i *B. Rajmonda,* a na Sorboni u Parizu *Janeta, Nourissona* i *Ribota.* Snažan utjecaj na mladog *G. Arnolda* imale su ideje začetnika aksiologijske usmjerbe u filozofiji *H. Lotzea,* njegova teorija vrijednosti i najava vrijednosnog sustava.

Godine 1893. osnovana je prva stolica (katedra) za pedagogiju na Sveučilištu u Zagrebu i 1894. imenovan je *G. Arnold* za prvog profesora pedagogije i teorijske i praktičke filozofije u Mudroslovnom (Filozofskom) fakultetu. Njegovim zalaganjem osnovan je 1896. *Pedagogijski seminar* za teorijsko i praktično osposobljavanje srednjoškolskih profesora. Time je postavio temelje sustavne sveučilišne pedagoške izobrazbe u Hrvata. Kao pedagog suprotstavljao se nadirućem utilitarističkom i hedonističkom shvaćanju svijeta i života. Oslanjajući se i na Herbartovu ideju ćudorednosti, pedagoška nastojanja upravlja na svladavanje požuda i strasti i na usmjeravanje htijenja prema vrjednotama istine, dobrote, ljepote, pravde i svetosti. Zalagao se za afirmaciju odgojne funkcije i odgojnih vrijednosti. Njegova pjesma *Domovina* pravo je pedagoško nadahnuće, uzoran primjer domoljubnog poučavanja, vrijednosnog doživljavanja, njegovanja nacionalnih osjećaja, poticanja, razvijanja i obogaćivanja domoljubnih i odgojnih vrijednosti uopće.

Budući da se opredijelio za ideju ćudoređa, duhovnoznanstvenu psihologiju, vrijednosti kao putokaze duha i čovječnosti, za vrijednosno utemeljenje

23 Ž. BEZIĆ, *Biti čovjek,* 126.

odgoja i vrijednosnu usmjerbu pedagogijske znanosti i da je te svoje spoznaje i uvjerenja prenosio na brojne naraštaje srednjoškolskih profesora, položio je temelje hrvatske pedagogijsko-vrijednosne baštine. Zapažene studije o *G. Arnoldu* kao sveučilišnom profesoru, znanstveniku i pedagogu objavili su *A. Cividini* i *S. Matičević,* a knjige *P. Vuk-Pavlović*[24] i *B. Despot*.[25]

S. Matičević (1880.-1940.), sveučilišni profesor, znanstvenik, filozof, pedagog, jedan od utemeljitelja studija pedagogije Sveučilišta u Zagrebu (1928.), pedagogijski pisac, najznačajniji predstavnik teorijske pedagogijske misli u Hrvatskoj između dva svjetska rata. Studirao je filozofiju, klasičnu filologiju i povijest u Zagrebu i Beču. Doktorirao je na Bečkom sveučilištu 1907. Potom je dvije godine boravio u Leipzigu i Jeni na specijalističkom studiju filozofije i pedagogije. Taj je studij bitan za njegovu pedagošku usmjerbu.

Nakon što je upoznao filozofijske, psihologijske i pedagogijske ideje *W. Wundta, J. Volkelta* i *P. Bartha* u Leipzigu i pedagogijske koncepcije *W. Reina* i *R. Euckena* u Jeni, sve više se bavi pedagogijskim pitanjima. Odgovarajuće predmete predavao je u Kraljevskoj muškoj učiteljskoj školi i na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. Nakon umirovljenja *G. Arnolda* (1924.) preuzeo je njegovu katedru za praktičku filozofiju i pedagogiju. Njegovim dolaskom na Sveučilište pedagogija se najprije odvojila od filozofije, a potom od općega predmeta podignuta je na razinu samostalnog studija. Godine 1928. osnovana je trideseta pedagogijska studijska grupa, čime je započet studij pedagogije u Sveučilištu u Zagrebu.

Matičević je utemeljitelj funkcionalne pedagogije u Hrvatskoj. Smatrao je da je glavno pitanje pedagogijske znanosti *utvrđivanje biti odgojne funkcije*. Ona u pedagoškom odnosu skladno povezuje odgojitelja, odgojenika i odgojne vrijednosti istine, dobrote, ljepote i svetosti. On jako izlaže bit odgojne funkcije i dokazuje autonomnost pedagogijske znanosti.[26] Svoje shvaćanje o tome izložio je u raspravi: *Pojam rada ili aktivnosti u radnoj školi* (1934). Pojmu funkcionalnosti ne daje, kao *E. Claparède,* pedološko značenje, nego značenje pedagogijskoga akta u najširem smislu. On kaže:„Adekvatnim podražajima, sposobnostima točno primjerenim sredstvima (vrijednostima) sve vrijedne sile duševne direktno stavljati u funkciju, to je smisao i zadaća funkcionalne pedagogije, to je po našem mišljenju smisao i zadaća, koju uopće sebi može postaviti moderna pedagogija prema sadašnjem stanju nauke".[27] To je kritika radne škole manualnog smjera s motrišta kulturne pedagogije.

24 P. VUK-PAVLOVIĆ, *Stvaralački lik Đure Arnolda,* Zagreb, 1934.

25 B. DESPOT, *Filozofija Gjure Arnolda*, Zagreb 1970.

26 S. MATIČEVIĆ, K problematici funkcije odgajanja i jedne nauke o njoj, *Rad JAZU,* knj. 250, Zagreb 1934.

27 S. MATIČEVIĆ, *Pojam rada ili aktivnosti u radnoj školi,* Zagreb 1934.

Najviše je proučavao opća didaktička pitanja, poglavito smisao i strukturu didaktičkog akta, sa stajališta funkcionalne pedagogije. Prema radnoj školi ima pozitivan, ali i kritičan odnos. To se očituje u raspravama: *Nauk o didaktičkoj artikulaciji i novija psihologija mišljenja* (1921.), *Pojam rada ili aktivnosti u radnoj školi* (1934.), *Osnovi nove škole* (1934.), *K problematici funkcije odgajanja i jedne nauke o njoj* (1934.), *Priroda, kultura i odgoj* (1935.) i u knjizi: *Uzgoj, škola i učitelj u novoj pedagogiji*.[28]

Matičević je zauzimao najuglednije mjesto među hrvatskim pedagozima između dva svjetska rata i izvršio je veliki utjecaj na pedagoge i teoretičare i praktičare. Mnogi ga smatraju svojim učiteljem. Njegove pedagogijske ideje, izložene u ozračju filozofijske, kulturne, aksiologijske i funkcionalne pedagogije i danas su vrlo aktualne, mogu osvježiti i pospješiti proces odgojne preobrazbe.

Stjepan Pataki (1905.-1953.), sveučilišni profesor, znanstvenik, pedagogijski pisac. Studirao je i diplomirao u Zagrebu iz pedagogije, filozofije i matematike. Doktorirao je obranom disertacije iz filozofije: *Problem spoznavanja i njegovog predmeta* (1929.). Radio je u Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, a nakon smrti *S. Matičevića* 194l. biran je za docenta iz pedagogije na Filozofskom fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U početku se bavi filozofijskim pitanjima, ali se vrlo rano javlja i pedagogijskim radovima. Prve radove iz pedagogijske teleologije objavio je 1928. godine.[29]

Bio je kao i njegov učitelj *S. Matičević* pod utjecajem je filozofijske i kulturne pedagogije. U tom duhu pisani su njegovi radovi: *Razmatranja o pedagogijskoj teleologiji* i *Filozofijski osnov pedagogijske teleologije* (1928.), *Kulturna pedagogija i problemi duhovno-znanstvene psihologije* (1929.), *Kultura i odgoj* (1932), *Problemi filozofijske pedagogije* (1933.), *Razmatranje o filozofijskim i psihologijskim principima pedagogijske nauke* (1934), *Pedagogijska nauka i problemi odgojne funkcije* (1936.), *Razvoj čovjeka i obrazovanje ličnosti* (1938.), *O autonomiji uzgoja* (1939.), *Smisao i uloga odgoja u kulturnom životu čovjeka* (1943.).

U to vrijeme njegovu pozornost privlače pitanja: određenje odgojne svrhe, odgojne funkcije, odnos pedagogije prema filozofiji, psihologiji i kulturi, odnos kulture i odgoja, osobnosti i odgoja. Uz to prati sve pravce „nove škole“ i raznovrsne smjerove reformne pedagogije. Kao i *Matičević* kritičan je prema ekstremnim pravcima reformne pedagogije, radnoj školi manualnog smjera, skupnoj nastavi, pedocentrizmu i psihologizmu. Zauzimao je značajno mjesto među pedagogijskim teoretičarima u Hrvatskoj između dva svjetska rata.

28 *Minerva*, Zagreb 1938.

29 Razmatranje o pedagogijskoj teleologiji, br. 7-8; Filozofijski osnov pedagogijske teleologije, br. 9-10, 1928.

Nakon Drugoga svjetskog rata naglo je promijenio usmjerbu prema ideologiji marksizma, ali njegove brojne rasprave i knjige, objavljene od 1928.-1944., pisane su u duhu filozofijske, kulturne i vrijednosne pedagogije. Desetak ih zavrjeđuje našu pozornost i vrijedan su izvor za proučavanje naše pedagogijsko-vrijednosne baštine.

Pavao Vuk-Pavlović (1894.-1976.), sveučilišni profesor, filozofijski i pedagogijski pisac, autor prve naše filozofije i teorije odgoja. Studirao je u Zagrebu i Leipzigu, a usavršavao se u Berlinu, gdje je radio u pedagogijskom seminaru prof. *F.J. Schmidta* i polazio Središnji institut za odgoj i nastavu. Na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu od 1928. predavao je teorijsku i praktičku filozofiju, teorijsku pedagogiju i povijest filozofije i pedagogije. Slijedeće 1929. kao docent Filozofskog fakulteta, vodio je kolegije: Povijest odgoja i odgojnih teorija i Filozofiju odgoja. U suglasju s kolegijima koje je predavao i dužnostima sveučilišnog nastavnika objavio je nekoliko, za poimanje odgoja i odgojne djelatnosti, posebno vrijednih radova. To se ponajprije odnosi na njegove knjige: *Ličnost i odgoj* (1932.) i *Stvaralački lik Đure Arnolda* (1934.), a potom i na nekoliko pedagogijskih rasprava u pedagoškom časopisu *Napredak.* Npr: *Teorija i odgojna zbilja* (1934.), *Odgajateljska obazrivost* (1935.), *Na granicama odgajateljske obazrivosti* (1936.), *Uzgoj, odgoj i obrazovanje* (1939.) i *Prosvjetne smjernice Antuna Radića* (1940.).

Knjiga *Ličnost i odgoj* cjelovita je i prva naša filozofija odgoja koja je svojim vrijednosnim pristupom, jasnim određenjem odgoja i njegove zadaće vrlo inspirativna i danas. U vremenu jednostranoga intelektualističkog pristupa životu, narušenih moralnih kriterija i odnosa, u razdoblju prenaglašenog liberalizma koji gubi etičku osnovu, pretjeranog materijalizma, utilitarističkoga i hedonističkog shvaćanja života, vrijednosni se pristup pojavljuje kao glas savjesti koja upozorava *homo moralisa* da je i moralno biće. I tu se filozofijsko-pedagogijski radovi *P. Vuk-Pavlovića* pojavljuju kao pravo osvježenje.

U toj je knjizi već 1932. upozorio na dva oprečna svjetonazora – pedagoški i politički i obrazložio bitne razlike između moralno-odgojnoga, pedagoškog i političkog djelovanja. Obilježavaju ih dva načela življenja i dvije dijametralno suprotne vrijednosti. Pedagoško moralno-odgojno djelovanje utemeljeno je i zasniva se na ljubavi, a političko na moći. Prvo je upravljeno na budućnost, drugo usidreno u prošlosti. Politika je usredotočena na održanje vlasti, očuvanje poretka i čuva postojeće. Jedini „moral" koji priznaje je jačanje moći. Tu i nemoralni ciljevi opravdavaju sva primijenjena sredstva. Politika sve stavlja u službu postizanja svojih pragmatističkih ciljeva, a pedagoško odgojiteljsko carstvo je carstvo ljubavi.[30] Time je *P. Vuk-Pavlović* davno naslutio i pretkazao moralne deformacije kao posljedicu pobjede političke moći nad etičko-pedagoškim čovjekoljubljem.

30 P. VUK-PAVLOVIĆ, *Ličnost i odgoj,* 123. i 155.

Odgoj prema određenju *P. Vuk-Pavlovića* ima univerzalno značenje, jer nije upućen samo na neku ili neke vrijednosti, nego vrijednosti uopće i na svekoliko čovječanstvo. Autor tvrdi: „Točno uzevši ima samo općečovječanskog, općeljudskog odgoja ili ga uopće nema“.[31] Njime se ostvaruju istinski ljudske, općeljudske, generičke vrijednosti, a one su „ona stvarna stanja na zazbiljnome, po kojima se smisao svijeta i života određuje“. Takav je odgoj prožet ljubavlju. Ona je temeljna oznaka odgoja. U ljubavi se moraju sresti odgojitelj i gojenac, njome se vezati i u njoj naći odgoju put i smisao. Odgojiteljska ljubav smjera u dvije strane, kreće se u dva pravca: prema vrjednotama i duši odgojenikovoj. Ona cilja na obogaćivanje odgojenika vrjednotama. Odgojitelj se obraća odgojenikovoj duši u ime vrjednota, da je učini primljivom za vrijednosti, da joj olakša uzlet do istinskih vrijednosti. Može se reći da se „sav odgoj rađa iz duha ljubavi“ i samo se iz toga duha i može roditi.[32]

P. Vuk-Pavlović je hrvatsku filozofijsko-pedagogijsku baštinu obogatio jednom cjelovitom, široko zasnovanom, ljudski prihvatljivom, povijesno, filozofski i znanstveno utemeljenom, duboko humanistički i vrijednosno protkanom teorijom odgoja. Njegova teorija i filozofija odgoja afirmira odgoj i njegovo značenje u ljudskom životu, pokazuje svu njegovu duhovnu ljepotu, plemenitost i putove učinkovite društvene preobrazbe uz pomoć vrijednosno angažiranoga odgojnog djelovanja.

Vladimir Filipović (1906.-1984.), sveučilišni profesor, znanstvenik, filozof, direktor Filozofskog instituta i organizator istraživanja hrvatske filozofske baštine. Proučavao je probleme života, kulture, vrijednosti i stalno se bavio čovjekom i njegovom čovječnošću. Imao je razvijen osjećaj za pedagoška nastojanja i odgojne vrijednosti. U ranijoj fazi života pisao je i rasprave iz područja pedagogije. Dao je vrijedne prinose razmatranju pedagogijske teleologije i aksiologije. Ideja humaniteta vezuje ga uz vrlo aktualna pedagoška pitanja – određenje odgojnog ideala, smisla i svrhe odgajanja u moderno koncipiranoj znanosti o odgoju.

Još 1934. objavio je raspravu *Pedagogija i aksiologija.* U njoj aksiologijski problem postavlja kao središnji problem pedagogijske znanosti, a pitanje odgojnog ideala kao najvažnije pedagogijsko pitanje. Odgojni ideal daje svemu pedagoškom radu osnovu, putokaz i svrhu. „Najprije moram znati kuda hoću ići da mogu potražiti najbrže i najkraće putove. Najprije moram znati ‘što hoću’, da mogu izabrati najbolji ‘kako hoću’“.[33]

31 *Isto,* 206-207.

32 *Isto,* 63-70.

33 V. FILIPOVIĆ, *Pedagogija i aksiologija,* Napredak, Zagreb 1934, 5, l.

Ideju humaniteta kao ono što smatramo najvrjednijim i najboljim, prema čemu upravljamo svoja stremljenja i reguliramo život dostojan čovjeka istakao je u studiji: *Filozofija i život*.[34] Vraća joj se u razdoblju Drugoga svjetskog rata. Pišući o suvremenom nazoru o svijetu i životu *Filipović* kaže: „U čitavom povijesnom, a to će reći kulturnom razvitku čovječanstva, opaža se težnja za sve boljim i potpunijim ostvarenjem ideje humaniteta, oko koje su sabrani i u koju su uklopljeni svi vrijedni ideali ljudski... Po ostvarenju ideje čovječnosti prosuđuju se ljudi, narodi, povijesna razdoblja i cijelo čovječanstvo". U doba strahota jednoga uništavajućeg rata *Filipović* vjeruje u čovjeka i njegovu čovječnost. „Novo pak doba, izraslo na razvalinama nihilizma, može biti ostvareno samo po ideji jednoga novog humanizma, koje će kao zadatak novoga života obuhvatiti u novom liku sve vrijedne ideale čovjeka i čovječanstva".[35] Misao je potpuno primjenjiva i na naše doba koje traži svoje oslobođenje, duhovnu obnovu i temeljitu preobrazbu u duhu istinske čovječnosti.

Stjepan Zimmermann (1884.-1963.), sveučilišni profesor, djelovao je pretežno na teološkom, filozofskom i psihološkom području. Završio je Bogoslovni fakultet u Zagrebu 1907. Doktorat filozofije postigao je na Gregorijani u Rimu 1910. Predavao je logiku i psihologiju na Nadbiskupskoj gimnaziji u Zagrebu. Godine 1918. imenovan je za izvanrednog, a 1919. za redovnog profesora filozofije Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Kao profesor na katedri filozofije djelovao je sve do umirovljenja 1946. godine. Bio je dekan Bogoslovnog fakulteta i rektor Sveučilišta u Zagrebu. Djelovao je s pozicija filozofije kulture i filozofije života. Vrlo je plodan pisac u području filozofije, teologije i psihologije.

S pedagogijskog motrišta posebno je relevantan *Zimmermannov* „etički optimizam". Poput *W. Diltheya, J. Maritaina, E. Sprangera, G. Kerschensteinera* i drugih predstavnika filozofije kulture, duhovnoznanstvene psihologije i kulturne pedagogije i on uočava i duboko doživljava krizu kulture koja pogubno djeluje na čovjeka i njegov život. Promatrao je razorne posljedice kulta tjelesnog uživanja, fizičke moći, političkog nasilja, nadmoći tehničke civilizacije, državnog imperijalizma, biološke, nacionalne, rasne isključivosti. Svoju *Krizu kulture* pisao je u vrijeme razarajućih „pobjeda" svjetskoga rata. I taj kaos povijesne stvarnosti upućuje ga na zaključak da treba postići smisao života u sferi morala. Stoga sva bitna pitanja povijesne realnosti podvrgava kriterijima moralne filozofije. U knjizi *Kriza kulture* piše: „U povijesnom osvrtu izvor je današnje krize djelomično u tome, što je etičko načelo humanizma služilo plaštem utilitarizmu, kojega su posljedice bile u izrabljivanju širokih slojeva. To je s demokratske strane; s komunističke pak strane dolazi materijalistička negacija društvenog značenja svake etike, s posljedicama nasilja i

34 *Hrvatska revija,* Zagreb, 1938, 9 i 10, 15.

35 V. FILIPOVIĆ, Suvremeni nazori o svijetu i životu, *Hrvatsko kolo,* Zagreb 1942, 11.

nepriznavanja duhovne ličnosti. Rasplet krize može se prema tome očekivati samo u društvenoj provedbi općeljudskih načela etike".[36]

„Etički optimizam" afirmira odgojna nastojanja, jer se kultura života i smisao za vrijednosti, jer se duhovne i moralne osobnosti izgrađuju u procesu odgoja. Bez odgojnih nastojanja nije moguće učinkovito oblikovanje moralnih osobnosti, nije moguća kulturna i moralna preobrazba života, nije moguć izlazak iz krize i postizanje moralnog poretka. Takva preobrazba pretpostavlja sustavno i vrlo angažirano odgojno djelovanje. Ona je duboko utemeljena u odgojnim nastojanjima i postignućima. *Zimmermannov* „etički optimizam" pretpostavlja i traži reafirmaciju odgoja i odgojnih vrijednosti na svim područjima i razinama ljudskog života.

V. POVRATAK HRVATSKIM PEDAGOGIJSKIM STEČEVINAMA I VRJEDNOTAMA

Navedeno je nekoliko hrvatskih sveučilišnih profesora, koji su na Sveučilištu u Zagrebu proučavali i širili novije filozofijske i pedagogijske spoznaje. Kratki osvrti na njihovo učenje i djelovanje pokazuju da je hrvatska filozofijska i pedagogijska misao sve do završetka Drugoga svjetskog rata bila vrlo plodna i inspirativna. To je naša pozitivna filozofijsko-pedagogijska tradicija i vrijednosno-pedagogijska baština. Nasilno je prekinuta mračnim razdobljem komunističkoga totalitarizma koji je obezvrijedio svekolike duhovne, etičke i odgojne vrijednosti. Krize društvenih odnosa (kulturne, moralne i odgojne) bile su neminovne. Njihovo prevladavanje danas traži povratak hrvatskoj pedagogijsko-vrijednosnoj baštini. Novi naraštaji hrvatskih pedagoga ne bi smjeli zapostaviti i napustiti naše bogato i vrijedno pedagogijsko naslijeđe. Moramo mu se vratiti, proučavati ga i njime obogaćivati pedagogijsku teoriju i praktičnu djelatnost odgajanja.

Na Prvom kongresu o nacionalnim vrijednostima (u Zagrebu 2003.) konstatirao sam: „Hrvatsko društvo treba se vratiti svojoj kulturnoj i moralnoj tradiciji i na njoj odgajati mladež i svekoliko pučanstvo. Stoga se mora oslanjati na najvrjednije stečevine hrvatske kulture i njegovati sve one vrijednosti koje su prepoznatljive za tu kulturno-moralnu tradiciju i nacionalno biće hrvatskoga naroda. Komunizam je dugo razarao, obezvrjeđivao i pustošio, a anarho-liberalizam nastoji to dokrajčiti. Vrijeme je za preporod. Dosta je rušenja, moralnog pustošenja i obezvrjeđivanja. Hrvatima treba duhovna obnova, društvena, moralna i odgojna preobrazba ugrađena u hrvatsku filozofijsko-pedagogijsku vrijednosnu baštinu".[37]

Tom prigodom sam primijetio da su zemlje Europske Unije gospodarski razvijenije, bogatije. Njihova potpora i pomoć u području znanosti, tehnologije,

36 S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture*, HAZU, Zagreb 1943, 73.

37 A. VUKASOVIĆ, Hrvatske nacionalne vrijednosti u ozračju europskih integracija, Zbornik *Nacionalne vrijednosti u gospodarskom razvoju,* 100-101.

proizvodnje materijalnih dobara nije samo poželjna nego je i prijeko potrebna. Ali što vrijedi za gospodarski razvitak ne vrijedi i za duhovni. EU je, nema sumnje, bogatija materijalnim vrijednostima, ali ne i vrijednostima višega reda tj. etičkim i duhovnim. Hrvatske duhovne, moralne i nacionalne vrijednosti razlikuju se od ideoloških „vrijednosti" EU. Treba nam njihova tehnologija, ali ne i ideologija. Na etičko-aksiologijskom području nismo inferiorni.

Da, nismo inferiorni ali moramo reafirmirati i čuvati postignuća naših predaka, našu bogatu duhovnu, kulturnu, moralnu i pedagošku tradiciju i vrjednote. Reafirmacija odgoja, morala i vrijednosti traži vrijednostima bogato pedagoško osposobljavanje učitelja, profesora, odgojitelja, pedagoga, a u životu nije tako. Danas je pedagogija razgranata znanost. Obuhvaća mnogo pedagogijskih grana ili disciplina. Ali unatoč bogatstvu disciplina i razgranatosti sustava *pedagogijska teleologija* i *pedagogijska aksiologija* posve su zaboravljene, ne proučavaju se i ne predaju u nastavničkim i pedagoškim studijima. I naznačeni primjer govori o potrebi povratka našoj vrijednosno-pedagogijskoj baštini.

Na Saboru hrvatskih pedagoga (u Puli 2003.) upozorio sam da zanemarenost odgojne funkcije u stopu prati zapostavljanje osposobljavanja nastavnika-odgojitelja i pedagoga za ostvarivanje specifično odgojnih zadaća. Svi moraju dobro poznavati svrhu odgajanja, a *pedagogijska teleologija* nije sastavni dio njihova pedagoškog osposobljavanja. Moraju poznavati vrijednosni sustav, temeljne etičke, duhovne, kulturne i odgojne vrijednosti, a ni *pedagogijska aksiologija* nije u sustavu njihova osposobljavanja. Bitna zadaća njihova poziva je odgoj, a u nastavnim planovima i programima pedagoškog osposobljavanja nema ni *teorije odgoja,* ni *metodike odgajanja,* koje bi tretirale glavnu svrhu i zadaće, smisao i značenje procesa odgajanja, relevantne čimbenike i načela, odgojne metode, sredstva i specifične metodičke postupke u odgajanju.[38] Ti nedostatci se moraju ukloniti. Nastavnici-odgojitelji i pedagozi moraju se osposobljavati ne samo za obrazovne zadaće, nego i za učinkovito ostvarivanje njihove odgojne funkcije.

Stoga još jednom treba reći: Vrijeme je za otrježnjenje. Hrvatskom narodu i svim građanima Republike Hrvatske kao kruh svagdašnji treba duhovna obnova i moralna preobrazba. Bez moralne preobrazbe nema odgojne, bez odgojne preobrazbe nema sposobnih ni čestitih osobnosti, ljudi, naroda, a bez takvih ljudi i naroda nema i ne može biti napretka ni bolje budućnosti. Odgojna preobrazba, dakle, mora biti *condicio sine qua non* svekolike hrvatske društveno-moralne preobrazbe. Zaštita mladeži, reafirmacija odgoja, vrijednosti i odgojne funkcije, najprimarnije su društveno-pedagoške zadaće i hrvatski pedagoški imperativ.

38 A. VUKASOVIĆ, Hrvatski odgojni imperativ – odgojna preobrazba i zaštita mladeži, Zbornik *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskoga društva,* Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 2003, 110-111.

LITERATURA

R., BARROW, *Moral Philosophy for Education,* George Allen-Unwin Ltd., London, 1975.

Ž. BEZIĆ, *Razvojni put mladih,* Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo, 1989.

Ž. BEZIĆ, *Biti čovjek! Ali kako?* Odgojne smjernice, Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo, 1990.

M. BRIDA, *Pavao Vuk-Pavlović – čovjek i djelo,* Institut za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1974.

M. CIPRO, *O mravní vychové mládeže,* Praha, 1957.

M. CIPRO, *Principy vychovy,* Univerzita Karlova, Praha, 1987.

B. DESPOT, *Filozofija Gjure Arnolda,* Zagreb, 1970.

E. H. ERIKSON, *Identity and the Life Cycle,* New York, 1980.

V. FILIPOVIĆ, *Pedagogija i aksiologija,* Napredak, Zagreb, 1934, br. 5.

V. FILIPOVIĆ, Filozofija i život, *Hrvatska revija,* Zagreb, 1938, br. 9 i 10.

V. FILIPOVIĆ, *Suvremeni nazori o svijetu i životu,* Hrvatsko kolo, Zagreb, 1942.

V. FILIPOVIĆ, Sudbina kulturnog života, *Nastavni vjesnik,* Zagreb, svibanj-lipanj 1942.

V. FILIPOVIĆ, Ideja humaniteta i humanistička gimnazija, *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607. – 1957,* Zagreb 1957.

V. FILIPOVIĆ, Prilog ideji humaniteta, *Humanizam i socijalizam,* knj. 1, Naprijed, Zagreb 1963.

V. FILIPOVIĆ, Aksiologijski pristup humanizaciji odnosa među spolovima, *Interdisciplinarni pristup humanizaciji odnosa među spolovima,* Radovi Zavoda za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1981.

E. FROMM, *Umijeće ljubavi,* Matica hrvatska, Zagreb 1965.

E. FROMM, *Čovjek za sebe,* Naprijed, Zagreb 1966.

A. FULGOSI, *Psihologija ličnosti,* Školska knjiga, Zagreb 1981.

W. GLASER, *Kvalitetna škola,* Educa, Zagreb 1994.

D. GRAHAM, *Moral Learning and Development: Theory and Research,* London 1972.

H. GUDJONS, *Pedagogija*. Temeljna znanja, Educa, Zagreb 1994.

I. KOPREK, *Korak za smisao,* Filozofsko-teološki institut D. I., Zagreb 1992.

I. KOZELJ, *Savjest,* Filozofsko-teološki institut D. I., Zagreb 1988.

J. LYNCH, *Multicultural Education in a Global Society,* London-New York 1989.

S. MATIČEVIĆ, Nauka o didaktičkoj artikulaciji i novija psihologija mišljenja, *Rad JAZU,* knj. 224, Zagreb 1921.

S. MATIČEVIĆ, Idealni i realni moment u uzgoju, *Kršćanska škola,* Zagreb, 1923, br. 5-6.

S. MATIČEVIĆ, *Osnovi nove škole,* Zagreb 1934.

S. MATIČEVIĆ, K problematici funkcije odgajanja i jedne nauke o njoj, *Rad JAZU,* knj. 250, Zagreb 1934.

S. MATIČEVIĆ, *Pojam rada ili aktivnosti u radnoj školi,* Zagreb 1934.

S. MATIČEVIĆ, *Priroda, kultura i odgoj,* Zagreb 1935.

S. MATIČEVIĆ, *Uzgoj, škola i učitelj u novoj pedagogiji,* Minerva, Zagreb 1938.

H. MUSZYŃSKI, *Ideal i cele wychowania,* Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 1974.

H. MUSZYŃSKI, *Zarys teorii wychowania,* Państvowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978.

S. PATAKI, Razmatranja o pedagogijskoj teleologiji, *Nastavni vjesnik,* Zagreb, 1928, br. 7-8.

S. PATAKI, Filozofijski osnov pedagogijske teleologije, *Nastavni vjesnik,* 1928, br. 9-10.

S. PATAKI, Kulturna pedagogija i problemi duhovno-znanstvene psihologije, *Nastavni vjesnik,* 1929, br. 8 i 9-10.

S. PATAKI, *Problemi i pravci reformne pedagogije,* Minerva, Zagreb 1938.

S. PATAKI, Uzgoj u suvremenoj kulturnoj situaciji, *Napredak,* Zagreb 1938, br. 8.

S. PATAKI, Smisao i uloga odgoja u kulturnom životu čovjeka, *Napredak,* 1943, br. 7-8.

PLATON, *Država,* Kultura, Beograd 1969.

V. POZAIĆ, *Život prije rođenja,* Filozofsko-teološki institut D.I, Zagreb, 1990.

V. POZAIĆ, Neki vidici duhovne obnove u Hrvatskoj, *Obnovljeni život,* Zagreb, 1992, br. 5.

M. ROKEACH, *The Nature of Human Values,* Tree Press, New York, 1973.

I. SCHEFFLER, *Philosophy and Education,* Boston, 1958.

J. J. SERVAN-SCHREIBER, *Američki izazov,* Epoha, Zagreb, 1968.

L. A. SMITH, *Moral Education,* University of London, London, 1978.

M. SZENTMARTONI, *Svijet mladih,* Filozofsko-teološki institut D.I, Zagreb, 1989.

V.TENŽERA, Odgoj za slobodu raspadanja, *Vjesnik,* Sedam dana, Zagreb, 3. listopada 1981.

A. TRSTENJAK, *Dobro je biti čovjek,* Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo 1990.

A. VUKASOVIĆ, *Intelektualni odgoj,* Izdavački zavod JAZU, Zagreb 1976.

A. VUKASOVIĆ, *Moralni odgoj,* 2. izd., Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1977.

A. VUKASOVIĆ, Moralne kvalitete naših učenika, *Radovi zavoda za pedagogiju FilozofskoG fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,* Zagreb, 1977.

A. VUKASOVIĆ, Prinosi razmatranju i znanstvenom osvjetljavanju fenomena odgoja, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* Zagreb, 1987, br. 1-2.

A. VUKASOVIĆ, *Etika, moral, osobnost,* Školska knjiga i Filozofsko-teološki institut D. I., Zagreb 1993.

A. VUKASOVIĆ, Vrijednosno utemeljenje odgoja, *Napredak,* Zagreb, 1994, br. 3.

A. VUKASOVIĆ, Povratak hrvatskoj aksiologijsko-pedagogijskoj baštini, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine,* Zagreb, 1994, br. 1-2.

A. VUKASOVIĆ, Svrha i zadaće odgoja i obrazovanja, u: *Osnove suvremene pedagogije,* Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1999.

A. VUKASOVIĆ, *Obitelj – vrelo i nositeljica života,* 2. izd., Hrvatski katolički zbor „MI", Zagreb, 1999.

A. VUKASOVIĆ, *Pedagogija,* 7. izd., Hrvatski katolički zbor „MI", Zagreb, 2001.

A. VUKASOVIĆ, Hrvatska filozofsko-pedagoška baština – putokaz odgojne preobrazbe, *Metodički ogledi,* Zagreb, 2001, br. 1.

A. VUKASOVIĆ, Hrvatski odgojni imperativ – odgojna preobrazba i zaštita mladeži, *Odgoj, obrazovanje i pedagogija u razvitku hrvatskoga društva*. Zbornik radova Sabora pedagoga Hrvatske, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb 2003.

A. VUKASOVIĆ, Dvadeseto stoljeće – korak naprijed ili natrag na pedagoškom području, *Anali za povijest odgoja,* Zagreb, 2003, vol. 2.

A. VUKASOVIĆ, Hrvatske nacionalne vrijednosti u ozračju europskih integracija, u: *Nacionalnevrijednosti u gospodarskom razvoju: Hrvatske nacionalne vrijednosti u europskimintegracijama,* Matica hrvatska i Domagojeva zajednica, Zagreb 2005.

A. VUKASOVIĆ, Jan *Amos Komeský i Hrvati,* Naklada Bošković, Društvo hrvatsko-slovačkoga prijateljstva, Hrvatsko-češko društvo, Split – Zagreb 2007.

A. VUKASOVIĆ, Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja, u: *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja,* Hrvatsko pedagogijsko društvo, Zagreb 2007.

A. VUKASOVIĆ, Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja u ozračju hrvatske odgojne preobrazbe, *Obnovljeni život,* Zagreb, 2008, br. 1.

P. VUK-PAVLOVIĆ, *Ličnost i odgoj,* Tipografija D. D., Zagreb 1932.

P. VUK-PAVLOVIĆ, *Stvaralački lik Đure Arnolda,* Zagreb 1934.

P. VUK-PAVLOVIĆ, Teorija i odgojna zbilja, *Napredak,* Zagreb, 1934, br. 1-2.

P. VUK-PAVLOVIĆ, Odgajateljska obazrivost, *Napredak,* 1935, br. 10.

P. VUK-PAVLOVIĆ, Na granicama odgajateljske obazrivosti, *Napredak,* 1936, br. 10.

P. VUK-PAVLOVIĆ, Uzgoj, odgoj i obrazovanje, *Napredak,* 1939, br. 10.

P. VUK-PAVLOVIĆ, Prosvjetne smjernice Antuna Radića, *Napredak,* 1940, br. 2.

S. WILLIAMS, *The Moral Development of Children,* Macmillan, London 1970.

S. ZIMMERMANN, *Kriza kulture,* HAZU, Zagreb 1943.

S. ZIMMERMANN, *Smisao života,* HAZU, Zagreb 1944.

M. ŽILÍNEK, *Étos a utváranie mravnej identity osobnosti,* IRIS, Bratislava.

SUMMARY - SAŽETAK

A SHIFT IN PEDAGOGICAL PERSPECTIVES WITHIN THE THEOLOGICAL AND AXIOLOGICAL FRAMEWORK

The article deals with education issue as pedagogy-value phenomena. The author opposes to unilateral , intellectual, didactic-materialistic and scientistic view on education which reduces rather complex and a successive process of one's upbringing and improvement to merely acquisition of knowledge, skills, habits i.e. factography and education. Consequently, disregarding or excluding ethical values as life components or characteristic human features according to which bilogically created individual becomes a decent human being.

The article is divided into five chapters. The first deals with „civilization of moral deformations" where the author claims that present-day society is morally sick therefore, every patient has to be treated and cured. The second chapter refers to human, historical and individual significance of upbringing emphasizing its fundamental impact on both man and community. The third chapter highlights the role of padagogy within framework of values and also pedagogical theology and axiology as important disciplines concerning their concepts of sense, purpose and upbringing values prerequisite for effective upbringing. The fourth chapter is devoted to the Croatian pedagogy-value heritage and the distinguished representatives of a such approach between two WorldWars. In the fifth chapter the author urges the aforementioned heritage and return to disregarded pedagogical inheritance and values as a vital part of overall Croatian spiritual renewal, moral and educational transformation.

Key words: upbringing, pedagogy, values, pdagogical theology, pedagogical axiology, Croatian pedagogical heritage.

Translated by Angelina Gašpar